

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

**A NEMZETŐRSÉG, A HONVÉDSÉG ÉS A KOSSUTH-
SZABADCSAPAT SZERVEZÉSE ERDÉLYBEN 1848-BAN**

SÜLI ATTILA

2011

EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SÜLI ATTILA

**A NEMZETŐRSÉG, A HONVÉDSÉG ÉS A KOSSUTH-SZABADCSAPAT
SZERVEZÉSE ERDÉLYBEN 1848-BAN**

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYOK DOKTORI ISKOLA

VEZETŐ: PROF DR. SZÉKELY GÁBOR (DSc.) EGYETEMI TANÁR

ÚJ ÉS JELENKORI MAGYAR TÖRTÉNELEM DOKTORI PROGRAM

VEZETŐ: PROF DR. ERDŐDY GÁBOR (DSc.) TANSZÉKVEZETŐ EGYETEMI TANÁR

A BIRÁLÓ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ELNÖK: PROF DR. GERGELY ANDRÁS (DSc.) EGYETEMI TANÁR

BÍRÁLÓK: DR. EGYED ÁKOS, A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÜLSŐ TAGJA

PROF DR. MISKOLCZY AMBRUS TANSZÉKVEZETŐ EGYETEMI TANÁR

A BIZOTTSÁG TITKÁRA: RÉFI ATTILA (PHD) TUDOMÁNYOS SEGÉDMUNKATÁRS

A BIZOTTSÁG TOVÁBBI TAGJAI: PROF. DR. URBÁN ALADÁR PROFESSOR EMERITUS,

PROF DR. CSIKÁNY TAMÁS (DSc.) TANSZÉKVEZETŐ EGYETEMI TANÁR (ZMNE)

TÉMAVEZETŐ: HERMANN RÓBERT DSc., IGAZGATÓ
HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK SZERKESZTŐSÉGE

BUDAPEST, 2011

TARTALOMJEGYZÉK

I.	A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848-ban	5
1.	Bevezetés	5
2	Erdély politikai és katonai viszonyai 1848 tavaszától októberig	7
3	Az erdélyi nemzetőrsek szervezésének folyamata és törvényi háttere	16
4	A nemzetőrség szervezése a vármegyékben és a szabad királyi városokban	21
4.1.	Kolozsvár	21
4.1.1	Az „önkéntes” nemzetőrség szervezése áprilisban és májusban	21
4.1.2.	A magyar kormány által felügyelt nemzetőri szervezés eredményei	23
4.1.3.	A kolozsvári nemzetőrség története a város osztrák megszállásáig	28
4.2.	Belső-Szolnok megye	30
4.2.1.	A nemzetőrség szervezése 1848 tavaszán (március-május)	31
4.2.2.	A nemzetőri szervezés 1848 nyarán (június-augusztus)	34
4.2.3.	A megye nemzetőrségeinek lefegyverzése 1848 októberében	36
4.3.	Doboka megye	38
4.4.	Kolozs megye	40
4.4.1.	Az önkéntes nemzetőrség szervezése a megyében	40
4.4.2.	A nemzetőrség szervezése 1848 nyarán	41
4.4.3.	A megyei nemzetőrség harcai 1848 októberében és novemberében	42
4.5.	Torda megye	46
4.5.1.	A Torda megyei nemzetőrség története a város osztrák megszállásáig	46
4.6.	Alsó-Fehér megye	55
4.6.1.	Az önkéntes nemzetőrség szervezésének időszaka (1848. március-május)	56
4.6.2.	A központilag irányított nemzetőri szervezés időszaka (1848. június-szeptembere)	58
4.6.3.	A megye nemzetőrségeinek harcai és lefegyverzésük 1848. október-novemberben	63
4.7.	Küküllő megye	70
4.8.	Hunyad megye	73
4.8.1.	Az „önkéntes” nemzetőrség felállítása	73
4.8.2.	A központilag irányított szervezés eredményei	76

4.8.3.	A rákosdi határőrök mozgalma	78
04.8.4.	A megye nemzetőrségének lefegyverzése októberben	80
4.9.	Felső-Fehér megye	81
4.10.	Fogaras-vidék	83
5.	A nemzetőrség szervezése a székely székekben	85
5.1.	Háromszék	85
5.1.1.	Az „önkéntes” nemzetőrség időszaka (1848. április-május)	85
5.1.2.	Nemzetőri összeírások 1848 nyarán	89
5.1.3.	A nemzetőrség és a székely határőrség kapcsolatrendszere	92
5.1.4.	A szentkatolnai népgyűlés és hatása	96
5.1.5.	Összegzés	98
5.1.6.	Az 1848 júliusában Háromszéken, a magyarországi XXII. törvénycikk előírásai alapján végrehajtott nemzetőri összeírás eredménye	100
5.2.	Csíkszék	103
5.2.1.	Nemzetőri szervezés a székben	103
5.3.	Udvarhelyszék	105
5.3.1.	A nemzetőri szervezés 1848-ban	106
5.4.	Marosszék	110
5.5.	Marosvásárhely	114
5.5.1.	A nemzetőrség mozgósítása 1848 októberében	118
5.6.	Aranyosszék	119
5.6.1.	A nemzetőrség szervezése 1848-ban	119
5.7.	Nemzetőrök a székely tábor kötelékeiben	124
5.8.	A nemzetőrség szervezése Szászföldön	126
5.8.1.	A szász székekben alakult magyar nemzetőrsegek története	126
5.8.2.	A szász nemzetőrsegek szervezésének vázlata	127
5.8.3.	A szászföldi magyar nemzetőrsegek története	129
6.	Az Erdélyben alakult magyar nemzetőrsegek tisztikara és személyi állománya	131
II.	A honvédség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és ősszén	133
1.	Bevezetés	133
2.	A honvédség anyaországi szervezésének vázlata	133
3.	A honvédség szervezése Erdélyben június elejétől július közepéig	135

4.	A honvédzászlóaljak szervezése július közepétől szeptember végéig	140
5.	A zászlóaljok felszerelése	146
6.	Az egyes alakulatok sorsának alakulása október-novemberben	151
6.1.	A 11. honvédzászlóalj	151
6.2.	A 12. honvédzászlóalj	153
6.3.	A dévai és fogarasi honvédek kálváriája	154
6.4.	A 32. honvédzászlóalj	155
7.	A zászlóaljok tisztikara és állománya	155
8.	Honvédtüzérség szervezése Erdélyben 1848-ban	160
8.1.	A császári-királyi hadszervezet tüzérségének szervezete 1848-ban	160
8.2.	A honvédtüzérség szervezése az anyaországban 1848-ban	161
8.3.	A honvédtüzérség szervezése Erdélyben 1848-ban	162
9.	Összegzés	165
	1. számú melléklet	166
	2. számú melléklet	170
III.	Kossuth Lajos szabadcsapatának szervezése Erdélyben 1848-ban	175
1.	Bevezetés	175
2.	A kolozsvári osztály története	178
2.2.	A kolozsvári osztály harcai (1848. szeptember-november)	186
3.	Az erdélyi szabad lovas csapat szervezése 1848 szeptemberétől november közepéig	196
3.1.	Berzenczey László politikai pályája 1848. augusztus 17-ig.	196
3.2.	A szervezés első lépései	200
3.3.	Berzenczey tevékenysége a székely székekben	207
3.4.	A szabad lovas sereg oktatási szabályzata	215
3.5.	A székelyföldi osztályok tisztikara	217
3.6.	A szervezés eredményei és problémái szeptemberben és októberben	218
3.7.	A székely tábor kötelékében	222
4.	A szabadcsapatszervezés visszhangja és következményei	230
5.	Összegzés	232
	Bibliográfiai rövidítések	235

I. A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848-ban

1. Bevezetés

A nemzetőrség az 1848. évi polgári átalakulás alapvető és egyik legjelentősebb vívmánya volt Magyarországon. A március közepétől, elsősorban a városokban jelentkező spontán szerveződések után a végleges formát az április 11-én szentesített áprilisi törvények XXII. törvénycikke határozta meg. Ez a jogszabály szolgáltra kötelezett minden olyan 20-50 év közötti férfit, aki a meghatározott vagyoni cenzusnak megfelelt, illetve az értelmiségeket (orvos, ügyvéd, mérnök....stb.).¹ A nemzetőrség tehát a belbiztonságot garantáló fegyveres erő lett, amely kizárólag a magyar kormány hatáskörébe tartozott.²

A nemzetőrség – és a honvédség – magyarországi szervezésének folyamatát Urbán Aladár az 1973-ban megjelent munkájában teljes mértékben feldolgozta.³ Ezzel szemben az erdélyi nemzetőrsegek történetének bemutatásával mai napig adós a magyar történettudomány. A 19. és 20. században megjelent összefoglalások a kérdéskört csak vázlatosan, számos esetben pontatlan általánosítások mellett érintik.⁴ A kép teljességéhez az is hozzátartozik, hogy a feldolgozások többsége az erdélyi szabadságharc „igazi korszakát” Bem megjelenéséhez kötötte, az ezt megelőző eseményekkel, az országrész elvesztésével nem foglalkoztak szívesen. Pedig az Erdély feladását (1848. november 15.) megelőző közel nyolc hónapos időszak meghatározó volt az önvédelmi harc szempontjából. Ezekben a hónapokban alakultak meg a megyék és városok, illetve a székely székek nemzetőrsei, két honvédszászlóalj⁵, a későbbiek folyamán regularizálódó Kossuth-szabadcsapat⁶, emellett megkezdik a honvéd tüzérség szervezését. Ezek az alakulatok maradnak – a két székely határőrezred és az egy székely határőr huszárezred mellett - 1848 őszén a magyar kormányzat fegyveres támaszai a tartományban, kivéve a részüket mind a császári sorkatonaság, mind a román és szász felkelők elleni harcokból. Abban, hogy Erdély nem esett el korábban – az erdélyi császári hadvezetés téves helyzetértékelésén túlmenően⁷ – a fenti egységek ellenállása is komoly szerepet játszott. Ha valaki kezébe veszi a 19. századi nagy erdélyi történetírónak,

¹ 1847/8-ik évi országgyűlési törvénycikkek. Pest, 1848. 68-71. p.

² A magyarországi nemzetőrsegeket közvetlenül a Batthyány Lajos gr., miniszterelnök irányítása alatt működő Országos Nemzetőrségi Haditanács felügyelte.

³ Urbán, 1973.

⁴ Kővári, 1861.; Miskolczy, 1988.; Egyed, 1998-1999.

⁵ A 11. és 12.

⁶ A későbbi 15. (Mátyás) huszárezred.

⁷ Gyalóky, 11 p.

Jakab Eleknek 1880-ban megjelent, személyes élményekkel is átszőtt munkáját, az kellőképpen bizonyítva érzi megállapításomat.⁸ Nem szabad azonban megfeledkeznünk a 19. század végén és a 20. században megjelent helytörténeti feldolgozásokról sem, amelyek értékét felbecsülhetetlenné teszi számunkra, hogy az erdélyi levéltárak a hazai kutatók számára sokáig hozzáférhetetlenek voltak.⁹

E sorok írója közel egy évtizeddel ezelőtt már kísérletet tett a nemzetőrség erdélyi szervezésének bemutatására, tanulmányom a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain látott napvilágot.¹⁰ E tanulmányhoz Nagy Sándor készített recenziót, melyben számos értékes szempontra hívta fel a figyelmet, némely ponton kritizálva a nemzetőrség székelyföldi szervezésével kapcsolatos alkotott megállapításaimat.¹¹ Az azóta eltelt időszakban lehetőségem nyílt arra, hogy az erdélyi levéltárak forrásanyagát is górcső alá vegyem, illetve hazai kutatásaimat újabb kútfők bevonásával egészítsem ki.

Kutatásokat folytattam a Magyar Országos Levéltárban, a Hadtörténelmi Levéltárban, az Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltárában (Kolozsvár), az Unitárius Konzisztórium Levéltárában (Kolozsvár) és a Székely Nemzeti Múzeum Kézirattárában. (Sepsiszentgyörgy)

Itt szeretnék köszönetet mondani egyetemi tanáromnak Urbán Aladárnak, témavezetőmnek Hermann Róbertnek, Bona Gábornak, Kedves Gyulának, Cs. Kottra Györgyinek, Németh Györgynek, Egyed Ákosnak és Demeter Lajosnak a dolgozatom elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségükért, illetve a Pro Renovanda Hungariae Alapítvány Dunatáji Népek kutatása programjának a romániai kutatásaimhoz biztosított támogatásáért.

⁸ Jakab, 1880.

⁹ A teljesség igénye nélkül: Kádár, 1890.; Nagy, 1896. , Szilágyi, 1898.; Borbély, 1906.; Zepeczánér, 1999.; Pál-Antal, 2001.; Pál-Antal-Zepeczánér, 2005.; Egyed, 2008.

¹⁰ Süli, 2000.

¹¹ Nagy, 2000.

2. Erdély politikai és katonai viszonyai 1848 tavaszától októberig

Az 1848. évi polgári átalakulás, valamint Magyarország és Erdély uniójának gyakorlati megvalósulása több mint 150 éves hatalom gyakorlási rendszert rendített meg alapjaiban. 1848 május végéig¹² a végrehajtó hatalmat a Kolozsváron székelő Erdélyi Főkormánysház (Gubernium) gyakorolta. A korlátozott törvényhozói jogkört pedig a három kiváltságos nemzet (magyar nemesség, székely és szász székek) képviselőiből időközönként összehívott erdélyi országgyűlés. A politikai hatalom gyakorlása és a tartomány etnikai viszonyai azonban nem fedték egymást, mivel a többségi román nemzet a kormányzásból teljesen ki volt zárva.¹³

A magyar nemesség a nyolc vármegyében¹⁴, a főnemesség pedig a tartomány politikai irányításában játszott meghatározó szerepet. Bár némely megyékben (Kolozs, Torda) jelentős számú magyar jobbágyság is élt, illetve Küküllő megyében 13 szász jobbágyfalu is volt, a jobbágyság 90%-a a románsághoz tartozott. Ez pedig azt jelentette, hogy a földesúr és a jobbágy etnikai és vallási alapon is elkülönült egymástól. Az erdélyi románok a május 15-17-én tartott balázsfalvi gyűlésen a magyarországinál radikálisabb jobbágyfelszabadítást követelt, valamint kérték, hogy negyedik politikai nemzetként ismerjék el őket, amíg ez nem történik meg az erdélyi országgyűlés ne tárgyaljon az unióról. A május 29-én összeülő erdélyi országgyűlés azonban a követelést elutasította. A magyar országgyűlés unióbizottsága a román nemzeti sérelmeket orvosolni nem tudta, ugyanakkor a román parasztság több helyen is elégedetlen volt a jobbágyfelszabadítás végrehajtásával. Mozgalmaikat többnyire székely katonaság bevetésével törték le, ami az etnikai ellentéteket csak kiélezte. A harmadik balázsfalvi gyűlés (1848. szeptember 15-28.) kimondta a román nemzetiség egyenjogúságát és kiterjesztette az osztrák alkotmányt Erdélyre is.¹⁵

A magyar lakosság legnagyobb etnikai tömbje a székelység¹⁶ négy egymással határos¹⁷ és egy a megyék közé beékelődött¹⁸ székben élt. Számmottevő szórvány magyar lakosság élt még Kolozs, Torda megyékben és Brassó-vidéken. A szabad királyi városok egy

¹² 1848. május 29-én az uralkodó a nádor hatáskörét kiterjesztette Erdélyre is. (Urbán, 2007. 190. p.) ; 1848. május 31-én pedig az erdélyi országgyűlés is elfogadta az uniót, amely rövidesen királyi szentesítést is nyert. (Kövári, 1861. 42-47. p.)

¹³ 1841-ben az Erdélyi Nagyfejedelemség népessége 2143310 fő volt, melyből a románság lélekszáma 1290970, míg a magyarságé 606009, míg a szászoké 214133. (J. Söllner: Statistik des Grossfürstentums Siebenbürgen. Hermannstadt. 1856. 393. p.)

¹⁴ Doboka, Belső-Szolnok, Kolozs, Torda, Küküllő, Hunyad, Alsó-Fehér, Felső-Fehér.

¹⁵ Miskolczy, 1988. 1346-1389. p.

¹⁶ Mintegy 400 ezer fő.

¹⁷ Maros-, Udvarhely-, Csík- és Háromszék.

¹⁸ Aranyosszék.

résében¹⁹, illetve a nemesi városokban (Dés, Torda, Nagyenyed) is meghatározó volt a magyar etnikum. Emellett a nagyobb városokba, a megyeszékhelyekre és a bányavárosokban lakott még jelentős számú magyar polgárság.²⁰

A szász nemzet kilenc székben²¹ és két kerületben²² tartotta kezében a közigazgatás irányítását. Az erdélyi országgyűléseken követek féltékenyen őrizték municipiális és kulturális autonómiájukat, szembeszállva a magyar liberális nemesség modern nemzetállam megteremtésére, valamint Magyarország és Erdély uniójára irányuló törekvéseivel. Gazdasági erejüket pedig viszonylag belterjes mezőgazdaságuk, kézműiparuk és kereskedelmük alapozta meg.²³ Politikai központjuk Nagyszeben városa volt, amely köré csoportosuló szász székek együttesét Királyföldnek nevezték. Nagyszebenben volt még az erdélyi főhadparancsnokság, a kincstartóság, a tartományi főbiztosság és a főposta székhelye, így a városban jelentős számú magyar tisztviselő is élt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Királyföldön a román lakosság lélekszáma meghaladta a szászokét, azonban a politikai és gazdasági jogokat csak az utóbbiak gyakorolták. Ez a későbbiek folyamán számos konfliktus előidézője volt.²⁴

A magyar politikai átalakulást biztosító áprilisi törvények VII. cikkelye kimondta Magyarország és Erdély unióját.²⁵ Ez a tény szászokban, főleg a Nagyszebenben székelő vezető réteg körében heves ellenállást szült. Arról azonban nem szabad megfeledkezni, hogy a szászok egy része maga is szorgalmazta az uniót. Még az országgyűlés megnyitása előtt a Szász Nemzeti Egyetem gyűlést tartott²⁶, mivel az unió ügyében nem voltak egységesek. Brassó²⁷ és Segesvár, valamint a jelentős magyar lakossággal rendelkező Szászváros székek²⁸ unió-pártiak voltak.²⁹ Az összejövetelen végül az unió ellenzői győzedelmeskedtek, így deklarálták, hogy Magyarország és Erdély kapcsolatát csak a Pragmatica Sanctio alapján hajlandók elfogadni.³⁰ 1848. április 25-én a szászok emlékiratot készítettek, amelyben elvetették az uniót és a magyar alkotmányt, kifejezve azon szándékukat, hogy közvetlenül az

¹⁹ Kolozsvár, Marosvásárhely, Erzsébetváros, Szamosújvár.

²⁰ Egyed, 1998. I. 21-28. p.

²¹ Szeben, Medgyes, Segesvár, Köhalom, Nagysink, Újgyház, Szerdahely, Szászváros, Szászsebes.

²² Brassó, Beszterce.

²³ Sárközi, 1974. 7. p.

²⁴ Megjegyzendő, hogy nem volt elenyésző a jobbágysorban élő magyarság lélekszáma sem. A Királyföldön közel 40 ezer magyar élt, legjelentősebb tömböt a Brassó-vidéken élő hétfalusi csángók képviselték.

²⁵ 1847/8-ik évi országgyűlési törvénycikk. Pesten, Landerer és Heckenastnál. MDCCCXLVIII. 37-39. p.

²⁶ 1848. május 18-án. A gyűlésen Franz Salmen, a szászok ispánja elnökölt.

²⁷ Brassó unió párti politikájának gyökerei még a reformkorba nyúlnak vissza. A nagyszebeniek a Siebenbürger Wochenblattban a brassóiakat „magyar királyi szászoknak” csúfolták. (Asztalos, 1928. 56. p.); A brassói unió párti politikuskok lapja a Kronstädter Zeitung volt. (Asztalos, 1928. 105. p.)

²⁸ Asztalos, 1928. 105. p.

²⁹ Miskolczy, 1988. 1359. p.

³⁰ HL. 1848-1849. 1/177. br. Anton Puchner altábornagy jelentése. Nagyszeben, 1848. május 19. ; Szászvárosszékre: Sárközi, 1974. 13. p.

uralkodótól akarnak függeni. Hogy ne égensenek fel maguk mögött minden hidat, összefoglalták feltételeiket is, amelynek elfogadása esetén készek lettek volna az uniót megszavazni. Ezek a következők voltak: területi különállás, német hivatalos nyelv, egyházi és oktatási autonómia. Ugyanakkor április 22-én a Szász Nemzeti Egyetem köriratban tudatta a székekkel, hogy a szászok érdekeit leginkább az osztrák császárság alá való közvetlen tartozás szolgálja.³¹ A május 31-én összeülő erdélyi diéta is megalkotta a maga uniós törvényét. A szász követek óvást kívántak benyújtani, azonban az országgyűlésen királyi biztostként elnökölő br. Anton Puchner altábornagy, erdélyi főhadparancsnok tudatta velük, hogy az uralkodó mindenképpen szentesíteni fogja a jogszabályt, így ellenállásuknak semmi értelme.³² Ezek után a szászok mind az Innsbruckba menekülő V. Ferdinánd, mind a magyar országgyűlés, sőt a frankfurti parlament előtt próbálták követeléseiket érvényesíteni, törekvéseik azonban eredményre nem vezettek.³³ Ennek szellemében tiltakoztak Bécsben br. Vay Miklósnak erdélyi teljhatalmú királyi biztossá történő kinevezése ellen.³⁴

1848. szeptember 11-ig a szász képviselők többsége elhagyta a magyar országgyűlést, mire a parlament elnöke egy hét elteltével törölte a mandátumukat.³⁵ A szeptember 29-én tartott székgyűlésen pedig Szeben-szék kimondta elszakadását a magyar királyságtól, deklarálva csatlakozási szándékát az osztrák császársághoz.³⁶

A tartomány feletti katonai hatalmat a nagyszebeni székhelyű, közvetlenül a bécsi Udvari Haditanács, majd az osztrák hadügyminisztérium alárendeltségébe tartozó erdélyi főhadparancsnokság (General Commando) gyakorolta. A főkormánysház legfeljebb a nagyfejedelemség területén állomásozó császári-királyi alakulatok ellátásában, valamint a katonai és polgári intézmények közötti kapcsolattartásban játszott szerepet.

1848 júniusában az alábbi soralakulatok állomásoztak Erdélyben:

A) Gyalogság:

- 31. Leiningen sorgyalogezred 3. zászlóalja.

³¹ Sárközi, 1974. 20-21. p.; Spira, 1980. 160-161. p. Az erdélyi szászok Bécsbe menesztett küldöttségének felségfelirata. Bécs, 1848. április 25.; Ugyanakkor a magyar kormányzat a szászok szervezkedésének nagy jelentőséget nem tulajdonított. (Vay, 2. Szemere Bertalan belügyminiszter levele. Pest, 1848. június 22.)

³² Teutsch, 1910. 227-229. p.

³³ Teutsch, 1910. 237-243. p.; A küldöttség azonban nem bírta Brassó támogatását. (Miskolczy, 1988. 1359. p.)

³⁴ Teutsch, 1910. 231. p.;

³⁵ Teutsch, 1910. 245. p. Ezzel párhuzamosan mondta fel a két román határőrezred is az engedelmisséget a magyar kormánynak.; Vay, 1361. Kemény Ferenc br. levele. Kolozsvár, 1848. október 2. (Szebenszék) Közli: Deák, 1943. 193. számú irat.; Vay, 2003. Mikó Imre jelentése. Kolozsvár, 1848. november 2. (Beszterce-vidék)

³⁶ KPA, 264/9. Mikó Imre gr. jelentése Batthyány Lajos miniszterelnöknek. Kolozsvár, 1848. október 8.; KPA, 264. A „Figyelmeztetés” című dokumentum a szászok és románok veszélyes szövetségére hívja fel a figyelmet.; MOL H.2. 3043. Vay Miklós br. királyi biztos jelentése. Kolozsvár, 1848. október, 29.

- Uracca gránátos zászlóalj.³⁷
- 41. Sivkovich sorgyalogezred 2. zászlóalja.
- 51. Károly Ferdinánd sorgyalogezred 1-3. zászlóalja.
- 62. Turszky sorgyalogezred 3. zászlóalja.
- 63. Bianchi sorgyalogezred 1-2.. zászlóalja.
- A két román határőrezred (16-17.) egyenként két-két zászlóaljjal.
- A két székely határőrezred (14-15.) egyenként két-két zászlóaljjal.

b) Lovasság:

- 5. Savoyai Eugen dragonyosezred 6 százada.
- 3. Ferdinánd Miksa könnyűlovas-ezred 8 százada (svalizserek)³⁸
- A 11. (székely) huszárezred 8 százada.

d) Táborigazsárgságg:

- 2 db 6 fontos és egy 3 fontos üteg, összesen 18 ágyú.³⁹

A fentiekben felsorolt alakulatok többsége idegen (osztrák, cseh, morva, lengyel, ukrán és legfőképpen román) kiegészítésű volt. A 31., 51. és a 62. sorgyalogezredek azonban jelentős magyar sorállománnyal is rendelkeztek, amelyeknek többsége 1848 nyarán és őszén átvált a honvédséghez, jelentősen csökkentve zászlóaljaik létszámát és harci értékét.⁴⁰

A másik fontos szempont, hogy az alakulatok feltöltöttsége rendkívül alacsony volt.⁴¹ Az alábbi állomány kimutatás 1848 augusztusában készült, szemléltetve az egyes csapattestek rendszeresített és tényleges létszámát⁴²:

Alakulat neve	Rendszeresített állomány	Tényleges állomány	Feltöltetlen állomány
Uracca gránátos zászlóalj	715	543	172
31. Leiningen	715	543	172

³⁷ A zászlóalj az erdélyi kiegészítésű három sorgyalogezred (31., 51. és 62.) hat gránátos századából épült fel.

³⁸ Ezt az alakulatot a köztudatban Max-svalizsereknek is nevezték.

³⁹ Heydte, 1863. I. k. 109. p. , Kovács, 1979. 21-22. p.

⁴⁰ Trócsányi, 1956. 421. és 434. p. ; Heydte, 1863. I. k. 80. és 109. p.

⁴¹ Erről bővebben: Gyalóky, 11. p.

⁴² HL 1848-1849. 1/492. Puchner altábornagy létszámkimutatása. Az egyes ezredek rendszeresített állományai közötti különbségnek a magyarázata, hogy éppen hány zászlóaljuk állomásozott Erdélyben.

sorgyalopezred			
41. Sivkovich sorgyalopezred	1336	1003	333
51. Károly Ferdinánd sorgyalopezred	2591	2134	457
62. Turszky sorgyalopezred	451	347	104
63. Bianchi sorgyalopezred	3045	2055	990
14. (1. székely) határőrezred	2255	1055	1200
15. (2. székely) határőrezred	2266	1235	1031
16. (1. román) határőrezred	2266	1685	581
17. (2. román) határőrezred	2290	976	1314
3. Ferdinánd Miksa főherceg könnyűlovas- ezred	2035 fő, 4306 ló. ⁴³	1196 fő, 1156 ló.	839 fő
5. Savoyai Eugen herceg dragonyosezred	1419 fő, 907 ló.	845 fő, 852 ló.	574 fő, 55 ló
11. Székely huszárezred.	1569 fő, 935 ló.	1269 fő, 716 ló.	300 fő, 219 ló
2. Hannover huszárezred depóját biztosító állomány. ⁴⁴	70 fő, 58 ló.	37 fő, 36 ló.	33 fő, 22 ló

Az alacsony létszámoknak az is magyarázata, hogy a tartomány tulajdonképpen „béke helyőrségnek” számított, mivel földjén a török elleni háborúk lezárulása után hadműveletek nem folytak.

⁴³ Az utóbbi számot erős túlzásnak tartjuk, mert messze felette van a rendszeresített létszámnak.

⁴⁴ A 2. Hannover huszárezred állománya erdélyi volt, raktárkészletük pedig Zilahon. és Kolozson. (Kedves, 1992. 52. p.)

Erdélyben több kisebb erődítmény is létezett (Marosvásárhely, Déva, Fogaras stb.), amelyek többnyire laktanyaként funkcionáltak, de komolyabb jelentőséggel csak a gyulafehérvári bírt, amely egyben az erdélyi csapatok arzenálja is volt.

Etnikailag tisztán magyar kiegészítésű csak a 14. (I. székely) és a 15. (II. székely) határőr gyalogezerdek állományai voltak. Az előbbinek Csík, míg az utóbbinak Háromszék volt a működési és kiegészítési területe. A túlnépesedett Háromszék határőr lakossága feltétlenül szabadulni kívánt az egész életen áttartó katonai szolgálattól, amely az alapvető szabadságjogokban is erősen korlátozta az egyéneket. Így nem volt meglepő, hogy 1848. április 26-27-én az erdélyi vármegyékbe kivezényelt 4 század székely határőr megtagadta az útnak indulást, mert elterjedt azon hiedelem, hogy az olasz hadszíntérre kerülnek. Egyben megakadályozták, hogy Háromszékből 1700 db puskát kivigyenek javítás céljaira.⁴⁵ A századok visszatértek falvaikba, a fegyvereket pedig visszavitték Sepsiszentgyörgyre. A székely határőrség bomlásának jelei aggodalommal töltötte el a Gubernium vezetését, amelyhez hozzájárult Anton Puchner br., altábornagy, főhadparancsnok tiltakozása is. A félelem, hogy a vármegyékben jelentkező parasztmozgalmak letörésére, és a határőrizetre nem lesz megfelelő erő, cselekvésre késztette Főkörmányszéket. Küldötteik által elérték a kiindulást és a fegyverek kiszolgáltatását.⁴⁶ Ezzel szemben Csíkban, ahol a legelő és erdő közbirtokok mértéke nagyobb volt, a határőri adómentesség sok esetben csábító volt, így számos esetben ellenállást fejtettek ki a határőrezredek polgárosítása ellen, amelyet még a többségében idegen származású tisztek is szívtak.⁴⁷

A székelység egyik legnagyobb sérelmének számító határőri intézmény megszüntetését, vagy legalább átalakítását 1848-ban gyakorlatilag nem sikerült megoldani. Az erdélyi országgyűlés által elfogadott III. tck. (nemzeti fegyveres erőről) a székely határőrséget ugyan nemzetőrséggé nyilvánította⁴⁸, ennek szentesítését az uralkodó azonban elutasította.⁴⁹ Így egyelőre maradt minden a régiben. Bár 1848 szeptemberében a magyar országgyűlés – Berde

⁴⁵ Urbán, 1980. 406. p.

⁴⁶ Miskolczy, 1988. 1353. p.

⁴⁷ A témáról bővebben: Egyed, 2008. 25-27. p.; Egyed, 1998. I. k. 21. p. ; A csíkszékiek hangulatáról: Urbán, 1999. I. k. 518. számú irat. Br. Kemény Dénes levele István főherceg nádorhoz. Kolozsvár, 1848. május 25.

⁴⁸ Wesselényi Miklós korábbi javaslatára. (Urbán, 1980. 406. p.) A román határőrségről a törvénycikkben nem intézkedtek.

⁴⁹ Miskolczy, 1988. 1371. p. A bécsi konzervatív politikusok szerették volna elérni, hogy az uniót elfogadó erdélyi törvények szentesítésének egyik feltétele az legyen, hogy a határőrezredek maradjanak az osztrák hadügyminisztérium hatáskörében. Ezt azonban az Innsbruckban tartózkodó Batthyány kivédte. (Dr. Károlyi Árpád: Németújvári Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Bp. 1932. I-II. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. I. 601. p.)

Mózes háromszéki képviselő⁵⁰ javaslatára - eltörölte az erdélyi határőrség intézményét, ez az engedmény már túl későn jött ahhoz, hogy a rossz közhangulatot befolyásolja.⁵¹

A 11. Székely határőr huszárezred ezredesi és alezredesi osztályai Háromszéken, az I. őrnagyi Csíkban és Gyergyóban, míg a 2. őrnagyi osztály Aranyosszéken és a vármegyékben állomásoztak. A 2. őrnagyi osztály 1. századának székhelye az aranyosszéki Bágyon volt, és ennek a századnak az állománya - egy szakasz kivételével (hidasi) - székelyekből állt. A 2. század és az osztályparancsnokság központja Tövisen volt, szakaszaik pedig Alsó-Fehér, Torda és Hunyad vármegyékben elhelyezve, túlnyomórészt román állománnyal.⁵² Az alakulat egysége 1848 októberében megbomlott, mert a 2. század katonái élükön Szuini Pál főszázadossal nem voltak hajlandók Nagyenyedre vonulni és a román felkelők ellen harcolni. Ezután Pócsa János⁵³ őrnagy, osztályparancsnok magához véve az osztály zászlóját 18 huszárral Nagyenyedre vonult. Szuini huszárait később két századdá egészítik ki, és ezen osztály mindvégig az osztrák hadtest kötelékében harcolt.⁵⁴

További problémát jelentett, hogy a katonai parancsnokok többsége az uralkodó iránti feltétlen hűség és a birodalmi egység szellemében nevelkedett, és eleve rossz szemmel nézték a magyar önállósodási törekvéseket. Noha az erdélyi főhadparancsnokságot az uralkodó június 10-én külön rendeletben is utasította a magyar minisztérium intézkedéseinek teljesítésére, a katonai hatóságok együttműködési szándéka kétséges volt. Ennek első megnyilvánulása május végén történt, amikor a magyar kormány a szerb veszély miatt Szeged körül katonai tábornokot kívánt létrehozni, és ehhez a sorkatonaság felét is ki akarta hozni Erdélyből. Anton Puchner br., altábornagy, erdélyi főhadparancsnok a kérést kereken elutasította. (május 28) A június 6-án tartott minisztertanácsi ülésen a kormány a következő határozatot hozta: " Parancsolja egyszersmind meg a nádor mint a királynak mármost Erdélyre nézve is teljhatalmú helytartója báró Puchner főhadi kormányzónak, hogy jövőre nézve minden katonai rendelkezésekre nézve a magyar hadügyi minisztertől függ - a

⁵⁰ Berde Mózes a háromszéki határőri rend követe, majd országgyűlési képviselője volt 1848-ban.

⁵¹ Miskolczy, 1988. 1396. p.; A törvényt a felsőtábla kisebb módosítással fogadta el, az uralkodói szentesítés azonban elmaradt.

⁵² Treuenfest, 1878, 327. p. ; TL 1892/1. 7. p. és 1895/2.9-10. p.; Kedves Gyula: A székely huszárok Magyarországon. (Székely határőrök, 2008, 95-144. p.)

⁵³ Életrajzát: Bona, 2000, 743. p.

⁵⁴ Treuenfest, 1878, 328. p. A későbbiek folyamán a magyar és az osztrák oldalon harcoló huszárok szembe is kerültek egymással. ; A tövisi eseményekre: Szilágyi, 1898. 109. p. és Vay 1758. A Nagyenyeden tartózkodó gr. Bethlen Gergely százados szerint Szuini százados és Gräf főhadnagy a főhadparancsnokság rendeletére, de Pócsa őrnagy utasításának ellenére vonultak Tövisről 29 huszárral Gyulafehérvárra.

fennérített körülmények miatt pedig az egész Erdélyben létező katonaság felét Magyarországra tüstént küldje ki."⁵⁵

Az ügy előzménye az volt, hogy május 19-én Batthyány miniszterelnök szózatot intézet a székely székekhez és ezredekhez, melyben önkéntes zászlóaljok alakítására és a Szegeden alakuló táborhoz való csatlakozásra szólította fel őket. A mozgósítás elősegítésére pedig egy háromtagú küldöttséget menesztett Erdélybe, pontosabban Székelyföldre. Ezen lépését azonban sem az erdélyi főkormányzósékkal, sem a bécsi kormánysszervekkel nem egyeztetette, kiváltva azok gyanakvását és neheztelését. Ellenezte a székely alakulatok kimozdítását a kormány legbiztosabb támaszának számító erdélyi liberális nemesség is, mert félt, hogy a román parasztmozgalmakkal szemben nem marad megbízható fegyveres erő. Végül kompromisszum született: a román és székely gyalogezerdek egy-egy zászlóalja és a 11. huszárezred alezredesi osztálya fog a délvidéki táborba vonulni.⁵⁶ Az orlái székhelyű román határőrzászlóalj felkészítése azonban szeptemberig elhúzódott, ezután pedig a megváltozott politikai helyzet miatt nem vonult a szerbek ellen.⁵⁷ A naszódi ezred zászlóalja ugyan kiindult, de a magyar kormányzat számára ebben sem volt sok köszönet. Mind a magyar alkotmányra és V. Ferdinánd királyra való eskü letételét, mind a szerb felkelők és határőrök elleni harcot megtagadták.⁵⁸ A háromszéki zászlóalj és a huszár osztály 1848 novemberében az erdélyi hadsereg kötelékébe került, míg a csíki zászlóalj csak 1849 elején, a piski ütközet előtt csatlakozott Josef Bem altábornagy seregéhez.

Ezzel párhuzamosan az erdélyi főhadparancsnokság megkezdte a katonai készletek Galiciába menekítését. Július elején a helyi nemzetőrök Désen katonai ruházati anyagokkal megrakott szekereket⁵⁹ tartoztattak fel, amelyek Gyulafehérvárról származtak.⁶⁰ A magyar hadügyminisztérium külön rendeletben utasította Puchnert, hogy minden rendeletét Vay beleegyezésével hozzák meg, a katonai fegyverzet és felszerelés kivételét a tartományból pedig megtiltották.⁶¹

⁵⁵ F. Kiss, 1989. 54. p. ; A főhadparancsnokság magatartására: Jakab, 1880. 36. p. Puchner ellenkezése annyiban azonban jogos volt, hogy május 28-án a magyar kormány hatásköre Erdélyre még nem terjedt ki.

⁵⁶ A téma alapos feldolgozása: Urbán, 1980. 405-420. p. és Székely határőrök, 2008.

⁵⁷ Miskolczy, 1988. 1390. p.

⁵⁸ A naszódi román zászlóalj állásfoglalására: Kövári, 1861. 70. p. ; Urbán, 1999. II. 951. ; 1031. ; 1042. számú iratok. ; A zászlóalj lefegyverzéséről: KLÖM, XIII/1. 281/c. számú irat. A zászlóalj magyarországi tevékenységéről összefoglalóan: Spira György: Kossuth és a Vág mellékéről hazaérni próbáló granicsárok 1848 őszén. Korunk. 2002/4. 103-115. p.

⁵⁹ Posztók és báránybőrök.

⁶⁰ Vay, 75. Mikó Imre levele. Kolozsvár, 1848. július 14.; Kövári, 1861. 70. p.

⁶¹ Vay, 302. HM rendelet a főhadparancsnoksághoz. Pest, 1848. július 19.; Vay, 428. Mészáros Lázár levele. Pest, 1848. július 28.

Június elejétől kezdődött meg Erdélyben a négy önkéntes (honvéd) zászlóalj toborzása és szervezése.⁶² Az érdemi szervezőmunkát a Vay Miklós, br., királyi biztos felügyelete alá rendelt főkormánysház végezte, amely fogadta célra magánszemélyek által felajánlott adományokat is. A hadügyminisztérium rendelete alapján a főhadparancsnokság is megadta a szükséges támogatást, amely ekkor még abban merült ki, hogy a hadfogadó helyekre magyarul beszélő tiszteket és altiszteket rendelt ki. Július második felében a zászlóaljak szervezését Dobay Károly ezredes⁶³, a 15. (II. székely) határőrezred parancsnoka vette át, aki augusztusban elkészítette a zászlóaljak fegyver és felszerelési igényét. A honvédek részére szeptemberben 2000 db modern puskát és 1000 katona részére egyenruhát szállítottak ki a gyulafehérvári raktárból. Szeptemberben pénzhiány miatt a négy zászlóaljat összevonták, a dévai önkénteseket Kolozsvárra, míg a fogarasiakat Marosvásárhelyre rendelték. Október elején a General Commando beszüntette a toborzás támogatását és megtagadta a további fegyver és felszerelés kiszolgáltatását. Október 18-án Puchner rendeletében az egész tartományt ostromállapotba helyezte, és elrendelte a honvédzászlóaljak lefegyverzését. A dévai honvédek a Bánságba vonultak vissza, a fogarasiakat a császári és királyi csapatok lefegyverték. A kolozsvári és marosvásárhelyi zászlóaljak azonban már felvették a harcot a császári csapatokkal és román felkelőkkel, és a későbbiek folyamán a szabadságharc legjobb alakulataivá váltak.⁶⁴

Az erdélyi főhadparancsnokság 1848 szeptemberétől nem működött mindenben együtt az erdélyi magyar kormánysszervekkel. 1848. augusztus 27-én az 16. (1. román), szeptember 27-én pedig a 17. (2. román) határőrezred mondta fel az engedelmisséget a magyar kormánynak nyíltan. Szeptember 17-én Puchner megtiltotta a császári alakulatoknak, hogy segítséget nyújtsanak a törvényhatóságok tisztségviselőinek az újoncösszeírást megtagadó települések ellenében.⁶⁵ Szeptember 18-án leállította a Gyulafehérváron már átadásra és szállításra előkészített hatfontos ágyúütegnek a honvédek részére történő átadását. A magyar hadügyminisztérium által Pestre rendelt Uracca-gránátoszászlóaljt⁶⁶ pedig visszavezényelte

⁶² Kolozsvár, Marosvásárhely, Déva és Fogaras székhellyel. A zászlóaljak sorszáma: 11-14. A négy zászlóaljból végül csak kettő alakult meg Erdélyben (11-12.) a 13-14. zászlóaljak Magyarországon szerveződtek meg.

⁶³ Életrajza: Bona, 2000. 307-308. p.

⁶⁴ Süli, 2004.

⁶⁵ A 200.000 újonc és 42 millió forint kivetését az országgyűlés elfogadta, de a király nem szentesítette. Ennek ellenére Szemere Bertalan belügyminiszter augusztus 29-én elrendelte a törvényhatóságok számára az összeírások végrehajtását, amely Erdélyben a román lakosság heves ellenállását váltotta ki, de az újoncozás a székelység körében sem örvendett nagy népszerűségnek. (Urbán, 2007. 291 p.; Erdélyre: Deák, 1943. 157; 171-172. számú iratok.)

⁶⁶ Az erdélyi császári hadtest elit alakulatának számító zászlóalj a három erdélyi kiegészítésű seregzred (Leiningen, Turszky és Károly Ferdinánd) két-két gránátos századából épült fel. Az alakulat állománya túlnyomórészt román volt.

Erdélybe, és az alakulat tisztjei sem a hadügyminisztérium, sem a budai főhadparancsnokság követelésére nem voltak hajlandók eltérni Puchner rendeletétől.⁶⁷ Október elején megszüntették a fegyver és felszerelés kiszolgáltatását a honvédek részére, illetve a beteg Puchnert helyettesítő Alois Pfersmann altábornagy visszarendelte a császári katonaságot a toborzóhelyekről, noha a 32. honvéddzászlóalj szervezése miatt még szükség lett volna a közreműködésükre.⁶⁸ Az utóbbi döntést a Gubernium kétszeri erélyes tiltakozására sem volt hajlandó visszavonni.⁶⁹

Október 18. óta Erdély ostromállapotban élt. Puchner főhadparancsnok kiáltványban jelentette be, hogy saját kezébe veszi a tartomány kormányzását, a nemzetőrséget saját parancsai alá rendeli, a honvédtoborzást leállítja, a rendelet megszegőit haditörvényszék elé állítja.⁷⁰ A főhadparancsnok a magyar helységek nemzetőrségeinek lefegyverzésében igénybe vette a román bizottságok segítségét, akik sok helyen módszeresen legyilkolták és kifosztották a magyar lakosságot.⁷¹

Ezzel a szakítás a magyar kormányzatszervek és a császári katonai vezetés között teljessé vált, az országrész a háború, illetve a polgárháború szélére sodródott.

3. Az erdélyi nemzetőrségek szervezésének folyamata és törvényi háttere

Korábban már utaltunk arra, hogy a nemzetőrség jogi hátterét Magyarországon az áprilisi törvények teremtették meg és biztosították. A magyar kormányzat hatásköre Erdélyre azonban még két hónapig nem terjedt ki, mivel az erdélyi országgyűlésnek is meg kellett alkotnia a maga uniós jogszabályát.⁷² Ennek ellenére az anyaországi példák felbuzdulva Erdélyben is megfogalmazódott azon igény, hogy az egyes törvényhatóságok nemzetőrségeket állítsanak fel. Március 21-én, Kolozsváron tartott népgyűlésen Méhes

⁶⁷ Heydte, 1863. 46. p. 52-61. p.; Bauer, 1870. 18-19. p. ; KLÖM. XIII/I. 22. számú irat.

⁶⁸ A főhadparancsnokság immár nyíltan is fellépett a magyar kormánnyal szemben. Ehhez a felhatalmazást Theodor Baillet de Latour gr. tábornagy, osztrák hadügyminiszter október 3-án kelt utasítása adta meg. (Közli: Kővári, 1861/a. XLII. számú irat.)

⁶⁹ Vay. 1267. és 1463.

⁷⁰ A proklamációt közli: Kővári/a. 1861. XLVII. számú irat.; Gelich, I. 258-260. p.; Kovács, 1979. 18. p.

⁷¹ Miskolczy, 1988. 1402. p. Míg Puchner Dél-Erdélyben a sorkatonaságot vetette be a nemzetőrségek lefegyverzésére, addig Nagyenyed és Kolozsvár között a román felkelőket. Ezzel a nemzetiségek közötti ellentétet még jobban elmérgesítette.

⁷² Erre csak a május 31-én, Kolozsváron összeülő országgyűlésen került sor. (Kővári, 1861. 47. p.) Nagy Sándor szerint „Az Uniónak – ez több ízben felbukkan – nem volt semmiféle törvénycikke, csak az erdélyi országgyűlés I. törvénycikke mondta ki a tartomány és Magyarország unióját.” Ez az állítás azonban tévedésen alapszik, mivel az áprilisi törvények VII. tck.-je is rendelkezett az unióról. (1847/8-ik évi országgyűlési törvénycikkek. Pest. 1848. 37-38. p.) Sőt az erdélyi rendek a 1848. május 29-én, Kolozsváron összeülő országgyűlésen a magyarországi VII. tck. elfogadására buzdították a diétát, és ez a tény rögzítésre került az erdélyi I. törvénycikkben is. (Asztalos, 1928. 123-124. p.)

Sámuel református lelkész és országgyűlési követ javasolta, hogy a szabad királyi város közönsége azonnal állítsa fel a nemzetőrséget.⁷³ A „kincses város” példáját törvényhatóságok sorra követte.

A törvényi háttér hiánya ellenére a gubernium támogatta a fenti önkéntes szerveződéseket és a magyarországi XXII. törvénycikk előírásait megpróbálta a lehetőség szerint alkalmazni.⁷⁴ A Főkormányzók törekvéseit a magyar kormány is figyelemmel kísérte, Eszterházy Pál hg. külügyminisztert pedig utasították, hogy eszközölje ki az erdélyi magyar nemzetőrségek számára a gyulafehérvári várban raktározott fegyverkészletek kiutalását.⁷⁵

Ennek hatására és a főkormányzók erélyes nyomására a főhadparancsnokság 1520 db kovás fegyver kiutalását engedélyezte a magyar lakta városoknak a 17. (2. román) határőrezred naszodi fegyvertárából az alábbi elosztás szerint⁷⁶:

Kolozsvár: 800 db⁷⁷

Torda: 200 db

Dés: 220 db

Abrudbánya: 100 db

Nagyenyed: 200 db

Jogsabályi szabályozás hiányában a kötelező nemzetőri szolgálatot nem írhatták elő a lakosok számára, az egyes települések csapatai kizárólag önkéntes belépőkből alakultak meg. Ezt az időszakot, amely 1848 márciusától júliusig tartott, az önkéntes nemzetőrségek időszakának nevezzük.⁷⁸

⁷³ Kővári, 1861. 7. p.

⁷⁴ A folyamatot ismerteti. Mikó Imre gr., kormányzó-helyettes levele Vayhoz. Kolozsvár, 1848. augusztus 3. (Vay, 492.); Egy korabeli visszaemlékezés szerint az erdélyi arisztokrácia a nemzetőrségtől és honvédségtől reméltek védelmet a román felkelők ellenében. (Bánffy, 1931. 17. p.); Trócsányi Zsolt szerint a főkormányzók abban a reményben támogatta a nemzetőrségek felállítását, mert benne látta azt a fegyveres erőt, melyet a paraszti mozgalmak ellenében is bevethet. (Trócsányi, 1956. 248. és 270. p.); 1848 szeptemberében a gubernium mind a magyar kormánynak, mind Vay királyi biztosnak a magyar elemekből álló nemzetőrségek szervezését javasolta a román mozgalmak ellenében. (MOL F.37. 2295.)

⁷⁵ F. Kiss, 1989. 39. p.; Urbán, 1999. I. 360. számú irat.

⁷⁶ Documente, II. 240. számú irat. Teleki kormányzó levele a kolozsvári főbíróhoz. Kolozsvár, 1848. április 27. A szükséges lőszert a városok pénzért tudták beszerezni a katonai készletekből.; Benyújtott igények alapján történő lőszervásárlást május közepén engedélyezte a gubernium. (Documente, III. 73. számú irat. Teleki kormányzó átirata Puchnerhez. Kolozsvár, 1848. május 18.); A fegyverek átvételéről: HL General Commando. 1. d. Fasc. 272. Tauffer Ferenc városgazda térítvénye.; Heydte, 1863. 15-16. p.; Klapka György visszaemlékezése szerint Puchner csak a pillanatnyi erőviszonyok függvényében támogatta a nemzetőrségi fegyverigényeket. (Klapka, 1886. 59. p.); Jakab, 1880. 36. p. és 86. p.; Kővári, 1861. 18. és 22. p.

⁷⁷ A város korában már kapott 174 darabot

⁷⁸ A Gubernium politikáját a nemzetőri önszerveződésekkel kapcsolatban ismerteti: Vay, 493. Mikó Imre gr. levele. Kolozsvár, 1848. augusztus 3.

A fentiekből láthatjuk, hogy a Gubernium elsősorban a magyar nemzetiség által lakott városok részére szorgalmazta a fegyverek kiutalását. A nagyfejedelemség politikai elitje ugyanis a magyar lakosságban találta meg a politikai támaszát.

Az egyes nemzetőrségek kiképzését –Puchner engedélyével- a térparancsnokságokhoz beosztott tisztek, vagy altisztek végezték.⁷⁹

Az erdélyi országgyűlés által megalkotott uniós törvény uralkodói szentesítése (1848. június 10.) teljesen új helyzetet teremtett Erdélyben. A magyar kormány június 16-tól átvette a főkormányszéktől a tartomány irányítását.⁸⁰ Bár a Gubernium egyelőre még gyakorlati okok miatt 1848 végéig fennállt, a minisztérium Vay Miklós br. személyében teljhatalmú megbízottat delegált Kolozsvárra. Vay elég széleskörű felhatalmazást kapott, mivel a polgári és gazdasági intézményrendszer mellett a sorkatonaságot is alá rendelték.⁸¹

Vay a gyulafehérvári fegyvertárat megvizsgálta, és itt 2200 db olyan kovás puskát talált, melyeket a nemzetőrségek számára kiutalhatónak ítélt.⁸² Az erdélyi főhadparancsnokság jóváhagyása után a lőfegyverek egy részét⁸³ az alábbi kimutatás szerint osztották szét a törvényhatóságok között⁸⁴:

Háromszék: 400 db

Udvarhelyszék: 300 db

Belső-Szolnok: 100 db

Marosvásárhely: 300 db

Marossszék: 400 db

Gyulafehérvár: 200 db

Vízakna: 100 db

Székelyudvarhely: 148 db

Szászváros: 75 db

⁷⁹ Heydte, 1863. 15-16. p.; Jakab, 1880. 86. p. Puchner április 30-án adta ki az erre vonatkozó rendeletét.

⁸⁰ Asztalos, 1928. 123. p.

⁸¹ Vay kinevezésére 1848. június 21-én került sor. (Deák, 1943. 107. számú irat.); Az erdélyi arisztokrátiák Vaytól a magyarokból álló nemzetőrségek szervezésének meggyorsítását várták. (Documente, VIII. 116. számú irat. Id. Bethlen János, Zeyk József, Weér Farkas és Jósika Miklós levele a magyar minisztériumhoz. Kolozsvár, 1848. június 29.) ; Deák, 1943. 119. és 121. számú iratok.; Egyed, 1998. 146. p.; Jakab, 1880. 238. p.; Heydte, 1863. 41. p. Mészáros Lázár hadügyminiszter rendelete Puchnerhez. Budapest, 1848. július 19.

⁸² Heydte, 1863. 41. p.; Lévy, 1889. 188. és 194. p.

⁸³ A kiutalt puskák egy részét a szász városok és székek kapták meg.

⁸⁴ MOL F.37. 1822. Rendelet a törvényhatóságokhoz. Kolozsvár, 1848. július 5.; Vay, 263. A HM levele Vayhoz. Budapest, 1848. július 12. A HM felhívta Vay figyelmét, hogy elsősorban a magyarlakta települések igényeit támogassa. Külön felhívták a figyelmét Déva kérelmére, mert szerintük a város helyzete a román lakosság miatt veszélyeztetett.

Ezzel a kiutalható fegyvermennyiség kimerült, a további igényeket a központi készletből már nem tudták kielégíteni.⁸⁵ Az erdélyi magyar nemzetőrsegek számára Vay működése alatt összesen 2000 db kovás puskát, 60 Landwehr puskát és 40 karabélyt, valamint 650 vadászpuskát osztottak ki.⁸⁶

Az erdélyi országgyűlés által kidolgozott és felterjesztett 1848. évi III. törvénycikk 3. és 7. bekezdése foglalkozott a nemzetőrség megteremtésével. Az utóbbi szerint Székelyföldön a határőrök mellett a nemesek, primorok és más jogállású lakosok is nemzetőri szolgálatra kötelezhetők.⁸⁷ Ennek alapján a székely székekben újabb összeírást rendeltek el júniusban, melynek alapján már a polgárokat kötelezték a szolgálatra. A jogszabály azonban nem rögzítette azokat a kritériumokat, elsősorban a vagyoni cenzust, amelyet a XXII. tck. előírt. Tekintettel arra, hogy az országrész a magyar királyságba integrálódott felmerült annak igénye, hogy az itteni nemzetőrsegeknek is idomulnia kell az anyaországiakhoz. Ennek alapján hajtották végre az újabb összeírásokat július-szeptemberben, immár a magyarországi szempontok alapján.⁸⁸

1848 augusztusában Vay az erdélyi nemzetőrsegek további szervezésével, egységesítésével Michael Graeser vezérőrnagyot, kolozsvári dandárparancsnokot bízta meg. Korábban a Gubernium körrendeletet is bocsátott ki a törvényhatóságok számára.⁸⁹ Ebben a megyéknek, kerületeknek, székeknek és szabad királyi városoknak be kellett számolniuk a nemzetőrsegek létszámáról, fegyverzetéről, szervezeti szabályzatáról.⁹⁰ Az összeírások alapján a megyékben és városokban 8269, a székely székekben 27732, a szász székekben 180 magyar nemzetőr volt. A fő gond az volt, hogy kevés lőfegyver állt rendelkezésre. Az alakulatok kiképzését kiszolgált, vagy aktív tisztek és altisztek végezték.⁹¹

Batthyány miniszterelnök 1848. augusztus 13-án, Pesten kelt rendeletében a törvényhatóságokat önkéntes nemzetőri erő szervezésére szólította fel. Ez azt jelentette, hogy a kormány felismerte, hogy a teljes nemzetőrség a harctéri szolgálata alkalmatlan, így a honvédség mintájára egy olyan mobil, hosszabbtávú katonai erőt akartak kialakítani, amely a

⁸⁵ MOL F.37. 2124. A Gubernium Vayhoz. Kolozsvár, 1848. augusztus 8. A további fegyverigények: Vay, Szn. 1848. augusztus. ; Jakab, 1880. 240-241. p.

⁸⁶ Vay, Szn. 1848. augusztus.

⁸⁷ Kővári, 1861/a. XX. számú irat. A törvénycikk 3. pontját az uralkodó nem szentesítette.

⁸⁸ A nemzetőrsegek állapotát július 15-én körrendeletben kérte be a Gubernium a törvényhatóságoktól. (Vay, 493.)

⁸⁹ Vay, 492.; Heydte, 1863. 41. p.; MOL F.37. 2365. Nyomtatvány a törvényhatóságokhoz. Kolozsvár. 1848. szeptember 2.

⁹⁰ MOL F.37. 2081. Vay levele a főkormányshékhöz. Kolozsvár, 1848. augusztus 1.; Vay, 302. HM rendelete a főhadparancsnoksághoz. Budapest, 1848. július 19.; Vay, 873. Mikó Imre levele. Kolozsvár, 1848. szeptember 2.

⁹¹ Süli, 2000. 605-628. p.; Egyed, 1998. I. k. 192. p.; Az eredményekről: Jakab, 1880. 297-298. p.

sorkatonasággal egyenértékű. Bár a rendeletet az összes erdélyi törvényhatóság megtárgyalta, az országrészben ilyen jellegű alakulat nem jött létre.⁹²

Szeptembertől új szakasz kezdődött Erdély 1848. évi történelmében. A teljes fenyegetettség miatt a kormány a magyar lakta vidékek népfelkelését helyezte előtérbe. A megváltozott szemléletet hűen tükrözik Batthyány miniszterelnök sorai: "... Nem rendes hadviselés ez, hanem egy rendkívüli veszély elhárítására intézett lépése az önfenntartásnak: nincs itt helye elmélkedni sérelemről, jogról, az önfenntartás iránti természeti ösztön itt a fő parancsoló."⁹³ Ez egyet jelentett a magyar lakosság totális mozgósításával, akiket szintén nemzetőröknek tekintettek, függetlenül attól, hogy a törvényben rögzített követelményeknek megfeleltek-e, vagy sem. A törvényhatóságok számára az ehhez hasonló intézkedések megtételéhez jogalapot nyújtott a XXII. tck. 3. paragrafusa, amely szerint: „A nemzetőrségi fegyveres szolgálatra kötelezettekén kívül, az illető megyei, kerületi, városi vagy rendezett tanáccsal ellátott községi hatóságok, a nemzetőrségbe olly honpolgárokat is besorozhatnak, kiket az alkotmányos rend fentartásában s e kitüntetésre méltónak ítélnék.”⁹⁴ Ennek szellemében Vay királyi biztos október 23-án általános népfelkelést rendelt el.⁹⁵ Ilyen népfelkelő táborok alakultak Tordán, Nagyenyeden és a Kalotaszegen. Végeredményben ilyennek tekinthető az agyagfalvi gyűlés által létrehozott székely tábor is.

Az alábbi fejezetekben az Erdélyben szerveződött magyar nemzetőrségek történetét kívánom bemutatnia azok létrejöttétől a lefegyverzésükig, vagyis 1848. március végétől november közepéig.

Bár a szász nemzetőrségek a magyarokéval együtt jöttek létre, azonban különállásukat mindvégig megőrizték, többnyire – a vezetők elvárásainak megfelelően – a Szász Egyetem fegyveres milíciái maradtak. Áprilistól a székek többsége engedélyezte a királyföldi románok belépését is a települések nemzetőrségeibe⁹⁶, biztosítva ezzel a két nemzet között létrejött szövetséget a magyarok ellenében.⁹⁷

Ugyanilyen különállás figyelhető meg a románok esetében is, akiknek részéről a külön nemzetőrség igénye az I. balázsfalvi gyűlésen fogalmazódott meg. Nemzetőrségeiket a szászokhoz hasonlóan az osztrák kormány alá akarták rendelni, román vezényleti nyelvvel és román származású tisztekkel. A vegyes lakosságú városok többségében (Vízakna,

⁹² A rendeletet közli: Urbán, 1999. II. 988. számú irat.

⁹³ Vay, 1213. Batthyány levele Vaynak. dátum: szeptember. 21.; A szeptember 26-án kelt rendeletében a miniszterelnök elrendelte a magánszemélyeknél lévő lőfegyverek begyűjtését, lándzsák és kaszák készítését. (Urbán, 1999. II. 1499. számú irat.)

⁹⁴ 1847/8-ik évi országgyűlési törvények. Pest. 1848. 65. p.

⁹⁵ Kövári, 1861/a. L. számú irat.

⁹⁶ Miskolczy, 1988, 1359. p.

⁹⁷ A szász nemzetőrségről összefoglalóan: Göllner, 1967. 75-85. p.

Zalatna..stb.) a románok külön nemzetőrséget alakítottak. Az igazi katonai szerveződésük azonban csak a harmadik balázsfalvi gyűlés után indult meg, bár ez már inkább teljes körű mozgósításnak és népfelkelésnek tekinthető. (1848. szeptember közepe) A szembenállás miatt a törvényhatóságok a XXII. tck. előírásait felülbírálván, többnyire eltekintettek a románok által lakott települések nemzetőrségeinek felfegyverzésétől.⁹⁸

4. A nemzetőrség szervezése a vármegyékben és a szabad királyi városokban

4.1. Kolozsvár

Kolozsvár szabad királyi városa Erdély politikai és kulturális központja volt. A tartomány politikai irányítását ellátó Főkormánysház (latin nevén Gubernium) mellett, a református és unitárius egyház közép és felsőfokú oktatásának intézményei egyaránt itt székeltek. A város polgárőrséggel is rendelkezett, amely a módosabb polgárai hoztak létre, maguk gondoskodva egyenruhájukról és fegyvereikről. Az utóbbi többnyire kétszövű csappantyús (lőkupakos) vadászpuskából állt, a polgárőr század mindvégig megőrizte önállóságát a helyi nemzetőrsegen belül, annak a vadászszázadát képezve.

4.1.1. Az „önkéntes” nemzetőrség szervezése áprilisban és májusban

A nemzetőrség felállítását Méhes Sámuel református lelkész és országgyűlési követ indítványozta a március 21-én a városházánál tartott gyűlésen.⁹⁹ A kezdeményezés, amelynek a célkitűzése a személy és vagyonbiztonság megőrzése volt, a kormányzó részéről is kedvező visszhangot kapott, mivel a városnak a szervezéssel kapcsolatos elképzeléseit bekérte. A szervezési munkálatok felügyeletére a város egy választmány nevezett ki.¹⁰⁰ A város által kidolgozott szabályzat értelmében a nemzetőrseggnek csak azok a polgárok lehettek tagjai, akik a rend fenntartásában érdekeltek voltak, vagyis a vagyonnal rendelkezők és az értelmiségek. Az utóbbi kategóriába a főiskolák diákságát is beleértették. A szervezet felügyeletét a városi tanács által felállított 14 tagú bizottság látta el, melynek felét a város,

⁹⁸ Márki, 1898. 99. és 160. p.; Miskolczy, 1988. 1395. p.; A románság ellenszenve a Magyar Királyság román lakta törvényhatóságaiban is erős volt a nemzetőrség intézményével szemben. (Erről bővebben: Urbán, 1973. 31., 62-63., 68-69. p.)

⁹⁹ Kövári, 1861. 7. p.; Jakab, 1880. 76. p.; Márki, 1898. 96. p. ; Egyed, 2001. 147. p.

¹⁰⁰ Uo. 8. p.; Kövári, 1861/a. II. számú irat. Kolozsvár levele a kormányzóhoz. Kolozsvár, 1848, március 21.

felét a nemzetőrök delegálták, a testület elnöke a főbíró volt. A bizottmány nyilvántartást vezetett a nemzetőrség létszámáról, meghatározta és felügyelte a szolgálatvezénylések rendjét, a fő és altisztek számát, megválasztotta a főparancsnokot. A nemzetőri század 140 fős volt, tisztikara századosból, két hadnagyból, két őrmesterből, tizenkét káplárból és ugyanennyi alkáplárból, illetve kettő dobosból állt. A teljes városi nemzetőrség állományába tartozott még orvos, sebész, számvevő ügyész, foglár és két ács. A városban két állandó őrhelyet állítottak fel: egyet a városházánál, egyet a börtönnél. A szabályzat a nemzetőrök számára egyenruhát nem írt elő, csak a bal karjukon kellett nemzeti színű szalagot, illetve a sapkájukon nemzeti színű rózsát viselni. A főőrhelyen (városháza) nappal 24, éjszaka 48 ór teljesített szolgálatot. A nemzetőrség zászlaját nemzeti színűnek határozták meg, az esküt a belépőknek Erdély fejedelmére és alkotmányára kellett letenniük. A bizottmány feladatául szabták a fegyelmi szabályok megalkotását is, amelyet mind a városnak, mind a nemzetőröknek el kellett fogadni.¹⁰¹ A Gubernium április 4-én kelt leiratában a tervezetet megerősítette, és 200 db puskát ígért a szerveződő alakulat részére, amelyet a város kevesellt és még 800 darabot igényelt.¹⁰² A nemzetőrség főparancsnokává Mikes János grófot választották ezredesi, helyettesévé pedig Splényi Mihály bárót¹⁰³ őrnagyi rangban. Április 25-én fogadták el a nemzetőrség állandó szabályzatát.¹⁰⁴ A korábbi pontokhoz képest annyi változás volt, hogy a századok létszámát 80 és 150 fő között határozták meg, egy zászlóalj minimum 4, maximum 6 századból épülhetett fel. Az utóbbi szervezet élén őrnagy állt, akinek segédtisztje is volt, a zászlóaljnak pedig zászlótartója, orvosa és sebésze. A teljes nemzetőrséghez tartozott még a hadügyész, a pénztárnok, két számvevő és egy dobos. A tisztjeiket a nemzetőrök egy év időtartamra választották.¹⁰⁵ A Főkörmányszék közbenjárására és sürgetésére a város először 174, majd május elején¹⁰⁶ 800 db kovás fegyvert kapott a 17. (II. román) határőrezred naszódi fegyvertárából. A puszkákhoz szükséges lőszert a város készpénzért vásárolta meg a katonai készletekből.¹⁰⁷ A fegyverek átadása nem volt zökkenőmentes, mert Naszódon először megtagadták a fegyverek átadását, és csak a kormányzó erélyes fellépésére szolgáltatták ki a főhadparancsnokság által az erdélyi

¹⁰¹ Documente, I. 85. számú irat. Groisz Gusztáv főbíró levele a guberniumhoz. Kolozsvár, 1848. március 27. Közli: Történeti Lapok, 1875. 14-16. sz.; Egyed, 2001. 148-149. p.

¹⁰² Egy visszaemlékezés szerint a polgárok magától Teleki kormányzótól követeltek fegyvert nemzetőreik számára, aki kijelentette, hogy ő ezzel nem rendelkezik, de két pisztolyát felajánlja. (Bánffy, 1931. 13. p.)

¹⁰³ Életrajza: Bona, 2000. 631. p.

¹⁰⁴ Miután a szabályzatot a város májusban elfogadta, Tiltsch János, a közismert kiadótulajdonos saját költségén kinyomta azt. (Egyed, 2001. 150. p.)

¹⁰⁵ Történeti Lapok, 1875. 16. sz.; Egyed, 2001. 149-150. p.

¹⁰⁶ A szállítmány – katonai fedezett – mellett május 4-én indult el Naszódról.

¹⁰⁷ Documente, II. 240. számú irat. Teleki kormányzó levele a városhoz. Kolozsvár, 1848. április 27.

városoknak engedélyezett 1520 lőfegyvert.¹⁰⁸ A kiutalt fegyverekhez a törvényhatóság 29000 darab töltényt kívánt vásárolni.¹⁰⁹ A nemzetőrség kiképzését - főhadparancsnokság rendelete értelmében - a helyi térparancsnokság kapta feladatául.¹¹⁰

A kolozsvári nemzetőrség május elején összesen 12 századból állt, melyből 10 gyalog, 1 lovas és 1 vadászszázad volt. A századok létszáma 60 és 120 fő között mozgott, a lovas századé 80 fő volt. A gyalog nemzetőrök számára a város – a kiutalt fegyverek felett- 1000 lándzsa elkészítését rendelte meg.¹¹¹ A fegyverek kiosztása pozitív hatást gyakorolt, ezután a „nemzetőrség (nemzeti őrsereg) felszerelése és kiképzése azonban gyorsan folyt a hazában.”¹¹² A tisztválasztásra pedig május végén került sor.¹¹³

Az önkéntes nemzetőrségnek társadalmi különbség nélkül minden polgár tagja lehetett, így az intézmény népszerűsége nem ismert határokat.¹¹⁴ Egy visszaemlékezés szerint: „Még a gyermekek is az önkéntes nemzetőri ruhában jártak és szabályosan tanítottak katonai gyakorlatra.”¹¹⁵

4.1.2. A magyar kormány által felügyelt nemzetőri szervezés eredményei

A tartományi nemzetőrség összeírását a főkormányzót helyettesítő Mikó Imre gr. rendelte el. A város az állapotjelentését július 3-án küldte meg a Főkormányzóságnak. Ebben az időszakban a szolgálatra kötelezett polgárokat már a magyarországi XXII. törvénycikk előírásai szerint írták össze. A teljes nemzetőrség szervezetileg parancsnokságra, gyalogságra (10 század), egy század lovasságra és egy vadászszázadra tagozódott. A szervezetek tisztikara az alábbiak szerint épült fel:

a) Parancsnokság:

Beosztás	Név
Főparancsnok	Mikes János gr.

¹⁰⁸ Documente, III. 62. számú irat. A főbíró levele a Guberniumnak. Kolozsvár, 1848. május 2.; Deák, 1943- 65. számú irat. id. Bethlen János gr. Wesselényi Miklós báróhoz. Kolozsvár, 1848. május 12.; Ellenőr, 6. sz. 1848. május 14.; Heydte, 1863. 15-16. p.; Jakab, 1880. 86. p.

¹⁰⁹ Documente, IV. 73. számú irat. Teleki kormányzó levele Puchner főhadparancsnoknak. Kolozsvár, 1848. május 19.

¹¹⁰ Jakab, 1880. 86. p.

¹¹¹ Ellenőr, 5. sz. 1848. május 12.

¹¹² Bánffy, 1931. 17. p.

¹¹³ Ellenőr, 13. sz. 1848. május 26.

¹¹⁴ Bánffy, 1931. 14. p.

¹¹⁵ Bánffy, 1931. 17. p.

Segédtisztje ¹¹⁶	Mikes Benedek gr.
Alparancsnok	Splényi Mihály br.
Segédtisztje ¹¹⁷	Bethlen Gábor
Pénztárnok	Pap Gábor ¹¹⁸

b) Gyalogság¹¹⁹:

Rendfokozat	Név	Század
Százados	Uzoni Antal ¹²⁰	I
Főhadnagy	Klausch János	I
Hadnagy	Kováts János ¹²¹ , Jónás Dániel ¹²²	I
Százados	Huszár Károly ¹²³	II
Főhadnagy	Pál Sándor ¹²⁴	II
Hadnagy	Kreicher Mihály, Krausz Antal ¹²⁵	II
Százados	Bornemissza Lipót	III
Főhadnagy	Jusztai Károly	III
Hadnagy	Simon Elek ¹²⁶ , Bán István ¹²⁷	III
Százados	Walther András ¹²⁸	IV
Főhadnagy	Manó Antal	IV
Hadnagy	Brassai Samu ¹²⁹ , Hajós János ¹³⁰	IV

¹¹⁶ Ebbe a beosztásba november elején Pál János főhadnagyt neveztek ki. (ONHT 7518/nó.)

¹¹⁷ Ebbe a beosztásba november elején Bér István hadnagyt neveztek ki. (ONHT 7518/nó.)

¹¹⁸ Szathmári Pap Gábor városi tanácsos. (Tiszti névtár, 112. p.)

¹¹⁹ A felsorolásból hiányzik Sárkány Ferenc hadnagy (Bona, 1999. III. 90. p.), és Bihari Mihály hadnagy. (Bona, 1998. I. 61. p.)

¹²⁰ Főkörmányszéki fogalmazó gyakornok. (Tiszti névtár, 6. p.)

¹²¹ Gyergyószentmiklósi Kováts János főkörmányszéki fogalmazó gyakornok. (Tiszti névtár, 6.)

¹²² Jónás Dániel a város főjegyzője volt. (Tiszti névtár, 112. p.)

¹²³ Kövesdi báró Huszár Károly főkörmányszéki fogalmazó gyakornok. (Tiszti névtár, 7. p.)

¹²⁴ Hatoykai Pál Sándor főkörmányszéki fogalmazó gyakornok. (Tiszti névtár, 6.)

¹²⁵ Főhadbiztossági írnok. (Tiszti névtár, 171. p.)

¹²⁶ Bona, 1998. III. 145. p.

¹²⁷ Bona, 1998. I. 82. p.

¹²⁸ A IV. század tisztikarát ismerteti: TL 1897/11-12. 89. p.

¹²⁹ Polihisztor, a kolozsvári unitárius lyceum tanára.

¹³⁰ Guberniumi ügyvéd. (Tiszti névtár, 14. p.)

Százados	Ifj. Bethlen János	V
Főhadnagy	Pap Alajos ¹³¹	V
Hadnagy	Bíró Miklós ¹³² , Dalchau József	V
Százados	Kilyén Mihály ¹³³	VI
Főhadnagy	Bágyi Mihály ¹³⁴	VI
Hadnagy	Nagy Antal ¹³⁵ , Sánta Mihály	VI
Százados	Baló István ¹³⁶	VII
Főhadnagy	Risnyák Samu	VII
Hadnagy	Faltin Samu ¹³⁷ , Kováts József	VII
Százados	Veszprémi László ¹³⁸	VIII
Főhadnagy	Baranyai Sándor ¹³⁹	VIII
Hadnagy	Nagy Antal, Müller Péter ¹⁴⁰	VIII
Százados	Máriássi Pál	IX
Főhadnagy	Basa Miklós ¹⁴¹	IX
Hadnagy	Forrai Ferenc ¹⁴² , Kiermayer Károly	IX
Százados	Minorich Károly ¹⁴³	X
Főhadnagy	Bogdánfi Márton ¹⁴⁴	X
Hadnagy	Biasini Domokos, Pávai János ¹⁴⁵	X

c) Lovasság:

¹³¹ Főkörmányszéki fogalmazó gyakornok. (Tiszti névtár, 6. p.)

¹³² Főkörmányszéki fogalmazó gyakornok. (Tiszti névtár, 6. p.)

¹³³ Kilyén Mihály a város árváinak felügyelője volt. (Tiszti névtár, 113. p.)

¹³⁴ Bágyi Mihály a város szolgabírája volt. (Tiszti névtár, 113. p.)

¹³⁵ Mindszenti Nagy Antal főkörmányszéki hites jegyző. (Tiszti névtár, 8. p.)

¹³⁶ Bona, 1998. I. 73. p.

¹³⁷ Bona, 1998. I. 372. p.

¹³⁸ Veszprémi László a város aljegyzője volt. (Tiszti névtár, 112. p.)

¹³⁹ Nagyvárad Baranyi Sándor, számvevőtiszt volt a Tartományi Számvevő Hivatalnál. (Tiszti névtár, 18. p.)

¹⁴⁰ Müller Péter a város levéltárnoka volt. (Tiszti névtár, 113. p.)

¹⁴¹ Főkörmányszéki ügyvéd. (Tiszti névtár, 13. p.)

¹⁴² Hivatalnok a Tartományi Számvevő Hivatalnál. (Tiszti névtár, 19. p.)

¹⁴³ Életrajza: Bona, 1998. II. 496-497. p.

¹⁴⁴ Kamarai számvevőségi hivatalnok. (Tiszti névtár, 182. p.)

¹⁴⁵ Írnok a kolozsmonostori uradalomnál. (Tiszti névtár, 223. p.)

Rendfokozat	Név
Első kapitány	Mikes Kelemen ¹⁴⁶ gr.
Másod kapitány	Horváth Mihály
Főhadnagy	Benigni Sámuel, Macskási Antal ¹⁴⁷
Hadnagy	Macskási Samu, Huszár János ¹⁴⁸

d) Vadász század:

Rendfokozat	Név
Százados	Zeyk József
Főhadnagy	Márk Samu
Hadnagy	Makódi Samu, Szilágyi Pál ¹⁴⁹
Számvevő	Püspöki Antal

A gyalogos nemzetőrök közül 40-60 fő rendelkezett égszín magyarkából¹⁵⁰, szürke pantallóból¹⁵¹, fekete csákóból¹⁵² álló egyenruhával. 100-200 főnek pedig egyszerű, feketeviaszos vászon ruhája és csákója volt.

A 10 gyalogos század az alábbiak szerint szerveződött és épült fel:

Század	Kerület	Létszám	Összeírt, de szolgálatot nem teljesítő nemzetőrök
I	Belső-Szén és Belső-Monostor	135	38
II	Óvár	117	36
III	Belső-Közép	117	35
IV	Belső-Magyar	107	19
V	Kétvízközi	101	53

¹⁴⁶ Életrajza: Bona, 2000. 517-518. p.

¹⁴⁷ Életrajza: Bona, 2009. II. 51. p.

¹⁴⁸ Főkörmányszéki fogalmazó gyakornok. (Tiszti névtár, 6. p.)

¹⁴⁹ Számvevőtiszt volt a Tartományi Számvevő Hivatalnál. (Tiszti névtár, 18. p.)

¹⁵⁰ Ehhez égszín zsinórzat párosult.

¹⁵¹ Meggyszín stráffal.

¹⁵² Ehhez piros-fehér-zöld színű rózsza tartozott.

VI	Külső-Közép	104	41
VII	Hídelv	100	402
VIII	Külső-Magyar	103	30
IX	Külső-Monostor	141	155
X	Külső-Szén	117	120

Összesen:

10 század 10 kerület 1456 fő 929 fő

A gyalogos nemzetőrök a naszói fegyvertárból összesen 970 kovás puskát kaptak, emellett több olyan század is volt, amely rendelkezett egy-egy olyan szakasszal, melyek a vadászokhoz hasonlóan, saját, duplacsövű lökupaos vadászpuskával voltak felszerelve. A fenti kimutatásból láthatjuk, hogy 929 összeírt és szolgálatra kötelezett¹⁵³ nemzetőr részére fegyvert biztosítani nem tudtak, az ő lelkesedésük egy korabeli jelentés szerint folyamatosan csökkent.¹⁵⁴

A vadász és lovas század állománya az egész város területéről verbuválódott. A lovasok egyenruhája: égszínkék felsőruházat, szürke pantallóval, meggyszín csákóval és lófark bokrétával. Az összes lovas nemzetőr rendelkezett szablyával és egy pár pisztollyal.¹⁵⁵ A vadászok egyenruhája: vászonzubony, széles karimájú, sastollas fehér kalap, fehér pantalló. Az egész század fel volt fegyverezve saját tulajdonban lévő kétsövű csappantyús vadászpuskával, amellyel a jelentés szerint kiválóan lőnek.¹⁵⁶

A századok a fegyvergyakorlataikat rendszeresen tartották. A IV. század tagjai például az unitárius templom előtt gyülekeztek a gyakorlatra, de a Külmagyar utcába is eljártak.¹⁵⁷ A gyakorlatokon az „elpuhult” városi polgárok nem szívesen vettek részt, sokan távol is maradtak.¹⁵⁸

¹⁵³ Jakab Elek szerint ebbe a kategóriába az idősebb korosztály tagjai, tanárok, lelkészek és hivatalnokok tartoztak, akik bár össze voltak írva, a gyakorlatokon nem vettek részt. (Jakab, 1880. 244. p.)

¹⁵⁴ ONHT 1974/nő. A toborzást intéző bizottmány jelentése. Kolozsvár, 1848. július 13.

¹⁵⁵ Jakab Elek a főparancsnoki levéllel szemben azt állítja, hogy pisztollyal csak kevés nemzetőr rendelkezett. (Jakab, 1880. 244. p.)

¹⁵⁶ MOL F.37. 2104. Mikes János levele a főbíróhoz. Kolozsvár, 1848. július 23., Mellette: Groisz Gusztáv főbíró jelentése a Főkormányszékhez. Kolozsvár, 1848. augusztus 1.; A forrást kivonatolva ismerteti: Jakab, 1880. 243-244. p.; Egyed, 2001. 150-152. p.

¹⁵⁷ TL 1897/11-12. 90. p.

¹⁵⁸ Bánffy, 1931. 18. p.

A kolozsvári nemzetőrség július 21-én kivonult a délvidéki táborba induló székely határőrszázlój fogadására.¹⁵⁹ A nemzetőrök a magyar alkotmányra az esküt augusztusban tették le.¹⁶⁰

Az augusztus 13-án kelt miniszterelnöki rendelet értelmében Kolozsváron is megkezdtek az önkéntes nemzetőrség szervezését. A jelentkezők számára a város – a kormányzat által biztosított juttatásokon kívül – egyéb kedvezményeket helyezett kilátásba. 1848. augusztus 29-én rendeletben sorolták fel azon juttatások körét, melyeket az önkéntes nemzetőri szolgálatot vállalók részére kívántak biztosítani. Ezek a következők voltak:

- Családos egyén 8 Ft, nőtlen 4 Ft napi díjpótlást kap.
- Akik eddig polgárjoggal nem rendelkeztek, azok megkapják.
- Rokkantakról és családtagjaikról a város gondoskodni fog.
- Kézműves legényeket hazatérésük után rögtön felveszik a céhekbe.¹⁶¹

Ezen felül még 200 ezer forintot fordítottak a fenti célra.¹⁶² A szervezés konkrét eredményeit – adatok hiányában – nem ismerjük.

4.1.3. A kolozsvári nemzetőrség története a város osztrák megszállásáig

Szeptembertől a kolozsvári vésereg¹⁶³ a románok lázadása miatt állandó készültségben volt.¹⁶⁴

Október végén, a Kolozsváron állomásozó 3. Ferdinánd Miksa ezredbeli svalizsárszázad¹⁶⁵ – a Puchner-től kapott parancs értelmében – Nagyszebenhez akart vonulni. A kolozsvári nemzetőrség, a 11. honvédszázlój és a Mátyás huszárok a kaszárnya elé vonultak.¹⁶⁶ Az akciót Vay Miklós királyi biztos tudta nélkül hajtották végre.¹⁶⁷ A meglepett századot ebédelés közben lefegyverezték.¹⁶⁸

¹⁵⁹ Ellenőr, 46. sz. 1848. július 23.

¹⁶⁰ Bauer, 1870. 15. p. Az 51. Károly Ferdinánd sorgezred megbízott parancsnoka, Gustav Jablonsky alezredes e napon a városban állomásozó sorkatonaság számára gyakorlatozást rendelt el, hogy az eseményre a tisztek ne tudjanak elmenni. ; Más forrás szerint erre csak szeptember 21-én kerül sor. (Nyárády, 1998.931. p.)

¹⁶¹ Kövári, 1861/a. XXXIX. számú irat.; Jakab, 1880. 422. p. ; MOL R.32.. 6. cs. Szn. 1848. augusztus 29.

¹⁶² Jakab, 1880. 422. p.; Egyed, 2001. 152-153. p.

¹⁶³ Ez a vésereg az alábbi alakulatokból állt: Egy osztály Mátyás-husár, 11. honvédszázlój, és a nemzetőrség. A városban állomásozó soralakulatok többsége (51. Károly Ferdinánd gyalogezred egy zászlój, a 3. Ferdinánd Miksa főherceg könnyűlovas-ezred egy százada) egyre ellenségesebben viszonyult a magyar kormányzathoz.

¹⁶⁴ MOL R.31. 8. cs. Groisz Gusztáv főbíró a város lakosaihoz: „Polgártársak!” 1848. szeptember 16. A polgárokat fokozott őrködéssel szólította fel. ; Uo. 10. cs. Groisz Gusztáv: Polgártársak! 1848. október 21. A nemzetőrséget védelmi állapotba helyezi; Imreh, 2003. 50-51. p. ; Nyárády, 1998. 929. p.

¹⁶⁵ Az ezred 2. őrnagyi osztályának 2. százada.

¹⁶⁶ Imreh, 48. p. Pontosabban a Cukorgyár épületéhez, amely a Mátyás-huszárok és a svalizsárok közös szálláshelye volt. (Vay. 1825.)

A veszélyes helyzet miatt a főbíró megkezdte a magánszemélyeknél lévő fegyverek begyűjtését a nemzetőrség számára. Egy kereskedő tulajdonában például 25 szuronyos puska és 10 kétsövű csappantyús kétsövű vadászpuska volt, amelyeket 675 ezüst forintért vásárolt meg.¹⁶⁹ A fegyvertelen nemzetőrök számára a város 150 db lándzsa készítését rendelte meg.¹⁷⁰ A teljes nemzetőrséghez pedig fegyvergondnokot neveztek ki.¹⁷¹ A nemzetőrség és a városban állomásozó Károly Ferdinánd zászlóalj közötti bizalomvesztés jelezte, hogy a főbíró október 30-án javasolta Vaynak, hogy a lőporkészletek őrzését vegyék át a nemzetőrök és a honvédek.¹⁷² A Kolozs megye alsó kerületében jelentkező román felkelés elfojtására a kolozsvári nemzetőrség néhány századát rendelték ki október közepén.¹⁷³ Mivel a városban sok menekült is tartózkodott, őket is felszólították a nemzetőrségbe való belépésre.¹⁷⁴ November 7-én Vay királyi biztos két század nemzetőrt kívánt indítani Tordára, erre azonban Urban csapatainak közeledése miatt nem került sor.¹⁷⁵

Urban előnyomulása miatt a kolozsvári oltalmi bizottmány október 16-án általános felkelést rendelt el.¹⁷⁶ A város nemzetőreinek harckészségét Vay egyébként kiválóan ítélte meg. Egy november 11-én kelt levelében Haller Sándor¹⁷⁷ őrnagynak kifejtette: „Mi Kolozsvár szellemét illeti, e részben biztosíthatom őrnagy urat, hogy itt oly nagy a lelkesültség, miszerint készek a legnagyobb számú ellennel is szembeszállni, s a törvényes szabadságokért utolsó csepp vérig vivni.”¹⁷⁸ Erre a megítélésre az elkövetkező események azonban rácafoáltak.

Nagyenyed és Torda feladása után a kolozsvári magyar csapatoknak csak abban az esetben volt esélyük a sikerre, ha a több oszlopban támadó császári csapatokra külön-külön mérnek csapást. Először Urban dandárjára ellen kívántak fellépni, mivel ez volt a legközelebb lévő ellenséges csoportosítás. A magyar csapatok november 12-én indultak el Szamosújvár felé Baldacci tábornok vezetésével.¹⁷⁹ A kis sereg a 11. honvédzászlóalj öt századából, egy

¹⁶⁷ Dercsényi, 21-22. p. ; Siebenbürger Bote, 119. sz. 1848. november 6. Az eseményre október 27-én került sor. (Andreas Thürrheim: Geschichte des k. k. achten Uhlanen-Regimentes Erzherzog Ferdinand Maximilian. Wien. 1860. 168. p. ; Maendl, 1899. II. 301. p.)

¹⁶⁸ Dercsényi, 23. ; Dercsényi L.

¹⁶⁹ Vay, 1593. A főbíró levele. Kolozsvár, 1848. október 17.; A fegyverek felvásárlását Vay november 5-én ismét utasításba adta a főbírónak. (Vay, 1953.)

¹⁷⁰ Vay, 1649. A város levele. Kolozsvár, 1848. október 24.

¹⁷¹ Vay, 2035. Rendelet Mikes Jánoshoz. Kolozsvár, 1848. november 10.

¹⁷² Vay, 1791.

¹⁷³ Vay, 1596. A főbíró levele. 1848. október 19.

¹⁷⁴ Vay, 1953. Vay a kolozsvári főbíróhoz. Kolozsvár, 1848, november 5.

¹⁷⁵ Vay, 1988. Rendelet Mikes Jánoshoz. Kolozsvár, 1848. november 7.

¹⁷⁶ MOL. R.32. 10. cs. Szn.

¹⁷⁷ Életrajza: Bona, 2000. 371. p.

¹⁷⁸ Vay, 2118. Kolozsvár, 1848. november 11.

¹⁷⁹ Vay, 2130. Baldacci jelentése. Kolozsvár. 1848. november 12.

osztály Mátyás-huszárból, a kolozsvári nemzetőrségből, 250 aranyoszéki nemzetőrből¹⁸⁰, fél század aranyosszéki székely huszárból¹⁸¹ és egy hatfontos ütegből állt. Ehhez csatlakoztak Szamosújvárnál a kolozsi¹⁸², bonchidai, szováti és széki¹⁸³ nemzetőrsegek. A tűzérési fedezet nélkül rohamozó nemzetőrökre és honvédekre Urban heves ágyútűz zúdított, mire azok szétfutottak.¹⁸⁴

November 15-én Urban csapataival Apahidára érkezett, a város vezetése a további ellenállást kiáltástalannak ítélte meg, így a kapituláció mellett döntött.¹⁸⁵ A város feladása miatt elkeseredett polgárok Vay királyi biztost és Baldacci-t fogságra vetették. Ezen eljárás mind a honvédek, mind a Mátyás-huszárok körében ellenérzést szült¹⁸⁶, így Mikes Kelemen vezetésével kiszabadították a fogva tartottakat. Ezt követően a magyar csapatok Bánffyhungyadra, majd Csucsára vonultak vissza.¹⁸⁷

A város feladásáról Minorich Károly nemzetőr százados készített jelentést az Országos Honvédelmi Bizottmány számára 1848. november 19-én. A szamosfalvi vereség után mind Vay, mind Baldacci reménytelennek ítélték meg az ellenállást, álláspontjukat osztotta Groisz Gusztáv főbíró és Mikes János nemzetőr főparancsnok is. A román felkelők bosszújától rettegő polgárok Baldaccit és Vayt fogságba vetették, azonban Mikes Kelemen ezredes a honvédek és Mátyás-huszárok támogatásával kiszabadította őket. Az ellenállást egyébként a rendelkezésre álló reguláris katonaság elégtelensége miatt Mikes Kelemen is céltalannak vélte, ugyanakkor a nemzetőrséget a harctéri tapasztalatok miatt teljesen használhatatlannak tartotta. Minorich javasolta Baldacci, a két Mikes és a főbíró szigorú megbüntetését a város feladása miatt.¹⁸⁸ Minorich vádjai miatt Mikes János parlamenti vizsgálatot kért maga ellen.¹⁸⁹ Minorich egyébként megvádolta a Kolozsvárra vezényelt bihari nemzetőröket is, akik szerinte a visszavonulás során a kolozsvári nemzetőrök fegyvereit erőszakkal vették el.¹⁹⁰

¹⁸⁰ Az aranyosszéki nemzetőrség egy része a szék elfoglalása után vonult Kolozsvárra. (Süli, 2004. 619. p.)

¹⁸¹ A 11. székely huszárezred 2. őrnagyí osztály 1. századának egy része. (Eredeti székhelyük Bágyon)

¹⁸² A kolozsi nemzetőrség 300 fős volt, rendkívül rosszul felfegyverezve. (Süli, 2004. 608-609. p.)

¹⁸³ A széki nemzetőrség 400-500 fő volt. (Süli, 2004. 609. p.)

¹⁸⁴ Jakab, 1880. 423-428. p.; Imreh, 2003. 59-68. p.; Dercsényi, 28. p.; Kovács, 1979. 23. p.; Kádár, 1890. 112-119. p. Dercsényi László szerint Urban ágyú egy székely huszár lovát ellőtték, mire a kolozsvári nemzetőrök gyáván szétfutottak. A menekülőket hiába próbálta 6 huszárral feltartoztatni. (Dercsényi L. 6. í.v); A nemzetőrök azzal vádolták Baldaccit, hogy szándékosan állította őket Urban ágyúinak hatótávolságába, ráadásul a téli időjárás miatt többen megnáthásodtak. A harctéri megpróbáltatásokért, gyávaságukért kizárólag a főparancsnokot hibáztatták. (Bánffy, 12931. 18. p.); A kolozsvári nemzetőrök alkalmatlanságát tartja az ütközet elvesztésének fő okaként August Heydte császári tiszt is a munkájában. (Heydte, 1863. 169. p.); Egyed, 2001. 154-155. p.

¹⁸⁵ Imreh, 2003. 62. p.

¹⁸⁶ A polgárok a Mátyás-huszárokat és a honvédeket okolták a kialakult helyzetért. (Dercsényi L. 7-8. í.v.)

¹⁸⁷ Szigethy, 1868. 25. p.

¹⁸⁸ MOL H.2. 3426.

¹⁸⁹ MOL. H.2. Mikes János levele Bernáth József kormánybiztoshoz. Nagyvárad, 1848. november 19.

¹⁹⁰ MOL H.106. 2. d. 668-670. f.

A várost elfoglaló császári csapatok a nemzetőrséget lefegyverezték, a magánszemélyeknél lévő fegyvereket begyűjtötték.¹⁹¹ Puchner altábornagy a svalizserek lefegyverzése miatt hadisarcot vetett ki Kolozsvárra.¹⁹²

4.2. Belső-Szolnok megye

Erdély észak-nyugati részén fekvő Belső-Szolnok vármegye lakosságának túlnyomó része román volt, csak a megyeszékhelyen és a Lápos-vidéken élt számottevő magyar lakosság. A megye falvainak tekintélyes része a 17. (II. román) határőrezred hadkiegészítési területéhez tartozott, ez az alakulat pedig már 1848 tavaszától melegágya volt az unió ellenes mozgalmaknak.¹⁹³

4.2.1. A nemzetőrség szervezése 1848 tavaszán (március-május)

A megye székhelye, Dés városa 1848. március 24-én kérte a Főkormányshéktől, hogy „a közcsend, élet és vagyon bátorság további fenntarthatása tekintetéből a polgári őrseregnek felállítását Kolozsvárhoz hasonló módon engedjék meg.”¹⁹⁴ Az engedélyt a Főkormányshék március 31-én adta meg a település számára, ahol ezt követően népgyűlést tartottak és bizottságot állítottak fel a nemzetőrség szabályzatának kidolgozására.¹⁹⁵ A kidolgozott szabályzatot, amely csak néhány pontban tért el a kolozsváritól, április 12-én, a református templomban tartott népgyűlésen fogadták el. A 23 pontból álló dokumentum a „Terve a Désen felállítandó nemzeti polgári őrseregnek” címet viselte. Eszerint az önkéntes alapon felállítandó nemzetőrséget a személy és vagyonbiztonság védelmére hozzák létre, tagja lehetett minden, büntetlen előéletű polgár, bevetni csak a város határain belül lehetett. Azok a személyek, akik egészségügyi állapotuk miatt alkalmatlanok voltak a szolgálatra pénzbeli támogatást fizethettek. Az 50 fős létszám elérése után a nemzetőrséget magalakultnak tekintették. A rendszeresített tiszti és altiszti állomány az alábbi volt:

a) 50 fős század esetén: 1 főhadnagy, 1 hadnagy, 1 őrmester, 2 tizedes és 2 altizedes, 1 dobos.

¹⁹¹ Heydte, 1863. 175-176. p.; Jakab, 1880. 431. p. Jakab Elek szerint kb. 4000 fegyvert szedtek be a polgároktól.

¹⁹² Kövári, 1861/a. LXVIII. számú irat. Puchner levele br. Wardener tábornokhoz a Kolozsvár elfoglalása után követendő eljárásról. Nagyszeben 1848. november 17.

¹⁹³ Az ezred hangulatáról és magyarellenes szellemiségéről: Deák, 1943. 111. számú irat. Nagy Ferenc Szemere Bertalan belügyminiszternek. Tiha, 1848. június 23.

¹⁹⁴ Documenta Neglecta, 22. számú irat.; Kövári, 1861. 11. p. ; Kádár, 1890. 10. p.

¹⁹⁵ 1848. április 3-án. (Kádár, 1890. 24. p.)

b) 100 fős század esetén: 1 százados, 1 főhadnagy, 1 hadnagy, 2 őrmester, 4 tizedes, 4 altizedes, 1 dobos.

c) 150 fős század esetén: 1 főszázados, 1 alszázados, 3 őrmester, 6 tizedes és 6 altizedes, 2 dobos

A tisztek fő feladata a fegyvergyakorlatok tartása volt. A nemzetőrök szolgálata két féle lehetett: rendes és rendkívüli, bár a szabályzat ezek tartalmát bővebben nem fejtette ki. Egyenruhát egyelőre a város biztosítani nem tudott, a nemzetőrök a bal karjukon nemzeti színű szalagot, a sapkájukon pedig nemzeti színű rózsát viseltek. Az alakulat nemzeti színű zászlóját a főörhelyen, a városházánál tartották.¹⁹⁶

Ebben az időszakban már 300 nemzetőr szolgált, számukra a város hölgyei Csanády Zsófia úrhölgy¹⁹⁷ vezetésével egy selyemzászlót hímeztek. A dési nemzetőrség zászlaját április 25-én szentelték fel a főtéren. A nemzetőrség Makray László¹⁹⁸ parancsnokkal az élen a város főterének egyik oldalán sorakozott fel, míg velük szembe a megyei tisztviselők és városi polgárok álltak. A különböző felekezetek papjai és lelkészei megáldották a zászlót, majd a hölgyek közül Pataki Emília kilépett, átvette a zászlót és felemelte, meglengette és kiáltotta: „mindég fenn és magasán lobogjon.” Ezután átnyújtotta azt Makraynak, majd dobpergés közben a közönség azt kiáltotta: „Éljen az UNIÓ”¹⁹⁹ Ezután a nemzetőrök elmondták az eskü szövegét, amely a következőképpen hangzott: " Én N. N. esküszöm az élő Istenre, hogy királyom, hazám és városom kormányához hű leszek, előjáróimnak a törvények szerint engedelmeskedni fogok ; a közcsendet, békét, nyugalmat, személy és vagyonbátorságot meg nem háborítom, s általában nemzeti polgárőri kötelességemet a kitelhető legnagyobb pontossággal teljesítem és polgári választott előjáróim vezérlete alatt hű őre leszek az alkotmánynak, törvénynek és városnak. Isten engem úgy segéljen, s úgy adja lelkem üdvösségét. "²⁰⁰ A város nemzetőrségének létszáma április végén már elérte a 600 főt, melynek részére a város főhadnagya ugyanennyi fegyvert kért a naszódi fegyvertárból, a kiképzés megkezdéséhez pedig 12 magyarul is értő altisztet a sorkatonaságtól.²⁰¹

A nemzetőrség tagjait mentesítették a városi közmunkák alól, mivel a rendszeres gyakorlatok jelentős megterhelést jelentettek számunkra. A nemzetőrségbe számos, a nyári vakációból visszatérő diák is belépett. Az alakulat kiképzését Makray László parancsnok és Budai György altiszt végezték, a nemzetőrök vagy saját vadászpuskával, vagy fapuskával

¹⁹⁶ MOL F.31. 2188.

¹⁹⁷ Férje Weér Sándor ellenzéki politikus és a megyei lovas nemzetőrség parancsnoka. (Kádár, 1890. 28. p.)

¹⁹⁸ Életútja: Bona, 2000. 492. p. Makray kilépett tiszt volt.

¹⁹⁹ Kovács, 1887. 117. p.; Kádár, 1890. 24-25. és 49. p.

²⁰⁰ MOL F.37. 2188. ; Kádár, 1890. 26. p.

²⁰¹ MOL F.37. 928. Dész levele a főkormányshoz. Dész, 1848. április 24.

gyakorlatoztak. A dési nemzetőrök 1848. május 16-án 220 db kovás puskát kaptak a naszódi fegyvertárból, tíz nap elteltével pedig a Gubernium közbenjárására 6000 db töltést tudtak vásárolni Gyulafehérváron. Kornis Gábor gr. pedig egy kisebb űrméretű sugárágyút ajándékozott a nemzetőröknek.²⁰²

A dési nemzetőrség tisztjeivé az alábbi személyeket választották az alakulat tagjai²⁰³:

Név	Rendfokozat	Század
Makray László	Százados, ideiglenes parancsnok	I
Beke István	Hadnagy	I
Torma István	Hadnagy	I
Eperejesi József	Százados	II
Nemes József ²⁰⁴	Hadnagy	II
Voith Miklós ²⁰⁵	Hadnagy	II

Szamosújvár szabad királyi városa május 25-én terjesztette fel ideiglenes polgári őrseregi szabályait a Guberniumhoz jóváhagyás végett. E szerint a polgári őrseregnek, amelyet a város által kinevezett intéző bizottmány irányított, tagja lehetett minden vagyonnal rendelkező polgár. Az intéző bizottmány elnöke a főbíró volt, hét tagját a város delegálta, a másik hét tagot pedig a nemzetőrök választották. A polgári őrsereget, amely önként belépőkből állt, bevetni csak a város közigazgatási határain belül lehetett. Egy század legfeljebb százhusz fős lehetett, tisztikara egy századosból, két hadnagyból, két őrmesterből, 12 káplárból és 12 alkáplárból, valamint két dobosból állt. A tiszteket a nemzetőrök választották titkos szavazással. A nemzetőrség főparancsnokát az intéző bizottmány hét nemzetőr tagja választotta, a teljes nemzetőrséghez tartozott még egy pénztáros, egy hadügyész és két ács. A főőrhelyet a Városháza mellett állították fel, ahol nappal 12, éjjel 18 nemzetőr teljesített szolgálatot. A nemzetőrök egyenruhával nem rendelkeztek, csak a szolgálatban lévők viseltek a bal karjukon nemzeti színű szalagot, illetve a sapkájukon ugyanilyen színű rózsát. Rendelkeztek még a piros-fehér-zöld színű zászló elkészítéséről, amelyre a tagoknak esküt kellett tenniük. A belépőknek az uralkodóra, az alkotmányra és a

²⁰² Kádár, 1890. 27. p. A naszódi ezredkormány először megtagadta a fegyverek átadását, így a kiutaláshoz a Főkörmányszék hathatós közvetítésére volt szükség.

²⁰³ Kádár, 1890. 28. p.; Bona Gábor szerint a dési nemzetőrséghez tartozott még Bányay Ferenc hadnagyi rendfokozatban. (Bona, 2009. I. 149. p.)

²⁰⁴ Főkörmányszéki ügyvéd. (Tiszti névtár, 14. p.)

²⁰⁵ Bona, 1999. III. 486. p.

polgári hatóság iránti tiszteletre kellett megesküdniük. Külön pontokban alkották meg a fegyelmi rendszabályokat.²⁰⁶ A Gubernium június 15-én kelt válaszlevelében a szabályokat azzal a kikötéssel erősítette meg, hogy azok csak addig maradhatnak érvényben, míg a kérdést országos törvények útján nem rendezik. Javasolták viszont, hogy határozzák meg azt, hogy az önként ajánlkozó, de szolgálatra alkalmatlan egyének (öreges, betegek) mekkora pénzösszeget fizessenek.²⁰⁷ A két századból álló alakulat tiszti és altisztikara az alábbi személyekből állt: Jakab Bogdán²⁰⁸, Turcsa Lukács²⁰⁹, Verzár István, Gajzágó Kristóf²¹⁰ hadnagyok, Verzár Mónus, Ábrahám Emánuel, Túri Mihály hadnagyok, Korbuly János, Voith Márton²¹¹ őrmesterek.²¹²

A megye nemessége a régi nemesi felkelés idejéről maradt fegyverekkel felszerelve egy század lovas nemzetőrséget alakított Weér Sándor százados parancsnoksága alatt.²¹³

4.2.2. A nemzetőri szervezés 1848 nyarán (június-augusztus)

Désen a nemzetőrség iránti korábbi lelkesedés feltehetőleg csökkent, mivel egy hónap elejéről származó jelentés szerint az alakulat összlétszáma a korábbi 600 fővel szemben 339-re apadt. Fegyverzetüket 220 db kovás puska és 119 saját tulajdonú lőfegyver képezte. Egyenruhával nem rendelkeztek.²¹⁴ A közmunkák alóli felmentés ellenére a nemzetőrök rendszeresen kimaradtak a gyakorlatokról, így az alakulat ideiglenes parancsnoka, Makray László százados a város vezetés közbelépését sürgette az ügyben.²¹⁵ 1848 augusztusában sokan átléptek a Mátyás-huszárokhoz és a 11. honvédszászlóaljhoz, így a nemzetőrséget újjá kellett szervezni.²¹⁶ A dési nemzetőrség kivonult a Délvidékre vonuló román határőrszászlóalj tiszteletére, a román határőrök azonban kérték, hogy a nemzeti színű zászlót vonják le. A város lakossága közönyösen fogadta őket, mivel a határőrök a megtagadták a magyar alkotmányra történő eskütételt.²¹⁷

²⁰⁶ Documenta Neglecta, 165. számú irat.

²⁰⁷ Documenta Neglecta, 195. számú irat.

²⁰⁸ A város főjegyzője. (Tiszti névtár, 124. p.)

²⁰⁹ A város szolgabírója. (Tiszti névtár, 125. p.)

²¹⁰ Az örmény katolikus egyházközség esperese. (Tiszti névtár, 218. p.)

²¹¹ A város esküdt közönségének jegyzője. (Tiszti névtár, 125. p.)

²¹² Kádár, 1890. 49. p.

²¹³ Kádár, 1890. 28. p.

²¹⁴ MOL F.37. 2122. A város főhadnagyának levele. Dész, 1848. augusztus 6.; Az irat megtalálható még: MOL SÁL Nagy Eugén-gyűjteménye.

²¹⁵ MOL SÁL Nagy Eugén-gyűjteménye. Szn. Makray százados levele a városnak. Dész, 1848. augusztus 15.

²¹⁶ Kádár, 1890. 29. p.

²¹⁷ Kővári, 1861. 70. p.; Koós, 1890. 174-175. p.

A megye nemzetőrsége augusztus elején az alábbiak szerint alakult:

Helység	Létszám	Parancsnok	Lőfegyverek száma	Lándzsa	Egyenruhával rendelkezik
Alsó-Ilosva	52	Molnár András főhadnagy, adóhirtokos ²¹⁸	26	-	-
Retteg	50	Szőcs József jegyző	12	-	-
Oláh- és Magyarláros-bánya	226	Hofmann Frigyes bányatiszt ²¹⁹	70 kovás puska, 50 szuronnyal	-	-
Sztrimbul	107	Klapsza százados, bányatiszt ²²⁰	16	-	-
Magyarláros	161	Técsi Samu százados, birtokos ²²¹	50 kovás puska, 50 szuronnyal	-	-
Domokos	126	Kádár Ferenc ²²² alszázados. jegyző ²²³	50 kovás puska, 50 szuronnyal	-	-
Néma	45	Bodor János birtokos	-	-	-
Bethlen	71	Bethlen Ferenc	23	48	35

²¹⁸ Tiszti névtár, 50. p.; Rajta kívül még egy őrmestert választottak az alakulathoz.

²¹⁹ Századosi rendfokozatban. (Bona, 1998. II. 59. p.) A tiszti és altiszti kar: Vanicsek János bányagondnok, főhadnagy, Oblatek Ferenc hadnagy, erdőgondnok, Höcker Dániel hadbíró, ellenőr, Hanschild János zászlós, 4 őrmester, 12 tizedes, 2 ács, 2 dobos,

²²⁰ A tiszti és altiszti kar: 2 főhadnagy, 2 hadnagy, 7 őrmester, 12 tizedes.

²²¹ A tiszti és altiszti kar: 1 főhadnagy, 2 hadnagy, 2 őrmester, 1 zászlótartó, 13 tizedes, 13 altizedes, 1 dobos.

²²² Bona, 2008. I. 530. p.

²²³ A tiszti és altiszti kar: 1 főhadnagy, 2 hadnagy, 2 őrmester, 1 hadbíró, 9 tizedes, 1 dobos.

		főhadnagy 224			
Somkerék	15	Kornis Gáspár gr.	15	-	-
Désakna ²²⁵	50	-	-	-	-
Bálványos- Váralja ²²⁶	150	-	-	-	-

Összesen: 12 településen, 1653 nemzetőr, 601 lőfegyver.

A nemzetőrök egyenruhával nem rendelkeztek,²²⁷ részükre július elején 100 kovás puskát utaltak ki a gyulafehérvári fegyvertárból.²²⁸ A 287 fős magyarláposi és domokosi nemzetőrségek két századba szerveződtek, az esküjükre és zászlószentelésükre június 4-én került sor. A többség a gyakorlatokat fapuskával hajtotta végre.²²⁹

A megyében a nemzetőri szervezést elsősorban a birtokosok és a magyar lakosság fogadta pozitívan, a román ajkú lakosok szinte sehol sem léptek be.²³⁰

A fegyverhiány miatt a megye küldöttséget menesztett Vay királyi biztoshoz és Mészáros Lázár hadügyminiszterhez, a misszió azonban eredménytelen volt.²³¹

4.2.3. A megye nemzetőrsegeinek lefegyverzése 1848 októberében

A megyében a magyar országgyűlés által elrendelt újoncösszeírást még 1848. szeptember elején kezdték el a tisztviselők. Ezt azonban nem kísérte túlzott lelkesedés, mert a román lakosság, melyet a naszódi ezredkormány is bujtogatott, nyíltan szembefordult az intézkedéssel. Mindegy 34 helység szegült ellene az összeírásnak. A szeptember 13-án Naszódra érkező Karl Urban alezredes, megbízott ezredparancsnok a Bécsből kapott titkos

²²⁴ A tiszti és altiszti karhoz tartozott még 1 hadnagy, 1 őrmester, 6 tizedes, 2 trombitás.

²²⁵ A Désaknai nemzetőrség részére Jancsó Mihály bérlő adományozott zászlót és néhány vadászpuskát. A zászlót a bányahivatali tisztviselők feleségei hímezték. (Kovács Gyárfás: Désakna 1848-49-ben. Désakna 1848-49-ben. 1897. 3-4.sz. 18-19. p.)

²²⁶ A nemzetőrség még a nyár folyamán fel is oszlott a fegyverhiány miatt, csak október közepén szervezték újjá 25 fős létszámmal.

²²⁷ MOL F.37. 2188. Weér Farkas főispán jelentése. Dés, 1848. augusztus 10.; Vay, 481. Weér Farkas főispán jelentése a királyi biztoshoz. Dés, 1848. augusztus 6.; Kádár, 1890. 49-50. p.

²²⁸ Jakab, 1880. 240 p.

²²⁹ Ellenőr, 27. sz. 1848. június 20.

²³⁰ Kossuth Hírlapja, 12. sz. 1848. július 14. A vádi eljárásban a nép tiltakozott a nemzetőrség felállítása ellen.

²³¹ Kádár, 1890. 50. p.

utasítások értelmében megkezdte a román felkelés szervezését.²³² Ezen a napon Urban ezredgyűlést is tartott, ahol nyíltan felmondták az engedelmességet a magyar kormánynak, elrendelték az ezred 3. zászlóaljának kiállítását és a magyar nemzetőrök lefegyverzését.²³³ Az eseményeket Weér Farkas főispán szeptember 15-én jelentette a Főkormányzónak.²³⁴ Ettől az időszaktól kezdve Kővár-vidék, Doboka és Belső-Szolnok megyék román lakossága a nyílt lázadás útjára lépett. Október elejétől kezdve a főispán a dési nemzetőrséget készenléti állapotba helyezte,²³⁵ a megye magyar nemzetőrségeit pedig a székhely körül kívánták összehangolni.²³⁶ A dési nemzetőrséget október 11-én újjá kellett szervezni, mert az alakulat tagjai közül sokan beálltak honvédeknek és Mátyás-huszárnak. A város 1100 fős nemzetőrsége 600 vadászpuskával, 300 karabéllyal és 200 lándzsával rendelkezett.²³⁷ A nemzetőrök a tisztjeiknek az alábbi személyeket választották: Eperjesi József és Nemes József századosnak, Krémer Samu és Bogdán Lukács főhadnagynak. A nemzetőrök a város környéki utakat eltorlaszolták, a csomópontokon őrszolgákat állítottak fel. A védelmi feladatok összehangolására a városban héttagú honvédelmi bizottság alakult.²³⁸ A román felkelők a birtokosokat megkötözve Urban alezredeshez hurcolták, a lázadók feldúlták Mikes Benedek gr. debreci udvarházát, a gazdatisztját és cselédeit pedig meggyilkolták.²³⁹ A dési nemzetőrség egy része²⁴⁰ és egy 45 községből és 8 tizedesből álló Turszky különítmény indult ellenük.²⁴¹ A csapatot a román felkelők és határőrök bekerítették és megadásra kényszerítették.²⁴² A főispáni rendelet következtében a bálványos-váraljai²⁴³, rettegi, örményfüzesi, némai, alsó-ilosvai, nemzetőrök, illetve 100 szamosújvári nemzetőr Désre érkezett, így a helyi véderő létszáma 1600 főre nőtt.²⁴⁴ A feszült helyzetben a megye Vay

²³² Minden 100 fő után két újoncot szedett a „császárnak”. (Jakab, 1880. 362. p.)

²³³ Egyed, 1998. I. 158-162. p.

²³⁴ Jakab, 1880. 362-363. p. Weér a magyar kormánytól kért segítséget a birtokosok és a magyar lakosság védelmére, mivel a lázadás elfojtásához semmilyen eszközzel nem rendelkezett.; Kádár, 1890. 68-71. p.

²³⁵ Ellenőr, 88. sz. 1848. október 5.

²³⁶ Kádár, 1890. 88-90. p.

²³⁷ A lovas nemzetőrség létszáma 40 fő volt. (Kádár, 1890. 106. p.)

²³⁸ Kovács, 1887. 130. p.; Kádár, 1890. 106. p.

²³⁹ Vay, 1542. Zeyk József kormánybiztos jelentése. 1848. október közepe.

²⁴⁰ Kádár József szerint 118 fő. (Kádár, 1890. 95. p.)

²⁴¹ MOL H.2. 66. d. Szn. Forró József képviselő levele az Országos Honvédelmi Bizottsághoz. Ds, 1848. október 19. Más forrás szerint 40 fő a Turszky és 25 fő a Sivkovich seregéből. (MOL H.2.1834.); Ellenőr, 98. sz. 1848. október 22.

²⁴² MOL H.2. 1834. Vay Miklós jelentése. Kolozsvár, 1848. október 22.; Egyed, 1998. I. 175. p.; A lefegyverzést követően a dési nemzetőrség 50 szuronyos és 60 vadászpuskát veszített. (Ellenőr, 102. sz. 1848. október 29.); Kádár, 1890. 97. p.; Kovács, 1887. 125-128. p.

²⁴³ 25 bálványos-váraljai nemzetőr otthon maradt, őket október végén fegyverezték le a román felkelők. (Közlöny, 152. sz. 1848. november 9.)

²⁴⁴ Kádár, 1890. 107. p.

királyi biztostól kért segítséget, ő azonban Kalotaszeg fenyegetett helyzete miatt képtelen volt csapatokat küldeni.²⁴⁵ Végül a királyi biztos a bonchidai nemzetőröket indította a megyébe.²⁴⁶

Urban csapataival november 9-én közelítette meg Dést és a várost megadásra szólította. A város vezetői –külső segítség hiányában- a kapitulációt és 10 ezer forint hadisarc megfizetését elfogadták. A fegyverek letételére a város piacán került sor, a vidéki nemzetőrök hazatértek.²⁴⁷

Urban lázadása miatt Szamosújvár 500 fős nemzetőrsége ugyanennyi fegyver kiutalását sürgette a kormánytól.²⁴⁸ A város a nemzetőr alakulatát készenléthe helyezte, és a település körül pedig őrzőpostákat állítottak fel.²⁴⁹ A város november 11-én kapitulált Urban soralakulatai és felkelői előtt, hadisarc megfizetése mellett.²⁵⁰

A Katonai Miklós vezette honvéd és nemzetőri csapatok dési veresége után a magyar csapatokat üldöző Urban alezredes alvezére Dimbul határőr hadnagy a magyarláposi és domokosi nemzetőrségeket fegyverletételre szólította fel. Noha Dimbul Domokost felgyújtatta, a láposvidéki magyarság segítségére érkező nagybányai nemzetőrök segítségével a román felkelőket sikerült viaszorítani.²⁵¹

4.3. Doboka megye

1848 tavaszán a megyében a nemzetőrség nem alakult meg, az összeírási kísérleteknek még a magyar lakta falvak többsége is ellenállt. Csak a birtokos nemesség tagjaiból alakult egy század lovas nemzetőr, akik túlnyomórészt saját tulajdonú vadászpuskával voltak felfegyverkezve.²⁵²

A megyéhez tartozó Szék városában, 1848 augusztusában a nemzetőrség a mezeti munkák és a fegyverhiány miatt széteszlott, ennek ellenére a város ígéretet tett a Főkörmányszéknek nemzetőri összeírás megkezdésére.²⁵³ A létrejövő 500 fős nemzetőrség többsége lándzsával volt felfegyverkezve, csak néhányan rendelkeztek vadászpuskával. Az

²⁴⁵ Vay, 2015. Válasz Belső-Szolnok megye főispánjának. Kolozsvár, 1848. november 8.; Vay 2051. A szamosújvári oltalmi bizottmány levele. Szamosújvár, 1848. november 8. Mellette Weér Farkas főispán jelentése, melyben összefogást ajánl a városnak a Bethlen környékén táborba szállt román felkelők ellenében. Dész, 1848. november 8. Kádár József szerint Vay azzal hárította el a láposvidéki magyarság segítségkérését, hogy minden bevethető erő Nagyenyed környékén összpontosítottak. (Kádár, 1890. 104. p.)

²⁴⁶ Vay, 2056.

²⁴⁷ Kovács, 1887. 131-132. p.; Kádár, 1890. 107. p.

²⁴⁸ MOL H.2. 1681. Novák Márton főbíró levele. Szamosújvár, 1848. október 25.

²⁴⁹ Kádár, 1890. 99. p.

²⁵⁰ Kádár, 1890. 107. p.

²⁵¹ Kovács, 1887. 141. p.

²⁵² Kolozsvári Híradó, 24. sz. 1848. július 11.

²⁵³ MOL F.37. 2298. A város levele. Szék, 1848. augusztus 12.

alakulat parancsnoka és szervezője Bárdi István református esperes volt, a tisztikarhoz tartozott még Szöcs Ninus rendfőnök és Kis György főhadnagyi, Bucsi Sztojka és Csiszár Károly hadnagyi rendfokozatban.

A fenyegető román mozgalmak miatt a szeptember 30-án tartott megyegyűlésen kimondták a nemzetőrség kötelező kiállítását és egy részének mobilizációját.²⁵⁴ A nemzetőrég szervezője és parancsnoka a megye alsó-kerületében Macskási Pál százados volt, ahol egy század lovas nemzetőr alakult, ez az alakulat gyakorlatait Kendilónán tartotta. A tisztikarhoz tartozott még Keceli István főhadnagy²⁵⁵, Orbók Ferenc, Bánffy László br.²⁵⁶ és Csíki László hadnagyk. A dersei és köblösi nemzetőrség 50 fős volt, parancsnoka Rettegi József főhadnagy²⁵⁷ volt. A bonchidai nemzetőrség parancsnoka Buzogány József volt, az alakulat zászlóval is rendelkezett. A 90 fős kidei nemzetőrséget Fulgentius Jakab római katolikus pap szervezte, tevékenységét a református és unitárius lelkészek támogatták. Mindössze 20 vadászpuskával rendelkeztek, a többiek lándzsával voltak felfegyverezve.²⁵⁸

A megyei nemzetőrség számára Vay királyi biztos 20 lovassági karabélyt utalt ki a Mátyás-huszárok fegyverkészletéből.²⁵⁹

A lázongó román lakosság ellenében Zeyk József kormánybiztos a megye 140 fős mozgó nemzetőri századát és 24 sorkatonát rendelt ki Rettegről.²⁶⁰ Október 24-én a román felkelők megtámadták Szék városát²⁶¹ és összecsaptak a helyi és a segítségükre érkező bonchidai nemzetőrökkel. Az összecsapásban 9 felkelő életét vesztette, 345 fogságba esett. Erre a román felkelés helyi vezetői a város felgyújtásával fenyegetőztek.²⁶² A rémült település katonai segítségért könyörgött Vay királyi biztosnál.²⁶³ A város 800 fős nemzetőrsége 40 lőfegyverrel rendelkezett, a többi lándzsával és vasvillával volt felfegyverkezve.²⁶⁴ A megye szorongatott helyzete miatt a királyi biztos a kolozsvári nemzetőrség egy századát rendelte ki Bonchidára.²⁶⁵

A bonchidai és széki nemzetőrök részt vettek a szamosújvári ütközetben, a nemzetőröket a teljes pusztulástól – hasonlóan kolozsi társaikhoz- csak az aranyosszéki

²⁵⁴ Közlöny, 127. sz. 1848. október 15.

²⁵⁵ Korábban a 2. (Hannover) huszárezrednél szolgált.

²⁵⁶ Bona, 1998. I. 83. p.

²⁵⁷ Tisztikarhoz tartozott még: Becski József hadnagy.

²⁵⁸ Kádár, 1890. 50. p.

²⁵⁹ Vay, 1927. Rendelet a Mátyás-huszárok helyi parancsnokához. Kolozsvár, 1848. november 5.

²⁶⁰ Vay, 1542. Zeyk József kormánybiztos jelentése. 1848. október közepe.

²⁶¹ A megye birtokosai és magyar lakosai ide menekültek. (Kádár, 1890. 99. p.)

²⁶² Kossuth Hírlapja, 117. sz. 1848. november 14.

²⁶³ Vay, 1654. A város levele. Szék, 1848. október 24.

²⁶⁴ Vay, 1723. A város levele. Szék, 1848. október 27. Egyben 100 lőfegyvert és 100 nemzetőrből álló segítséget kértek a királyi biztostól.

²⁶⁵ MOL H.2. 1893. Vay jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Kolozsvár, 1848. október 26.

székely huszárok hősiessége mentette meg.²⁶⁶ A fogságba esett nemzetőröket Urban végül szabadon engedte.

4.4. Kolozs megye

4.4.1. Az önkéntes nemzetőrség szervezése a megyében

A megye lakossága korszakunkban zömében román nemzetiségű volt, ugyanakkor jelentős volt a Kalotaszegi földrajzi régióban élő szórványmagyarság.

Kolozs megye „a megye béke- és rendszerető lakosaiból” felállítandó nemzetőrség létrehozásáról az április 3-án és 4-én tartott közgyűlésén hozott határozatot. A törvényhatóság fegyvereket igényelt a kormányzótól, aki az ügyben megkereste a főhadparancsnokságot. Az utóbbi a válaszában kifejtette, hogy a kérés teljesítéséhez ismerniük kell az igényelt fegyverek mennyiségét és minőségét.²⁶⁷

A számottevő magyar lakossággal rendelkező Kolozs városa a nemzetőri szabályzatát május 31-én terjesztette fel a Guberniumnak, emellett magyarul is beszélő sorkatona kiképzőt és 300 fegyvert kértek. A nemzetőrséget „önkéntes vállalkozókból” állították ki.²⁶⁸ A városban a román és magyar polgárokból két nemzetőrszázad alakult, amelynek tagjai saját tulajdonú szuronyos puskákkal, pisztolyokkal és vadászpuskákkal voltak felfegyverezve. A nemzetőrég parancsnoka Houchard József²⁶⁹ őrnagy volt, a két század tisztikara pedig az alábbi személyekből állt²⁷⁰:

Század	Rendfokozat	Név
I	Zabulik Tivadar városi tanácsos	Százados
II	Albert Antal sóbányahivatali segédtiszt ²⁷¹	Százados
II	Winkler Frigyes kamarai	Hadnagy

²⁶⁶ TL 1893/1. 5. p.

²⁶⁷ Documenta Neglecta, 44. számú irat.; Kővári, 1861. 11. p.; Egyed, 1998. I. 67. p.

²⁶⁸ Documente, V. 117. számú irat. Kolozs városa a Főkormányshéknak. Kolozs, 1848. május 31.; Jakab, 1880. 240-241. p.

²⁶⁹ Életrajza: Bona, 2000. 390. p.

²⁷⁰ TL 1893/1. 5-6. p.; Közlöny, 74. sz. 1848. augusztus 22. A nemzetőrök lelkesedése a fegyverhiány miatt nagymértékben csökkent.

²⁷¹ Tiszti névtár, 186. p.

	orvos	
--	-------	--

A város a nemzetőrségének ideiglenes szabályait 1848 június elején alkotta meg. A nemzetőrség a városi hatóságtól függött, a település határain kívül bevetni nem lehetett. Tagjai lehettek a 18 és 50 év közötti „tisztességes” polgárok, a mesterlegények és a kereskedő segédek. Egy század 80-150 fős lehetett, tisztikara egy kapitányból, egy főhadnagyból, két hadnagyból, két őrmesterből, 12 káplárból és 12 alkáplárból, két ácsból, valamint két dobosból állt. Amennyiben négy század alakult, belőlük zászlóaljat lehetett felállítani, melyhez egy őrnagy, egy őrnagy segéde, orvosi, sebészi, hadügyészi, pénztárnoki és két dobosi beosztásokat rendszeresítettek. Nappal 2 főnek, éjszaka négynek kellett őrszolgálatot ellátnia. Külön rendelkeztek a fegyelmi szabályokról és az esküről, az utóbbit a királyra, a hazára és a városra kellett letenni. Ennek szövege a zászlón is rögzítésre került. Augusztus végére az önkéntes nemzetőrök közül sokan kiléptek, mivel a XXII. tck. által előírt kötelező szolgálatban a katonáskodás egyik formáját látták. Emellett demoralizálólag hatott a fegyver- és kiképzőhiány is. Egyenruhával egyáltalán nem rendelkeztek, mert a szegényebb polgároknak erre pénze nem volt. Ebben az időszakban a román polgárok közül már csak egy esküdt volt tagja az alakulatnak.²⁷²

4.4.2. A nemzetőrség szervezése 1848 nyarán

A megyéhez tartozó Nagynyulason és két környékbeli faluban Thorotzkay József gr. védnöksége alatt 120 fős, „magyar ifjakkból” álló nemzetőrség alakult, amelyet patrónusa zászlóval és dobokkal ellátott. A szervező azonban panaszkodott, hogy sem fegyverrel sem kiképzőkkel nem rendelkeznek, így az utóbbiak hiányában az oktatást jobb híján a marosvásárhelyi református kollégium szabadságon lévő diákja végezték. A főkormányzó a válaszában kifejtette, hogy jelen körülmények között nem tud löfegyvert biztosítani.²⁷³ A nyulási és tekesi járásokban 300 fős nemzetőrség alakult, akik rendszeresen gyakorlatoztak, azonban csak kevés számú vadászpuskával rendelkeztek, így a főkormányzóséktól 300 puskát igényeltek.²⁷⁴ A kalotaszegi régió központjának számító Bánffyhunyon augusztusban 325

²⁷² MOL F.37. 2342. Kolozs mezőváros nemzetőrségének szabályai. Kolozs, 1848. június 3.; A város levele a Főkormányzósékhöz. Kolozs, 1848. augusztus 29.

²⁷³ MOL F.37. 1666. Thorotzkay József gr. levele a kormányzóhoz. Nagynyulas, 1848. június 9.; Kolozsvári Híradó, 32. sz. 1848. június 25.

²⁷⁴ MOL F.37.2124. Mikó Imre gr. levele Vay Miklóshoz. Kolozsvár, 1848. augusztus 8.

fős nemzetőrség jött létre, Gracza György százados²⁷⁵ vezetésével. Fegyverzettel ők sem rendelkeztek, így a város lándzsák készítését rendelte el számukra.²⁷⁶

A megye közgyűlése a miniszterelnöknek az önkéntes nemzetőrök szervezésére vonatkozó rendeletét augusztus 30-án tárgyalta meg. Bár kifejtették, hogy a rendelettel nem értenek egyet, mivel munkáskezeket von el az őszi betakarítási munkáktól, az intézkedést az ország nehéz helyzete miatt végrehajtják. Az önként ajánlkozókat vadás „kurtaccsal” és más lőfegyverrel fogják ellátni, napidíjukat pedig 4 ezüst forinttal fogják kiegészíteni. Az ülésen arról is rendelkeztek, hogy a megyei nemzetőrséget, amely eddig csak néhány településen alakult meg, most már mindenképpen fel fogják állítani, a szolgabíróknak pedig elrendelték a járásokban fegyverrel rendelkezők összeírását. A nemzetőrség szervezését csak a kalotaszegi járásban fogadták rokonszenvvel, itt még a románok is beléptek.²⁷⁷ A nemzetőrség parancsnokának és őrnagyának Gyarmati Sándort²⁷⁸ javasolták.²⁷⁹ A XXII. törvénycikk előírásai alapján a törvényhatóságban 3411 főt regisztráltak, ténylegesen azonban csak 485 fő lépett be a megyei zászlóaljba.²⁸⁰

4.4.3. A megyei nemzetőrség harcai 1848 októberében és novemberében

A megyei nemzetőrség tényleges létszáma október közepére 1300 főre nőtt, melynek élére a törvényhatóság Berzenczey Antalt²⁸¹ javasolta őrnagynak, segédtsíjtjének pedig Gyarmati Sándort főhadnagyi rangban.²⁸²

Karacsay Sándor²⁸³ gr., a megyei nemzetőrség szervezésével megbízott főbiztos október 22-én jelentette az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, hogy a törvényhatóságban a magyar ajkú lakosokból 4000 fős nemzetőrséget szervezett. A belépőkből három zászlóaljat hozott létre, melyeket tisztekkel és altisztekkel is ellátott. A nemzetőrök, akik a Kolozsvártól Feketetőig fekvő falvakban laktak, „fiatal, izmos férfiak”, akik szerint még a gránátosokkal

²⁷⁵ Bona, 1998. I. 487. p.

²⁷⁶ Ellenőr, 66. sz. 1848. augusztus 27.

²⁷⁷ A románság ellenállására: Dragomir, III. 18. számú irat. Matskási Pál főispán Nagy Eleknek. Kolozsvár, 1848. október 7.

²⁷⁸ Bona, 2000. 366-367. p.

²⁷⁹ MOL Kolozs megye közgyűlési jegyzőkönyvei. 7892. pont. 1848. augusztus 30.; Kolozsvári Híradó, 54. sz. 1848. szeptember 1.

²⁸⁰ Kolozsvári Híradó, 57. sz. 1848. szeptember 7. ; Közlöny, 95. sz. 1848. szeptember 12. Tudosítás a szeptember 5-én tartott megyegyűlésről. A nemzetőrség kiképzői: Karacsay Sándor gr., Lázár Dénes gr. és Berzenczey Antal; Jakab, 1880. 300. p. Szerinte a nemzetőrség parancsnoka Karacsay Sándor gr. volt.

²⁸¹ Életrajza: Bona, 2000. 245. p.

²⁸² Vay, 1501. A megye csendőri bizottmányának jelentése. Kolozsvár, 1848. október 16.

²⁸³ Életrajza: Bona, 2000. 418. p.

is felérnek. Sürgetett 2000 db fegyvert is, amelynek a hiányában a lelkesedés folyamatosan csökken. A szervező szerint a székelységen kívül nincs ilyen erő Erdélyben.²⁸⁴

A megyei nemzetőrség október elején az alábbiak szerint épült fel:

Század	Helység
1.	Bánffyhunyard
2.	Bánffyhunyard
3.	Kalotaszentkirály, Zentelke, Damos
4.	Kőrösfő
5.	Valkó, Monostor
6.	Bikal, Ketesd

A nemzetőrök a tisztjeiket megválasztották, lándzsáik a megye által biztosított 300 forintból készültek.²⁸⁵ A választott tisztek és altisztek közül Gyarmathy Zsigmond őrmestert²⁸⁶ és Zakariás József századost²⁸⁷ (Bikal) ismerjük.

Matskási Pál főispán kérte Vay királyi biztost, hogy a Kolozsvár városában feltartoztatott 6-7 szekér vasat adja át a megye számára, hogy belőle a nemzetőreiknek lándzsákat csinálhassanak.²⁸⁸ A megyei nemzetőrség legnagyobb gyengesége a fegyverhiányon kívül az volt, hogy az alkotmányhoz hű magyar települések szétszórtan helyezkedtek el.²⁸⁹ A főispán az erők koncentrálását javasolta Vaynak, egyben javasolta, hogy Karacsay Sándort nevezzék ki parancsnoknak ezredesi rangban.²⁹⁰ Az 1200 fős megyei nemzetőrzászlóaljon kívül Nagy- és Kiskapuson, Gyalun, Bánffyhunyardon, Magyarmonostoron, Szászfenesen, Kajántón, Bogártelkén, Középlakon, Petri-Egresen, alakult még 1700 fős nemzetőrség. Kőrösfőn a szervezet még alakulóban volt, emellett a többi községben is akartak szervezni nyolc század nemzetőrséget. A teljes megyei nemzetőrség létszáma már meghaladta a 4000 főt, fegyverrel azonban csak a bánffyhunyadi és kiskapusi rendelkezett.²⁹¹ A megyei nemzetőrség szervezésével párhuzamosan Kolozs városa október

²⁸⁴ Kolozsvári Híradó, 74. sz. 1848. október 6.; MOL H.2. KPA. Karacsay Sándor Kolozs megyei nemzetőrségi főbiztos levele. Kolozsvár, 1848. október 22.

²⁸⁵ Kolozsvári Híradó, 78. sz. 1848. október 13.

²⁸⁶ Bona, 1998. I. 508. p.

²⁸⁷ Bona, 1999. III. 503. p.

²⁸⁸ Vay, 1709. Kolozs megye kérelme. Kolozsvár, 1848. október 25.

²⁸⁹ A megye közgyűlése október 27-én kimondta, hogy a nemzetőrséget csak az alkotmányhoz hű polgárokból fogják kiállítani, ami lényegében egyet jelentett a román lakosság kizárásával. (MOL Kolozs megye közgyűlési jegyzőkönyvei.)

²⁹⁰ Segédtisztjének pedig Jékei Lajos kolozsvári nemzetőr főhadnagyot.

²⁹¹ Vay, 1750. Matskási Pál főispán levele. Kolozsvár, 1848. október 26.; Mellette: Karacsay levele a megyéhez. Kolozsvár, 1848. október 26.; Egyed, 1997. I. 212-215. p.

végén 150 db lándzsa készítéséről döntött nemzetőrsége számára.²⁹² A nemzetőrök az álladalmi pénztárt őrző 7 sorkatonát²⁹³, az ellenséges magatartásuk miatt lefegyverezték, őket fogolyként Kolozsvárra kísérték.²⁹⁴ A várossal határos Szovát nemzetőrsége, amely egy századot képezett november elején egyesült a kolozsi alakulattal.²⁹⁵

A térség védelmi erejét gyengítette, hogy a 11. honvédszászlóaljnak a Bánffyhunyadra kikülönített százada visszatért Kolozsvárra, a honvédek őrhelyeit a nemzetőrök vették át.²⁹⁶ A megye felsőkerületében élő fellázadt nagyalmási románság lefegyverzésére a főispán a nemzetőrséget vetette be.²⁹⁷ Az Urban által életre hívott román népfelkelés miatt pedig Vay királyi biztostól löfegyvert, lőszert és lövegeket igényelt.²⁹⁸ A Pestről Kolozsvárra vezényelt hatfontos ágyúüteg fedezetére egy század nemzetőrt és 30-40 Mátyás-huszárt rendeltek ki.²⁹⁹ A megye a szorongatott helyzetében, nem tudott eleget tenni a székely tábor parancsnoksága azon felhívásának, hogy a teljes nemzetőri erőt küldjék a Torda és Egerbegy körül szerveződő táborba. Döntésüket azzal indokolták, hogy a megyei magyarság szétszórtan él, egy falut sok román lakta település vesz körül. A megye felső részében van ugyan 18 egymással határos település, melynek magyarsága hű a kormányzathoz, de ha az erőket innen elvonják, akkor a Kalotaszeg és a Mezőség védtelen marad. A megye birtokosainak többsége pedig Kolozsvárra menekült.³⁰⁰ Időközben a havasok felől román felkelők gyülekeztek, akiknek a segítségére egy század sorkatonaság érkezett. A felkelő tábor parancsnoka Avram Iancu topánfalvi prefekt volt, aki november 5-én indult meg csapataival Gyulafehérvárról a Kalotaszeg felé.³⁰¹ A helyi nemzetőri erők legfőbb gyengesége abban állt, hogy kevés löfegyverrel rendelkeztek, lőszerezni pedig egyáltalán nem, ezért Berzenczey őrnagy segítséget kért Vay királyi biztostól.³⁰² Vay fél mázsa lőpor és másfél mázsa ólomgolyó kiutalására intézkedett.³⁰³ A

²⁹² Vay, 1649. A város levele. Kolozs, 1848. október 21.; Vay, 1771. ; Közlöny, 167. sz. 1848. november 24.

²⁹³ A 41. (Sivkovich) sorgyalogezredből.

²⁹⁴ Vay, 2054. Kolozs levele. Kolozs, 1848. november 8.; A zsákmányolt 7 gyutacsos fegyvert a nemzetőrök Vay rendeletére Kolozsvárra vitték és átadták a honvédeknek. (Vay, 2057.); TL 1893/1. 5-6. p.

²⁹⁵ Vay, 1803. Houchard József levele. Kolozs, 1848. november 2.

²⁹⁶ Vay, 1350. Baldacci vezérőrnagy levele. Kolozsvár, 1848. október 11.

²⁹⁷ Vay, 1608. Matskási főispán levele. Kolozsvár, 1848. október 21.

²⁹⁸ Vay, 1639. Matskási főispán levele. Kolozsvár, 1848. október 21.

²⁹⁹ Vay, 1848. Rendelet Gyarmati Sándor őrnagyhoz. Kolozsvár, 1848. november 1.

³⁰⁰ Vay, 1883. Matskási Pál főispán levele. Kolozsvár, 1848. november 1. Mellette: Székely tábor parancsnokságának rendelete. (Másolat)

³⁰¹ Vay, 1926. Vay levele Berzenczey Antal őrnagyhoz. Kolozsvár, 1848. november 5.; A székely tábor marosvásárhelyi döntő veresége után elrendelték a megyében a teljes népfelkelést és a nemzetőrséget készségbe helyezték. A katonai vezetés az összes rendelkezésre álló erőt Kolozsvár körül kívánta összpontosítani. Ezt a rendelkezést azonban Iancu készülődő támadása miatt végrehajtani nem lehetett. (Vay, 1958.) Ezzel szemben a kolozsi nemzetőrség a város eleste után Kolozsvárra vonult. (Vay, 2108. Houchard József őrnagy levele. Kolozsvár, 1848. november 12.)

³⁰² Vay, 1892. Berzenczey Antal őrnagy levele. Bánffyhunad, 1848. november 2.

³⁰³ Vay, 1912. Matskási főispán levele. Kolozsvár, 1848. november 2.

támadás elhárítására Berzenczey az erőket az alábbiak szerint állította fel: egy századot Magyarmonostorra rendelt, ennek feladata Valkó fedezése volt. A kalotaszentkirályi századot a segítségükre küldte. Maga Berzenczey három századdal indult meg Kalotaszentkirályra, itt azonban semmi veszélyt sem tapasztalt, így tábort ütött és előőrsöket állított.³⁰⁴ Időközben a havasok felől 9000 fős román felkelőtábor rohanta meg a környéket, Zentelkét és Kalotaszentkirályt felgyújtották, a menekülő lakosok egy részét pedig legyilkolták, Berzenczey pedig újból erősítéseket kért.³⁰⁵ Először a bihari nemzetőrzászlóalj érkezett Bánffyhunadra, melynek parancsnoka, Haller Sándor őrnagy november 9-én tájékoztatta Vay királyi biztost a kalotaszegi harcokról. A 400 fős bihari zászlóalj november 8-án érkezett Feketetőről ide, a tisztjeik által elhagyott városi nemzetőrséget a legnagyobb rendetlenségben találta. Haller őrnagy a helyi erőkkel egyesülve ellentámadást indított, amely során két felégetett falut visszafoglalták. A havasokba visszahúzódó és onnan rajtaütéseket szervező román népfelkelőkkel szemben három lázadó román falut is felégető Haller tehetetlen volt, így megyéjétől további erősítéseket kért.³⁰⁶ A kalotaszegi harcokban 36 román ajkú nemzetőr is kitüntette magát, akiket Cserey Ignác alezredes jutalomra terjesztett fel.³⁰⁷

Karacsay a nemzetőr őrnagy rangjáról rövidesen lemondott, így a teljes nemzetőrség vezetését Berzenczey vette át. A főispán ezért kérte Gyarmati Sándor őrnagy kinevezését Karacsay megüresedett helyére.³⁰⁸

A megye nemzetőr alakulatai közül néhány részt vett az Urban csapataival folytatott harcokban. A kolozsi nemzetőrség lándzsával felszerelt két százada a bonchidai és széki nemzetőrökkel részt vett a szamosújvári ütközetben, a nemzetőröket a teljes pusztulástól csak az aranyosszéki székely huszárok segítsége mentette meg.³⁰⁹ Számos kolozsi nemzetőr esett fogságba, akiket Urban később elengedett.³¹⁰

³⁰⁴ Vay, 2020. Berzenczey őrnagy levele. Bánffyhunad, 1848. november 7.

³⁰⁵ Vay, 2021.; Kővári, 1861. 116. p.; Márki, 1898. 166. p.; TL 1893/23. 219-220. p.

³⁰⁶ ONHT 8030. Bálint Elek alispán jelentése. Zilah, 1848. november 9.; MOL H.2. 2864. Haller Sándor őrnagy levele. Bánffyhunad, 1848. november 9.; MOL H.2. Vay jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Kolozsvár, 1848. november 10.; MOL H.106. Mikó Imre gr. levele Décsey László kormánybiztoshoz. Kolozsvár, 1848. november 12.

³⁰⁷ Vay, 2249. Cserey levele. Bánffyhunad, 1848. november 16.

³⁰⁸ Vay, 2019. . Matskási főispán levele. Kolozsvár, 1848. november 8.; ONHT 8222/nő.; Gyarmati kinevezése: Vay, 2227. Cserey Ignác alezredes levele. Bánffyhunad, 1848. november 14. Jelezte, hogy Gyarmati mellé új segéd tisztet kell kinevezni.

³⁰⁹ TL 1893/1. 5-6. p.

³¹⁰ Vay, 2233. A város levele. Kolozs, 1848. november 15.; Dragomir I. 27-28. p.;

4.5. Torda megye

4.5.1. A Torda megyei nemzetőrség története a város osztrák megszállásáig

A túlnyomórészt románok lakta Torda megye székhelye a nemesi városi jogállással rendelkező Torda városa volt. A törvényhatóság 7 mezővárossal és 164 faluval rendelkezett, a járások száma pedig 12 volt. A megye magyarsága Tordán és környékén, a megye felső kerületeiben, illetve Torockón és környékén összpontosult.

A nemzetőrség létrehozásában a megyeszékhely az egész tartományban az élenjárók közé tartozott. A szervezet felállításáról március 30-án hozott határozatot a város, azzal a kitéttel, hogy a belépés csak önkéntes alapon történhet. A gyakorlatok megkezdését azonban akadályozta a fegyverhiány, így a Guberniumtól 500 puskát és 100 karabélyt kértek a gyulafehérvári fegyvertárból. Az igényelt fegyverek fajtáiból arra következtethetünk, hogy a város nemzetőrsége gyalogos és lovas egységekre tagozódott.³¹¹ A kezdeményezés pozitív visszhangra talált, mert a főkormányzó már április végén javasolta, hogy a 16. (2. román) határőrezred naszódi fegyverraktárából 200 db kovás puskát utaljanak ki a tordai nemzetőrség számára.³¹² Erre azonban még egy ideig nem került sor, így május elején a város 300 lándzsát és 3 dobót készített alakuló nemzeti őrserege számára.³¹³ A fegyverigény mellett gondoskodni kellett a kiutalandó és meglévő lőfegyverekhez szükséges lőszerokról is, így Teleki kormányzó a város számára 6000 db töltény vásárlását engedélyezte a gyulafehérvári fegyvertárból.³¹⁴ Erre pedig annál inkább is szükség volt, mert a gyorsan szerveződő nemzetőrség létszáma május első felében meghaladta 400 főt.³¹⁵ A nemzetőrség tiszteletbeli ezredese Thorotzkay Miklós gr., főispán volt.³¹⁶ Szervezetileg három századra tagolódott, emellett létezett kevés számú lovas nemzetőrség is. A nemzetőrök saját lőfegyverükkel és lándzsákkal voltak felszerelve, lőporról választott őrnagyuk, Kemény Farkas br.³¹⁷ gondoskodott. Kiképzésüket Szíjártó Károly alhadnagy³¹⁸, az 51. (Károly Ferdinánd) sorgyalogezred tisztje irányította, aki az állomáshelyéről, Kolozsvárról utazott a városba. A székváros ösztönzésére a megye több helységében is akartak a lakosok nemzetőrségeket

³¹¹ MOL. F.37. 886. A város levele a főkormányzónak. Torda, 1848. április 18.

³¹² Documente, II. 240. számú irat. Teleki levele a kolozsvári főbíróknak. Kolozsvár, 1848. április 27.

³¹³ Documente, III. 66. számú irat. Mezei István főhadnagy levele a Guberniumhoz. Torda, 1848. május 2.

³¹⁴ Documente, IV. 73. számú irat. Teleki levele az erdélyi főhadparancsnoksághoz. Kolozsvár, 1848. május 18.

³¹⁵ Jelen, 37. sz. 1848. május 9. A tordai nemzetőrök Kemény őrnaggyal az élen rendszeresen gyakorlatoztak, járőrözéseikkel pedig felléptek a tolvajok ellen is.; Pesti Hírlap, 59. sz. 1848. május 18.

³¹⁶ Orbán 1986. I. 404. p.

³¹⁷ Életrajza: Bona, 2000. 432-433. p.

³¹⁸ Életrajza: Bona, 2009. 416. p.

alakítani³¹⁹, így felmerült a szétszórt nemzetőrsek Torda központú szervezésének, illetve az aranyosszéki nemzetőrséggel történő egyesülésnek igénye.³²⁰ A város nemzetőrsége július elején, a főtéren felsorakozva fogadta az Erdélyben körutat tevő Vay Miklós br. királyi biztost. Erdély első számú politikai vezetőjét a lovas nemzetőrök kísérték a város határától a megyeházára.³²¹ Az alakulat teljes létszáma ebben az időszakban 684 fő volt³²², összesen 200 szuronyos, 184 vadászfegyverrel és 300 lándzsával rendelkeztek. A nemzetőrök kötelesek voltak gyakorlatokra járni, és őrszolgálatot ellátni. A lovas nemzetőrök száma 32 volt. A Torda környéki Egerbegyen és Gyéresen 150, Sárdon 90, Szinten 25 nemzetőrt írtak össze.³²³ A ténylegesen szolgálatot vállalók aránya ennél azonban némileg kevesebb volt. Az egerbegyi és gyéresi század például 122 fős volt, állománya egy századosból, két hadnagyból, két őrmesterből, 12 káplárból, 100 közvitézből, két dobosból és két ácsból állt. A nemzetőrségnek „egy nemzeti címerből készített, ajándékba kapott zászlója volt. Mindössze két lőfegyverrel rendelkeztek, az altisztek egyenruhája balkarjukra erősített nemzeti színű szalag volt.³²⁴ Tordatúron a nemzetőrcsapat 94 főt számlált, állományuk egy századosból, egy hadnagyból, egy őrmesterből, 8 tizedesből, egy dobosból, egy ácsból, egy puskaművesből és 80 közvitézből állt. 13 vadászpuskával, zászlóval és dobbal rendelkeztek, gyakorlataikat a jelentés szerint rendszeresen megtartották.³²⁵ A marosbogáti, torockói és torockószentgyörgyi magyar nemzetőrség létszáma 600 fő körül volt.³²⁶ Gerendkeresztúron Balogh Károly százados irányításával 180 fős nemzetőr alakulat szerveződött, melynek fele vadászpuskával, másik fele lándzsával volt felfegyverkezve. Októberben új századosuk, Bartók Károly vezetésével Tordára, majd Kolozsvárra vonultak és részt vettek a szamosfalvi ütközetben. (1848. november 15.) Kolozsvár feladásakor 75-en beálltak a Kemény Farkas által szervezett önkéntes zászlóaljba, amely később a 75. számot kapta.³²⁷ A megyei nemzetőrség fegyverzete még augusztusban is hiányos volt, mivel a miniszterelnöktől 1000 forint kiutalását kérték lándzsák készítése céljából. Bár Batthyány a pénz biztosította, a lándzsák készítése helyett

³¹⁹ Túron, Komjátszegen, Járában, Egerbegyen, Gyéresen és az alsó járásban öt század alakult. (Orbán, 1986. I. 402. p.)

³²⁰ Ellenőr, 12. sz. 1848. május 25.; Orbán 1986. I. 402. p.

³²¹ Ellenőr, 39. sz. 1848. június 11.

³²² Őket már a XXII. tck. értelmében kötelezték szolgálatra. (MOL F.37. 2032. Kemény Farkas őrnagy levele Torda város főhadnagyához. Torda, 1848. július 21.)

³²³ MOL F.37. 2032. Mezei István tordai főhadnagy levele Teleki kormányzónak. 1848. július 28.

³²⁴ MOL F.37. 2175. Pénteky Lajos százados jelentése. Gyéres, 1848. augusztus 3.; Az alakulatba számos székely huszár is belépett. (Orbán, 1872. XIV. Gyéres, Egerbegy és környéke.); Pénteky Lajosra: Bona, 2009. II. 212. p.; Bona Gábor szerint John Paget is a helyi nemzetőrség századosa volt. (Bona, 2009. II. 175. p.)

³²⁵ MOL F.37.2175. Csipkés Albert százados jelentése. Tordatúr, 1848. augusztus 6.

³²⁶ MOL F.37. 2175. Kemény Farkas br., őrnagy jelentése. Torda, 1848. augusztus 4.

³²⁷ Orbán, 1872. XIII. Gerend, Gerendkeresztúr és Aranyoslóna.

inkább lőfegyverek vásárlását javasolta a városnak.³²⁸ Szintén ebben az időszakban kérte a város az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot, hogy választott őrnagyukat, Kemény Farkast a tisztségében erősítsék meg.³²⁹

A nemzetőrök gyakorlatai a Rákóczi-induló felcsendülésével kezdődtek, melyet zenekaruk játszott. Egy visszaemlékezés szerint: „Tordán 1848 év nyarán lett szervezve a nemzetőrség és alakult egy zászlóalj gyalogság és egy szakasz lovasság, Br Kemény Farkas parancsnoksága alatt. Folytak szorgalmasan a gyakorlatok. Századosok voltak: Kovácsi János, Tarsoly Gergely, Lengyel Ádám, Csipkés Albert és Velits Károly, a lovasságnál Pápai Lajos. Mindenki igyekezett azokban részt venni és a legnagyobb készséggel feladatának megfelelni. Egy pár hét alatt teljesen kiképzett s csatára kész őrséggel rendelkezett Torda városa. A lelkesedés folyton nőtt s nemsokára zenekarunk is alakult. Főhadnagy Vajna Miklós és Salamon József ügyvédek nagy zenészek is lévén az akkori polgári zene- és dalkör tagjaiból szerveztek egy katonai zenekart s azután amellet vonultak kis naponta a gyakorlatokra s minden más alkalmi ünnepélyes felvonulásokra a nemzetőrök.”³³⁰

A szeptemberi forrongó helyzetben nem lehetett végrehajtani a magyar belügyminisztérium által elrendelt újoncösszeírást. Szeptember 11-én a megyei tisztviselők kétszer is megpróbálták a sorkatonaság és a nemzetőrök bevetésével engedelmességre bírni az összeírásnak ellenálló aranyoslónaiakat, a halálos áldozatokat is követelő sortűz azonban csak olaj volt a tűzre.³³¹ Az összeírások elől menekülők a Tordai-hasadéokban húzták meg magukat, veszélyeztetve ez által a közbiztonságot.³³² Urban³³³ lázító tevékenysége miatt a megye szeptember végén már sorkatonaságot kért Vay királyi biztostól.³³⁴

E viharokkal teli helyzetben ült össze a megye közgyűlése szeptember 15-én. Itt kimondták, hogy a pártharcokat felfüggesztik és politikai egységfrontot hoznak létre.³³⁵ Urban

³²⁸ ONHT. 2678/nő.

³²⁹ ONHT. 3097/nő.

³³⁰ TL 1895/5-6. 43. p.

³³¹ Kolozsvári Híradó, 63. sz. 1848. szeptember 17. Az akcióban a 41. (Sivkovich) sorgelegezred 50 katonája, az aranyosszéki székely huszárszázad és 130 gyéresi nemzetőr vett részt.; Vay, 1001. Thorotzkay Miklós főispán jelentése. Torda, 1848. szeptember 13.

³³² Vay, 1018. Dindár Antal aranyosszéki főkirálybíró jelentése. Kövend, 1848. szeptember 13.

³³³ Karl Urban alezredes, a II. román határőrezred megbízott parancsnoka volt. 1848 szeptemberétől nyíltan felmondta az engedelmisséget a magyar kormánynak, Észak-Erdély és a Partium román lakosságát felkelésre szólította fel.

³³⁴ Vay, 1262. Tarsoly Gergely főjegyző levele Mikó Imre gr.-nak. Torda, 1848. szeptember 30.; Vay 1477.

³³⁵ A Torda megyei politikai elit már augusztus közepén egységbe tömörült. Politikai hitvallásuk a magyar alkotmányosság védelme volt. „Így értvén a’ szabadságot, ennek zászlója alatt alólírtak ezennel egy nyilvános POLITIKAI KÖR-be hívjuk meg polgártársainkat. Főfeladatul tűztük ki magunknak Tordamegyénk és városunk

proklamációja nyomán elrendelték a megyei nemzetőrség harci állapotba helyezését is.³³⁶ Ebben az időszakban érkezett meg Kemény Farkas őrnagy és megyei nemzetőrparancsnoki kinevezése is, aki nagy energiával fogott neki a szervezésnek.³³⁷ Szintén ezen a napon készültek el –a bennük fellelt bizonyítvány szerint- a megye lovas és gyalogos nemzetőri zászlói is. Az irat a következőket tartalmazza:

„Készítettett:

1848=ik évi September hava 15=ik napján,

Magyarhon jövője leg kétesb szakában,

Midőn remegve várja minden honnunkfia

Hogy e' Zászló alá, hazánk függetlenségének

alkotványainak és szabadságának fenntartására,

vagy kivivására Kellend-e felesküdnie?

Legyen bár m[int] e zászló csak úgy fogja szivünk

Ohajtásait képviselni, ha szabad haza szabad

Fiai felett lebegend.

És ha szabad hazánk fiai szabadságunk oltalman

vagy szükségestében kiküzdeni elmellőznék, mi meg[ra]gadjuk e' zászlót.

Kemény Biri, Domjén Kata, Velics Luiza³³⁸, Fekete Trézso

Ercsei Klári³³⁹, Selting Roza, Zámbo Roza

Fekete Karolina, Tarsol Juli³⁴⁰

[.?.] Papai Lajosné³⁴¹ felügyelte [a leány]kat,

És Torda varosa több lelkes női adománya

Hozzájárultával³⁴²

Az irat tartalma és hangvétele teljesen megegyezik a szeptemberi vészterhes helyzet közhangulatával. Bár a benne szereplő személyek közül csak négyet sikerült beazonosítanom, a nevek törzsgyökeres tordai családoktól erednek, álláspontom szerint a forrás eredetiségével szemben kétely nem merülhet fel. Ezzel szemben meg kell állapítanunk, hogy erről, az egész

politikai irányát teljes összhangba hozni a' szabadság ama szent lelkével, melly a' népeket megszállván, magyar hazánk összes polgáira átsugárzott.” Az aláírók között számos nemzetőrtsízt is volt. (MOL R.32. 5. csomó. A Torda megyei politikai kör programja. Torda, 1848. augusztus 15.)

³³⁶ Kolozsvári Híradó, 69. sz. 1848. szeptember 28.

³³⁷ ONHT 6543/nő

³³⁸ Csehi Szigethy Miklós honvéd őrnagy jegyese, majd felesége. (Orbán, 1986. II. 141. p.)

³³⁹ Feltehetőleg Ercsey József megyei főerdész, nemzetőr százados lánya. (Orbán, 1986. II. 446. p.)

³⁴⁰ Csipkés Albert nemzetőr százados felesége. (Bona, 2008. I. 257. p.)

³⁴¹ Papai Lajosnak, Torda megye főszolgabírójának, majd alispánjának felesége. (Bona, 2000. 561. p.)

³⁴² Vágó, 2000. 149-150. p. Kincses Katalin Mária átírása.

várost megmozgató eseményről a fenti kútfőn kívül más egykorú adat ismereteink szerint nem maradt fenn. Pedig a tordai nemzetőrségről és eseményekről számos korabeli akta, sajtótudósítás és visszaemlékezés áll rendelkezésünkre. Mi lehet a magyarázat?

A választ a Közlöny egyik tudósításában lelhetjük meg. E szerint a nemzetőrök az esküt csak október 11-én tették le. A nemzetőrség a városban eddig is létezett, de ez inkább önkéntes szerveződés, mintsem a törvények alapján felállított szervezet volt. A XXII. tck. szerinti összeírást a megyében megkezdték, az ügyben Kemény Farkas nagy buzgalmat tanúsított, de a munkát a nemzetiségi ellentétek miatt elvégezni nem lehetett. A megye 173 helységéből csak 8-10 működött együtt a hatóságokkal, a törvény szerinti összeírást csak Tordán hajtották végre. Az összeírt 900 nemzetőr négy századba szerveződött, de a rossz hangulat és bujtogatás miatt csak 600-an jelentek meg az eskütételen. Először a főispán és a nemzetőrség őrnagya, majd a város főhadnagya tették le az esküt, ezt követően pedig a nemzetőrök. A feszült hangulatú ünnepély két óráig tartott, ráadásul az égiek sem voltak kegyesek, mivel végig esett az eső. Arról a tudósítás nem szól, hogy zászlószentelés történt-e.³⁴³ Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy erre az eseményre sem a tordaiak, sem Orbán Balázs nem emlékezett szívesen, így az orosz zsákmányba került zászlók emléke feledésbe merült.

Feltehetőleg az összeírás után választották meg a tiszteket a város főterén az alábbiak szerint³⁴⁴:

Század	Városnegyed	Százados	Főhadnagya	Hadnagya	Megjegyzés
1.	Piac	Velits József ³⁴⁵	Schilling József	B. Nagy Ferenc, Székely László	-
2.	Varga utca	Gálfy József ³⁴⁶	Tarsoly Gergely ³⁴⁷ , Nagy Miklós	Tóth Károly, Vajna Miklós ³⁴⁸	Gálfy lemondása után Tarsoly

³⁴³ Közlöny, 133. sz. 1848. október 21.

³⁴⁴ Az összeállítás alapja: Orbán 1986, I. 404. p.

³⁴⁵ Bona, 1999. III. 447. p.

³⁴⁶ Torda megye pénztárnoka. (Tiszti névtár, 39. p.)

³⁴⁷ Bona, 2009. II. 442. p.

³⁴⁸ Bona, 2009. II. 499. p.

					Gergely százados lett
3.	Újtordai	Szabó Lajos ³⁴⁹ , majd Lengyel Ádám ³⁵⁰	Lengyel István	Kóródi László és Vajna László	-
4.	Újtordai	Kovácsi János ³⁵¹	-	-	-
5.	A megye felső kerülete	Csipkés Albert ³⁵²	-	-	Velits Károly ³⁵³ , Velits György ³⁵⁴ , Salamon József ³⁵⁵ Szigethy Sándor ³⁵⁶
Lovas	-	Kemény István br. ³⁵⁷	-	-	Lendvay István ³⁵⁸ , Réthy József ³⁵⁹

A nemzetőrség parancsnokának segédtsíztje Szász Mózes³⁶⁰ főhadnagy volt.³⁶¹

³⁴⁹ Bona, 2000. 641. p.

³⁵⁰ Bona, 2009. II. 28. p.

³⁵¹ Bona, 2008. I. 594. p.

³⁵² Bona, 2008. I. 257. p.

³⁵³ Bona, 2009. II. 518. p.

³⁵⁴ Bona, 1999. III. 447. p.

³⁵⁵ Bona, 1999. III. 82. p.

³⁵⁶ Bona, 1999. III. 272. p.

³⁵⁷ Bona, 2008. I. 538-539. p.

³⁵⁸ Bona, 1998. II. 382. p.

³⁵⁹ Bona, 1999. III. 36. p.

³⁶⁰ Aranyosszék hivatalnoka. (Tiszti névtár, 80. p.)

³⁶¹ Orbán, 1986. I. 404. p.; ONHT 6543/nő. Emellett a város szeptember 2-án kérte Vay királyi biztostól, hogy Pénteki Lajos kilépett székely huszár főhadnagyot nevezze ki a nemzetőrség tisztjének. (Vay, 28/1848. Életrajza: Bona, 2009. II. 212. p.)

Szeptember végétől Torda megye és Aranyosszék élére a miniszterelnök Zeyk József kormánybiztost állította, aki október elején mindkét törvényhatóság nemzetőrségét megsemmisítette és azokat rendben találta.³⁶² A kormánybiztos a tordai nemzetőrségből egy 200 fős önkéntes, bárhol bevethető csapatot kívánt létrehozni. Több magyar lakta településen lándzsák készítését kezdték meg, melyekre Zeyk 4000 Ft-t kért Vay királyi biztostól.³⁶³ A sorkatonasággal való konfliktus első jele volt, hogy a városon átvonuló Uracca gránátos zászlóalj megkezdte a katonai készletek elszállítását.³⁶⁴ A megye havasi vidékein, október közepén a nyílt lázadás is megkezdődött, különösen Torockón és környékén volt kritikus a helyzet. A megye főispánja az aranyosszéki huszárszázad mellett egy tordai nemzetőregységet küldte Torockóra, egyben kérte a királyi biztost, hogy az ottani magyarság veszélyeztetett helyzete miatt néhány század önkéntest is vezényeljen a régióba.³⁶⁵

Az október 18-án tartott megyegyűlésen a törvényhatóság katonai segítséget kér Vaytól, mivel a lázadás megfékezésére nemzetőrségüket nem tartották elegendőnek.³⁶⁶ A román felkelés a megye két magyar lakta települését, Egerbegyert és Gyérest fenyegette. A két község 400 fős „lelkes” nemzetőrsége, amely a megyei zászlóalj 5. századát képezte, teljesen fegyvertelen volt, így számukra fegyvert is igényeltek Vay királyi biztostól.³⁶⁷ Október 18-án 120 tordai nemzetőr érkezett Nagyenyedre, hogy a román felkelők ellenében védelmezzék a várost.³⁶⁸

Október 22-én Vay királyi biztos a román felkelés és a császári sorkatonaság ellenében általános népfelkelést rendelt el Erdély lakosai számára.³⁶⁹ Ennek szellemében Torda és Gyéres között egy népfelkelő tábort állítottak fel, melynek élére először Kemény Farkast, majd november elején Mikes Kelemen gr. ezredest³⁷⁰ állították.³⁷¹ A tordai tábor október végén az alábbiak szerint épült fel:

³⁶² A kinevezésére: Deák, 1943. 181. számú irat.

³⁶³ Vay, 1344. Zeyk levele. Kolozsvár, 1848. október 11. vö. Vay, 1466.

³⁶⁴ Uo. 1365.; 1384.

³⁶⁵ Uo. 1435. Torda, 1848. október 15.; Vay, 1519. Az aranyosszéki huszárszázad parancsnoka, Baumgarten József főszázados azonban kijelentette, hogy Avram Iancu lázadása miatt egységével csak a századának határőr falvait képes megvédeni. (Vay, 1564. Bágyon, 1848. október 20.) A megye kritikus helyzetére: Deák, 1943. 203. számú irat.

³⁶⁶ Uo. 1516.; 1517. Ezzel egyidejűleg segítséget kértek a székely tábortól is. (Vay 1561.)

³⁶⁷ Uo. 1564. Dátum: 1848. október 20. Aranyosszéket Székelykocsárd felől 12000 román felkelő tervezte lerohanni. (Vay, 1620.)

³⁶⁸ Szilágyi, 1898. 108. p. A tordai nemzetőrök csak helyőrségi szolgálatot láttak el, az Alsó-Fehér megyei harcokban nem vettek részt.

³⁶⁹ Kővári, 1861/a, L. számú irat.

³⁷⁰ Bona, 2000. 517-518. p.

³⁷¹ Vay, 1764.

Helység	Létszám	Fegyverzet
Torda	1080 gyalogos, mely négy századba (1 zászlóalj) szerveződik. A város szükség esetén még 600 főt ki tud állítani. A városnak van egy 80 fős lovas százada is.	400 szuronyos, 300 vadászpuska, 400 lándzsa
Egerbegy és Gyéres	370 fő (1 század), a két helység teljes mozgósítható ereje 800 fő.	120 vadászpuska, 50 karabély, 200 lándzsa
Torockó és Torockószentgyörgy	600 fő (1 század)	100 vadászpuska, a többi lándzsa
Szentlászló és Léta	180 fő (1 század)	30 vadászpuska, a többi lándzsa
Túr, Szint és Komjátszeg	100 fő (1 század)	60 vadászpuska, a többi lándzsa

Összesen: 2170 gyalogos, amely 1060 lőfegyverrel és 1150 lándzsával rendelkezett, valamint 80 lovas.

A fent ismertetett forrás azért is tanulságos számunkra, mert ebből kiderült, hogy a városnak a teljes fegyverre fogható lakosságát nemzetőrségbe akarták szervezni, amelyet a román felkelés jelentette veszély tett indokoltá. Tordán a XXII. tck. kritériumai alapján csak 900 személyt írtak össze nemzetőrnek, de a gyalogos és lovas nemzetőrök száma 1160 fő volt, sőt még 600 személyt is mozgósítani akartak. Ez azt jelenti, hogy a törvényhatóság teljes lakosságát mozgósították..

Október 27-én a tordai nemzetőrök lefegyverezték az 51. Károly-Ferdinánd sorgyalogezred 2. zászlóaljának 9. századát. Vay királyi biztos felháborodottan követelte a fegyverek visszaadását őrnagyuktól, Kemény Farkastól. A lépés a nemzetőrök és a sorkatonaság közötti bizalomvesztés újabb megnyilvánulása volt.³⁷²

³⁷² Orbán, 1986. I. 519-520. p.; Vay, 2025. Vay Miklós levele a tordai honvédelmi bizottmányhoz. Kolozsvár, 1848. november 8. Vay, 2040. és 2065.; Ugyanakkor más helyen Orbán Balázs a maroszszéki mozgó nemzetőrségnek tulajdonítja a Károly-Ferdinánd század lefegyverzését. (Orbán, IV. 166. p.) vö.: Maendl, 1899. 301. p.; A városban az ezrednek hadfogadó helye is volt, és az itt lévő katonai készleteket Nagyszebenbe szállították.

November elsején a tordai és aranyosszéki nemzetőrség újabb erőit akarták Nagyenyedre rendelni, erre azonban a két törvényhatóság fenyegetettsége miatt nem kerülhetett sor.³⁷³ Alsójára felől ugyanis Iosif Moga tribun felkelői gyülekeztek, akik ellenében a főispán egy erős nemzetőr századot vezényelt ki. Az expedíció célja a Torockó környéki magyarság megóvása volt.³⁷⁴

A székely tábor radnóti dandárjának veresége után mintegy 800 marosszéki mozgó nemzetőr először Egerbegyre, majd Tordára szorult, fegyverzetük azonban többnyire csak lándzsából állt.³⁷⁵

Időközben Urban alezredes vezetésével császári csapatok közeledtek Beszterce felől Kolozsvár irányába³⁷⁶. A székely tábor szétverése után félő volt, hogy a kis sereg elől a Kolozsvárra történő visszavonulás útját elvágják, ezért Baldacci Manó³⁷⁷ br. tábornok is megerősítette Nagyenyed kiürítését.³⁷⁸ A Marosvásárhelyt elfoglaló császári királyi csapatok szemmel tartására pedig egy szakasz Mátyás-huszárt vezényeltek Csánra, akiknek a környéken cirkálva kellett információt szerezni az ellenséges alakulatok mozgásáról.³⁷⁹

A Nagyenyed feladása után a visszavonuló csapatok és menekültek november 7-én érkeztek meg Tordára,³⁸⁰ egyesülvén a Torda megyei nemzetőrséggel. A csoportosítás parancsnoka továbbra is Mikes Kelemen ezredes maradt, aki a város körül akart berendezkedni tartós védekezésre. Ennek szellemében sürgette Vay királyi biztost, hogy küldjön erősítésképpen kettő hatfontos és egy háromfontos felszerelt ágyút tüzérekkel.³⁸¹ A helyi nemzetőrség fegyvertelen tagjai számára Vay királyi biztos elrendelte, hogy a Mátyás-huszárok kezelésében lévő karabélyokat osszák ki.³⁸² A tordai pozíció sem volt túl erős, mivel

³⁷³ Vay, 1837.

³⁷⁴ Vay, 1843. ; Orbán, 1986. I. 406. p.; A megye nemzetőrségének mezőszéki tevékenységére: Deák, 1943. 205. számú irat.

³⁷⁵ Vay, 1884. A tordai védelmi bizottmány levele. Torda, 1848. november 1. A marosszéki mozgó nemzetőr zászlóalj 1848 szeptemberétől szervezték, parancsnoka Tolnai Gábor őrnagy volt. (TL 1895/1. 2-3. p.)

³⁷⁶ Urban alezredes a következő csapatok felett rendelkezett: 2 század Uracca gránátossal (51. Károly Ferdinánd sorgyalozezredből), 2 zászlóalj az 51. Károly Ferdinánd sorgyalozezredből, 1 zászlóalj a 41. Sivkovich sorgyalozezredből, 2 század a 3. Ferdinánd Miksa könnyűlovas ezredből, és 3 század az 5. Savoya Jenő dragonyosezredből. Ez összesen 1800 gyalogos, 260 lovas és 18 ágyú. (Heydte, 1863. 167. p.) Természetesen a seregéhez tartozott még a naszódai román határőrezred, valamint nagyszámú román népfelkelő.

³⁷⁷ Baldacci Manó br. cs. k. ezredes az 51. gyalozezred parancsnoka volt. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökségéről lemondva, szeptember 22-én ezrede parancsnokságát veszi át. Október 27-től tábornok, a felső-erdélyi honvédsapatok főparancsnoka. (Bona, 2000, 144-145. p.)

³⁷⁸ Szilágyi, 1898. 187-194. p. ; Szigethy, 13-15. p.; Vay, 1994. Baldaccit Vay november 8-án a teljes erdélyi magyar haderő (sorkatonaság, honvédek, nemzetőrök és népfelkelők) parancsnokává nevezte ki. (Vay, 2007.)

³⁷⁹ Vay, 1960. Rendelet a Mátyás-huszárok kolozsvári parancsnokához. Kolozsvár, 1848. november 6.

³⁸⁰ Vay, 2040. Mikes Kelemen levele. Torda, 1848. november. 9.

³⁸¹ Uo. 2061.

³⁸² Uo. 2062. Rendelet Mikes Kelemen ezredeshez. Kolozsvár, 1848. november 10. Tekintettel arra, hogy a tordai nemzetőrség a lőszerből is kifogyott, Vay intézkedett, hogy a Radnán lefoglalt lőporból utaljanak ki számukra. (Vay, 1902 és 1907.)

november 6-án már Vay az összes nemzetőri erőt Kolozsvárra rendelte.³⁸³ A tordai nemzetőrök az aranyosszéki, kolozsvári nemzetőrökkel³⁸⁴ és a Mátyás-huszárokkal közösen részt vettek az álladalmi javak kimenekítésében és azok Kolozsvárra történő szállításában.³⁸⁵ Ennek befejeztével a négy Torda városi nemzetőrszázad Kemény Farkas vezetésével Kolozsvárra vonult.³⁸⁶ Ezután kivették a részüket az Urban-nal folytatott szamosfalvi ütközetből³⁸⁷, majd Kolozsvár feladása után Csucsára vonultak. Kemény Farkas a tordai, aranyosszéki és nagyenyedi nemzetőrökből itt egy honvédszászlóaljat szervezett, amely később a 75. számot kapta.

A magára hagyott városban a parancsnokságot Pócsa János őrnagy a 11. (Székely) huszárezred osztályparancsnoka vette át, aki a nemzetőrséget megszemlélte és a századokat feleskette a hadi törvényekre. A 1140 nemzetőr felett rendelkezett, akik közül 840 fő puskával, 300 fő vadászpuskával vagy lándzsával volt felfegyverkezve. Ekkor érkezett meg a hír, hogy Torockó kapitulált, a sorkatonaság által is támogatott román tábor pedig Hidasra települt át. Pócsa a város lakosságának a kapitulációt ajánlotta, mivel erőiket a román felkelőkkel szemben igen, de a sorkatonasággal szemben elégtelennek ítélte, majd pedig elhagyta a várost.³⁸⁸ Ennek hatására a polgárság egyezkedni kezdett a császári csapatok és román felkelők parancsnokával, egy Nagyszebenből érkezett századossal, majd rövid mérlegelés után megadták magukat.³⁸⁹ A nemzetőrség lovas százada ezután feloszlott.³⁹⁰ A városra a Károly-Ferdinánd század lefegyverzése miatt 11 ezer Ft hadisarcot vetettek ki.³⁹¹ A tordaiak egyébként sok lőfegyvert rejtettek el a császári csapatok elől, amelyeket a város visszafoglalásakor vettek ismét elő.³⁹²

4.6. Alsó-Fehér megye

Az erdélyi magyar liberális nemesi ellenzék vezérmegejének számító törvényhatóság lakosainak 85 %-a román nemzetiségű volt, csak a megyeszékhelyen, Nagyenyeden és a városokban élt jelentős magyar lakosság. A bányavidék polgársága és a kincstári tisztviselői

³⁸³ Vay, 1958.

³⁸⁴ Tordára erősítésképpen két század kolozsvári nemzetőrt rendeltek. (Vay, 1988.)

³⁸⁵ Berde, 149/Sz.K.B. Berde levele Ugron István tordai kormánybiztosnak. Nagyszeben, 1849. április 26. Az akciót Pócsa János őrnagy irányította. (Orbán, 1986. I. 408. p.)

³⁸⁶ Orbán, 1986. I. 407. p.

³⁸⁷ A szamosfalvi ütközet november 15-én történt.

³⁸⁸ Vay, vegyes iratok. Pócsa levele. Torda, 1848. november 12.

³⁸⁹ Vay, 2225., 2230.

³⁹⁰ Orbán, 1986. II. 446. p.

³⁹¹ Orbán, 1986. I. 519. p.

³⁹² Uo. 526. p.

kar etnikai összetételében szintén a magyar elem dominált. Ugyanakkor a régió bányász jobbgysága kizárólag a román volt. A kincstári bányauradalom a 18. század vége óta melegágya volt azoknak a román paraszti mozgalmaknak, melyektől a megye birtokossága és polgársága a 1848-ban is rettegett.³⁹³

4.6.1. Az önkéntes nemzetőrség szervezésének időszaka (1848. március-május)

Alsó-Fehér vármegyében az 1848. április 30-án tartott megyegyűlésen döntöttek a nemzetőrség felállításáról.³⁹⁴ Először a nagyenyedi református kollégium 500 diákja alakított nemzetőr alakulatot, amely négy századba szerveződött és minden század élén egy-egy professzor állt.³⁹⁵ Az újdonsült nemzetőrök egy része rendes lőfegyverrel, míg a másik része fapuskával gyakorlatozott. A kiképzésre minden kedden a Rákóczi-induló zenéje mellett vonultak ki a Magyar utca végén lévő „Puskaporos térre” Az „iskolai” alakulat később feloszlott, de tagjai közül többen is beálltak a 11. honvédszászlóaljba, sőt a későbbiek folyamán az egykori nemzetőrökből szervezett Zeyk Miklós tanár egy 90 fős vadászcsapatot.³⁹⁶ A megye főispánja Bánffy Miklós báró április 3-án kérte a főkormányzót, hogy 600 db puskát és az ezekhez tartozó lőszert tartson készenlétben Gyulafehérváron a megye szerveződő nemzetőrsége számára.³⁹⁷ A Gubernátor tekintettel a törvényhatóság helyzetére azonnal intézkedett a főhadparancsnokság felé, arra azonban figyelmeztette a főispánt, hogy a fegyvert csak a megbízható egyéneknek ossza ki, akiről tételest kimutatást is kért.³⁹⁸ A megye küldöttei ezután megjelentek a puskák átvételéért, a gyulafehérvári várparancsnok azonban a kiutalást – a főhadparancsnokság rendeletének hiányában - megtagadta. Bár a megyei nemzetőrség rendszeresen gyakorlatozott a fegyverek hiánya ingerültséget szült.³⁹⁹ Április 27-én pedig a főispán sürgette 300 fegyver azonnali biztosítását a korábban kért keretből, mivel a balázsfalvi román mozgalmakat a megye vezetése egyre nagyobb aggodalommal követte.⁴⁰⁰ Végül a naszódi fegyvertárból kaptak 200 kovás puskát,

³⁹³ A témáról bővebben: I. Tóth Zoltán: *Parasztmozgalmak az erdélyi érchegységben 1848-ig*. Bp. é.n. és Kiss András: *Varga Katalin pere*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980.

³⁹⁴ Szilágyi, 1898. 21. p.

³⁹⁵ Zeyk Károly, Szász Károly, Incze Dániel, Farnos Károly.

³⁹⁶ MOL Mikó Imre levelezése. Mikó Imre gr. levele a nagyenyedi ifjúsághoz. Mikó támogatta, hogy a diákok részt kívánnak venni nemzetőrségben. Nagyszeben, 1848. április 21.; Nagy, 1895. 5. p.; Szilágyi, 1898. 22. p.

³⁹⁷ Documente, I. 173. számú irat.

³⁹⁸ Documente, I. 229. számú irat. Kolozsvár, 1848. április 9.

³⁹⁹ Documente, II. 141. számú irat. A megye állandó bizottmányának levele. Nagyenyed, 1848. április 21.

Figyelmeztettek a havasokban jelentkező román mozgalmak veszélyességére.

⁴⁰⁰ Documente, II. 245. számú irat.

ezt azonban kevesellték, így továbbra is sürgették a fennmaradó 400 db lőfegyver, illetve lőszer kiutalását.⁴⁰¹

A főként birtokosokból álló alvinc-borbereki nemzetőrségnek 140 fegyvert igényelt a főispán a Guberniumtól⁴⁰², amely a kérést a főhadparancsnokság felé irányította.⁴⁰³

A gyulafehérvári nemzetőrség létrejötte május első felére datálható.⁴⁰⁴ A főbíró 400 lőfegyverre vonatkozó kérelmét a Franz Horak tábornok, várparancsnok szintén a felsőbb rendelkezés hiányára hivatkozva utasította el.⁴⁰⁵

Nagy Károly abrudbányai főbíró április 15-én a város környéki románság mozgolódását jelentette a főkormányzónak. A nemzetőrség felállítását szükségesnek vélte, és egyben 200 db lőfegyvert igényelt.⁴⁰⁶ A kérést a Főkormányzók május 1-én Puchner felé továbbította.⁴⁰⁷

Vízaknán a május 15-én tartott népgyűlésen Tímár Károly indítványozta a nemzetőrség felállítását. A város református lelkésze istentiszteleten buzdította a polgárokat a belépésre. A nemzetőri szolgálatot vállalókat májusban írták össze, a román polgárok azonban csak azzal a feltétellel voltak hajlandóak belépni, hogy a tisztjeiket maguk választják, és a vezényleti nyelv román lesz. Kérésüket a Főkormányzók elutasította, így csak a magyar nemzetőrség alakult meg.⁴⁰⁸ Összesen 122 főt regisztráltak, akik számára a város 200 lőfegyvert igényelt a Főkormányzótól.⁴⁰⁹ Elrendelték a nemzetőrség gyakorlatait és őrszolgálatát.⁴¹⁰

A zalatnai nemzetőrség, amely 1848. május 11-én alakult meg, már kezdetektől fogva került a nemzetőr csapat elnevezést, helyette a polgári őrcsapat nevet használta. Ide nagy számmal iratkoztak be a német és magyar tisztviselők mellett román bányászok is. A teljes létszám 280 fő volt, amelyből két századot alakítottak. Az alakulat parancsnoka Nemegyei János bányatanácsos volt, tisztjei pedig többségében a kincstári uradalom tisztviselőiből

⁴⁰¹ MOL F.37. 952. A Gubernium levele Kolozsvár városához. Kolozsvár, 1848. április 26.; Documente, III. 28. számú irat. A főispán levele a Főkormányzókhoz. Nagyenyed, 1848. május 1. A város 6000 db töltést igényelt. (Documente, III. 73. számú irat.)

⁴⁰² Documente, III. 137. számú irat. A főispán levele. Nagyenyed, 1848. május 20.

⁴⁰³ Documente, III. 208. számú irat. A gubernátor válasza. Kolozsvár, 1848. május 22.

⁴⁰⁴ Ellenőr, 6. sz. 1848. május 14.

⁴⁰⁵ Documente, III. 282. számú irat. A város levele a Főkormányzókhoz. Gyulafehérvár, 1848. május 11.; Documente, VIII. 66. számú irat. Puchner levele Telekihez. Kolozsvár, 1848. június 28. Az igényt ekkor még elutasította a főhadparancsnokság.; MOL F.37. 1764. Teleki kormányzó tájékoztatása a városnak. Kolozsvár, 1848. július 7.

⁴⁰⁶ Documente, II. 33. számú irat. Illetve 3000 db töltényt. (Documente, III. 73. számú irat.)

⁴⁰⁷ MOL F.37. 1007.

⁴⁰⁸ Documente, V. 28. számú irat. Teleki főkormányzó levele a városhoz. Kolozsvár, 1848. május 27.; Szilágyi, 1898. 25. p.

⁴⁰⁹ A kérést a Gubernium ekkor még nem teljesíteni. (MOL F.37. 1469. A Főkormányzók levele. Kolozsvár, 1848. június 7. és MOL F.37. 1499.)

⁴¹⁰ Bakk, 1880. 14. p.

kerültek ki.⁴¹¹ A nemzetőrség számára 55 db gyutacsos puskát utaltak ki a gyulafehérvári raktárból, a hiányt vásárlás útján pótolták.⁴¹²

A fentiekből egyértelműen kiderül, hogy a nemzetőrsek létrehozásában a megyei birtokos nemesség és a városi polgárság élt a kezdeményezés jogával.

4.6.2. A központilag irányított nemzetőri szervezés időszaka (1848. június-szeptembere)

A megyében a legnagyobb létszámú és legszervezettebb nemzetőr alakulat a székhelyen, Nagyenyeden jött létre. Teljes létszám 500 gyalogos és 40 lovas volt, a tiszteletbeli parancsnok tisztét Kemény István br. főispán látta el.⁴¹³ Az egyes századok tisztikara az alábbiak szerint alakult:

Név	Század	Rendfokozat	Eredeti foglalkozás
Sándor Elek	I.	Százados	Ügyvéd
Vida Bálint	I.	Főhadnagy	Ügyvéd
Ungerpek János	I.	Hadnagy	Városi orvos
Hank József	II.	Százados	Városi tanácsos
Veress Mózes	II.	Főhadnagy	Városi gazda
Hajdú József	II.	Hadnagy	Iparos
Sándor János	II.	Hadnagy	Iparos

A nemzetőrségbe több környékbeli birtokos, illetve a szász származású polgárok is beléptek. A lovas nemzetőrség parancsnoka Juhász József⁴¹⁴, a nagyenyedi járás szolgabírája volt. Az alakulat rendelkezett még két egyfontos ágyúval is, így Bodola Károly erdész vezetésével egy kisebb tüzércsapatot is szerveztek.⁴¹⁵ Szeptembertől számos, vidékről menekült birtokos is belépett a nemzetőrségbe, melynek létszáma 600 gyalogosra és 200 lovasra duzzadt. A megyei nemzetőrség tényleges parancsnoka Inczédi Sámuel⁴¹⁶ helyi

⁴¹¹ Szilágyi, 1898. 24. és 63. p.; Süli, 2000. 612-613. p.; Kovács, 1895. 154-155.p.

⁴¹² Szilágyi, 1898. 63. p.

⁴¹³ MOL F.37. 2327. Benedek János városi főhadnagy jelentése. Nagyenyed, 1848. augusztus 18.; Kemény a főispáni beiktató beszédében kiemelte a nemzetőrség szervezésének fontosságát. (Szilágyi, 1898. 49. p.)

⁴¹⁴ Bona, 2000. 414. p.

⁴¹⁵ Az egység parancsnoka a későbbiekben Szabó Sámuel volt. (Bona, 1999. III. 218. p.)

⁴¹⁶ Bona, 2000. 401-402. p.

birtokos volt. Ő azonban júniusban átlépett a honvédséghez, így a gyalogos nemzetőröket a Főkormánysház közbenjárására⁴¹⁷ az 51. Károly Ferdinánd sorgyalozezred századosa, míg a lovasokat Juhász József százados és Horváth Miklós főhadnagy⁴¹⁸ képezte ki. Az alakulat, mely az „Alsófehérvármegyei nemzetőr csapat” nevet viselte, négy századra tagolódott az alábbiak szerint:

1. század. Nagyenvedi gyalogos nemzetőrség.
2. század. Nagyenvedi gyalogos nemzetőrség.
3. század. Nagyenvedi lovas nemzetőrség.
4. század. Zeyk Miklós vezette vadász csapat.

A városi nemzetőrség a naszódi fegyvertárból kapott 200 db kovás puskát, az alakulat többi tagja vagy saját, vagy a város által vásárolt lőfegyverrel volt felfegyverkezve.⁴¹⁹ A legnagyobb problémát azonban a töltényhiány jelentette, melynek orvoslását augusztus 20-án a főispán ismételten sürgette Vay királyi biztostól.⁴²⁰ Végül csak néhány nap múlva kaptak 4000 db töltényt Gyulafehérvárról.⁴²¹

A nyár folyamán született meg a nemzetőrség működését szabályozó ideiglenes szabályzat, amely 26 pontból állt. Eszerint a nemzetőrségbe csak a XXII. törvénycikk előírásai alapján vehettek fel személyeket, az alakulat fő célja a rend fenntartása volt. Az egység gyalogos és lovas, illetve vadászcsapatra tagozódott. Egy század 100-200 fős lehetett, tisztikara egy századosból, két főhadnagyból, két őrmesterből, 12 káplárból és 12 alkáplárból és egy dobosból állt. A tiszteket a nemzetőrök választották egy évre. Az őrsereget a város által felállított haditanács irányította, intézkedtek az állandó őrhely felállítására. Az egyenruhát vászon öltönyben és sapkában határozták meg. Előírták a gyakorlatozási kötelezettséget, a távolmaradókat pénzbírsággal sújtották. Külön pontban rendelkeztek a fegyelmi szabályokról.⁴²²

A nagyenvedi nemzetőrség zászlaját a város hölgyei hímezték júliusban. A zászlószentelésre, eskütételre és a tisztek megválasztására augusztus 22-én került sor.⁴²³ A zászlóánya br. Kemény Istvánné született br. Bánffy Katalin volt.⁴²⁴

⁴¹⁷ MOL F.37. 1876. ifj. Kemény István br., főispán kérelme. Nagyenyed, 1848. július 8.; Vay, 38.

⁴¹⁸ Szilágyi, 1898. 108. p. Ő a 3. Ferdinánd Miksa szalicsérezred tisztje volt. (Bona, 2008. I. 468. p.)

⁴¹⁹ 160 saját puskával, illetve 40 vásárolt lőfegyverrel rendelkeztek még. (MOL F.37. 2327.); Szilágyi, 1898. 22. p.

⁴²⁰ Vay, 382.

⁴²¹ Vay, 386. ifj. Kemény István, br. főispán levele. Nagyenyed, 1848. augusztus 22.

⁴²² MOL F.37. 2327.

⁴²³ Ellenőr, 68. sz. 1848. augusztus 31.

⁴²⁴ Szilágyi, 1898. 86. p.

A városban augusztus 19-én és 21-én népgyűléseket tartottak, ahol a nemzetőrség tisztjeit újraválasztották és ismertették a szabályzatokat.⁴²⁵

Gyulafehérváron a nemzetőri szervezést nagyban akadályozta a román és a szász polgárok, illetve a helyőrség ellenséges magatartása.⁴²⁶ A 159 fős alakulat két századra tagozódott, a tisztikara az alábbiak szerint épült fel:

Parancsnok: Szoboszlai Tóth György főbíró.⁴²⁷

Az első század parancsnoka: Fogarasi Antal százados, míg a második századé Dánfy Károly városi tanácsos.

A nemzetőrség részére 200 db kovás fegyvert és 50 vadászpuskát utaltak ki a vár készleteiből, emellett rendelkeztek még egy hatfontos löveggel is, melyet a vártüzérség készletéből selejteztek ki.⁴²⁸

Abrudbányán 280 fős nemzetőrség alakult, amely egy századba szerveződött, parancsnoka Losonczy Lajos ügyvéd volt. A csapatba eleinte a román polgárok is beléptek és a gyakorlatokon megjelentek. A város 100 db kovás puskát kapott 1848 tavaszán a naszódi fegyvertárból. A román nemzetőrök ősszel elhagyták az alakulatot. Az abrudbányai nemzetőrök már a május 29-én tartott hetivásáron konfliktusba keveredtek a környék román lakosságával a feszültség a későbbiek folyamán csak nőtt.⁴²⁹ Szeptember elején a főbíró újabb 120 puska és néhány „ijesztésre” szolgáló ágyú átadását sürgette Vay királyi biztosnál.⁴³⁰

Verespatakon 200 fős alakulat jött létre, amely egy századba szerveződött, kezdetben a román polgárok is beléptek. A parancsnok Antos József bányamester volt.

Offenbányán 160 fős egységet állítottak fel, tagjai között kincstári tisztviselőket, iparosokat és bányászokat találunk. Az egység fegyverzete hiányos volt.⁴³¹

A zalatnai nemzetőrségből a román polgárok 1848 nyarán kiléptek. Az alakulat tisztikarához tartozott még – a parancsnok Nemegyei mellett – Farkas János százados,

⁴²⁵ Szilágyi, 1898. 88. p.

⁴²⁶ Néhány városi tanácsos még a XXII. törvénycikk érvényességét, illetve a kötelező nemzetőri összeírás jogosságát is vitatta. (Ellenőr, 47. sz. 1848. július 25.)

⁴²⁷ Miután a főbíró, mint országgyűlési képviselő Pestre utazott, a parancsnokságot Fogarasi százados vette át.

⁴²⁸ MOL F.37. 2307. A város jelentése. Gyulafehérvár, 1848. augusztus 5. Az első század létszáma 137, míg a másodiké 122 fő volt.; Szilágyi, 1898. 23. p.; A kiutalt fegyverekre vonatkozólag: MOL F.37. 1941.

Gyulafehérvár levele. Gyulafehérvár, 1848. július 14. Az eredményt elsősorban Vay királyi biztos közbenjárásának köszönhetők.; Szilágyi, 1898. 123. p.

⁴²⁹ Szilágyi, 1898. 64-71. p. Hasonló folyamat játszódott le Verespatakon is.; Az állandósuló ellentétekre: Documente, VII. 215. számú irat. Perényi Zsigmond br., királyi biztos jelentése Szemere Bertalan belügyminiszterhez. Kolozsvár, 1848. június 23.; Nemegyei János bányatanácsos az abrudbányai nemzetőrséget egyenesen fegyelmezetlennek titulálta. (Vay, 742. Zalatra, 1848. augusztus 29.)

⁴³⁰ Vay, 582/848. A főbíró levele. Abrudbánya, 1848, szeptember 05.

⁴³¹ Csak augusztus végén kaptak 100 db kovás puskát Gyulafehérvárról. (Vay, 386.); Szilágyi, 1898. 24. p.

uradalmi gazdatiszt, Bartha Gyula bányatanácsí ülnök, Huber Gyula uradalmi írnok, Marillay László uradalmi ellenőr, Kain Ignác bányabírósaí igazgató és Mikó Sámuel.

1848. július 23-án Nemegyei egy Bartalics nevű iparost, a polgári őrscapat tagját rendetlenségért börtönbe zárt, mire a nemzetőrség sok tagja a bányatanácsos lakása elé ment követelve a bebörtönzött szabadon engedését. Mivel elutasító választ kaptak a tömeg a börtön elé vonult és kiszabadította a fogvatartottat. Ez után a fegyelem annyira meglazult, hogy a nemzetőrség feloszlott.⁴³² Szeptember közepén a megyei alispán újjászervezte a csapatot 250 fős létszámmal, ide azonban a románok már nem voltak hajlandók belépni, hanem külön nemzetőrséget alakítottak.⁴³³

A vízaknai magyar nemzetőrség létszáma a nyár végére 450 főre nőtt, tisztikara az alábbiak szerint alakult:

Szentpáli Zsigmond százados⁴³⁴, parancsnok, Vesmás József és Szőcs Sándor⁴³⁵ főhadnagyok, Deézsi Boldizsár⁴³⁶ és Turóczi József hadnagyok, három őrmester és 11 tizedes.⁴³⁷

A nyár elején született meg az alakulat működését szabályozó ideiglenes szabályzat. Ennek első pontjában arról rendelkeztek, hogy a nemzetőrséget a XXII. törvénycikk előírásai alapján fogják felállítani. A legmagasabb rendfokozat a századosi volt, aki egyben a parancsnoki tisztet is ellátta. Az őrszolgálat kötelező volt⁴³⁸, külön pontokban írták elő a gyakorlatozási, valamint a fegyver és egyenruha karbantartási kötelezettséget.⁴³⁹ A nemzetőrség az esküt a magyar alkotmányra szeptember 20-án tette le.⁴⁴⁰

A nemzetőrség július végén 100 db kovás puskát kapott Gyulafehérvárról, emellett 200 db szuronyt és 50 vadászpuskát vásároltak.⁴⁴¹ Tehát a nemzetőrök fele csak szuronnyal volt felfegyverezve, ami feszültségek okozója volt.⁴⁴² Néhány nemzetőr lovasként szolgált. Időközben Szentpáli átkerült a honvédséghez, így a nemzetőrség vezetését Tímár Károly százados⁴⁴³ vette át.

⁴³² Kolozsvári Híradó, 44. sz. 1848. augusztus 15.

⁴³³ Vay, 735. Nemegyei levele. Zalatna, 1848. augusztus 29.; Vay, 1642. A zalatnai románok levele. Zalatna, 1848. október 12.; Szilágyi. 1898. 26. p.; Közérdek. 1891. 28. sz.

⁴³⁴ Bona, 2000. 655-656. p.

⁴³⁵ Bona, 1999. III. 294. p.

⁴³⁶ Bona, 1998. I. 300. p.

⁴³⁷ Bakk, 1880. 14. p.

⁴³⁸ 24 fő látott el őrszolgálatot, melyből 12 fő állandóan járőrözött. A város kijáratainál is állandó őrszolgálat volt. (Bakk, 1880. 14. p.)

⁴³⁹ MOL F.37. 2245.

⁴⁴⁰ Bakk, 1880. 61. p.

⁴⁴¹ MOL F.37. 2245. A város állapotjelentése. Vízakna, 1848. augusztus 14.

⁴⁴² Vay, 735. A város levele.

⁴⁴³ Bona, 1999. III. 344-345. p.

Július végén a településen 700 fős román nemzetőrség alakult, saját tisztikarral és román vezényleti nyelvvel. Szeptemberben a viszonyuk a magyar polgársággal megromlott, amelynek hatására lándzsákkal, baltákkal és kaszákkal fegyverezték fel magukat.⁴⁴⁴

Az alvinc-borbereki nemzetőrség soraiba a nyár folyamán a német polgárok mellett néhány román lakos is belépett. Júniusban az alakulat létszáma 300 főre növekedett, a parancsnok Zeyk Antal⁴⁴⁵ volt, tisztikarához tartozott még Buczy Alajos százados.⁴⁴⁶ Csak a birtokosok rendelkeztek vadászpuskával, a többi nemzetőr fegyverzete hiányos volt. A kiképzést egy nyugalmazott százados irányította. Szeptemberben Alvincen a románok kiléptek, így az egység létszáma a felére csökkent.

Emellett még kisebb nemzetőrsek alakultak az alábbi településeken a birtokosok, református lelkészek, megyei tisztviselők és uradalmi gazdatisztek részvételével. Ezeknek az egységek a részére augusztus végén 300 vadászfegyvert utaltak ki Gyulafehérvárról, a többség azonban saját tulajdonú vadászpuskával látta el magát.⁴⁴⁷ Szilágyi Farkas kutatásai alapján az alábbi egységek létét ismerjük:

- Kisenyed: 50-60 fő.
- Örményszékes: 12 fő.
- Hegyalja: 200 fő.
- Sárd és Magyarigen: 40 fő.⁴⁴⁸
- Borosbocsárd: 26 fő.
- Krakkó, Benedek: 100-160 fő. (Az alvinc-borberekihez tartozott)⁴⁴⁹
- Tövis-Diód: 100 fő.⁴⁵⁰
- Marosújvár: 100-110, majd 200 fő.⁴⁵¹
- Nagylak, Hari: 70-80 fő.
- Csekelaka: 40-50 fő.⁴⁵²
- Felenyed, Miriszló: 30-40 fő.

⁴⁴⁴ Kolozsvári Híradó, 73. sz. 1848. október 5.; Bakk, 1880. 39. p.; Szilágyi, 1898. 25. p.

⁴⁴⁵ Bona, 1999. III. 512. p.

⁴⁴⁶ Bona, 2000. 268. p.

⁴⁴⁷ Ellenőr, 68. sz. 1848. augusztus 31.

⁴⁴⁸ A sárdi és magyarigeni nemzetőrség részére a főispán fegyvert igényelt a Főkormányszéktől. A kérés teljesítéséről adattal nem rendelkezünk. (Documente, VI. 32. Teleki kormányzó Alsó-Fehér megye főispánjához. Kolozsvár, 1848. június 6.); Szilágyi, 1898. 25. p.

⁴⁴⁹ Szilágyi, 1898. 26. p.

⁴⁵⁰ A tövis-diódi nemzetőrség augusztus 25-én tette le az esküt a magyar alkotmányra. (Kolozsvári Híradó, 56. sz. 1848. szeptember 5.)

⁴⁵¹ Kolozsvári Híradó, 44. sz. 1848. augusztus 15.

⁴⁵² Szilágyi, 1898. 27. p.

Az alábbi magyar lakosságú községekben létezett még nemzetőrség: Kisfalud, Borbánd, Magyarbéla, Veresegyháza, Oláhlapád, Forró, Benedek, Csúcs, Koppánd, Bükkös, Kutyaalva.⁴⁵³

4.5.3. A megye nemzetőrségeinek harcai és lefegyverzésük 1848. október-novemberben

Szeptemberre az erdélyi belpolitikai helyzet kiéleződött. A szeptember 15-27-i III. balázsfalvi román nemzeti gyűlés szervezői a román nép nevében fegyverbe szólították a románokat. A magyar kormányzat az önkéntesek és nemzetőrök segítségével próbálta meg román mozgalmakat megtörni.⁴⁵⁴

A román felkelők – akikhez a megye magyar nemzetiségű parasztságának egy része is csatlakozott - október 10-11 körül Gyulafehérvár és Krakkó között gyülekeztek.⁴⁵⁵ Az erdélyi főhadparancsnokság az egyes felkelő táborokhoz katonatisztet is delegált, akik azonnal megkezdték a kiképzést. A súlyos helyzet miatt a városok minden fegyverre fogható egyént felvettek a nemzetőrségeikbe. Az egyes alakulatok intenzívebben gyakorlatoztak.⁴⁵⁶ Az október 7-én tartott megyegyűlésen a Főkormányshéztől fegyvert és katonai segítséget kértek, a kisebb nemzetőregységeket felszólították, hogy vonuljanak Nagyenyedre. A felhívásnak csak a birtokosok tettek eleget, a nemzetőrségek nem. A települések lakói féltették a gazdaságukat, illetve bíztak a gyulafehérvári helyőrség védelmében. Csak a tövis-diódi nemzetőrség vonult be a megyeszékhelyre október 28-án, Bartók János és Tompos Gergely⁴⁵⁷ századosok százados vezetésével.⁴⁵⁸

Október közepén Puchner október 18-án kelt rendeletének értelmében a császári királyi sorkatonaság kivonult Nagyenyedről.⁴⁵⁹ Ezzel a vármegyei nemességet és a magyar lakosságot a román parasztmozgalmak dühének kiszolgáltatta. Innentől kezdve egyre gyakrabban intéztek támadásokat a román felkelők a magyar birtokosok ellen, akik közül

⁴⁵³ Szilágyi, 1898. 28. p.

⁴⁵⁴ Miskolczy, 1988. 1399. p.

⁴⁵⁵ A megye válságos helyzetére: MOL H.2. 1164. Kemény István főispán jelentése. Nagyenyed, 1848. október 16.; MOL H.2. 1684. A főispán helyzetjelentése. Nagyenyed, 1848. október 25.

⁴⁵⁶ Szilágyi, 1898. 104-107. p.

⁴⁵⁷ Bona, 2000. 683. p.

⁴⁵⁸ Szilágyi, 1898. 108. p.

⁴⁵⁹ Így a városban a helyi nemzetőrségen kívül csak 300 aranyosszéki nemzetőr állomásozott. Október 18-án érkezett még Bágyonból 120 tordai nemzetőr, valamint Baumgarten százados vezetésével másfél szakasz aranyosszéki székely huszár. (Szilágyi, 1898. 108. p.)

sokakat családtagjaikkal együtt Balázsfalvára hurcoltak, életüket csak Axente Sever prefekt személyes fellépése mentette meg.⁴⁶⁰

Október 14-én a román felkelők megtámadták Kisenyedet, ahol a nemzetőrök Zsigmond Elek udvarházába rendezkedtek be védelemre. Bár a védőknek megadás esetére bántatlanságot garantáltak, a fegyverletétel után a kúriát felgyújtották és számos családot lemészároltak.⁴⁶¹ Október 15-én pedig az örményszékesi nemzetőrség kapitulált.⁴⁶²

A román felkelés szárnybontása után a vízaknai tanács elrendelte az összes fegyverre fogható magyar polgár összeírását.⁴⁶³ Október 17-én egy század sorgyalogság érkezett a városba az álladalmi javak védelmére. A románok rövidesen bekerítették a várost, mire a lakosok a református templomba, míg a nemzetőrök a piactérre vonultak vissza és töltött fegyverekkel várták a felkelőket. Nehezítette a helyzetet, hogy a sorkatonaság a sóhivatal pénztárával Szebenbe vonult.⁴⁶⁴ A vízaknai magyar nemzetőrség lefegyverzése viszont áldozat nélkül történt, ami a románság helyi vezetőjének, Ioan Moldovannak az érdeme.⁴⁶⁵ Moldován Nagyszebenbe ment, ahonnan sorkatonasággal tért vissza, amely a rendet biztosította.⁴⁶⁶ Miután a személy és vagyonbiztonságot Moldován garantálta, a magyar nemzetőrök letették a fegyvert és felesküdték a császárra. Puskáikat és vadászfegyvereiket a román felkelők kapták meg,⁴⁶⁷

A Maroscsesztvén, a Mikes család birtokán fosztogató román felkelőket az aranyosszéki Felvinc nemzetőrei megtámadták és szétverték.⁴⁶⁸

Gyulafehérváron a főbíró a román felkelők mozgolódása miatt minden polgárt felszólított a nemzetőrségbe való belépésre. Október 19-én Marosportus és Szentimre körül több ezer fős román tábor közeledett a város felé. A sorkatonaság részéről Franz Horak vezérőrnagy, várparancsnok minden segítséget megtagadott, sőt a várat elzárta a polgárok elől. A város segítséget kért Kemény főispántól, aki a megyeszékhely fenyegetett helyzete miatt képtelen volt csapatokat küldeni. A román polgárok csatlakoztak a felkelőkhöz, majd mindkét fél küldöttséget menesztett Horakhoz, aki a vizsgálatot 21-re tűzte ki. A nemzetőrség csak a sorkatonaság előtt volt hajlandó kapitulálni, mert a személy és vagyonbiztonságot

⁴⁶⁰ Mintegy 200 főt. (Szilágyi, 1898. 115-116.p.)

⁴⁶¹ Ellenőr, 103. sz. 1848. október 31.; Jakab, 1880. 385. p. 1848. október 18-án.

⁴⁶² Szilágyi, 1898. 118. p.

⁴⁶³ Bakk, 1880. 52. p.

⁴⁶⁴ Vay, 1521. A város levele. Vízakna, 1848. október 17. Egy század székely határőrt kértek a nemzetőrség megerősítésére.; Bakk, 1880. 72-74. p.

⁴⁶⁵ 1848. október 17.

⁴⁶⁶ Szilágyi, 1898. 121. p.

⁴⁶⁷ Bakk, 1880. 97. p.

⁴⁶⁸ Szilágyi, 1898. 123. p.

garantálását csak tőlük remélhették. A nemzetőrök többször is tűzharcba keveredtek a felkelőkkel, majd miután a várőrség is velük szemben foglalt állást, elfogadták Horak feltételeit. Miután a város képviselői elfogadták Puchner október 18-án kelt proklamációját, és a várőrség garantálta a rendet, a nemzetőrség letette a fegyvert. Ennek ellenére a román felkelők kifosztották és felgyújtották a várost, a polgárok közül sokakat meggyilkoltak és bántalmaztak, míg a helyőrség semmit sem tett érdekükben.⁴⁶⁹

Vízaknához hasonlóan békés lefegyverzés történt Abrudbányán, Verespatakon és Offenbányán, ami Avram Iancu prefekt és Iosif Moga tribun érdemének tulajdonítható.⁴⁷⁰

A hegylajai települések magyar nemzetőrségei október 22-23. körül sorra tették le a fegyvert, a román felkelők a birtokosokat fogságba vetették és egy részüket megölték.⁴⁷¹

Az alvinc-borbereki nemzetőrség október 20-án a Martinuzzi-kastélyba vonult vissza és rendezkedett be védelemre. A környék magyar lakossága is ide menekült. Bár a román felkelők többször is megadásra szólították őket, a védők erre nem voltak hajlandók. Egy hétig néztek farkasszemet egymással, majd a felkelők segítséget kértek a gyulafehérvári várőrségtől és a szászvárosi nemzetőrségtől. Végül a magyar nemzetőrök a sorkatonaság előtt kapituláltak, mely garantálta a személy és vagyonbiztonságot.⁴⁷² A környék román és magyar lakossága között „békeszerződés” született, melyben mindkét fél lemondott a további fegyverhasználatról. A magyar fél elfogadta a közös teherviselést, deklarálta, hogy eltekint a későbbi számonkérés lehetőségétől és elismeri a románok által elfoglalt erdők és legelők új tulajdonjogát. Emellett a birtokosok lemondanak az összes földesúri jogról és kiváltságról.⁴⁷³ Természetesen az kényszer egyezményről van szó, melyet a birtokosok elsősorban a fenyegetettség árnyékában fogadtak el, az viszont tény, hogy a magyar lakosság életét ezzel sikerült megóvni.

A megyei magyarság legsúlyosabb tragédiája Zalatnán történt.⁴⁷⁴ A III. balzsászfalvi gyűlésről hazaérkező Petru Dobra ügyvéd, a helyi románság vezetője, nekilátott a Zalatna környéki lakosság fellázításához.⁴⁷⁵ Október. 15. és 19. között az Abrudbányáról Zalatnára

⁴⁶⁹ Vay, 1591. Zeyk József jelentése. Nagyenyed, 1848. október 20.; Vay, 1622. Zeyk József jelentése. Nagyenyed, 1848. október 22.; Ellenőr, 99. sz. 1848. október 24.; Kövári, 1861. 91. p.; Szilágyi, 1898. 124-131. p.; László Elek, 1998. 11-16. p.

⁴⁷⁰ Szilágyi, 1898. 134-136. p.

⁴⁷¹ Ellenőr, 106. sz. 1848. november 5.; Szilágyi, 1898. 167-169. p. A fogságuk színhelye Krakkó volt. (Jakab, 1880. 385. p.)

⁴⁷² Szilágyi, 1898. 183-186. p.; Egyed, 1997. I. 331-338. p. Közli, a fegyverletétel feltételeit rögzítő megállapodás teljes szövegét.

⁴⁷³ Egyed, 1997. I. 332-335. p.

⁴⁷⁴ Süli, 2007. 105-106. p.

⁴⁷⁵ Közérdek, 1891. 28. sz. Dobra még október 16-án Nagyszebenbe ment, ahol megkapta a szükséges utasításokat.

utazó magyarokat a románok feltartóztatták, értéktárgyaikat és fegyvereiket elvették. Eljárásukat a Dobrától kapott paranccsal indokolták.⁴⁷⁶

Dobra október 20-án érkezett Zalatnára Puchner proklamációjával. E napon érkezett meg Kemény főispán levele Nemegyeihez, amelyben a megye első embere azt kérte, hogy a nemzetőrséggel vonuljon Magyarigenre, és ha ott sem képes magát tartani a hegyaljai nemzetőr csapatokkal, akkor Nagyenyedre.⁴⁷⁷ Zalatnán és környékén nagy volt nyugtalanság, hiszen a városi magyarok a románoktól, míg az utóbbiak a székelyektől féltek.⁴⁷⁸

E feszült légkörben, 1848. október 21-én született meg a Nagyszebenben székelő Román Nemzeti Komité kiáltványa. A román vezetők hitet tettek a személy és vagyonbiztonság garantálása mellett. A fegyvert letevők bántalmazását szigorúan megtiltották, a rendelet betartását a prefektek hatáskörébe utalták, a vétkezők ellenében pedig rögtönítélő bíraskodást helyeztek kilátásba.⁴⁷⁹

Nemegyei még egy utolsó kísérletet tett a békés megegyezés érdekében. Tanácskozássra hívta a román falvak papjait, akik azonban nem jelentek meg. A román felkelők központjára, Petrosánra békéltető küldöttséget menesztett, azonban e misszió sem tudott nagyobb eredményt elérni. Időközben Dobra népgyűlést hívott össze, ahol határozat született a magyar nemzetőrség lefegyverzéséről. Ettől kezdve a városban a rémület csak fokozódott, megerősítették az őrséget és minden magyar család házának ablakát kivilágították. Dobra október 22-én mozgósította híveit, közben azonban megérkezett Iancu parancsa is, amely szerint Zalatnát körbe kellett venni, de a támadással meg kellett várni a topánfalvi prefektet.⁴⁸⁰ Petru Dobra a zalatnaiak számára az alábbi feltételeket szabta:

- A nemzetőrség tegye le a fegyvert és adja át a gyulafehérvári várparancsnokságnak.
- A magyar nemzeti lobogót vonják be, és a császári zászlót tüzzék ki.⁴⁸¹

Időközben a gyulafehérvári események híre Zalatnára érkezett. A zalatnaiak kijelentették, hogy a császári katonaság előtt igen, de a románok előtt nem hajlandók kapitulálni.⁴⁸²

A város román és magyar polgársága úgy döntött, hogy közösen védik meg a települést, hiszen arra számítani lehetett, hogy a megközelítőleg 8-10 ezer fős felkelőtömeget csak a szabad rablás és öldöklés vágya hajtja, nem téve különbséget az egyes nemzetiségek között. A nők és a gyerekek a római katolikus templomba vonultak vissza. A felkelők

⁴⁷⁶ Honvéd, 1849. január 17.

⁴⁷⁷ Szilágyi, 1898. 108. p. és 142-146. p.

⁴⁷⁸ Vay, 1642. Nemegyei levele. Zalatna, 1848. október 12. A feszült helyzet miatt sorkatonaságot kért a királyi biztostól.; Ellenőr, 100. sz. 1848. október 26.

⁴⁷⁹ Trócsányi, 1956. 429. p.

⁴⁸⁰ Szilágyi, 1898. 148-149. p.

⁴⁸¹ Szilágyi, 1898. 149. p.

⁴⁸² Közérdek, 29. sz. 1891. június 19.

papjaikkal az élen vonultak be a városba, egyenesen a főtér irányába tartottak, a magyar nemzetőrség a bányapénztár előtt sorakozott fel. A román nemzetőrség –ígérete ellenére – csatlakozott a felkelőkhöz.⁴⁸³

Közben a tárgyalások eredményeképpen megegyezés született a szembenálló felek között. Ennek értelmében futárt küldtek Nagyszebenbe, a nemzetőrség fegyvereinek tárgyában. A rend biztosítására egy 24 fős őrcsapatot (12 fő magyar-12 fő román) állítottak fel. A fegyvereit mindkét nemzetőrség letette, és Dobra ígéretet tett a román felkelők hazatérésére. Az utóbbiak ennek nem tettek eleget, sőt fosztogatni kezdtek és a város „Magur” nevű részében tűz ütött ki. Válaszul Nemegyei sortűzet vezényelt, 4 felkelő meghalt, 3 megsebesült.⁴⁸⁴

Időközben a tűz a főtér felé is terjedt, mire a nem román ajkú lakosság Petrosán irányába indult meg. (Gyulafehérvár felé) Néhányan otthon maradtak és elrejtőztek. Ezt követően a román felkelők egy része tovább fosztogatott, míg a többiek elzárták a menekülők útját. A nemzetőrök Farkas László százados vezetésével utat akartak törni, de a nők és gyermekek kérésére letették a fegyvert, azon ígéret fejében, hogy a felkelők Gyulafehérvárra kísérik őket.⁴⁸⁵

A kapituláció után a felkelők a két szekérre rakott fegyvereket leszedték, és a mintegy 800 menekültet egy szűk területre préselték össze. Ezt követte a foglyok kifosztása, bestiális megkínzása és egy részének lemészárolása.⁴⁸⁶ Az öldöklést csak annak hatására hagyták abba, hogy a metesdi görög-katolikus pap, Ion Urs egyik bizalmi emberét azzal a hamis hírrel küldte a felkelőkhöz, hogy a gyulafehérvári várparancsnok a foglyok bántalmazását megtiltotta. A sebesülteket Urs és emberei látták el és kísérték Gyulafehérvárra.⁴⁸⁷

A Gyulafehérvárra érkező zsaltnai menekültek a városban, a polgári házakban kerestek és kaptak menedéket, mert a várba a parancsnok nem engedte be őket. A sok agyongyötört és megkínzott ember látványa általános felháborodást váltott ki a helyőrség vezetőiből is.⁴⁸⁸

A városban maradtak vagy az égő házakban bújtak meg, vagy az erdőkben rejtőzködtek el. Ellenük a felkelők szabályos hajtóvadászatot indítottak.⁴⁸⁹ Ezt követően a

⁴⁸³ Szilágyi, 1898. 150-151. p.; Kemény, 1863. 76. p.; Honvéd, 19. sz. 1849. január 8.; Közérdek, 30. sz. 1891. július 26.

⁴⁸⁴ Szilágyi, 1898. 152. p.; Kemény, 1863. 78-79. p.; Honvéd, 19. sz. 19. sz. 75. p.; Közérdek, 1891. 31. sz.

⁴⁸⁵ Szilágyi, 1898. 153. p.; Kemény, 1863. 80-81. p.; Honvéd, 19. sz. 1849.; Közérdek, 1891. 32. sz.

⁴⁸⁶ Szilágyi, 1898. 154-155. p.

⁴⁸⁷ Mintegy 121 személyt. Szilágyi, 1898. 156. p.; Honvéd, 119. sz. 1849.; Közérdek, 32. sz. 1891.; Kemény, 1863. 82-83. p.

⁴⁸⁸ László Elek, 1998. 16. p.

⁴⁸⁹ Bölöni Mikó Samu, 17-22. p.

felkelők kifosztották az aranyváltót és az uradalmi pénztárt. Számos román vezér –köztük maga Dobra is – ennek eredményeképpen jelentősen megnövelte a magánvagyonát.⁴⁹⁰ A halottak számát az egykorú források és a későbbi visszaemlékezések egyaránt 640 főre tették.⁴⁹¹ A városban a tüzet még október 25-én sem oltották el, a polgári házak közül 143, a kincstári épületekből 43 vált a lángok martalékává.⁴⁹² A fosztogatásoknak és öldöklésnek csak Avram Iancu érkezése vetett véget, aki október 27-én vonult be Zalatnára. Emberei megpróbálták az elrabolt kincstári javakat visszaszerezni, ez azonban csak részben sikerült.

Összességében elmondhatjuk, hogy a helyi nemzetőrsek a válság kezeléséhez nem rendelkeztek elegendő erővel, a védelem megszervezésére csak Nagyenyed esetében volt komoly kilátás. A városban a védelmi feladatok összehangolására haditanács alakult, melynek a sorkatonaság tisztjein kívül Zeyk József kormánybiztos és a megyei tisztviselők voltak a tagjai. Az elrendelt állandó őrszolgálatból maga a főispán is kivette a részét.⁴⁹³ Október 20-án Simeon Prodanu muzsinai görög-katolikus pap, a helyi felkelő tábor parancsnoka megadásra szólította fel a Nagyenyedet, ezt azonban elutasították.⁴⁹⁴ A várost Axente csapatai Muzsina, Csombord és Marosszentkirály felől akarták megtámadni. Ellenük 22-én a helyi nemzetőrök egy gyalogos és a vadászszázada, egy század aranyosszéki nemzetőr, valamint 60 Károly-Ferdinánd gyalogos vonult ki.⁴⁹⁵ Rövid harc után a felkelő tábor szétfutott. A kis csapat miután elfoglalta Muzsinát visszatért Nagyenyedre.⁴⁹⁶

A végveszélybe került város megsegítésére Vay királyi biztos ide vezényelte a 11. honvédszászlóalj egy részét (380 fő) br. Bánffy János százados⁴⁹⁷ vezetésével, 110 Mátyás huszárt gr. Bethlen Gergely kapitány⁴⁹⁸ vezetésével, és egy szakasz székely huszárt Szentgyörgyi József hadnagy⁴⁹⁹ parancsnoksága alatt, illetve 200 kolozsvári nemzetőrt⁵⁰⁰. Az október végén és november elején a román felkelőkkel folytatott harcokban a megyei nemzetőr egységek is bekapcsolódtak, meghatározó szerepet azonban sehol sem játszottak. November elejétől a román felkelőket már reguláris császári csapatok (román határőrök és

⁴⁹⁰ Közérdek, 35. sz. 1891.

⁴⁹¹ Kemény, 1903. 8. p. ; Szilágyi, 1898. 156. p. ; Kemény, 1863. 83. p.

⁴⁹² Közérdek, 36. sz. 1891.

⁴⁹³ Szilágyi, 1898. 108. p.

⁴⁹⁴ Vay, 1566. Zeyk József kormánybiztos jelentése. Nagyenyed, 1848. október 20.

⁴⁹⁵ Összesen kb. 600 fő.

⁴⁹⁶ A tisztek hajlandók lettek volna tovább maradni, és harcolni a felkelők ellen. (Szilágyi, 1898. 139-142. p.)

⁴⁹⁷ Bona, 2000. 229. p.

⁴⁹⁸ Bona, 2000. 247. p.

⁴⁹⁹ Bona, 2009. II. 405. p.

⁵⁰⁰ Ezen erősítés október 22-én érkezett a városba,

Károly Ferdinánd gyalogság) is támogatták, így a további hadműveleteket be kellett fejezni.⁵⁰¹ Ennek hatására megkezdték Nagyenyed megerősítését, amely során kijavították a kapukat, az utcákra torlaszokat építettek, illetve palisádokat vontak a település köré. Ezek a kezdetleges erősítési munkálatok azonban csak a kedélyek megnyugtatósát szolgálhatták, mivel érdemi védelmet szinte alig nyújtottak.⁵⁰² Ennek szellemében a védelem irányítói újabb csapatokat kértek Vay királyi biztostól, aki további erősítésképpen a 11. honvédszászlóalj két századát Bittó Károly százados⁵⁰³ vezetésével, 100 Mátyás-huszárt és a Torda és Egerbegy között gyülekező torda megyei és aranyosszéki nemzetőrség egy részét rendelte a város megerősítésére.⁵⁰⁴ Egyben kinevezte gr. Mikes Kelemen őrnagyot a Nagyenyeden és környékén összevont csapatok parancsnokává.⁵⁰⁵, aki az irányítást november 4-én vette át és kihirdette a haditörvényeket.⁵⁰⁶

November elején Kolozsvárról két háromfontos ágyú érkezett a Mátyás-huszárok fedezete mellett Nagyenyedre.⁵⁰⁷ November 7-én a császári katonaság és a felkelők közeledtének hírére egy erős őrjáratot küldenek ki Tövis irányába, amely megerősítette az eddigi híreket.⁵⁰⁸ Ezen a napon érkezett meg a marosvásárhelyi vereség (1848. november 5.) híre is. A rögtönzött haditanács mérlegelte az kilátásokat és a város feladása mellett döntött.⁵⁰⁹ E mellett megérkezett Vay királyi biztos rendelete Mikes ezredeshez, hogy a véderő Tordán át húzódjon Kolozsvárra.⁵¹⁰ A város feladása általános felháborodást és riadalmat váltott ki a polgároknál. A polgárok közül többen a főispánt hibáztatták, mintegy 40-50 nemzetőr megtagadta a kivonulást.⁵¹¹ A visszavonuló csapatok és menekültek november 7-én érkeztek meg Tordára,⁵¹² egyesülvén a Torda megyei nemzetőrséggel.

⁵⁰¹ Szilágyi, 1898. 171-175. p. vö.: Vay, 1758. gr. Bethlen Gergely százados levele. Nagyenyed. 1848. október 28.

⁵⁰² Szilágyi, 1989. 190. p.

⁵⁰³ Bona, 2000. 255. p.

⁵⁰⁴ Vay, 1837. Rendelet Cserey Ignác alezredeshez. Kolozsvár. 1848. október 31.

⁵⁰⁵ Uo.

⁵⁰⁶ Uo. 2036. Mikes Kelemen levele. Nagyenyed, 1848. november 4.

⁵⁰⁷ Imreh, 2003. 58. p. ; TL 1892/12. 122-123. p.; Vay. 1893. és 1898. Az ágyúk kíséretére a Mátyás-huszárok mellett tordai nemzetőröket is kirendeltek. A két háromfontos ágyút Zeyk József kormánybiztos kevésnek találta, még kettőt igényelt Vay királyi biztostól. (Vay, 1998.)

⁵⁰⁸ November 8-án Tövis felől újabb császári és román csapatok közeledtek Nagyenyed felé.

⁵⁰⁹ Félő volt, hogy a Gyulafehérvár felől közeledő oszlop, illetve Gedeon tábornok győztes csapatai

Marosvásárhely irányából bekerítik és megsemmisítik az egyedi erőket.

⁵¹⁰ Vay, 1994. Vay levele Mikes Kelemen ezredeshez. Kolozsvár, 1848. november 7. A tordai összpontosítást Vay a székely tábor vereségével indokolta.

⁵¹¹ Szilágyi, 1898. 192-194. p. A Nagyenyeden maradt nemzetőrök lefegyverzését elrendelték. (Vay, 1993.)

⁵¹² Vay, 2040. Mikes Kelemen levele. Torda, 1848. november. 9.

4.6. Küküllő megye

A megye Erdély többségében románok által lakott törvényhatóságai közé tartozott, így a nemzetőrségek felállításában elsősorban a birtokosok és egyetlen szabad királyi városának, Erzsébetvárosnak a lakossága járt az élen.

A megye főispánja, Haller Ignác gr. április 17-én jelentette a gubernátornak, hogy az „ősi törvény szellemében”, mely a nemest is katonává teszi, a polgárok a törvényes rend megóvása érdekében nemzetőrség felállítását határozták el, egyben fegyvert is kért a Főkörmányszéktől.⁵¹³ A megyei nemzetőrség zömmel birtokosokból állt, akik májusban részt vettek a Maros-menti százsz jobbágyfalvakban jelentkező mozgalmak elfojtásában.⁵¹⁴

Mivel a megye lakosságának többsége román volt, a megyei nemzetőrség szervezése lassan haladt.⁵¹⁵ Május 4-én kelt levelében a főispán gyors határozatot ígért a szervezés ügyében,⁵¹⁶ így május 18-án már a nemzetőrség felállítását jelenthette, melynek létszáma 200-300 fő körül mozgott. Székhelye Dicsőszentmárton volt. A parancsnoknak gr. Haller Lajost, alparancsnoknak pedig Szentpály Józsefet javasolta.⁵¹⁷

A nemzetőrség állapotáról augusztus 25-én részletes jelentést küldött a főispán a gubernátornak. E szerint a megyében a nemzetőrség a következőképpen épült fel:

- Besenyő: 14 fő. (5 fegyverrel)
- Cserged: 5 fő. (2 fegyverrel)
- Somostelke: 4 fő.
- Gyulas: 3 fő. (3 fegyverrel)
- Laczkod: 1 fő.
- Harangláb: 42 fő.
- Egrestő: 37 fő. (4 fegyverrel)
- Bénye: 9 fő. (1 fegyverrel)
- Szancsal: 4 fő. (2 fegyverrel)
- Iklód: 3 fő. (3 fegyverrel)
- Pánád: 3 fő. (1 fegyverrel)
- Kórodszentmárton: 75 fő. (30 fegyverrel)

⁵¹³ Documente Neglecta, 70. számú irat.

⁵¹⁴ Trócsányi, 1956. 372. p.

⁵¹⁵ Documente, II. 246. számú irat. Haller főispán levele Teleki kormányzónak. Dicsőszentmárton, 1848. április 27.

⁵¹⁶ Documente, III. 106. számú irat.

⁵¹⁷ Documente, IV. 84. számú irat.

- Mikesszásza: 8 fő. (1 fegyverrel)
- Hosszúaszó: 10 fő. (3 fegyverrel)
- Csapó: 15 fő. (10 fegyverrel)
- Radnóth: 15 fő. (6 fegyverrel)
- Oláh-Sályi: 3 fő. (3 fegyverrel)
- Oláh-Kocsárd: 3 fő. (2 fegyverrel)
- Szőkefalva: 24 fő. (10 fegyverrel)
- Dicsőszentmárton: 23 fő.
- Adámos: 45 fő.
- Sövényfalva: 4 fő. (4 fegyverrel)
- Árkos: 28 fő. (27 fegyverrel)

Összesen: 379 fő, 117 darab fegyverrel.

A főispán jelentése szerint a szervezés csak ott találkozott nagyobb rokonszenvvel, ahol számottevő nemesség is élt.

A szabályzat szerint a nemzetőrök a megye alá tartoztak, tisztjeiket maguk választották. A gyalogos nemzetőrök fegyvere a puska, míg a tisztekké és a lovas nemzetőröké a kard volt. A nemzetőrök ellátásáról a járási szolgabíráknak kellett gondoskodni. A települések szerint szerveződő nemzetőrök századokat képeztek. Egy század 100 fős volt. A megyei nemzetőrség élén a fő és alparancsnok állt.⁵¹⁸

A nyomasztó fegyverhiány miatt Bánffy János br., főispán ismételtén lőfegyverek kiutalását sürgette Vay királyi biztosnál.⁵¹⁹ A zömében nemesekből alakult nemzetőrség létszáma szeptember elején meghaladta a 600 főt, melyet két századba szerveztek. Gyakorlataikat rendszeresen megtartották. Őrnagyuknak Haller Lajos grófot és Szentpály Józsefet⁵²⁰ választották, akiknek a megerősítését kérték a miniszterelnöktől. A tiszti és altiszti karból Prouvy Lambert századost⁵²¹, Kolosi István századost⁵²², Andrási István főhadnagyot, Orbán József őrmestert és Nagy Samu tizedest ismerjük. A szervezők reményeiket az alábbi sorokban összegezték: „Most ugyan előre még csak a kiváltságos osztálybeliek mintegy 600 vagyunk alakulva, de a felszabadult magyar polgártársainkkal e megye őrserege több ezerre

⁵¹⁸ MOL F.37. 2348. Küküllő megye főispánjának levele a gubernátorhoz. Dicsőszentmárton, 1848. augusztus 25. Ekkor küldték be a 22 cikkelyből álló szabályzatukat is.

⁵¹⁹ Vay, 479.; A főispán törekvéseire: Bánffy, 1931. 21-22. p.

⁵²⁰ Bona, 2000. 655. p.

⁵²¹ Bona, 2000. 582. p.

⁵²² Bona, 2000. 449. p.

számíthat.”⁵²³ A megye vezetői a két századból egy mobil, bárhol bevethető alakulatot akartak létrehozni.⁵²⁴ A remények ellenére a nemzetőrség október elején is csekély számú volt, és csak vadászfegyverekkel rendelkeztek.⁵²⁵ A III. balászfalvi gyűlésre vonuló román tömegek aggodalmat keltettek a megye vezetésében, a főispán Marosszéktől és Udvarhelyszéktől kért fegyveres segítséget. A tömeg széteszlása után azonban a segítségnyújtásra nem került sor.⁵²⁶

A nemzetőrség lefegyverzésére feltehetőleg október elején, a megyének a császári-királyi sorkatonaság és a román felkelők által történt megszállásakor került sor. Horváth Ignác visszaemlékezése szerint egy 24 fős különítményük Prouvy századossal az élen a székely tábor kötelékébe került és részt vett annak a harcaiban.⁵²⁷

A megye nemzetőrségével párhuzamosan szerveződött Erzsébetváros nemzetőrsége is, amelynek főbírája 250 db fegyvert igényelt. Kérésük jogosságát a Balászfalva és környéki román mozgalmak veszélyességével támasztották alá.⁵²⁸ A város nemzetőrsége 130 fős létszámmal jött létre, kiképzésüket kezdetben a 14. (I. székely) határőrezred városban állomásozó katonái irányították. A nemzetőrség tisztikara – egy későbbi visszaemlékezés szerint- az alábbi személyekből állt:

Név	Rendfokozat
Haller József gr.	Százados
Szenkovits Imre ⁵²⁹	Hadnagy
Tamásik Lajos ⁵³⁰	Hadnagy
Schedelmajer Márton	segédtiszt

A székely határőrszázad távozása után a nemzetőrséget Bogdánfi Márton későbbi honvéd alezredes oktatta. A gyakorlataikat kezdetben a piacon, majd a faraktár közelében végezték. A parancskihirdetés a százados lakása előtt történ, ahova mindig zenei kísérettel

⁵²³ ONHT 3837/nő. Az aláírók ismételten fegyvert sürgettek. Ezzel szemben a sajtóban olyan tudósítás jelent meg, hogy a megyei nemzetőrség lényegében nem létezik. (Ellenőr, 73. sz. 1848. szeptember 8.)

⁵²⁴ Ellenőr, 75. sz. 1848. szeptember 12.; ONHT 4108/nő. Szentpály József ideiglenes parancsnok jelentése.; ONHT 4312/nő. Bánffy főispán levele. Dicsőszentmárton, 1848. szeptember 4. A főispán a nemzetőrség őrnagyává és parancsnokává Bethlen Miklós grófot kérte kinevezni. (életrajza: Bona, 2000. 248. p.)

⁵²⁵ Vay, 1400. A főispán jelentése a Guberniumnak. Dicsőszentmárton, 1848. október 9.

⁵²⁶ Vay, 1070. Tholdalagi Ferenc gr., főkirálybíró Vaynak. Marosvásárhely, 1848. szeptember 19.; Pál-Antal-Zepeczaner, 2001. 101-105. számú iratok.; Pál-Antal-Zepeczaner, 2005. 72-73. és 75. számú iratok.; Jakab, 1880. 370-371. p.

⁵²⁷ K. Horváth, 2003. 23. p.

⁵²⁸ Documente Neglecta, 86. számú irat. A város levele. Erzsébetváros, 1848. május 5.; Kérésüket augusztus elején megújították. (MOL F.37. 2223. A Gubernium átirata Vayhoz az ügyben. Kolozsvár, 1848. augusztus 18.)

⁵²⁹ Bona, 1999. III. 256. p.

⁵³⁰ Bona, 1999. III. 377. p.

vonultak.⁵³¹ Az augusztus 16-án tartott városi közgyűlésen a polgárok megalkották a nemzetőrség ideiglenes szabályait és elrendelték a XXII. törvénycikk előírásai szerint történő összeírást.⁵³² A szabályzat szerint a nemzetőrséget egy öttagú bizottmány irányította, melynek a tagjait a polgárok választották. Az alapvető szervezeti egység a század volt, melynek létszámát 105 főben maximalizálták. 160 fő belépése esetén már két századot szerveztek. A századok tisztikara, melyet a polgárok választottak, egy kapitányból, két hadnagyból, két őrmesterből, nyolc káplárból, négy dobosból és egy zászlótartóból állt. A teljes nemzetőrség parancsnoka az első század századosa volt. A város főterén egy állandó őrhelyet jelöltek, ahol 12 fő teljesített szolgálatot egy altiszt felügyelete alatt. Itt őrizték az alakulat nemzeti színű zászlóját. A belépőknek az esküt a királyra, a magyar alkotmányra és a városra kellett letenniük. Külön pontokban rendelkeztek a fegyelmi rendszabályokról és a vétségek büntetéséről. Augusztusban a város nemzetőrsége 138 főből állt, azonban csak 25 személy rendelkezett vadászpuskával.⁵³³ A nemzetőrség egyenruhával nem rendelkezett, csak nemzeti színű karszalag és sapkarózsa viselését rendelték el. A nemzetőrséget a román népfelkelők 1848 októberében fegyverezték le, de az alakulat nem szűnt meg, a közrend biztosítása érdekében továbbra is ellátta a feladatait.⁵³⁴

4.8. Hunyad megye

Hunyad megye lakosságának többsége román nemzetiségű volt, csak az öt mezővárosában élt jelentősebb magyar lakosság. A területébe beékelődött Szászváros-székből a német elem is számottevő volt. Hunyad megye a 16. (I. román) határőrezred hadkiegészítési bázisához tartozott, ez az alakulat a nevéből fakadóan zömmel román határőrökből állt. Ez alól kivételt csak a rákosdi század képezett, melyet túlnyomórészt a Vajdahunyad környéki magyar falvak lakosaiból állítottak ki. Az ezred, amelynek székhelye a Szeben-székhez tartozó Orlát volt, a magyar kormányzattal kezdetektől fogva ellenséges volt. Ennek elsődleges oka az lehetett, hogy a román határőrök a jobbágyokkal szemben élvezett adómentességüket és egyéb immunitásukat féltették Magyarország és Erdély uniójától.⁵³⁵ Bár az ezrednek az uralkodói döntés értelmében egy zászlóaljta a Délvidékre kellett volna indítani

⁵³¹ TL 1897/7-8. 54-55. p. ; Közlöny, 86. sz. 1848. szeptember 3.

⁵³² Közlöny, 70 sz. 1848. augusztus 18. és 86. sz. 1848. szeptember 3.

⁵³³ MOL F.37. 2295. A város levele. Erzsébetváros, 1848. augusztus 19.

⁵³⁴ TL 1894/3.27-28. p. A löfegyverek leadása után kizárólag lándzsával voltak felszerelve. (TL 1894/19. 172. p.); TL 1897/7-8. 54-55. p.

⁵³⁵ Az ezred állományának hangulatáról: Szigethy, 1868. 5. p.; Miskolczi, 1988. 1390. p.

a szerb felkelők ellenében, ennek mozgósítása az egész nyár folyamán elhúzódott, szeptemberben pedig a megváltozott politikai helyzetben nem került rá sor.⁵³⁶ A 11. (Székely) huszárezrednek is volt a megyében egy román kiegészítésű szakasza, ennek a székhelye Dobra volt.⁵³⁷

A törvényhatóság élén 1848 márciusában az erősen aulikus érzelmű Nopcsa László br., főispán állt, aki a nagyfejedelemség konzervatív pártjának vezéralakja is volt. 1848 nyarán a vármegye élére Kun Gotthárd gr., liberális politikus került, aki a későbbiek folyamán a megyei nemzetőrség, illetve a honvédség szervezésében meghatározó szerepet játszott.

4.8.1. Az „önkéntes” nemzetőrség felállítása

Nopcsa főispán március 29-én tudósította a Főkormánysházat arról, hogy Déván a lakosság rendőrség felállítását határozta el. A polgárok főparancsnoknak magát a főispánt, őrnagynak Keserű Ferencet⁵³⁸, századosoknak Szeredai Ignácot⁵³⁹ és Pálffy Domonkost⁵⁴⁰ választották.⁵⁴¹ A dévai polgári őrsereg egy heti előkészület után, április 2-án alakult meg.⁵⁴² A dévai nemzetőrök „parádés” gyakorlataikat csütörtök és vasárnap reggel 6-7 óra között hajtották végre a „nagy udvarban”, tisztjeik pedig szombat délután 4-6 óra között tartottak számukra oktatást. Minden városnegyednek 4 főt kellett kiállítania őrszolgálatra a távolmaradást szankcionálták.⁵⁴³ A nyár folyamán egyre többen húzták ki magukat a gyakorlatok alól, az ő számukra a város pénzbüntetést helyezett kilátásba.⁵⁴⁴ A nemzetőrök külön egyenruhával nem rendelkeztek, csak a nemzeti színű karszalagot viselték, amely az „Ö.N.” felirattal volt ellátva.⁵⁴⁵

A törvényhatóság az április 12-14. között tartott közgyűlésén határozott a megyei nemzetőrség felállításáról, amely felfegyverzéséhez a Gubernium segítségét kérték.⁵⁴⁶ A nemzetőrség őrnagyává és parancsnokává Keserű Ferenc nyugalmazott századost

⁵³⁶ Ezzel szemben a 17. (2. román) határőrezred egy zászlóalja kiindult a szegedi táborba.

⁵³⁷ TL 1895./2. 9-10. p.

⁵³⁸ Hunyad megye pénztárnoka. (Tiszti névtár, 54. p.)

⁵³⁹ A megye laposnyaki járásának szolgabírója. (Tiszti névtár, 56. p.)

⁵⁴⁰ Életrajza: Bona, 2000. 558. p.

⁵⁴¹ Documente, I. 176. számú irat.; Csorba, 2002. 889. p.

⁵⁴² Csorba, 2002. 889. p.

⁵⁴³ Issekutz, 1905. 70. p.; Csorba, 2002, 892. p.

⁵⁴⁴ Csorba, 2002. 894. p.

⁵⁴⁵ Issekutz, 1905. 88. p. A felirat feltehetőleg az önkéntes nemzetőr rövidítése, utalva arra, hogy az unió előtt a nemzetőrsekbe a belépés önkéntes alapon történt.

⁵⁴⁶ Documente Neglecta, 67. számú irat. A megye levele a Guberniumhoz. Déva, 1848. április 12-14.

választották⁵⁴⁷, aki április 23-án kelt levelében készítette el a főkormányzék felé alakulata alábbi fegyverigényét:

- 208 szuronyos puska
- 208 puskaszíj
- 180 patrontáska
- 180 patrontáskaszíj
- 32 altiszti kard szíjjal
- 28 altiszti cartouche, vagy puskaportartó
- 210 borjúbőr tarisznya
- 2 dob
- közlegénynek: 60, tisztnek: 24 töltés (Összesen: 11272 db)⁵⁴⁸

A dévai nemzetőrség számára Lukács József főbíró május 9-én fegyvereket igényelt a Guberniumtól,⁵⁴⁹ a kérelmet Teleki főkormányzó pártolása mellett továbbították a főhadparancsnoksághoz.⁵⁵⁰ Egyben tájékoztatták a megyét, hogy lőszert a gyulafehérvári raktárban tudnak vásárolni.⁵⁵¹ A dévai két századnak Pálffy Domokos kapitány két dobot adományozott.⁵⁵²

A következő település, ahol nemzetőrség alakult Algyógy volt. (1848. május 26.) Az algyógyi „polgári őrsereg” a megyei nemzetőrség 3. századát képezte, felfegyverzésükre a törvényhatóság 100 lőfegyvert és 100 font löport igényelt.⁵⁵³

A megyei nemzetőrség májusban már öt századból állt, közöttük „felszabadult” határőrök is voltak, akik természetesen bekapcsolódtak alakulataik kiképzésébe.⁵⁵⁴

A megyei nemzetőrsegek közül csak Déva kapott 200 kovás puskát a gyulafehérvári erődből⁵⁵⁵, a főispán azonban a román lakosság és a határőrök lázongása miatt újabb lőfegyverek biztosítását sürgette Vay királyi biztostól.⁵⁵⁶ A kiutalt pusokák azonban –egy

⁵⁴⁷ Issekutz, 1905. 82. p.

⁵⁴⁸ MOL F.37., 1010.

⁵⁴⁹ Documente, III. 237. számú irat.; A dévai nemzetőrség fegyvertelenségére: Documenta Neglecta, 93. számú irat. Tóth László ügyvéd, nemzetőr alhadnagy levele a miniszterelnökhöz. Déva, 1848. május 6.

⁵⁵⁰ Déva fegyverigényének teljesítését Mészáros Lázár hadügyminiszter is javasolta Vay királyi biztosnak. (Vay, 263. Budapest, 1848. július 12.)

⁵⁵¹ Documente, IV. 13. számú irat. Teleki levele Hunyad megyéhez. Kolozsvár, 1848. május 13.

⁵⁵² Csorba, 2002. 893. p.

⁵⁵³ Csorba, 2002. 892. p.

⁵⁵⁴ Documenta Neglecta, 183. számú irat. A megye levele a Guberniumhoz. Déva, 1848. június 5.

⁵⁵⁵ Erre vonatkozólag: Vay, vegyes iratok. Az erdélyi nemzetőrsegek fegyverigénye és a kiutalások. (1848.

augusztus); Documente, VI. 31. számú irat. A Gubernium Déva városához. Kolozsvár, 1848. június 6.

Gondoskodjanak a Gyulafehérváron kiutalt 200 db kovás puska átvételéről és elszállításáról.; Documente, VI. 105. A Gubernium levele Hunyad megyéhez. Kolozsvár, 1848. június 8.; Jakab, 1880. 240-241. p.

⁵⁵⁶ Vay, 464. Kun Gotthárd gr. főispán levele. Déva, 1848. július 21.; Kérését szeptember 14-én megismételte. (Vay, 1067.)

viSSzaemlékezés szerint- nem örvendtek nagy népszerűségnek, mivel „a fegyver igen súlyos és nehéz volt.”⁵⁵⁷

A megyei nemzetőrség további fegyverigényét Keserű őrnagy, parancsnok az alábbiak szerint határozta meg⁵⁵⁸:

Település	Fegyverigény
Haró	80 puska
Lozsárd	200 puska
Vajdahunyad	140 puska
Algyógy	80 puska
Hátszeg	200 puska
Összesen:	700 puska
Lovas nemzetőrség	100 kard, 100 pár pisztoly, 100 karabély

Július 10-én a fegyvertelen lozsárdi, barói és algyógyi nemzetőrsegek dobszóval és zászlóval vonultak be Dévára, ahol ünnepélyesen fogadták őket.⁵⁵⁹

4.8.2. A központilag irányított szervezés eredményei

A megyében a magyarországi XXII. törvénycikk szerinti összeírást július 23-án rendelték el, ennek sikere azonban a román lakosság mozgalmái miatt kétséges volt. Egyben felterjesztették Keserű őrnagyot a kormányhoz megerősítés végett.⁵⁶⁰ A tisztikarhoz tartozott még ismereteink szerint br. Puj Dániel százados⁵⁶¹, Kendeffy Sámuel⁵⁶², Kenderessy Mihály⁵⁶³ és Mara Sámuel hadnagyok.⁵⁶⁴

A Főkörmányszék utasítására a megye július végén megküldte a nemzetőrsége állapotjelentését. Ennek alapján a törvényhatóságban a nemzetőrség szervezete az alábbiak szerint alakult:

Település	Létszám	Fegyver	Megjegyzés
Déva	200	200 kovás puska	-

⁵⁵⁷ Issekutz, 1905. 88. p.

⁵⁵⁸ Vay, Szn.

⁵⁵⁹ Kolozsvári Híradó, 34. sz. 1848. július 28.

⁵⁶⁰ Csorba, 2002. 893. p.

⁵⁶¹ Bona, 2009. II. 242. p.

⁵⁶² Bona, 1998. II. 201. p.

⁵⁶³ Bona, 1998. II. 202. p.

⁵⁶⁴ Bona, 1998. II. 441. p.

Haró	80	Nem ismert	-
Algyógy	80	Nem ismert	-
Lózsárd	200	Nem ismert	-
Hátszeg-vidék	106	Nem ismert	-
Vajdahunyd	140	Nem ismert	A megye illetékességét nem ismerik el

Összesen: 856 fő.

A nemzetőrök egyenruhával nem rendelkeztek.⁵⁶⁵ Létezett még a megyében egy 48 fős lovas nemzetőrség is, amelynek tagjai a törvényhatóság több településén éltek. Parancsnokuk jelentése szerint 30 fő rendelkezett jó fajta, hadi lóval, 12 fő gyengébb teherbírású lóval, míg 6 főnek most szándékoztak lovakat vásárolni. Karddal és pisztollyal mindenki rendelkezett, az előírásoknak megfelelő egyenruhája azonban csak 8 főnek volt. A századparancsnok bízott abban, hogy a létszámuk rövidesen 100 fő fölé fog emelkedni, ezért a gyulafehérvári raktárból kért 100 kardot és 100 pár pisztolyt.⁵⁶⁶

A nemzetőrség iránti lelkesedés a fegyverhiány miatt folyamatosan csökkent, csak a határőri szolgálatra kényszerített egyházi nemesek rokonszenveztek az intézménnyel. Az utóbbiak úgy gondolták, hogy a nemzetőrségbe való belépésükkel megszűntek határőrnek lenni.⁵⁶⁷

A dévai nemzetőrség tagjai augusztus 24-én altiszteket, szeptember 17-én pedig tiszteket választottak.⁵⁶⁸

A dévai két nemzetőrszázadot az Országos Nemzetőrségi Haditanács szeptember 21-én kelt rendeletére összevonták.⁵⁶⁹ Az összevont század századosává Bodola János⁵⁷⁰, főhadnagya Tóth László⁵⁷¹ lett választva. Emellett két hadnagyot és két őrmestert is választottak, szeptember 21-én pedig tizedeseket, segédtisztet, fegyvergondnokot, zászlóst és fődobost, szeptember 24-én pedig két segédőrmestert. A régi alkalmatlansága miatt új

⁵⁶⁵ MOL F.37. 2112. Késérő őrnagy levele a főispánnak. Déva, 1848. július 26. Mellette Kun Gotthárd gr. a Guberniumnak. Déva, 1848. július 28.

⁵⁶⁶ MOL F.37. Szn. Pálfi Domokos százados levele a főispánhoz. Dobra, 1848. július 28.

⁵⁶⁷ MOL F.37. 2237. Kun Gotthárd gr. levele. Déva, 1848. augusztus 12.

⁵⁶⁸ Csorba, 2002. 894-895. p.

⁵⁶⁹ Csorba, 2002. 890. p.

⁵⁷⁰ Megyei ügyvéd. (Tiszti névtár, 57. p.)

⁵⁷¹ Bona, 1999. III. 363-364. p.

örtanyát jelöltek ki.⁵⁷² A megyei nemzetőrség új szervezetét az alábbiak szerint határozták meg⁵⁷³:

Század	Székhely
1.	Déva
2.	Ilye
3.	Haró
4.	Gyógy
5.	Lózsárd
6.	Vajdahunyad
7.	Hátszeg

Tekintettel arra, hogy az erdélyi kormányzervek nem tudták megoldani a megye fegyverigényét, a főispán szeptember 25-én már egyenesen a kormánytól kért 400 fegyvert a 600 főt számláló nemzetőrség részére.⁵⁷⁴ Kifejtette, hogy csak a nemzetőrség képvisel ütőképes erőt, mivel a honvédek még kiképzetlenek, a határőrök pedig ellenségek.⁵⁷⁵

4.8.3. A rákosdi határőrök mozgalma

Az április 12-14-én tartott megyegyűlésen a nemesi származású rákosdi, kerseczi, pestesi, keresztúri, veczeli. szárazalmási határőrcsaládok kérték, hogy régi nemesi jogaikba, amelyekért 84 év óta küzdenek, helyezték vissza őket.⁵⁷⁶ Később álláspontjukon annyiban változtattak, hogy az unió által elfogadott polgári jogegyenlőség alapján nem a régi nemesi kiváltságait követelték vissza, hanem az örökös katonáskodást és a határőri terheik eltörlését kérték.⁵⁷⁷ A rákosdi század az erdélyi országgyűlés által elfogadott 1848. évi III. törvénycikk értelmében magát nemzetőrségnek nyilvánította, amely egyet jelentett a határőri kötelmek megtagadásával. A tiszti lakások építését, a tisztek részére történő fuvaroztatást és a „német” iskola fenntartási költségeinek viselését egyenesen törvénytelennek nyilvánították. Követelték, hogy a századhoz magyarul is tudó tiszteket nevezzenek ki, illetve eskessék fel őket a magyar alkotmányra. A rákosdi határőrök által hivatkozott törvénycikk azonban csak a

⁵⁷² Kolozsvári Híradó, 69. sz. 1848. szeptember 28.; Csorba, 2002. 895. p.

⁵⁷³ Csorba, 2002. 896. p.

⁵⁷⁴ ONHT 4492/Nő.; Csorba, 2002. 890. p.

⁵⁷⁵ ONHT, 4506/Nő.

⁵⁷⁶ Documente Neglecta, 67. számú irat. Ezek a katonacsaládok magyar kisnemesi származásúak voltak, akiket kiváltságaik ellenére kényszerítettek bele a határőri katonáskodásba.

⁵⁷⁷ Miskolczy, 1988. 1359. p. A felterjesztést Váradi Dániel tanító és néhány helyi birtokos kezdeményezte.

székely határőrökről rendelkezett, a román ezredeket meghagyta eddigi állapotában.⁵⁷⁸ Ennek ellenére a megye vezetése mégis támogatta a kezdeményezésüket, mivel az I. román határőrezrednek csak ez az egysége mutatott hajlandóságot arra, hogy a magyar kormányzat mellett fegyvert fogjon! Annak ellenére, hogy az utóbbi az ügyekkel érdemben semmit sem foglalkozott.⁵⁷⁹ A Gubernium a század és zászlóaljparancsnok feljelentésére, akik Váradi Dániel⁵⁸⁰ és Nagy István nemeseket azzal vádolták, hogy a határőröket előjáróik ellen lázították, nyomozást rendelt el a megyénél.⁵⁸¹ Mikó Imre gr. helyettes-kormányzó a főhadparancsnoksághoz írt levelében kifejtette, hogy csak a tiszt szállítás és a német iskola elfoglalása ellenében rendelt el vizsgálatot, mert a nemzeti lobogó kitűzése, valamint V. Ferdinánd magyar király és a magyar kormány éltetése jelen körülmények között nem minősül bűnnek.⁵⁸² A rákosdiak kérelmét, melyet ismételten Váradi Dániel tanító készített, a főispán augusztusban újból felterjesztette Vay királyi biztoshoz. Indoklásában kifejtette, hogy a rákosdi század hajlandó a szerbek ellen is harcolni, ezért kéri, hogy minősítsék őket át székely határőröknek.⁵⁸³ Ezzel szemben a hátszegi területben a román határőrök egyre inkább ellenségesen léptek fel a nemzetőrökkel szemben. Az előbbieket elsősorban az osztrák hadügyminisztérium által kilátásba helyezett könnyítések ösztönözték. A nemzetőröket nyilvánosan kigúnyolták, őket olyan ellenségnek tekintették, akiket meg kell ölni. A református templomra kitűzött magyar nemzeti zászlót többször is letépték. A megyébe a Bánságból is érkeztek izgatók, ezek lázító tevékenysége a hátszegi századnál termékeny talajra talált. Vajdahunyadon a románok lakosok nem voltak hajlandók a nemzetőrségbe belépni.⁵⁸⁴ A fenti jelenségek miatt a főispán kérte Vay királyi biztost, hogy engedélyezze a megyei nemzetőrség egy részének mobilizációját, illetve biztosítson minél több fegyvert⁵⁸⁵, lőszert, lövegeket és tüzekeket. Az utóbbiakkal azonban Vay nem rendelkezett.⁵⁸⁶ A rákosdi

⁵⁷⁸ Ráadásul ennek a 3. pontját, amely a székely határőröket nemzetőrnek nyilvánította, az uralkodó nem szentesítette.

⁵⁷⁹ Vay, 339. Kun Gotthárd gr. főispán levele. Déva, 1848. július 10. A század a magyar zászlót még áprilisban kitűzte. (Documente Neglecta, 93. számú irat.)

⁵⁸⁰ Bona, 2009. II. 514. p.

⁵⁸¹ A vizsgálat anyaga: HL General Commando. 1. d. 1065/1848.

⁵⁸² MOL F.37. 1840. Mikó levele Hunyad megye főispánjához és az erdélyi főhadparancsnoksághoz. Kolozsvár, 1848. július eleje.

⁵⁸³ Vay, 40.13/848. Dátum: 1848. augusztus 12. Mellette Váradi Dániel tanítónak a rákosdi határőrök nevében írt kérelme.

⁵⁸⁴ Documente, VII. 41. számú irat. Nagy Ferenc jelentése a belügyminiszterhez. Kolozsvár, 1848. június 18.; Ellenőr, 24. sz. 1848. június 15.

⁵⁸⁵ Pontosabban: 700 puskát, 100 kardot, 100 pár pisztolyt és 100 karabélyt. (Vay, vegyes iratok. 1848 augusztus)

⁵⁸⁶ Vay, 678. Kun Gotthárd levele. Déva, 1848. augusztus 120.; Mellette: A hátszegi nemzetőrség századosának levele a megyéhez. Hátszeg, 1848. augusztus 7. ; A hátszegi határőrök a későbbiek folyamán megtagadták a közös őrszolgálatot a nemzetőrökkel. (Vay, 897. Kun Gotthárd levele. Déva, 1848. szeptember 1.) ; Közlöny, 69. sz. 1848. augusztus 11.; Közlöny, 94. sz. szeptember 11.

század főhadnagya a századparancsnok távollétében megtagadta a magyar nyelvű iratok átvételét és nem ismerte el a magyar kormányt sem. A magyarokat és a magyar érzelműeket a tisztikar nyíltan üldözte.⁵⁸⁷ A határőrség mozgalmái miatt a főispán szeptember 1-én ismételten javasolta a királyi biztosnak egy önkéntes nemzetőri erő szervezését.⁵⁸⁸

4.8.4. A megye nemzetőrségének lefegyverzése októberben

1848. augusztus 27-én az 16. (I. román) határőrezred gyűlést tartott, amelyen kimondták, hogy az osztrák császári kormány alá vetik magukat, az unió ellen pedig óvást emelnek a román nemzet nevében.⁵⁸⁹ A szeptember 10-én Orláton tartott gyűlésen pedig az összmonarchia mellett tettek hitet.⁵⁹⁰ Joseph Riebel őrnagy, az ezred megbízott parancsnoka a határőröket és felkelőket Orlátra rendelte.⁵⁹¹

Ebben a kiélezett helyzetben a Hunyad megyei nemzetőrség részére kiutalt fegyverek átadását a gyulafehérvári parancsnok természetesen megtagadta, így a főispán Vay királyi biztostól kért segítséget.⁵⁹²

A rákosdi század október elején egyesült a vajdahunyadi nemzetőrséggel és összezsaptak a román határőrökkel és felkelőkkel.⁵⁹³ Az ügy előzménye az volt, hogy a rákosdiak a századparancsnokukat Johann Runkan kapitányt vasra verték és Váradi Dániel vezetésével szembefordultak Riebel őrnaggal, zászlóaljparancsnokkal. Az utóbbi egy zászlóalj határőrt és egy század svalsírt vezényelt ellenük. Segítségükre a főispán a dévai nemzetőröket és honvédeket vezényelte, de az otthonaikat és szeretetteiket féltő nemzetőrök Papfálvánál visszafordultak, így a rákosdiak kapituláltak.⁵⁹⁴

A hátszegi zászlóalj október 10-én nyílt felkelés útjára lépett, együttműködve a gyulafehérvári várőrséggel, más soralakulatokkal, a szászvárosi nemzetőrséggel és a román felkelőkkel.⁵⁹⁵ Déva felé a főispán jelentése szerint 4000 sorkatona és 30 ezer román felkelő közeledett, míg a város véderejét mindössze 270 fegyveres honvéd és 64 Hannover huszár képezte. Riebel a küldöttje által a várost megadásra szólította fel, a főispán a további

⁵⁸⁷ Vay, Szn. Kun Gotthárd levele. Algyógy, 1848. augusztus 23. Mellette: Váradi Dániel tanító levele a főispánhoz. (82/1848.)

⁵⁸⁸ Vay, 897.

⁵⁸⁹ Heydte, 1863. 46. p.

⁵⁹⁰ Heydte, 1863. 60. p.

⁵⁹¹ Kővári, 1861. 88-89. p.; 95. p.; Szigethy, 1868. 7. p.; Miskolczy, 1988. 1401. p.

⁵⁹² Vay, 1333. Kun Gotthárd gr. levele. Déva, 1848. október 4.

⁵⁹³ Ellenőr, 94. sz. 1848. október 15.; Kolozsvári híradó, 80. sz. 1848. október 17.; Heydte, 1863. 78. p.

⁵⁹⁴ Issekutz, 1905. 69-70. p.; Közlöny, 135. sz. 1848, október 23.

⁵⁹⁵ Deák, 1943. 193. számú irat. Pfersmann altábornagy levele Riebel őrnagynak. Nagyszeben, 1848. október 13.

ellenállást reménytelennek ítélte. A megyei közigazgatás lényegében megszűnt, a lefegyverzés elkerülése végett a főispán a Magyarországra történő kivonulás mellett döntött.⁵⁹⁶ A dévai honvédek Krassó megye felé indultak, hozzájuk csatlakozott Kiss Sándor alszázados⁵⁹⁷ fél század, főként románokból álló huszárral. Az utóbbiak azonban „bár szerették kapitányukat” Zám községnél visszafordultak Dobrára és a továbbiakban az erdélyi császári hadtest kötelékében harcoltak.⁵⁹⁸

4.9. Felső-Fehér megye

Felső-Fehér megye 1775-ben Fehér megye kettéosztásával jött létre. A Gyulafehérvár környéki területekből Alsó-Fehér, míg a Királyföldébe és Háromszékbe beékelte zárványokból Felső-Fehér megyéket alakították ki. A megye öt, egymással nem határos járással rendelkezett, lakossága pedig vegyes, magyar és román nemzetiségű volt. A Háromszékbe ékelődött peselneki⁵⁹⁹, illetve a vele határos bürkösi járásokban számottevő magyar lakosság élt, míg a Királyfölddel határos járásokban a román elem dominált. A megye székhelye 1848-ig Martonfalva volt.⁶⁰⁰

Felső-Fehér megye már március 18-án közgyűlési határozatban kérte a Guberniumot, hogy a „szükség esetén polgártársainkból alakuló nemzetőrség részére utaljon ki fegyvert.”⁶⁰¹ A törvényhatóságban nemzetőrsek gyakorlati szervezését májusban kezdték meg. Kálnoky Dénes gr., főispán május 12-én jelentett a főkormányzónak a megyében felállítandó önkéntes nemzetőrsegről. Az önkéntességet a főispán azzal indokolta, hogy a jelen jogrendszer nem teszi lehetővé a magyarországi XXII. törvénycikkhez való alkalmazkodást. A szervezésre egy bizottmány állítottak fel, főkapitánynak Kun Zsigmondot, alkapitánynak Köntzei Gábort⁶⁰² nevezték ki, míg az altisztek választásának jogát meghagyták a nemzetőröknek. Az esküforma a magyarorszáigival volt megegyező. A függelmi viszonyokat külön pontban szabályozták.⁶⁰³ A megye felső (peselneki) járásában a határőrök és jobbágyság mozgalmának ellensúlyozására

⁵⁹⁶ Vay, 1554. Kun Gotthárd gr. jelentései. Déva, 1848. október 13. és október 17. Közli: Deák, 1943. 202. számú irat. A főispán 2000 honvédet és egy ezred lovasságot kért.; Az eseményekről tudósított: Ellenőr, 96. sz. 1848. október 19.; Heydte, 1863. 85. p. A szerző szerint a dévai honvédek és nemzetőrök le akarták fegyverezni a 3. Ferdinánd Miksa könnyűlovas ezred városban állomásozó századát.

⁵⁹⁷ Életrajza: Bona, 2000. 444. p.

⁵⁹⁸ Issekutz, 1905. 77. p.; Kövári, 1861. 95. p.; Közlöny. 159. sz. 1848. november 16.; Trócsányi, 1956. 424. p.

⁵⁹⁹ Ide tartozott a vele nem határos, Kézdivásárhellyel összenőtt Kanta község is.

⁶⁰⁰ Helységnévtár, 1987. 200. p. és 214. p.

⁶⁰¹ MOL. F.37. 1389.

⁶⁰² Bona, 1998. II. 299-300. p.

⁶⁰³ Documenta Neglecta, 108. számú irat.

a birtokosok egy század nemzetőrséget alakítottak.⁶⁰⁴ Peselneken és Szárazpatakon erőszakos földfoglalások történtek, melyek ellen a fenti „nemesi” nemzetőrség lépett fel.⁶⁰⁵ A főispán először az 5. (Savoya Eugen) dragonyos ezred századát akarta ellenük bevetni, azonban az idegen katonaságnak Háromszéken történő átvonulása csak a feszültségeket növelte volna, más megoldás pedig nem lévén a karatnai és kantai nemzetőrsegeket mozgósította. Őket azonban a peselneki és szárazpataki elégedetlenkedők nem akarták beengedni falvaikba, így a főispán a 200 nemzetőrnek vadászfegyvereik töltését rendelte el. Ennek hatására a lázadásban résztvevők engedtek, a főispán pedig a főbűnösöket elfogatta, Szárazpatak és Peselnek nemzetőrsegeit pedig hazabocsátotta. Egyben kérte a Guberniumtól a karatnai és kantai nemzetőrszázad megjutalmazását.⁶⁰⁶

Az egyes községekben a nemzetőrsegek folyamatosan szerveződtek, a karatnai nemzetőrség részére 150 db fegyvert kért a főispán a Főkormányzástól. Bodolán, Nyémben és Márkoson 266 fős század alakult, létszámuk –a megye vezetőjének jelentése alapján – feltehetően növekedni fog.⁶⁰⁷ A megye főispánja május 27-én a levelet intézett a kormányzóhoz, melyben számukra 500 darab fegyvert igényelt.⁶⁰⁸ A megyei nemzetőrsegeken az egyes, szétszórta fekvő községek nemzetőrsegeit értjük, melyek az alábbiak voltak⁶⁰⁹:

Település	Létszám	Fegyverek száma	Parancsnok
Kanta	80	80	Kovács Dávid
Peselnek	80	-	Jankó András
Karatna és Volál	100	100	Köntzei Gábor
Hídvég	80 ⁶¹⁰	10	Nemes Ábrahám gr.

⁶⁰⁴ Uo. 123. számú irat. Kálnoky Dénes gr. főispán a Guberniumnak Miklósvár, 1848. május 17. Elsősorban karatnai és kantai nemesekből. (Egyed, 2008. 56. p.)

⁶⁰⁵ Trócsányi, 1956. 339. p.; Ellenőr, 26. sz. 1848. június 18.

⁶⁰⁶ Documente, VI. 88. számú irat. gr. Kálnoky Dénes levele a Guberniumhoz. Miklósvár, 1848. június 7. A Gubernium köszönetnyilvánítása: Documente, VII. 320. A főkormányzó arra is ígéretet tett, hogy a rövidesen kiutalásra kerülő fegyverek elosztásánál kantára és karatnára kiemelt figyelmet fog fordítani. (MOL. F.37. 1498. A Gubernium Felső-Fehér megyének. Kolozsvár, 1848. június 12.)

⁶⁰⁷ Documente, III. 138. számú irat. Kálnoky Dénes gr. főispán a Főkormányzéknek. Miklósvár, 1848. május 20.

⁶⁰⁸ Documente. V. 35. számú irat.

⁶⁰⁹ MOL F.37. 2254/1848. K. Horváth János főispán levele a gubernátorhoz. 1848. augusztus 13. ; Jakab. 1880. 300. p. ; A karatnai nemzetőrség már május 23-án megalakult, és a létszáma ekkor 50 fő volt. (Ellenőr. 11. sz. dátum: május 23.); Bona Gábor kutatásai szerint Pócsa Ferenc és (Bona, 2009. II. 224. p.), Rátz Ferenc (Bona, 1999. III. 6. p.) a megyei nemzetőrség századosai voltak.

⁶¹⁰ A Kolozsvári Híradó tudósítása szerint Hídvégen 140 fős nemzetőrség alakult Nemes Ábrahám gr. vezérlete alatt, amelybe a magyarok és románok egyaránt beléptek. A csapatot Nemes gr. zászlóval és dobbal ajándékozta meg. A kiképzést 4 hadfi irányította. (Kolozsvári Híradó, 32. sz. 1848. június 25.)

Szárazpatak	60	10	Pócsa Farkas ⁶¹¹
Bürcös	50	-	-

A fenti egységek részére 430 darab fegyvert utaltak ki a 1848 nyarán.⁶¹²

A nemzetőrség állapotát jelentő főispán kifejtette, hogy központi megyei alakulatot nem tudnak létrehozni, mivel az egyes járások nem határosak egymással, azok több törvényhatóság közé vannak beékelődve. Ráadásul a megyét a magyarok, szászok és románok vegyesen lakják, a magyar nemzetiség csak a fentiekben felsorolt településeken dominál. A szászok által lakott falvakban a nemzetőrsek megalakultak, de az unió kimondása után ezek lényegében feloszlatták magukat, kifejezve ellenszenvüket a magyar kormányhoz tartozó nemzetőrseggel szemben. A megye vezetője gyakorlati szempontoktól vezérelve javasolta, hogy a Háromszékben lévő települések nemzetőrseit egyesítsék a szék nemzetőrségével. A fenti táblázatban felsorolt nemzetőrsek önkéntes szerveződés útján jöttek létre, szabályzatokkal nem rendelkeznek, létezésüket elsősorban parancsnokaik kezdeményezőkézségének köszönheték. A főispán szerint az alábbi településeken lehetne még nemzetőrseket alakítani: Hévízen, Alsó és Felsőrákoson, Dákon, Ürmösön, Szederjesen, Héjjafalván és Mohán.⁶¹³

Összeségében elmondhatjuk, hogy a nemzetőrség csak a peselneki járásban alakult meg, ezek az egységek a későbbiek folyamán Háromszék önvédelmi harcát támogatták.

4.10. Fogaras-vidék

Fogaras és környéke a korszakunkban önálló törvényhatóság volt, területe négy járásra, ezen belül pedig 1 mezővárosra és 64 falura tagozódott. A kerület lakossága túlnyomórészt románokból állt, emellett számos községe a 16. (I. román) határőrezred kiegészítési területéhez tartozott. A törvényhatóság élén a főkapitány⁶¹⁴ állt, de az irányításában a 16. román határőrezred vezetése is jelentős befolyással rendelkezett.

A kerületben szerveződő nemzetőrsegről 1848 májusától rendelkezünk adattal. Május 10-én a főkapitány 500 db lőfegyvert kért a felállítandó nemzetőrség részére,⁶¹⁵ a Főkormányzék azonban a kérést teljesíteni nem tudta, mivel fegyverekkel nem

⁶¹¹ A megye aljegyzője. (Tiszti névtár, 33. p.)

⁶¹² Jakab, 1880. 302. p.

⁶¹³ MOL F.37. 2254/1848.

⁶¹⁴ Korszakunkban Bethlen Gábor gr.

⁶¹⁵ MOL F.37. 1254.

rendelkezett.⁶¹⁶ Az igényt augusztusban megismételték, ekkor azonban már 200 db löfegyverrel is beérték volna.⁶¹⁷ A fegyverhiány miatt a nemzetőrség ténylegesen még szeptemberben sem alakult meg. Annak ellenére sem, hogy a főkapitány jelentése szerint több mint 500 olyan személy van, aki a XXII. törvénycikk előírásai szerint köteles lenne nemzetőri szolgálatot ellátni. A törvényhatóság vezetője intézkedett, hogy ezek a személyek 4 századba szerveződve alakuljanak meg és a tisztjeiket válasszák meg. Továbbra is sürgette viszont a puskák és töltények kiutalását.⁶¹⁸ A négy század nemzetőr tisztikarral nem, csak altisztekkel rendelkezett, mivel a nemzetőrök századonként 2 őrmestert és 12 tizedest választottak.⁶¹⁹ A Főkormánysház és a királyi biztos sürgetésére a főhadparancsnokság 100 db szuronyos vadászpuska átadását engedélyezte a fogarasi nemzetőrség számára. Ezekért a főkapitány személyesen ment el Gyulafehérvárra, itt azonban kiderült, hogy a vadászfegyvereket tévedésből az alsó-fehér megyei nemzetőrök számára adták át. Végül a fogarasiak is kaptak 60 db felújított kovás puskát szuronnyal és 40 dragonyos karabélyt.⁶²⁰

A III. balázsfalvi gyűlés után a kerület román lakosai önálló nemzetőrséget akartak felállítani, a hazatérő küldötteik 61 faluban kezdték meg a tényleges szervezést. Ezzel szemben a főkapitány a magyarokból álló nemzetőrséget még október elején sem tudta felállítani.⁶²¹

Október 24-én a Gedeon József tábornok vezette császári csapatok megszállták Fogarast, a várban állomásozó egy század honvédet⁶²² lefegyverezték, tisztjeiket Nagyszebenbe internálták.⁶²³ Arról, hogy a magyar nemzetőrség ekkor létezett-e, illetve lefegyverzésükre sor került-e, forrásokkal nem rendelkezünk.

⁶¹⁶ MOL F.37. 1382. Kolozsvár, 1848. május 31. A kormányzó válaszában kifejtette, hogy felsőbb rendelkezést vár további fegyverek kiutalására, ennek megtörténte után pedig Fogaras igényét is teljesíteni fogja.

⁶¹⁷ MOL F.37. 2124. Átirat Vayhoz. Kolozsvár, 1848. augusztus 8.; Bethlen a fegyverigényt augusztus 16-án megismételte Vay királyi biztosnál is. Szinte könyörögve kérte a 200 puska kiutalását, mert félő, hogy az 500 fő is meghaladó nemzetőrség így szét fog oszolni. (Vay, 622.)

⁶¹⁸ MOL F.37. 2165. Fogaras, 1848. szeptember 8.; A főkapitány kérte Vay királyi biztostól, hogy a nemzetőrség részére löport vásárolhasson Gyulafehérvárról. (Vay, 907. Fogaras, 1848. szeptember 3.)

⁶¹⁹ Vay, 673. A főkapitány levele. Fogaras, 1848. augusztus 19. Itt Bethlen már csak 100 fegyvert kért.

⁶²⁰ Vay, 1114. Bethlen Gábor levele. Fogaras, 1848. szeptember 21.

⁶²¹ Vay, 1368. A főkapitány levele. Fogaras, 1848. október 11. és Vay. 1458. Bethlen Gábor levele. Fogaras, 1848. október 15.; A törvényhatóság vezetője végül is hajlandó lett volna a román települések nemzetőrségeinek felállítását engedélyezni, amennyiben azok hajlandóak letenni az esküt a magyar alkotmányra. A főkapitány azonban figyelmen kívül hagyta, hogy a románok a nemzetőrségeiket saját, a magyar kormánytól független, csak a császártól függő fegyveres erőként képzelték el. Azonban nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy Bethlennek semmiféle eszköz sem állt a rendelkezésére, hogy megakadályozza a magyar kormányzattól független román nemzetőrségek megalakítását. (Vay, 1483. Bethlen jelentése. Fogaras, 1848. október 16.)

⁶²² A 12. honvédszászlóalj századát képezték.

⁶²³ Kővári, 1861. 98-99. p.

5. A nemzetőrség szervezése a Székely-székekben

5.1. Háromszék

5.1.1. Az „önkéntes” nemzetőrség időszaka (1848. április-május)

Háromszék közigazgatásilag négy székre, Kézdi, Sepsi, Orbai és Miklósvárszékre tagozódott, népessége pedig egy 1821-ben készített statisztika szerint 88 ezer főt számlált. Emellett területébe beékelődött néhány, Felső-Fehér vármegyéhez tartozó falu, amelyek lakossága szintén székelyekből állt. (Kanta, Karatna, Volál, Peselnek, Szárazpatak, Hídvég)

A szék a 15. (második székely) határőrezred⁶²⁴ hadkiegészítési bázisául is szolgált, illetve a 11. (székely) huszárezred⁶²⁵ ezredesi és alezredesi osztálya is ebből a régióból lett kiállítva. A határőri rendet 1831-ben kb. 6000 család képviselte.⁶²⁶

A második legjelentősebb társadalmi réteg a mezőgazdaságból élő csoport volt, melyet 1821-ben 6559 jobbágycsalád és 748 zsellérfamília képviselt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a jobbágyság klasszikus formája Háromszékben szinte nem létezett, mivel itt a király által adományozott birtokot alig találunk. Márpedig a jobbágyfelszabadítást szabályozó magyarországi és erdélyi törvények csak az utóbbiak jogi és vagyoni helyzetét rendezték, míg az ún. székely örökségre telepített jobbágyokét nem.⁶²⁷

Míg a határőrök az 1764-óta viselt terhüktől akartak megszabadulni, vagy legalább azokon könnyíteni, addig a jobbágyok az úrbéri terheiktől kívántak megválni, illetve igényt formálni az általuk megművelt telekre. Mindkét társadalmi réteg mozgalma jelentősen befolyásolta a nemzetőrség szervezését.

A nemesi réteget 4150 fő képviselte, ellenben a papok, honoratiorok és polgárok száma elenyésző volt.⁶²⁸

Metternich rendszerének bukása, illetve az áprilisi törvények következtében létrejött új politikai helyzet a szék vezetését is cselekvésre készítette, a törvényhatóság tisztviselő 1848. április 2-án gyűlést tartottak Alsócernátonban a főkirálybíró elnökletével. Követeléseiket és javaslataikat öt pontban fogalmazták és elhatározták, hogy április 11-én székgyűlést fognak tartani. A Guberniumhoz eljuttatott feliratuk 5. pontja kimondta, hogy „A nemzeti őrsereg

⁶²⁴ Székhelye: Kézdivásárhely.

⁶²⁵ Székhelye: Sepsiszentgyörgy.

⁶²⁶ Imreh, 1987. 310-311. p.

⁶²⁷ Egyed, 2008. 73-74. p.

⁶²⁸ Imreh, 1987. 310. p.

rögtön állítassék fel.”⁶²⁹ A nemzetőrség felállítását az 1848. április 11-12-én tartott székgyűlésen határozták el. Az ülésen határőrök is résztvettek és követelték a katonáskodás megszüntetését, ezzel szemben a nemesség a fegyveres erő szükségessége mellett foglalt állást. Az ellentétek lecsillapítására a főkirálybíró személyesen is felszólalt, kijelentve, hogy az alakuló nemzetőrségbe önként és közlegényként hajlandó belépni, amit a birtokos osztály számára is követendő példaként reprezentált. A határozat szerint a „közcsend” fenntartására nemzetőrséget fognak felállítani. A szervezés lebonyolítására a főkirálybíró egy bizottmányt hozott létre, melynek az összeírásakor elsősorban a belépők értelmi képességére és vagyoni állapotára kellett tekintettel lenni.⁶³⁰ A szerveződő bizottmánynak április 26-án kellett összeülnie Sepsiszentgyörgyön és közös határozatot hozni a „mentes nemesi osztályból” létesülő nemzetőrsegről.⁶³¹ A szék által hozott döntéseket a Gubernium is jóváhagyta, kérve, hogy nemzetőrség szabályzatát készítsék el és megerősítés végett terjesszék fel.⁶³² Végül a szervező bizottmány április 26-án összeült Sepsiszentgyörgyön a főkirálybíró elnökletével, ekkor azonban a határőri rend óvást emelt a „nemesi” nemzetőrsegek felállítása ellen, mivel azt válaszfalként tekintették a két társadalmi réteg között. Kérték, hogy a szervezést a határőrség megszüntetéséig halasszák el és ezután közösen alakítsanak nemzetőrséget.⁶³³

A határőrök bizalmának megnyerése azért is szükséges volt, mert a tanácskozás napján aggodalomra okot adó cselekmények történetek. 1848. április 26-27-én az erdélyi vármegyékben kivezényelt 4 század székely határőr megtagadta az útnak indulást, mert elterjedt azon hiedelem, hogy az olasz hadszíntérre kerülnek. Egyben megakadályozták, hogy Háromszékből 1700 db puskát kivigyenek javítás céljaira.⁶³⁴ A századok visszatértek falvaikba, a fegyvereket pedig visszavitték Sepsiszentgyörgyre. A székely határőrség bomlásának jelei aggodalommal töltötték el a Gubernium vezetését, amelyhez hozzájárult Anton Puchner br. altábornagy, főhadparancsnok erélyes tiltakozása. A hazatérő katonák több helyen felléptek tisztjeikkel szemben, a fegyelem mélyponton volt. A félelem, hogy a vármegyékben jelentkező parasztmozgalmak letörésére, és a határőrizetre nem lesz megfelelő erő, cselekvésre készítette Főkormányzóságot. Küldötteik által elérték a kiindulást és a

⁶²⁹ MOL F-37. 714/1848. Közli: Documenta Neglecta, 41. számú irat. P. Horváth Albert főkirálybíró levele. Sepsiszentgyörgy, 1848. április 2.

⁶³⁰ A nemzetőrséget „az előkelő osztályból” kellett kiállítani. ; SÁL 8. fond. 5901. cs. Fol. 8. P. Horváth Albert levele gr. Teleki József kormányzóhoz. ; Uo. P. Horváth Albert levele a szék négy alkirálybírájának. Sepsiszentgyörgy, 1848. április 15. ; Egyed, 2008. 77-78. p.

⁶³¹ Bakk, 1896. 323-326. p.

⁶³² SÁL 5901. cs. Fol. 64. A Gubernium Háromszéknek. Kolozsvár, 1848. május 1.

⁶³³ MOL F.37. 980. P. Horváth Albert levele Teleki kormányzóhoz. Sepsiszentgyörgy, 1848. április 28. Közli: Documente, II. 267. számú irat.; Nagy, 2000. 891. p.; Egyed, 2008. 78. p.

⁶³⁴ Urbán, 1980. 406. p.

fegyverek kiszolgáltatását.⁶³⁵ A Főkörmányszék gr. Mikes Jánost és Zeyk Károlyt, majd Berde Mózeszt küldte a határőrök mozgalmainak lecsendesítésére. A biztosoknak végül sikerült a négy századot kimozdításra bírni, valamint a fegyverek Brassóba szállítását elérni.⁶³⁶ Csakhogy a fentiek elérése érdekében az erdélyi arisztokráciának komoly engedményeket is kilátásba kellett helyeznie. Mikes nem kevesebbet ígért, mint „igenis az unió következtében határőri minőségük átváltozik polgári s nemzetőri minőségre, de addig ki ne adják a fegyvert a kezükből....”⁶³⁷ Ez volt az az ígéret, amelyet a háromszéki határőrök mindig is szemük előtt tartottak, és a szék vezetésétől állandóan követelték annak realizálását!

Az április 26-án tartott ülés után a biztosok megkezdték az önkéntes jelentkezők regisztrálását. Előzetesen azonban a főkirálybíró egyeztető tárgyalásokat folytatott Dobay Károly ezredessel⁶³⁸ a 15. (II. székely) határőrezred, illetve Sombory Sándor ezredessel⁶³⁹ a 11. (székely) huszárezred parancsnokaival. Megállapodás született arról, hogy a rend és a tulajdon védelme érdekében a falvakban rendőrségeket fognak szervezni, melyekbe a határőrök is beléphetnek.⁶⁴⁰ Ezzel szemben a katonáskodó székelyek Alsócsernátonban lépéseket tettek a nemzetőrségek felállítására. Általánosan elfogadott álláspont volt, hogy a rendet csak a három társadalmi rétegből szervezett nemzetőrségek lesznek képesek fenntartani.⁶⁴¹ Ez azt is jelentette, hogy szembefordultak a szék vezetésének és a főhadparancsnokságnak az elképzeléseivel, a határőrök egy része a rendőrséggel szemben a nemzetőrség létrehozását szorgalmazta.⁶⁴² A faluban nemzetőrség szervező bizottmány alakult, mely pontokba szedve határozta meg az elképzeléseit és elvárásait. Az első pontban rögzítették, hogy a nemzetőrség csak önkéntesekből áll, a zsellérek és uradalmi alkalmazottak azonban csak akkor léphettek be, ha egyenruháról és fegyverről gondoskodni tudnak. A belépőknek fel kellett esküdni az alkotmányra, és engedelmességet fogadni választott tisztjeik irányában. A tisztikart egy fő és egy alszázadosban, négy hadnagyban, kettő őrmesterben határozták meg. A tizedesnek, akit 10 nemzetőr választott kötelessége volt beosztottjai közelében lakni. Őrszolgálatot mindig egy tizedesnek kellett ellátnia a nemzetőreivel. A

⁶³⁵ Miskolczy, 1988. 1353. p.

⁶³⁶ Egyed, 2008. 49-51. p.

⁶³⁷ Jósika Miklós br. levele Wesselényi Miklós báróhoz. 1848. május 5. (Asztalos, 1928. 110-111. p.)

⁶³⁸ Életrajza: Bona, 2000. 307-308. p.

⁶³⁹ Életrajza: Bona, 2000. 626. p.

⁶⁴⁰ SZNM. Kt. P. Horváth Albert főkirálybíró levele Kézdiszék alkirálybírójához. Kézdivásárhely, 1848. május 17. ; Bakk Endre szerint a rendőrségek (Bürger-Militz) szervezését Puchner javasolta a nemzetőrségek ellenében. (Bakk, 1896. 326. p.)

⁶⁴¹ SÁL. 5901. cs. Fol. 34. Dobay levele a főkirálybíróhoz. Kézdivásárhely, 1848. május 18.; A főkirálybíró válasza: SÁL. 5901. cs. Fol. 34. Sepsiszentgyörgy, 1848. május 19. ; A falvak közül Zalán és Lisznyó határőri lakossága is követelte, hogy a nemesekkel együtt alakíthassanak nemzetőrséget. (Imreh, 1987. 316-317. p.); Kuzskó, 1896. 22. p.

⁶⁴² Bakk, 1896. 326. p.

nemzetőrök sapkáinak szélére és bal karjaikra nemzeti színű szalagot helyeztek el, függelmi ügyekben pedig az általuk választott bizottságnak kötelessége volt eljárni.⁶⁴³ Noha a rendőrségeket a falvak többsége létrehozta, Alsócernáton példáját is követte néhány település.⁶⁴⁴ Ezek közé tartozott Altorja is, ahol a május 22-én tartott gyűlésen a határőrök és a jobbágyok elzárkóztak a rendőrség felállítása elől. Bár az összeíró biztos kiválasztott 30-40 személyt, a következő napra hirdetett tanácskozáson senki sem jelent meg.⁶⁴⁵

A nehézségek ellenére a kézdiszéki falvak többségében a nemzetőrségek megalakultak és megkezdték a gyakorlatozást,⁶⁴⁶ az eskütételükre június 4-én került sor Kézdivásárhelyen.⁶⁴⁷

Uzonban egy század nemzetőrség jött létre, amelybe a határőrök és jobbágyok egyaránt beléptek. Tisztjeiket⁶⁴⁸ a határőri rendből választották, míg az altisztek a jobbágyok közül kerültek ki. Rétyen, a helybeli református lelkész Bíró Sándor hatékony agitációja nyomán 160 fős nemzetőrség alakult, amely zömmel úrbéresekből állt, de néhány nemes és három határőr is belépett. Századosnak Székely Ádámot, főhadnagynak magát Bíró Sándort választották.⁶⁴⁹

Május 28-án érkezett meg Sepsiszentgyörgyre Klapka György és Gál Sándor, akiket a miniszterelnök a székely határőrség kimozdításának és a székelyföldi önkéntes csapatok alakításának elősegítésére küldött Erdélybe. A küldöttek népgyűlést tartottak május 30-án Alsócernátonban, május 31-én pedig Kézdivásárhelyen, fogadásukra a frissen alakult nemzetőrök is kivonultak.⁶⁵⁰

Az egyes alakulatok zászlóinak felszentelésére vasárnaponként került sor.⁶⁵¹ A sepsiszéki Nagyborosnyó község 200 fős nemzetőrségének zászlószenteléséről nagyon szép leírás maradt ránk. Az egy századba szerveződött alakulat június 4-én a református templom előtt sorakozott fel, ahol a helybeli református lelkész szentelte fel a választott százados és főhadnagy által adományozott zászlót. Érdekes szó szerint idézni a szónoklat egyes részeit: „Üdvezlem ez innepélyes órában –így szólván végül- a háromszínű lobogót, mint jelképét a

⁶⁴³ Seress, 1992. 5-7. p.

⁶⁴⁴ SÁL 5901. cs. fol. 57. Lázár Dávid királybíró P. Horváth Albertnek. Dálnok, 1848. május 26.

⁶⁴⁵ SÁL 5901. cs. fol. 68. Gazda József biztos jelentése Kézdiszék alkirálybírójának. Altorja, 1848. május 24. ; A hónap végén az összeíró biztosok 231 személyt írtak össze a faluban nemzetőrnek. (Székely határőrök, 2008. 74. p.)

⁶⁴⁶ SÁL 5901. cs. fol. 69. A kézdiszéki királybíró jelentése a főkirálybíróknak Dálnok, 1848. május 28.; Bakk, 1896. 333. p.

⁶⁴⁷ Ellenőr, 26. sz. 1848. június 18.

⁶⁴⁸ Kispál Károly százados és Vajna Károly főhadnagy.

⁶⁴⁹ MOL H.2. 66 db. Vegyes iratok. 68. Bíró Sándor levele Kossuth Lajoshoz. Réthy 1848. június 4.; Kuzsók, 1896. 38. és 55. p.

⁶⁵⁰ Székely határőrök, 2008. 66-69. p.

⁶⁵¹ Bakk, 1896. 333. p.

magyar nemzet felujult életének.”...”Patyolatfehére emlékeztessen a magyar öszinteségre, király iránti mocsoktalan hűségre, szenyetlen honszeretetre, miszerint az egyesült Magyarhon még nagy és dicső lesz; még Lajosok és Mátyások derülendnek, bilincseit széttört nemzetünkre. Veres színe jutassa mindannyiszor eszünkbe, miként a’ hon oltárának vagyonunkkal s ha kell, vérünkkel is áldozni kötelesség.”⁶⁵² Szintén 1848 nyarán került sor a zászlószentelésre Zágónban. Az esemény szónoka szerint a lobogó kifejezi a „nemzetiségünkön kívül polgári üdvünk és boldogságunk.” is.⁶⁵³ Május végétől kezdték meg a szervezést Orbai székben.⁶⁵⁴ Kézdivásárhelyen 416 fő jelentkezett nemzetőrnek, akik többnyire saját lőfegyverrel voltak felszerelve. A városháza mellett egy állandó őrházát állítottak fel. A szék vezetése a nemzetőr alakulatok részére 400 fegyvert igényelt, a kérés azonban teljesítésre ekkor még nem került.⁶⁵⁵

A májusban megkezdett összeírás június közepén fejeződött be. P. Horváth Albert főkirálybíró június 20-án kelt, a négy alkirálybíróhoz és a két ezredparancsnokhoz intézett levelében kifejtette, hogy a nemzetőrskéket kötelezően fel kell állítani, azokban a településeken, ahol még nem létezik, meg kell szervezni. Egyben kimutatást kért a nemzetőrskék létszámáról, gyakorlatozásaikról és az alapszabályaik tartalmáról. Ugyanakkor elrendelte, hogy azokon a helyeken, ahol korábban csendőrskék voltak, azok is nemzetőrskékké alakuljanak át. A nemzetőrskék feladata a rendfenntartás, a közigazgatás ügyeibe nem szólhattak bele. Amennyiben a helyi erők a rendzavarás megakadályozására nem elegendők, a szomszédos települések nemzetőrskéi kötelesek segítséget nyújtani. Azok a határőrök, akik nemzetőri szolgálatot is tesznek, a határőrskék kötelezettsége alól nem mentesülnek, ezredük kötelékéből őket kivonni nem lehet.⁶⁵⁶

5.1.2. Nemzetőri összeírások 1848 nyarán

Az erdélyi országgyűlés által kidolgozott és felterjesztett 1848. évi III. törvénycikk 3. és 7. bekezdése foglalkozott a nemzetőrskék megteremtésével. Az utóbbi szerint Székelyföldön a határőrök mellett a nemesek, primorok és más jogállású lakosok is nemzetőri szolgálatra kötelezhetők.⁶⁵⁷

⁶⁵² Kolozsvári Híradó, 19. sz. 1848. július 2.

⁶⁵³ Egyed, 1979. 147. p.

⁶⁵⁴ Ellenőr, 14. sz. 1848. május 28.; Bakk, 1896. 332. p.

⁶⁵⁵ Bakk, 1896. 327. p.

⁶⁵⁶ SÁL 8. fond. 5901. cs. Fol. 69. ; Közli: Documente, VII. 109. számú irat.

⁶⁵⁷ Kővári, 1861/a. XX. számú irat.

Alig száradt meg a tinta az első nemzetőri összeírás ívein, a főkirálybíró az új törvény alapján kénytelen volt azt ismét elrendelni. Sepsibodokon például 80 nemzetőrt írtak össze, akik a tisztikarukat is megválasztották. Az utóbbi egy századosból, főhadnagyból, hadnagyból, zászlótartóból, őrmesterből és 12 főkaplárból állt. A fegyelmi ügyek intézésére „törvényszéki elnököt” választottak.⁶⁵⁸ Málnás 53 fős nemzetőrsége a kiképzést június 27-én kezdte meg.⁶⁵⁹ Gidófalván az összeírók június 26-án 118 főt regisztráltak, a biztosok megjegyzése szerint „Ezen elő sorolt Nemzetőrök közt vagynak más falusiak is egynéhányan. Olyanok t.i. kik itten szolgálai minőségben tartozkodnak.” A szervezők hat pontból álló szabályzatot alkottak, amely rendelkezett a gyakorlatokon való megjelenésről, a fegyelmi kérdésekről és a nemzetőrök más kötelezettségeiről.⁶⁶⁰ A 104 fős kálnokfalusi nemzetőrséget az összeírók két osztályra bontották: régi katonák (55 fő) és új katonák (49 fő).⁶⁶¹ Ezzel szemben Kőröspatakon a 147 fős nemzetőrséget a társadalmi helyzetük alapján kategorizálták. Ennek alapján 60 székely, 41 birtokos és 36 zsellér jogállású személyt vettek nyilvántartásba.⁶⁶² Árkoson a „közelebbi” erdélyi országgyűlés III. törvénycikkelyének 7 bekezdése alapján 267 főt írtak össze 1848. június 29-én.⁶⁶³ Az „oltszemi szabad polgári közönségben” 120 személy lépett be a nemzetőrségbe, akik közé földesúri szolgálatban állók és pásztorok, valamint 60 év felettiek is beírták magukat. A gyakorlatozást megkezdték, a kiképzésre a bodoki század parancsnokát és altisztjeit kérték meg.⁶⁶⁴ Ozsdolán Nemes Ábrahám gr. patronálása alatt július közepén 110 fős nemzetőrség alakult, amely részére a szervező 40 löfegyvert igényelt Vay királyi biztostól.⁶⁶⁵ Az erdővidéki Vargyason július elején 180 fős nemzetőrség jött létre.⁶⁶⁶ Imreh István szerint az ellenállás miatt sikertelen volt az összeírás a szék központjában Sepsiszentgyörgyön, mivel elterjedt az a nézet, hogy a nemesek így akarnak maguk helyett katonát állítani.⁶⁶⁷ Más kutatások szerint a júniusban végrehajtott összeírás szerint a városban 2448 főt írtak össze a „polgári nemzeti őrseregbe” és a „mozdítható nemzeti őrseregbe.” A várossal határos Szotyoron a rendőrség már korábban is létezett, a nemzetőrsége júliusban 22 fős volt. Az egység kiképzését Nagy Ferenc nyugalmazott százados irányította.⁶⁶⁸

⁶⁵⁸ SZNM Kt. Mikó György levele Bara Dávid biztoshoz. Sepsibodok, 1848. július 3.

⁶⁵⁹ Documente, VII. 295. számú irat. Temsey Tamás biztos levele. Málnás, 1848. június 25.

⁶⁶⁰ SZNM Kt.

⁶⁶¹ Uo. Kálnokfalu, 1848. július 2.

⁶⁶² Uo. Kőröspatak, 1848. június 29.

⁶⁶³ Uo.

⁶⁶⁴ Uo. Oltszem, 1848. június 30.

⁶⁶⁵ Vay, 324. 1848. július 18.

⁶⁶⁶ Kolozsvári Híradó, 24. sz. 1848. július 11.

⁶⁶⁷ Imreh, 1987. 314. p.

⁶⁶⁸ Demeter, 2008. 10. p.

A július 2-án tartott székgyűlésen azonban újabb nemzetőri összeírást rendeltek el a magyarországi XXII. törvénycikk előírásai alapján. Határozatot hoztak arról is, hogy a felmérést 15 nap alatt be kell fejezni, illetve a különböző szempontok alapján megalakult nemzetőrsegeket egységesíteni kell.⁶⁶⁹ Ezt az intézkedést az indokolta, hogy miután a magyar kormány átvette a tartomány igazgatását, az erdélyi nemzetőrsegek is az Országos Nemzetőrségi Haditanács hatáskörébe tartoztak. Márpedig ez esetben a felépítésüknek is illeszkedni kellett az anyaországi alakulatokéhoz.

A székben a teljes körű nemzetőri összeírás augusztus elejére fejeződött be, amely szerint 4433 nemzetőrt regisztráltak. A főkirálybírói jelentés szerint azonban a felmérés nem volt sikeres, mert egyrészt a tehetősebbek kivonták magukat alóla, másrészt a jobbágyok erőszakkal beíratták magukat, mert elterjedt az a nézet, hogy így jogot formálhatnak az általuk művelt földre. Bár a biztosok több helyen igyekeztek a jobbágyokat és a zselléreket az összeírásból kizárni, ez nem mindig sikerült. A torjai jobbágyok tömegesen vonultak Kézdivásárhelyre beiratkozni a nemzetőrségbe, követelésüket azonban elutasították. A társadalmi feszültségek miatt a nemesek féltek a jobbágyok és zsellérek felfegyverzésétől. Lisznyón az összeírók 75 főt zártak ki közülük a nemzetőri szolgálatból. Az ügyben Vay királyi biztosnak kellett állást foglalnia, aki kifejtette, hogy a székely örökségen élő jobbágyok vagy zsellérek hiába állnak nemzetőrnek, nem formálhatnak tulajdonjogot telkeikre.⁶⁷⁰ Arra is volt példa, hogy az összeírás során az adófizetés megtagadására buzdítottak.⁶⁷¹ Szintén kényszerrel vetették fel magukat a határőrök is, mert ők meg azt remélték, hogy ez által megszabadulnak az örökös katonáskodástól. Bár a szék vezetője visszaküldte a biztosokat a hibák kijavítására, ezt az utasítást a nép ellenállása miatt nem lehetett végrehajtani.⁶⁷² Az összeírt nemzetőrök sem fegyverrel, sem egyenruhával nem rendelkeztek, az alakulatok többségének még szabályzata sem volt.⁶⁷³

A fegyverhiány miatt július végén a főkirálybíró 2000 db szurony készítését rendelte meg a szék nemzetőrei számára.⁶⁷⁴ A szék nemzetőrsége részére augusztusban a Gyulafehérváron raktározott 2200 db kovás fegyverből 400 darabot utaltak ki.⁶⁷⁵ Az egyes nemzetőrsegek tisztikaráról nagyon kevés adattal rendelkezünk. Bona Gábor kutatásai alapján az alábbi személyeket sikerült azonosítanunk:

⁶⁶⁹ Bakk, 1896. 336. p.

⁶⁷⁰ Egyed, 1979. 66. p.

⁶⁷¹ Vay, 422. P. Horváth Albert levele. Sepsiszentgyörgy, 1848. július 29.

⁶⁷² Vay, 538. P. Horváth Albert levele. Sepsiszentgyörgy, 1848. augusztus 5.; MOL F.37. 2176/1848.; Jakab, 1880. 297. p.; Biró, 2002. 48. p.

⁶⁷³ MOL F.37. 2329/1848. P. Horváth Albert levele. Sepsiszentgyörgy, 1848. augusztus 18.

⁶⁷⁴ Vay, 417. P. Horváth Albert levele. Sepsiszentgyörgy, 1848. július 30.; Uo. 501. és 1175.

⁶⁷⁵ Jakab, 1880. 240. p.

- id. Baróthy Beke József őrnagy⁶⁷⁶ (Erdővidék)
- Móricz Dénes őrnagy⁶⁷⁷
- Cseh Sándor százados⁶⁷⁸ (Szentkatolna)
- Nagy Dániel őrnagy⁶⁷⁹ (Orbai-szék)
- id. Berde Mózes hadnagy⁶⁸⁰
- Bíró Sándor százados⁶⁸¹
- Lázár Mihály százados⁶⁸² (Bereck)
- Szörcey Imre főhadnagy⁶⁸³
- Tóth Sámuel százados⁶⁸⁴
- Árkosi Mózes főhadnagy⁶⁸⁵ (Nagyajta)
- Bartók Antal főhadnagy⁶⁸⁶
- Gödri Ferenc főhadnagy⁶⁸⁷
- Magdó Antal hadnagy⁶⁸⁸
- Szőcs István hadnagy⁶⁸⁹ (Kézdivásárhely)
- Újvárosi Ferenc főhadnagy⁶⁹⁰

5.1.3. A nemzetőrség és a székely határőrség kapcsolatrendszere

Az előző fejezetekben felvázoltuk, hogy a határőri rend mozgalmi és állásfoglalása milyen hatással voltak a nemzetőrség szervezésére. Tekintettel arra, hogy a szék országgyűlési követi folyamatosan szorgalmazták a határőrök sérelmeinek orvoslását⁶⁹¹, a problémával a május 29-én összeülő utolsó erdélyi diétának is foglalkoznia kellett. Feltehetőleg a nyomásukra született meg a III. törvénycikk, amely azonban felemás módon rendezte a kérdést. Bár a 3. bekezdés kimondta, hogy a székely határőrök nemzetőröknek

⁶⁷⁶ Bona, 2000. 234. p.

⁶⁷⁷ Bona, 2000. 527-528. p.

⁶⁷⁸ Bona, 2000. 286. p.

⁶⁷⁹ Bona, 2000. 532. p.

⁶⁸⁰ Bona, 2008. I. 166. p.

⁶⁸¹ Bona, 2008. I. 185. p.

⁶⁸² Bona, 2009. II. 22-23. p.

⁶⁸³ Bona, 2009. II. 429. p.

⁶⁸⁴ Bona, 2009. II. 473. p.

⁶⁸⁵ Bona, 1998. I. 47. p.

⁶⁸⁶ Bona, 1998. I. 105. p.

⁶⁸⁷ Bona, 1998. I. 479. p.

⁶⁸⁸ Bona, 1998. II. 425. p.

⁶⁸⁹ Bona, 1999. III. 293. p.

⁶⁹⁰ Bona, 1999. III. 393. p.

⁶⁹¹ Pl. Gál Dani ügyvéd, ilyefalvi követ. (Asztalos, 1928. 120. p.)

tekintendők és a polgári hatóság alá tartoznak, de az 5. bekezdés lényegében ezt hatálytalanította ezt, mivel arról rendelkezett, hogy a jelenlegi súlyos helyzetben a honvédelem rendezéséig kötelesek továbbra is a fennálló rendszerben szolgálni.⁶⁹²

Ennek ellenére a székely határőrök optimizmussal tekintettek a jövő elé. Kézdivásárhely országgyűlési követei, Hankó Dániel és Jancsó Ádám a székelyek nemzeti sérelmének orvosolásaként jellemezték a törvényt.⁶⁹³ A szebb jövőbe vetett hitet hűen tükrözik Pünkösti Gergelynek, a 11. (székely) huszárezred hadnagyának⁶⁹⁴ sorai: „a székely katonák, akik hűségesen teljesítették szolgálataikat, nagyon várják a kolozsvári országgyűlésen hozott 3-dik törvénycikkely életbe léptetését.”⁶⁹⁵ Ezzel szemben a Gubernium mindent elkövetett annak érdekében, hogy a határőrök tömeges belépését a nemzetőrségekbe megakadályozza.⁶⁹⁶ Teleki József gr., főkormányzó június 4-én arra utasította a főkirálybírót, világosítsa fel a határőröket arról, hogy a III. törvénycikk csak az uralkodói szentesítés után lép életbe, addig a jelenlegi rendszerben kötelesek a szolgálataikat ellátni, vagyis ők a nemzetőrségekbe nem vehetők fel. Ezt az intézkedését Teleki annak tudatában adta ki, hogy tisztában volt azzal a ténnyel, hogy a szék nemzetőrsegeinek egy része már határőrökből áll.⁶⁹⁷ A kormányzat törekvései ellenére Alsócsernátonban és a környező településeken a határőrök mozgalmat indítottak a III. törvénycikk maradéktalan végrehajtása érdekében. A feszültségek lecsillapítása érdekében a főkirálybíró – aki teljesen tisztában volt a gubernátor álláspontjával – egy bizottságot állított fel, amelynek a feladata a törvény elfogadása utáni helyzet koordinálása lett volna.⁶⁹⁸ Ezzel szemben június 18-án a szék vezetője arról tájékoztatta a királybírót, hogy a III. törvénycikk csak az uralkodói szentesítés után lép életbe, addig mindenképpen a régi függelmi viszonyokat kell érvényesíteni, egyben meg kell akadályozni, hogy a határőrök átlépjenek a honvédséghez.⁶⁹⁹

A törvények szentesítése során azonban nehézségek merültek fel, mivel az uralkodó a III. tck. kérdésében kikérte az Erdélyi Kancellária véleményét.⁷⁰⁰ Végül a szentesítésből

⁶⁹² Kővári, 1861/a. XX számú irat.; Bakk, 1896. 323. p.

⁶⁹³ MOL SÁL Kézdivásárhely iratai. X7341. 1848. június 6.

⁶⁹⁴ Életrajza: Bona, 2000. 587. p.

⁶⁹⁵ MOL SÁL Apor-család iratai. X5187. Pünkösti Gergely levele feleségéhez, br. Apor Zsuzsannához.

Alsócsernáton, 1848. június 23.; Háromszékiek hangulatáról: Kolozsvári Híradó, 9. sz. 1848. július 15. A cikkíró szerint a székben nemes, jobbágy és határőr egyaránt be kíván lépni a nemzetőrségbe.

⁶⁹⁶ Documente, VI. 37. számú irat. Teleki József levele Puchnerhez. Kolozsvár, 1848. június 6.

⁶⁹⁷ Documente, V. 185. számú irat.

⁶⁹⁸ Documente, VII. 35. számú irat. P. Horváth Albert levele a négy királybíróhoz. Sepsiszentgyörgy, 1848.

június 15.; A főkirálybíró a Guberniumhoz. Sepsiszentgyörgy, 1848. június 18. Ebben az eljárását a növekvő feszültségekkel indokolta.

⁶⁹⁹ Documente, VI. 47. számú irat.

⁷⁰⁰ Urbán, 1999. I. 635. számú irat. Eszterházy Pál hg. levele Batthyány Lajos gr. miniszterelnöknek. Innsbruck, 1848. június 13. A székely határőrség azonnali megszüntetésére egyébként Eszterházy is kevés esélyt látott.

kimaradt a székely határőrséget nemzetőrséggé átalakító bekezdés.⁷⁰¹ Az így elfogadott törvényt azonban nem merték kihirdetni Erdélyben, mert a Gubernium félt, hogy ez újabb elégedetlenségi mozgalmakhoz fog vezetni.⁷⁰² Az ügy rendezését a közös országgyűlésre bízták.⁷⁰³

Ezzel azonban a magyar kormány és az erdélyi politikai elit a maradék hitelét is eljátszotta a székely határőrök előtt. Úgy várt tőlük áldozatot, hogy sérelmeik orvosolását lényegében húzta-halasztotta. Ezen még a miniszterelnök június 28-án kibocsátott kiáltványa sem segített sokat, amelyben a kormányfő ismét ígéretet tett a határőrség terhének megszüntetésére.⁷⁰⁴ Pedig Háromszék főkirálybírója július 2-re székgyűlést tervezett összehívni, amelyen a III. törvénycikk szentesítése után helyzetet, vagyis a székely határőrségnek nemzetőrséggé való átszervezését tárgyalták volna meg.⁷⁰⁵ Bár az ülést megtartották, a téma az királyi szentesítés elmaradása miatt tárgyalanná vált. Ezzel szemben az osztrák hadügyminisztérium zseniális taktikai húzással engedményeket helyezett kilátásba, amelynek lényege a katonai szolgálat könnyítése volt. Szinte vészjóslóan hívta fel interpellációjában Fábián Dániel kézdivásárhelyi képviselő Mészáros Lázár hadügyminiszter figyelmét arra, hogy a magyar kormányzat közel áll ahhoz, hogy a székely határőrök szimpátiáját teljesen elveszítse.⁷⁰⁶ A délvidéki hadszíntérre vezényelt két zászlóalj és huszárosztály mozgósítása nehézkesen történt, alacsony morális szinten.⁷⁰⁷ Ugyanakkor a kormányhoz folyamatosan futottak be a jelentések a háromszéki határőrök népgyűléseiről, elégedetlenségi mozgalmairól. Ennek hatására Szemere Bertalan belügyminiszter az alábbi kijelentést tette: „E szerint úgy látszik, a III-ik t. cikknek meg kellene alkotnia, ha zavarba jönni nem akarunk. Értekezésben vagyok a székely követekkel....Úgy látszik különben is, hogy a fegyveres fegyelem nincs többé, és inkább törvényt szüntesse, meg mint a tettleges engedetlenség.”⁷⁰⁸

⁷⁰¹ Kővári, 1861. 64. p.; Egyed, 2008. 62. p.

⁷⁰² Documente, VII. 304. számú irat. Teleki József, gr. levele István főherceg nádorhoz. Kolozsvár, 1848. június 26. Még a törvénycikk módosítását javasoló Erdélyi Kancellária is rettegett a következményektől. (Documente, VII. 37. számú irat. Pulszky Ferenc külügyi államtitkár levele a miniszterelnöknek. Bécs, 1848. június 18.)

⁷⁰³ Urbán, 1999. I. 793. számú irat. István fhg., nádor levele Klauzál Gábor helyettes miniszterelnökhöz. Buda, 1848. július 8. Az ügy előzménye: Teleki József gr. levele a nádorhoz. 1848. június 26. ; Nagy Sándor szerint a törvénycikk vonatkozó bekezdésének szentesítését az uralkodó a magyar kormány hallgatólagos beleegyezésével tagadta volna meg. Kutatásaim során azonban erre vonatkozó forrásokat nem találtam, csak az erdélyi arisztokrácia félt görcsösen az ezredek felbomlásától. (Nagy, 2000. 890. p.)

⁷⁰⁴ Urbán, 1999. I. 728. számú irat.

⁷⁰⁵ SZNM Kt. 249. P. Horváth Albert levele Kézdiszék alkirálybírájához. Sepsiszentgyörgy, 1848. június 18.

⁷⁰⁶ Erre vonatkozólag: Közlöny, 55. sz. 1848. augusztus 3.

⁷⁰⁷ A csíki zászlóalj táborba szállását még a naszdódi román határőrzászlóalj kiindítása is megelőzte.; A háromszéki zászlóaljból 82 határőr szökött haza. (Székely határőrök, 2008. 70-71. p.)

⁷⁰⁸ Vay, 304. Szemere Bertalan levele. Budapest, 1848. július 20. Közli: Deák, 1943. 121. számú irat.; Vay jelentése a belügyminiszternek háromszéki tapasztalatairól: Sepsiszentgyörgy, 1848. július 21. (Deák, 1943. 124.

A törvénycikk háromszéki hatásának hű tükre az a folyamodvány, amelyet a 15. (2. székely) határőrezred két őrmestere intézett július közepén Vay királyi biztoshoz. Kérelmüket az ezred protestáns vallású katonái nevében készítették, akik tábori lelkészt kértek az alakulatukhoz. Kifejtették, hogy az abszolutizmus csak a katolikus kisebbség részére engedélyezett tábori papot, de most, hogy a főhadparancsnokság „meghalt”, így esélyt látnak kérelmük teljesítésére. Nagyon érdekes az, ahogyan levelüket zárják: „A 2. székely gyalog Ezred protestáns mozgó nemzet őrserege képében”⁷⁰⁹ Általánosan elterjedt az a nézet, hogy a határőrök úgy válhatnak meg az örökös katonáskodás terhétől, ha belépnek a nemzetőrségbe. Az előző fejezetben már ismertettük, hogy a harmadik összeírás folyamán a határőrök erőszakkal írást adtak magukat nemzetőrnek. Augusztus végén Bíró Sándor református lelkész, a radikális ellenzék vezéralakja azzal vádolta meg a főkirálybírót, hogy a jelenlegi határőri rendszert akarja konzerválni, mert nem terjesztette fel a nemzetőri összeírásokat.⁷¹⁰ A székely határőrök egyre hangosabban követelték alakulataik nemzetőrséggé történő minősítését.⁷¹¹ A háromszéki ellenzék egyenesen a főkirálybíró és a nemesek hibájának tartotta, hogy a székely határőrség megmaradt a jelenlegi „törvénytelen” állapotában. Követelték, hogy a szék minden lakosa vegye ki a részét a határőrzésből. Bár Bíró ellen egyházi vizsgálat indult, a főkirálybíró a határőrök meggyőzése céljából segítséget kért az erdélyi főhadparancsnokságtól, az elégedetlenséget már nem tudták kezelni, engedniük kellett.⁷¹² A törvényhatóság vezetője szeptember 12-re székgyűlést hívott össze a tárgyan.

Az előző fejezetekben utaltunk arra, hogy a július 2. után elrendelt harmadik összeírás folyamán a határőrök több helyen erőszakosan beírást adtak magukat nemzetőrnek. Annak ellenére, hogy Sombory ezredes kifejezetten megtiltotta a határőrök regisztrálását, mivel azok amíg „ez ügyben szentesített törvény nem adatik-”, az ezred kormánya alatt állnak.⁷¹³ Ettől függetlenül számos településen a határőrök adták a nemzetőrség gerincét. Kézdivásárhelyen június közepén 360 fős nemzetőrség alakult, mely két századba szerveződött, többségük határőr volt. A kiképzésük – a lőfegyver használaton kívül – befejeződött, az utóbbinak az oka az volt, hogy sem puskával, sem töltéssel nem rendelkeztek. Kérték, hogy az ezred fegyvertárában raktározott 400 db kovás puskát löporral együtt utalják ki számukra. A kérést

számú irat.) A székely határőrök körében jelentkező elégedetlenségi mozgalmakról és zavargásokról: Vay, 417.; 418.; 420.; 421.; 422.;

⁷⁰⁹ Vay, 392.

⁷¹⁰ Vay, 796. P. Horváth Albert levele. Sepsiszentgyörgy, 1848. augusztus 26.

⁷¹¹ Vay, 913. P. Horváth Albert levele. Sepsiszentgyörgy, 1848. augusztus 30.

⁷¹² Vay, 1017. P. Horváth Albert levele. Sepsiszentgyörgy, 1848. szeptember 11.

⁷¹³ SÁL 5901. cs. fol. 91. Sombory ezredes levele P. Horváth Alberthez. Sepsiszentgyörgy, 1848. július 1. Bár forrással nem rendelkezünk, de feltehetőleg hasonló lehetett a 15. székely határőrezred vezetésének állásfoglalása is.

a Főkormánysház a főhadparancsnoksághoz továbbította,⁷¹⁴ amely az igényt a várakozásoknak megfelelően kerekén elutasította.⁷¹⁵ A városban a nemzetőrség létszáma augusztusra, 416 főre nőtt, melyből 356 határőr volt, akik a tisztjeiket is megválasztották. Gondot jelentett viszont, hogy a határőrök, akik a kiképzéseken polgári ruhában és vadászpuskával vettek részt, a szolgálataik miatt nem mindig tudtak a közös gyakorlatokon megjelenni. A polgárok közül a tehetősebbek szintén vadászfegyverrel jelentek meg.⁷¹⁶ Bereck 85 fős nemzetőrsége kivétel nélkül olyan határőrökből állt, akik tényleges szolgálatot nem teljesítettek. Századuknak Bara János tanácsos volt a vezetője.⁷¹⁷ Sepsiszentgyörgyön a harmadik összeírás során a nemesek és határőrök között ellentétek alakultak ki, mivel az utóbbiak ismételten követelték a határok közös őrzését.⁷¹⁸ Ezzel szemben Ilyefalván a határőrök kijelentették, hogy amennyiben leveszik róluk a határőri terheket, akkor többen is hajlandók beiratkozni nemzetőrnek.⁷¹⁹

5.1.4. A szentkatolnai népgyűlés és hatása

A székgyűlésre szeptember 12-én és 13-án került sor Szentkatolnán, ahol a főkirálybíró javasolta, hogy a határőrizetet október 1-től – a székely határőrség helyzetét rendező törvény megszületéséig – a szék minden polgára, társadalmi helyzetétől függetlenül lássa el. A közgyűlés a javaslatot elfogadta, a részletek kidolgozására pedig bizottmányt állított fel.⁷²⁰ Az eseményen rendzavarás is történt, mert a községelők a nemesekre akartak támadni, a rendet csak nehézségek árán sikerült helyreállítani.⁷²¹ A határozatot a szék megküldte a hadügyminiszternek is, mivel Puchner hevesen tiltakozott a benne foglaltak ellen. A főkirálybíró egyben kérte Mészáros Lázár intézkedését a főhadparancsnokság felé. A miniszter a válaszában kifejtette, hogy a közös határőrizet csak akkor valósulhat meg, ha a

⁷¹⁴ MOL F.37. 1978/1848. Kézdivásárhely levele a főkormánysháznak. 1848. június 21.

⁷¹⁵ Uo. 2454/1848. A főkormánysház Vaynak. Kolozsvár, 1848. szeptember 14.

⁷¹⁶ Uo. 2178/1848. Tóth Samu és Nagy József századosok a főbíróknak. Kézdivásárhely, 1848. augusztus 6. A két századparancsnok egyébként a határőrök kettős szolgálatának kiküszöböléseként a III. tck. alkalmazását tartották megoldásnak. Hasonlóképpen foglalt állást Borosnyai László összeíró elnök és Finta István bizottmányi jegyző az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz küldött jelentésükben. Kérték, hogy foglalkozzanak a határőri rend sérelmével. (ONHT 3401/nő. Kézdivásárhely, 1848. augusztus 23.)

⁷¹⁷ Uo. 2330/1848. A város levele a Guberniumhoz. Bereck, 1848. augusztus 22. A nemzetőrség részére 120 fegyvert kértek, egyenruhával nem rendelkeztek.

⁷¹⁸ Uo. 2353/1848. Sepsiszentgyörgy főbírája a Guberniumhoz. 1848. augusztus 27.

⁷¹⁹ Jakab, 1880. 297. p.

⁷²⁰ Vay, 1235. P. Horváth Albert jelentése. Sepsiszentgyörgy, 1848. szeptember 24.; Uo. 1237. P. Horváth Albert jelentése. Sepsiszentgyörgy, 1848. szeptember 25.; Egyed, 2008. 78-82. p.; A gyűlésről tudósított: Kolozsvári Híradó, 72. sz. 1848. október 3., Kossuth Hírlapja, 80. sz. 1848. október 1., Ellenőr, 84. sz. 1848. szeptember 28.

⁷²¹ Berzenczey, 1873. 19-20. p.; Kuzskó, 1896. 29-32. p.; Székely, 1895. 17-18. p.

nemzetőrök is megfelelően ki lesznek képezve, addig marad minden a régiben.⁷²² Időközben 1848. szeptember 19-én az országgyűlés – Berde Mózes és Mikó Mihály⁷²³ képviselők indítványára - megalkotta a székely határőrséget megszüntető jogszabályt,⁷²⁴ így a probléma már tárgytalanná vált.⁷²⁵

Az önvédelmi harc hatékony megszervezése érdekében Batthyány Lajos gr., miniszterelnök egyes erdélyi képviselőket a vármegyékbe és a székely székekbe küldött kormánybiztosi jogkörrel.⁷²⁶ Ezek közé tartozott Berde Mózes is, akit a kormányfő 1848. szeptember 23-án nevezett ki háromszéki kormánybiztosnak.⁷²⁷

Berde nagy energiával látott neki a feladat végrehajtásához, a miniszterelnöki felhatalmazás értelmében nekikezdett a szék önvédelmi erejének megszervezéséhez. A szervezés alapelveit Mikó Imre gr.⁷²⁸ október 2-án kelt levele jelölte ki. Ennek 5. pontja kimondta: „A székely katonai törvényhatóságokban az alakítandó nemzetőr sereg a határ őrzésben részt veend.” Arra viszont felhívta a figyelmet, hogy az ezredek ne oszoljanak fel, a legrosszabb esetben is alakuljanak át honvédszászlóaljakká. Ezzel a magyar kormány és az erdélyi arisztokrácia feladta az 1848 tavasza óta képviselt merev álláspontját!⁷²⁹

Az október 2-án tartott székgyűlésen döntöttek arról is, hogy nem fogadják el a főhadparancsnokságnak érvelését⁷³⁰, ragaszkodnak a szentkatolnai irányelvekhez. Elrendelték a nemzetőrségek szervezésének felgyorsítását, a tisztek megválasztását és a heti háromszori fegyvergyakorlatot.⁷³¹

Október elején Kézdivásárhelyen a város vezetése követelte az ezredtől, hogy a raktáron lévő kovás fegyverek közül 100 darabot adjanak át a nemzetőrségnek. A kérést a főhadparancsnokság engedélyének hiányában elutasították, ugyanakkor a teljes raktári

⁷²² ONHT 4328/nő. P. Horváth Albert jelentése. Sepsiszentgyörgy, 1848. szeptember 13.; Vay, 1673. Mészáros Lázár levele. Budapest, 1848. október 17.

⁷²³ Csíkszék országgyűlési képviselője.

⁷²⁴ Egyed, 1998. I. 198. p.; Jakab, 1880. 380. p. A törvényt az alsóház szeptember 19-én, a felsőház szeptember 25-én fogadta el kisebb módosításokkal. A jogszabályt az uralkodó nem szentesítette.

⁷²⁵ A székely határőrség nemzetőrséggé való átalakításához még Batthyány miniszterelnök hozzá járult, amennyiben ez nem vezet a felbomlásukhoz. (Vay, 1213. A miniszterelnök levele. Budapest, 1848. szeptember 21. Közli: Deák, 1943. 174. számú irat.; Urbán, 1999. II. 1392. számú irat.)

⁷²⁶ Zeyk Károly, Kemény Domokos, Bethlen János, Keller János, Mikó Mihály és Gál Dani képviselőket. (Deák, 1943. 174. számú irat. gr. Batthyány Lajos miniszterelnök levele br. Vay Miklóshoz. Budapest, 1848. szeptember 21.; Urbán, 1999. II. 1392. számú irat.)

⁷²⁷ A kinevezés: Berde. ir. Sz. Pest. 1848. szeptember 23. Közli: Benczédi, 1901. Okmánytár. 6.; Urbán, 1999. II. 1424. és 1452. számú iratok.; Jakab, 1880. 380. p.

⁷²⁸ Mikó ebben az időszakban a Gubernium ideiglenes elnöke volt, egyben a Pesten tárgyaló Vay királyi biztost is helyettesítette.

⁷²⁹ Berde ir. Szn.; Benczédi, 1901. 14-15. p.; A rendeletet Berde az október 7-én tartott székgyűlésen olvasta fel. (Bakk, 1896. 341. p.); Orbán III. 198-199. p.

⁷³⁰ Ennek lényege az volt, hogy a székely határőrséget megszüntető törvényt az uralkodó nem szentesítette.

⁷³¹ SÁL, Fond. 8. nr. 5995. fol. 3r-6v. Az 1848. október 2-án Sepsiszentgyörgyön tartott székgyűlés jegyzőkönyve. Rendelkeztek a rövidesen elkészülő 2000 db szurony kiosztásáról is.

készletet, mintegy 417 kovás és 82 csappantyús puskát, valamint 10 mázsa lőport és 19000 db gyutacsot két szekéren ki akarták csempészni a városból. Tervük azonban kudarcot vallott, a depót a tanács lefoglalta. A város rendelkezett arról is, hogy a katonai raktárakat a határőrök és nemzetőrök közösen őrizték.⁷³² Az eset után a nem magyar származású tisztek elhagyták az ezredet.⁷³³

Az 1848. október 15-én kezdődő agyagfalvi székely nemzeti gyűlésen a törvényhatóságot képviselő Berde Mózes kormánybiztos nem értett egyet a többségnek azzal a határozatával, hogy a megalakuló székely tábor azonnal induljon ki, ehelyett két hét felkészülési időt javasolt. A népgyűlésen azonban Berzenczey László⁷³⁴ álláspontja győzedelmeskedett, így a háromszéki „vezérkar” hazatért. A háromszéki nemzetőrök, határőrök és népfelkelők a tábor egyik dandárját képezték, amelynek a parancsnoka Donáth György alezredes⁷³⁵, majd Josef Betzmann alezredes volt.⁷³⁶ A marosvásárhelyi vereség (1848. november 5.) után a háromszéki alakulatok, a 12. honvédszászlóalj és a Mátyás-husárok megmaradt egységei hazatértek.

1848. október végén Berde Mózes kormánybiztos, Nagy Imre alezredes és Demeter József kormánybiztos részvételével egy háromtagú bizottmány alakult, amely nekilátott a szék fegyveres erejének megszervezéséhez. Ez azonban már egy másik korszaknak, Háromszék önvédelmi harcának a nyitánya.⁷³⁷

5.1.5. Összegzés

Jelen fejezetben a nemzetőrségnek, mint az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc egyik alapvető vívmányának a szervezését kívántuk felvázolni Háromszékben. A székben 1848 tavaszán és nyarán három összeírás is volt, melyek közül a teljes eredményét csak egynek ismerjük. Az 1848 májusában és júniusában elrendelt „önkéntes” nemzetőri összeírás törvényi háttér nélkül lett végrehajtva. A következő felméréshez már az erdélyi országgyűlés III. törvénycikkének 7. bekezdése adta meg a jogalapot, a konkrét számokat

⁷³² Vay, 1410. Kovács Dániel főbíró jelentése. Kézdivásárhely, 1848. október 11.

⁷³³ Uo. 1729. Pap Mihály őrnagy, ideiglenes ezredparancsnok jelentése. Kézdivásárhely, 1848. október 22. A háromszéki eseményekről részletesen tudósított: Közlöny, 136. sz. 1848. október 24.

⁷³⁴ Marosszék ellenzéki képviselője. 1848 szeptemberétől szabadcsapatot szervez Erdélyben Kossuth Lajos megbízásából, majd megszervezi a Székely Nemzeti Gyűlést. Életútjáról összefoglalóan: Egyed Ákos: Berzenczey László. in.: 1848 erdélyi magyar vezéralakjai. Marosvásárhely. 2004. 20-37. p.

⁷³⁵ Életrajza: Bona, 2000. 311. p.

⁷³⁶ Életrajza: Bona, 2000. 249. p.

⁷³⁷ Egyed, 2008. 94. p.

azonban csak elvétve ismerjük. E téren még a helytörténeti források feldolgozása komoly eredményeket hozhatnak.

A júliusban, a magyarországi XXII. tck. előírásai alapján regisztrált 4433 nemzetőr a szék lakosságának mindössze 5 %-át jelentette. Egyed Ákos ezt a létszámot alacsonynak tartja, aminek szerinte az a magyarázata, hogy a határőröket nem vették fel az összeírásokba.⁷³⁸ Ez azonban így nem felel meg a valóságnak. A főkirálybírói jelentésből tudjuk, hogy a tilalom ellenére az utóbbiak sok helyen erőszakkal íratták be magukat. A forrásokból ismerjük, hogy csak Kézdivásárhelyen és Berecken 441 határőr-nemzetőr volt, ami a teljes létszám 10 %-a. Ha figyelembe vesszük, hogy feltehetőleg más településeken is léptek be határőrök a nemzetőrségbe, akkor bátran kijelenthetjük, hogy törvény ide vagy oda, a határőri elem mindvégig meghatározó része volt a nemzetőrségeknek.

Felmerülhet a jogos kérdés, hogy a nemzetőrség népszerű volt-e Háromszékben? A kérdésre csak olyan felelet adható, hogy nem a nemzetőrség intézménye, hanem az ehhez fűzött illúziók tették azt vonzóvá a határőri rend és a földesúri függőség alatt élők számára. Megítélésem szerint a nemzetőrség intézményét nem az úrbéri terhek és a sorkatonai (határőri) szolgálat megszüntetésére hozták létre és nem volt alkalmas a székely szabadság, vagy a társadalmi egyenlőség helyreállítására.⁷³⁹

Ettől függetlenül a határőrök mindvégig követelték a nemzetőrségbe való „integrálásukat”, amely a szeptember 12-én tartott szentkatolnai gyűlésen elfogadásra került a törvényhatóság részéről. A döntés mozgatórugói nem felülről jött intézkedés, vagy törvényi felhatalmazás, hanem kizárólag a belső elégedetlenségi mozgalmak voltak.⁷⁴⁰ Az a nézet sem fogadható el, hogy a szék vezetői csak azért engedtek a kérdésben, mert már nyílt volt a szakítás a magyar kormányzat és az erdélyi főhadparancsnokság között. A burkolt kenyértörésre csak szeptember 17-től került sor, amikor Puchner megtiltotta a császári alakulatoknak, hogy segítséget nyújtsanak a törvényhatóságok tisztségviselőinek az újoncösszeírást megtagadó települések ellenében. Szeptember elején a honvédek és a kolozsvári önkéntes lovasok részére fegyvert és felszerelést adtak át Gyulafehérvárról, Aranyoslónára szeptember 11-én az újoncösszeírást megtagadó falusiak ellenében a Torda megyei nemzetőrök és az aranyosszéki székely huszárok mellett a 41. Sivkovich sereg 50 katonája is kivonult. A szentkatolnai határozatnak kizárólag a székbeli elégedetlenségi mozgalmak voltak az előidézői.

⁷³⁸ Egyed, 2008. 97. p.

⁷³⁹ Nagy Sándor ez irányú fejtegetéseit a magam részéről „spekulációnak” tartom. (Nagy, 2000. 892. p.)

⁷⁴⁰ A székely határőrséget megszüntető jogszabály csak szeptember 19-én került elfogadásra.

Azt azonban nem lehet vitatni, hogy a közös határőrzés kimondása jelentős mértékben hozzájárult ahhoz a társadalmi összefogáshoz, amely október végén megteremtette a szék önvédelmi harcának a bázisát. Az 1848-1849 telén nyújtott emberfeletti teljesítmény, Háromszék forradalmi múltja nehezen érthető meg az ezt megelőző féléves időszak társadalmi küzdelmeinek ismerete nélkül.⁷⁴¹

5.1.6. Az 1848 júliusában, Háromszékben, a magyarországi XXII. törvénycikk előírásai alapján végrehajtott nemzetőri összeírás eredménye

a) Sepsziszék:

- Aldoboly: 35 fő,	- Kőröspatak: 34 fő,
- Angyalos: 33 fő,	- Laborfalva: 22 fő,
- Árkos: 44 fő,	- Lisznyó: 33 fő,
- Besenyő: 31 fő,	- Magyarós: 9 fő,
- Bikfalva: 47 fő,	- Málnás: 55 fő,
- Bodok: 41 fő,	- Nagyborosnyó: 53 fő,
- Egerpatak: 7 fő,	- Oltszem: 81 fő,
- Eresztevény: 13 fő,	- Réty: 62 fő,
- Étfalva: 12 fő,	- Sepsiszentgyörgy: 123 fő,
- Feldoboly: 12 fő,	- Szacsva: 19 fő,
- Fotos-Martonos: 13 fő,	- Szemerja: 15 fő,
- Gidófalva: 27 fő,	- Szentivány: 48 fő,

⁷⁴¹ Itt szeretnénk megjegyezni, hogy Háromszék összetett társadalmának mozgalmait és törekvéseit néhány, két levéltári fondból kiragadott irat segítségével megérteni nem lehet. Ehhez komplex, a témakör egészét átfogó levéltári kutatásokra van szükség, nem pedig az állításaink alátámasztására szolgáló kiragadott idézetekre. (Nagy, 2000. 890-892.)

- Illyefalva: 49 fő,
 - Kálnok: 26 fő,
 - Kilyén: 38 fő,
 - Kisborosnyó: 66 fő,
 - Komolló: 34 fő,
 - Kökös: 38 fő,
 - Szentkirály: 4 fő,
 - Szotyor: 16 fő,
 - Uzon: 104 fő,
 - Zalán: 39 fő,
 - Zoltán: 9 fő.
- Összesen: 1292 fő.**

b) Kézdiszék:

- Albis: 67 fő,
- Almás: 57 fő,
- Alsócsernáton: 118 fő,
- Alsótorja: 66 fő,
- Bélafalva: 18 fő,
- Bereck: 85 fő,
- Bita: 55 fő,
- Csomortán: 15 fő,
- Dálnok: 71 fő,
- Esztelnek: 58 fő,
- Felsőcsernáton: 41 fő,
- Felsőtorja: 30 fő,
- Futásfalva: 14 fő,
- Kurtapatak: 24 fő,
- Lécfalva: 69 fő,
- Lemhény: 122 fő,
- Maksa: 36 fő,
- Markosfalva: 49 fő,
- Martonfalva: 35 fő,
- Martonos: 38 fő,
- Matisfalva: 22 fő,
- Nyujtód: 73 fő,
- Ozsdola: 59 fő,
- Polyán és Szentlélek: 367 fő,
- Sárfalva: 12 fő,
- Szászfalva: 16 fő,

- Hatolyka: 11 fő,

- Ikafalva: 33 fő,

- Kézdivásárhely: 416 fő,

- Szentkatolna: 60 fő,

- Várhegy: 7 fő.

Összesen: 2162 fő.

c) Orbaiszék:

- Barátos: 49 fő,

- Cófalva: 19 fő,

- Gelence: 107 fő,

- Haraly: 41 fő,

- Hilib: 8 fő,

- Imecsfalva: 27 fő,

- Kovászna: 88 fő,

- Kőrös (Csomakőrös): 8 fő,

- Páké: 21 fő,

- Papóc: 85 fő,

- Páva: 54 fő,

- Petőfalva: 41 fő,

- Szörzse: 62 fő,

- Tamásfalva: 33 fő,

- Telek: 42 fő,

- Zabola: 131 fő,

- Zágón: 213 fő.

Összesen: 1029 fő.

d) Miklósvárszék:

- Barót: 94 fő,

- Bodos: 25 fő,

- Bölön: 47 fő,

- Köpec: 20 fő,

- Középajta: 51 fő,

- Miklósvár: 57 fő,

- Nagyajta: 69 fő,

- Sepsibacon: 4 fő,

- Szárazajta: 64 fő.

Összesen: 431 fő.

5.2. Csíkszék

Csíkszék közigazgatásilag Csík-, Kászon- és Gyergyó-székekre tagozódott, a lakosságának meghatározó eleme volt a határőri rend. A törvényhatóság a 14. (I. székely) határőrezred, illetve a 11. (Székely) huszárezred 1. őrnagyi osztályának hadkiegészítési területét adta. A bevezető fejezetben már utaltunk rá, hogy a székben a határőrséghez való ragaszkodás erősebb volt, mint Háromszékben, így a nemzetőrség szervezése lassabban haladt. A gyergyói határőrök beadványukban azt javasolták, hogy a határőrség intézménye maradjon meg, csak a terheiken könnyítsenek, vagyis a nemzetőrséggé való átalakulással szemben foglaltak állást.⁷⁴² A kereskedőknek és nemeseknek eladósodott határőrök földjeit védte a fennálló rendszer, mivel azokat elidegeníteni nem lehetett.⁷⁴³ A polgári és katonai hatóságok közötti ellentétek már 1848 tavaszán nyílt formákat öltöttek.⁷⁴⁴

A társadalmi ellentétek miatt Mikó Mihály gyergyói alkirálybíró már az április 12-én tartott székgyűlésen javasolta a határőrség magyar alapokra helyezését, indítványát a jelenlévők elfogadták.⁷⁴⁵

5.2.1. Nemzetőri szervezés a székben

A székben a nemzetőrség szervezése feltehetőleg tavasszal kezdődött meg. A székely határőrség kimozdításának elősegítésére küldött delegáció tagja, Gál Sándor június 2-án érkezett Csíkszeredára, fogadására kivonult a 120 fős csíkszentimrei nemzetőrség Antalffi Gábor parancsnok vezetésével.⁷⁴⁶

Csíkban a XXII. törvénycikk alapján történő nemzetőri összeírásról és szervezésről a június 15-én tartott székgyűlésen döntöttek. A feladatok koordinálására egy bizottmányt állítottak fel és kérték a székből korábban kivitt kovás fegyverek visszahozását és a szerveződő nemzetőrség részére történő kiosztását.⁷⁴⁷ A törvényhatóság még a nyár folyamán igényelt 400 darab fegyvert, de hogy a kiutalás ténylegesen megtörtént-e, erről nincs

⁷⁴² Garda, 1998. 15-16. p.

⁷⁴³ Garda, 1998. 17-18. p.

⁷⁴⁴ Csíktapolcán például a tisztek azzal bujtogatták a határőröket, hogy a primorok jobbággyá akarják őket tenni és a császár az uniót nem akarja. (Ellenőr, 18. sz. 1848. június 4.) ; Franz Dorsner ezredes a szék vezetésével többször is nyíltan szembefordult. (Vay, 454. Balási József főkirálybíró levele. Csíksolymó, 1848. július 31.) vö. MOL H.12. 312/1848. Balási főkirálybíró a belügyminiszterhez. Csíksomlyó, 1848. július 10. Bár a szék első embere Pestre akart utazni, tervét polgári hatóság és a határőrtisztek ellentéte miatt elvetette.

⁷⁴⁵ Egyed, 1998. I. 85. p.

⁷⁴⁶ Németh, 2008. 27. p.

⁷⁴⁷ Documente, VI. 284. számú irat. Csíksomlyó, 1848. június 15-16. ; Garda, 1998. 18-19. p.

adatunk.⁷⁴⁸ Bár a szék vezetése a teljes lakosságra kiterjedő összeírást rendelt el, Teleki főkormányzó a határőrök összeírását megtiltotta.⁷⁴⁹ Ezzel szemben a nemzetőrségbe való felvételüket követelték az úrbéresek, mivel a nemzetőri szolgálattól a terheik eltörlését remélték.⁷⁵⁰ A székely huszárok összeírását Sombory ezredes is kifejezetten megtiltotta a polgári hatóságoknak. Álláspontja szerint a nemzetőrséget csak a nemesekből és a felszabadult jobbágyságból szabad megalakítani, a határőrök helyzete a III. törvénycikk szentesítéséig változatlan marad.⁷⁵¹ Az összeírás több településen heves ellenállást váltott ki. Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván például június 22-én a lakosok összegyűltek és ingerülten nyilatkoztak a regisztrálás ellen. Az összeíró biztos az alábbiakban foglalta össze tapasztalatait a törvényhatóság vezetőjének: „Méltóságos Királybíró Úr! A közgyűlés által kinevezett bizottnánynak a tekintélye meg van gyalázva, porba tiporva, ha erélyes fellépés vagy pedig felszólítás nem tétetik, az ilyen elbizotttság erőszakosságra is fajulhat.”⁷⁵² A társadalmi feszültségek miatt a szék vezetése június 29-én kérte a Főkormányzséket, hogy a nemzetőrséget az összes polgár részvételével alakítsák meg, a határőrök pedig kérték, hogy a határőrzésből a nemesek is vegyék ki a részüket.⁷⁵³ Csíkszeredán 120 fős nemzetőrség jött létre, a nemzetőrök sem fegyverrel sem egyenruhával nem rendelkeztek. Az alakulat határőr tagjai a szolgálat miatt nem tudtak a gyakorlatokon részt venni.⁷⁵⁴ A város októberben már egyenesen az Országos Honvédelmi Bizottnánytól kért fegyvert és lőszert a nemzetőrsége számára, Kossuth a kérést Vayhoz továbbította.⁷⁵⁵ Csíkszentdomokos, Csíkjenőfalva, Csíkszenttamás, Csíkdánfalva, Csíkkarcfalva és Csíkmadaras lakossága szerveződő nemzetőrsége számára július közepén igényelt fegyvert Vay királyi biztostól. Kérésüknek azzal adtak nyomatékot, hogy a magyarság fegyvert fog ellenségei ellen, így ez a székelységnek is kötelessége, mivel a székelység ellenségeitől teljesen körül van véve.⁷⁵⁶ A fegyverhiány miatt panaszkodott Csíkszentkirály nemzetőrsége is, amelynek vezetői azt is kifogásolták, hogy a határőrtisztek gátolják a szervezést. Emiatt intézkedést sürgettek az ezred felé, mivel így az erdélyi országgyűlés által elfogadott III. törvénycikk végrehajtása fog

⁷⁴⁸ Vay, vegyes iratok. 1789.

⁷⁴⁹ MOL F.37. 2428. Balási főkirálybíró a Guberniumhoz. Csíksomlyó, 1848. július vége.

⁷⁵⁰ Vay, Szn. Jelentés a csíkszéki főkirálybíróhoz. 1848, július közepe.

⁷⁵¹ MOL F.37. 2428. Sombory ezredes Csíkszékhez. Sepsiszentgyörgy, 1848. augusztus 4.

⁷⁵² Documente, VIII. 132. számú irat. Tompos Ferenc Csíkszék főkirálybírójának. Csíkszentgyörgy, 1848. június 29.

⁷⁵³ Documente, VIII. 112. számú irat. „A Csíki Törvényhatóság mostani állásáról igénytelen nézetek”

⁷⁵⁴ MOL F.37. 2201. Bartos Imre főbíró jelentése. Csíkszereda, 1848. augusztus 7.

⁷⁵⁵ Vay, 1575. Székely Zsigmond alkirálybíró levele. Csíksomlyó, 1848. október 10., Kossuth átirata Vayhoz. Pest, 1848. október 17.

⁷⁵⁶ Vay, 323. Csíkszentdomokos levele. 1848, július 18.

csorbát szenvedni.⁷⁵⁷ A falu határőr lakossága ugyanis nemzetőrséggé szerveződött, a tisztjeiket pedig megválasztották.⁷⁵⁸ A falu határőrei közül néhányan ellenszegültek az összeírásnak, mivel úgy gondolták, hogy a nemesek újabb terheket kívánnak a vállukra tenni. 7 határőr ragaszkodott a katonai szolgálathoz, mivel erre eskü kötelezi őket.⁷⁵⁹

A székben –a miniszterelnök augusztus 13-án kiadott rendelete alapján- közgyűlésen döntöttek az önkéntes nemzetőrség felállításáról.⁷⁶⁰ Egyben újabb nemzetőri összeírást is elrendeltek, mert a korábbiak sikertelenek voltak, ezek eredményét azonban –források hiányában- nem ismerjük.⁷⁶¹

A szék nemzetőrségének tisztikarához ismereteink szerint az alábbi személyek tartoztak:

- Bernád Antal őrnagy⁷⁶² (Gyergyó)
- Csekme Ádám százados⁷⁶³ (Csíkszereda)
- Péterfi József százados⁷⁶⁴
- Sándor László százados⁷⁶⁵
- Adorján Imre főhadnagy⁷⁶⁶
- Csibi Lajos főhadnagy⁷⁶⁷ (Ditró)

A törvényhatóság nemzetőrei résztvettek a székely tábor harcaiban, illetve a gyergyói román lakosság mozgalmainak elfojtásában.

A szék nemzetőrségét Dorsner ezredes november 21-én fegyvereztette le.⁷⁶⁸

5.3. Udvarhelyszék

Udvarhelyszékben a nemzetőrség szervezése a többi törvényhatósághoz hasonlóan 1848 tavaszán kezdődött meg. Tekintettel arra, hogy a határőri rend csak Bardóc-fiúszékben

⁷⁵⁷ Az ezredkormány –hivatkozva az uralkodói szentesítés hiányára- nem engedélyezte a határőrök nemzetőri szolgálatát. ; MOL F.37. 2428. Gaidler százados Demeter káplárnak. Csíkszentkirály, 1848. július 30. Felszólította, hogy a huszárok beiratkozását a nemzetőrségbe minden eszközzel akadályozza meg.

⁷⁵⁸ Vay, 638. A falu levele. Csíkszentkirály, 1848. július 16.

⁷⁵⁹ Vay, 784. Kovács József csendbiztos jelentése a főkirálybíróhoz. Csíkszentkirály, 1848. július 18.

⁷⁶⁰ Ellenőr, 73. sz. 1848. szeptember 15.

⁷⁶¹ Kolozsvári Híradó, 70. sz. 1848. október 1.; Jakab Elek állítását, amely szerint a székben 5000 fegyveres és 5000 fegyvertelent nemzetőr volt, nem találjuk bizonyítottnak. (Jakab, 1880. 299. p.)

⁷⁶² Bona, 2000. 243. p.

⁷⁶³ Bona, 2008. I. 244. p.

⁷⁶⁴ Bona, 2009. II. 213. p.

⁷⁶⁵ Bona, 2009. II. 303. p.

⁷⁶⁶ Bona, 1998. I. 22. p.

⁷⁶⁷ Bona, 2008. I. 251. p.

⁷⁶⁸ Heydte, 1863. 151. p.

volt jelen⁷⁶⁹, a társadalmi feszültséget elsősorban a jobbágy-földesúr ellentét határozta meg. Az erdélyi országgyűlés által elfogadott törvény ugyanis a székely örökségre telepített jobbágyok helyzetét nem oldotta meg, márpedig a székben ez volt a meghatározó. Ez pedig kihatott a nemzetőrség szervezésére is, mivel általánosan elterjedt nézet volt, hogy a fegyverfogás és az úrbéri szolgálat nem egyeztethető össze. A közhiedelem szerint a nemzetőrség tulajdonképpen sorkatonai szolgálat, amelyért a székely szabadság, vagyis az adómentesség biztosítását követelték.⁷⁷⁰

5.3.1. A nemzetőri szervezés 1848-ban

A törvényhatóság közgyűlése március 27-én programot készített a nagyfejedelemség polgári átalakulásáról vallott nézeteiről, amelynek a 7. pontja kérte a nemzetőrség felállítását.⁷⁷¹ A nemzetőrségek szervezését a szék vezetése május 19-én rendelte el a járási előjárók, a dullók számára. Az intézkedésben kifejtették, hogy a Guberniumtól 20000 fegyvert kértek lőszerral, így a szervezést meg lehet kezdeni, a belépés azonban egyelőre csak önkéntes alapon történhet. Egyben elrendelték a lándzsák és kaszák készítését.⁷⁷² Az első alakulat Székelyudvarhelyen jött létre, létszáma 621 fő volt, a város nemzetőrei a későbbiek folyamán 148 kovás és 40 vadászpuskával rendelkeztek,⁷⁷³ kiképzésüket Kis István és Szeles Károly⁷⁷⁴ századosok irányították.⁷⁷⁵ A székelyudvarhelyi alakulat a székelykeresztúri és oroszhegyi egységekkel együtt már három századot képezett.⁷⁷⁶ Emellett több helységben kisebb alakulatok jöttek létre. A patakfalvi járásban az összes településen megalakultak a nemzetőrségek,⁷⁷⁷ ezzel szemben a homoródi járásban csak Városfalván, Jánosfalván, Szentpálon és Karátosfalván volt sikeres a szervezés, a többi faluban felsőbb rendeletre

⁷⁶⁹ Bardóc-fiúszék a 15. (II. székely) határőrezred hadkiegészítési körzetéhez tartozott.; A határőrök terheinek könnyítésére – feltehetőleg a szomszédos Háromszékben jelentkező mozgalmak hatására – a főkormányzó április 9-én ígéretet tett. (Pál-Antal-Zepczaner, 2005. 14. számú irat.)

⁷⁷⁰ Egyed, 1997. I. 295-297. p.; Egyed, 1998. I. 72. p.; Zepczaner, 1999. 125. és 230. p.

⁷⁷¹ Zepczaner, 1999. 12. p.; Egyed, 1997. I. 252. és 280. p.

⁷⁷² Pál-Antal-Zepczaner, 2005. 25/III. számú irat. A lakosságot fel kellett világosítani a nemzetőrség szükségességéről.

⁷⁷³ Zepczaner, 1999. 27. p.; Uo. 25/IV. számú irat. Felszólítás a székekhez.; Documenta Neglecta, 137. számú irat. Pálffy Elek királybíró és Jakab Lajos főjegyző Macskási Lajos főkirálybírónak. Székelyudvarhely, 1848. május 19.; Uo. 138. számú irat.; Székelyudvarhelyre: MOL F.37. 2205. A város jelentése a Főkormányzékhoz.; Székelyudvarhely, 1848. augusztus 7. A székelyudvarhelyi nemzetőrök egyenruhával nem rendelkeztek, csak két fő rendelkezett csákovával és vászon öltönnyel. A nemzetőrség kiképzését a fegyver és tiszthiány akadályozta.; A város korábbi fegyverigényére: Vay, 582. 1848. július 3.

⁷⁷⁴ Udvarhelyszék ügyvédje. (Tiszti névtár, 68. p.)

⁷⁷⁵ MOL F.37. 2427.

⁷⁷⁶ Documente, VIII. 173. számú irat. A Gubernium Székelyudvarhely városának. Kolozsvár, 1848. június 30. A város kérelmére nemzetőrségének a rövidesen kiutalandó fegyverekből ígértek.

⁷⁷⁷ Pál-Antal-Zepczaner, 2005. 39. számú irat. Bedő István dulló levele. 1848. június 1.

vártak.⁷⁷⁸ Fürtösvárallyán, Énlakán, és Csehérdfalván szintén gyors volt az alakulatok felállítása, de a járás többi községében a különféle hiedelmek miatt a lakosok nem voltak hajlandók belépni.⁷⁷⁹ A gyakorlatokat és a lándzsák készítését megkezdték.⁷⁸⁰ A szék főkirálybírója május 20-án fegyvert és löszert igényelt a Guberniumtól, valamint javasolták, hogy a kilépett vagy nyugdíjazott tiszteket vonják be a kiképzésbe.⁷⁸¹ A főkormányzó válaszában kifejtette, hogy fegyvert most nem tud biztosítani, de a problémát rövidesen orvosolni fogja. Lőport viszont Gyulafehérvárról tudnak majd vásárolni. A kilépett és nyugállományú tisztek részvételét a kiképzésben a főkormányzó engedélyezte.⁷⁸² Ezután a főkirálybíró a május 23-án kelt rendeletében a kötelező nemzetőri szervezés mellett döntött, az ellenszegülők felé szankciókat helyezett kilátásba,⁷⁸³ ezzel szemben a határőrök belépését a nemzetőrségekbe a főkormányzó a III. törvénycikk szentesítéséig megtiltotta.⁷⁸⁴ A nemzetőri összeírás a fenti nehézségek miatt hiányos volt,⁷⁸⁵ így a szék vezetése az ellenállók letörése érdekében a rögtönítélő bíraskodás bevezetését kérte a Főkormányzékától.⁷⁸⁶ A kiképzés elősegítése céljából a sorkatonaságnál használt német vezényszavakat P. Horváth Dániel százados⁷⁸⁷ magyarra fordította,⁷⁸⁸ illetve a törvényhatóság számára a gyulafehérvári raktárból 300, Székelyudvarhely részére 148 db kovás puskát biztosítottak.⁷⁸⁹ A nyugalmazott tisztek, akik egyben birtokosok is voltak, a gazdálkodás miatt nem voltak képesek a kiképzést

⁷⁷⁸ Pál-Antal-Zepeczaner, 2005. 41. számú irat. A passzivitás feltehetőleg az ellenszenv megnyilvánulása volt.; Mihály, 2006. 9. p.

⁷⁷⁹ Sokan a székely felkelés rendszerére hivatkozva családonként csak egy főt voltak hajlandók regisztrálni. (ONHT 3112/nő.)

⁷⁸⁰ Pál-Antal-Zepeczaner, 2005. 42. számú irat.

⁷⁸¹ Pál-Antal-Zepeczaner, 2005. 26. számú irat. Pálffy Elek helyettes főkirálybíró levele. A tisztek közül Móricz Dénest, Toldi Mihályt, Herceg Károlyt, Jánosi Józsefet és Pünkösti Pált említették meg név szerint.

⁷⁸² Documente, V. 30. számú irat. Teleki kormányzó levele. Kolozsvár, 1848. május 27.; Pál-Antal-Zepeczaner, 2005. 35. és 46. számú irat.

⁷⁸³ Pál-Antal-Zepeczaner, 2005. 29. számú irat. Ehhez a jogalapot az erdélyi országgyűlés által elfogadott III. törvénycikk 7. pontja nyújtotta.

⁷⁸⁴ Pál-Antal-Zepeczaner, 2005. 43. számú irat. A gubernátor a főkirálybíróhoz. Kolozsvár, 1848. június 4.; Vay, 1848. Jánosi József nemzetőr százados jelentése. 1848, július 6. Bardóc-fiúszékben az idegen tisztek a határőröket az unió és a táborba szállás ellen lázították.

⁷⁸⁵ MOL F.37. 2020. Pálffy Elek helyettes főkirálybíró jelentése. Székelyudvarhely, 1848. augusztus 7.; Zepeczaner, 1999. 40. p.

⁷⁸⁶ Vay, 53. Pálffy Elek levele. Székelyudvarhely, 1858. július 9. Kérte a királyi biztost, hogy eszközöljön ki számukra Gyulafehérvárról puskacsövet és szuronyt, mert ezeket ők majd kiágyazzák.

⁷⁸⁷ Bona, 2000. 384-385. p.

⁷⁸⁸ Pál-Antal-Zepeczaner, 2005. 36. számú irat.

⁷⁸⁹ Zepeczaner, 1999. 27. p.; Pál-Antal-Zepeczaner, 2005. 62. számú irat. Kovács János jelentése.

Székelyudvarhely, 1848. augusztus 14. A fegyvereket augusztusban szállították el Gyulafehérvárról az alábbiak szerint, tételesen: 286 hosszú-, 14 rövidcsövű puská, 300 db szurony, 300 db sasköröm, 300 db puskavessző, 300 db szuronytok. ; A fegyverek elszállításáról: Vay, 738. A szék levele, melyben a költségek megtérítését kéri. Székelyudvarhely, 1848. augusztus 14.; Székelyudvarhely 800 darab fegyvert igényelt a Főkormányzékától, de csak 148-at kaptak. (MOL F.37. 1747. A város levele. Székelyudvarhely, 1848. június 24. Válasz: Kolozsvár, 1848. június 30.)

rendszeresen irányítani, így Sebesi István királybíró szeptember 3-án javasolta Pünkösti Pál⁷⁹⁰ és Horváth Ignác⁷⁹¹ bevonását a fenti feladatok ellátásába.⁷⁹² A szék nemzetőrsége, amelyet júliusban már a XXII. törvénycikk előírásai szerint írtak össze, 11791 főt számlált, a parancsnokai pedig Móricz Dénes⁷⁹³ és P. Horváth Dániel őrnagyok voltak.⁷⁹⁴ A tisztikarhoz tartozott még Berry Károly százados⁷⁹⁵ és Pető Ádám hadnagy.⁷⁹⁶ A kiképzés a fegyver és oktató hiány miatt csak néhány helyen folyt, a járásokba lévő nemzetőrsegeket a törvényhatóságban élő nyugalmazott tisztek szervezték századokba.⁷⁹⁷

A szék nemzetőrségének szervezete az alábbiak szerint épült fel⁷⁹⁸:

Járás	Létszám	Fegyverek száma
Etéd	985	-
Parajd	1866	210
Homoród	810	128
Bögöz	1174	167
Oláhfalvi	712	-
Keresztúri	1572	249
Bardóc-fiúszék	333	-
Facádi	1985	312
Patakfalvi	381	-
Bözöd	1437	-
Székelyudvarhely város	636	-
Összesen	11791	1066

A szék vezetése 1848. július 7-én elrendelte Bardóc-fiúszék előjárósága számára a nemzetőri összeírást. Boda Károly alkirálybíró jelentése szerint a kis törvényhatóságban 553 fős nemzetőrség létezett, melyből 261 személy szolgálatot nem teljesítő határőr volt.⁷⁹⁹

⁷⁹⁰ A 11. székely huszárezred századosa. (Bona, 2000. 587-588. p.)

⁷⁹¹ Bona, 2000. 386. p.

⁷⁹² Pál-Antal-Zepczaner, 2005. 64. számú irat.

⁷⁹³ Bona, 2000. 526. p.

⁷⁹⁴ HL, 2/508. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács kimutatása a nemzetőrök és honvédek számáról. 1848. szeptember. A nemzetőrök egyenruhával nem rendelkeztek. (MOL F.37. 2205.); ONHT 3460/nő. Graeser tábornok levele. (1848 augusztus vége); A szék vezetése októberben kérte Jánosi József őrnagyi kinevezését is a miniszterelnöktől. (Pál-Antal-Zepczaner, 2005. 90. számú irat. Székelyudvarhely, 1848. október 2.); Emellett az agyagfalvi gyűlésen őrnaggyá választották Cseh Sándor kézdíszéki alkirálybíró. (Bona, 2000. 286. p.)

⁷⁹⁵ Bona, 2008. I. 172. p.

⁷⁹⁶ Bona, 1999. III. 551. p.

⁷⁹⁷ MOL F.37. 2427. Pálffy Elek helyettes főkirálybíró jelentése. Székelyudvarhely, 1848. augusztus 27. A fentiekben felsorolt tisztek közül még Jánosi Józsefet, Rott Jánost és Nagy Andrást említette meg a jelentés.

⁷⁹⁸ ONHT 3112/nő. A szék jelentése. Székelyudvarhely, 1848. augusztus 7.

Szeptember 17-én br. Bánffy János Küküllő megye főispánja fegyveres segítséget kért a széktől, mivel a román lakosság Balázsfalván gyülekezett.⁸⁰⁰ A szék állandó bizottmányának bizottsága szeptember 19-én ülésezett Székelyudvarhelyen és az alábbi határozatot hozta:

- Az összeírt nemzetőrök egy része köteles kiindulni és a szék határán egy hétig őrszolgálatot ellátni.
- Elsősorban a 18. és 30. év közötti korosztály köteles kiindulni.
- A széknek 300 lőfegyvere van, ezen felül használni kell a saját lőfegyvereket, lándzsákat, kasszákat és csépeket is.
- Az ónedényekből golyókat kell önteni.
- A falu összeírt nemzetőreit három részre kellett osztani: kiindulókra, őrszolgálatot ellátókra és a tartalékra.⁸⁰¹

A táborba vonulók parancsnokának Jánosi József⁸⁰² kilépett hadnagyot javasolta a főkirálybíró őrnagyi rangban.⁸⁰³

A kivonulás végül a balázsfalvi népgyűlés szétoszlása miatt elmaradt.

A törvényhatóság nemzetőr alakulatai a székely tábor udvarhelyszéki dandárjának alárendeltségébe kerültek, és részt vettek – a folyamatos hazatérések miatt egyre fogyó létszámmal – annak harcaiban.

A marosvásárhelyi vereség után a szék nemzetőrei felvették a harcot a császári csapatok és a román és szász felkelők élén bevonuló Heydte századossal, Bikfalvánál eredményesen szálltak vele szembe, ami által a honvédek, Mátyás-huszárok és nemzetőrök vissza tudtak vonulni Háromszékre.⁸⁰⁴ A siker azonban csak átmeneti volt, novemberben a túlerő előtt kénytelenek voltak kapitulálni.⁸⁰⁵

⁷⁹⁹ Demeter, 1998. 53. p. Boda alkirálybíró a jelentéseit július 21-én és augusztus 25-én tette meg.

⁸⁰⁰ Pál-Antal-Zepeczaner, 2005. 72. számú irat.; Másnap már csak fegyveres készenlétet kért a széktől. (Pál-Antal-Zepeczaner, 2005. 74. számú irat.)

⁸⁰¹ Pál-Antal-Zepeczaner, 2005. 75. számú irat.

⁸⁰² Bona, 2000. 408. p.

⁸⁰³ Vay, 1526. Pálffy Elek főkirálybíró levele. Székelyudvarhely, 1848. október 2.; Jánosi kinevezése: ONHT 6190/nő. Nyáry Pál levele. Pest, 1848, október 28.

⁸⁰⁴ Egyed, 1997. I. 302. p.

⁸⁰⁵ Heydte, 1863. 151. p.; Zepeczaner, 1999. 184. p.

5.4. Marosszék

A székben a nemzetőrség felállításának gondolata feltehetőleg március végén merülhetett fel, mivel Teleki főkörmányzó április 2-án kelt levelében arról értesítette a szék vezetését, hogy a nemzetőrségük számára a katonai raktárakban nem lesz elegendő fegyver. Ugyanakkor felhívta a figyelmet arra a jelenségre, hogy az utóbbi időkben számos olyan egyén vásárolt puskát és lőport, akiket figyeltetni javasolt.⁸⁰⁶ Április végén a Gubernium kérte a főkirálybíró, hogy a létrehozandó nemzetőrség szervezésének tervét és ideiglenes szabályait terjessze fel.⁸⁰⁷

A személy és vagyonbiztonság védelme érdekében a szék elhatározta a nemzetőrség megalapítását, a főkirálybíró május 22-ére közgyűlést hívott össze az ügyben, egyben utasította a dullókat a nép felvilágosítására.⁸⁰⁸ A sámsondi járásban maga a főkirálybíró tartott felvilágosítást a „székely birtokosok” számára.⁸⁰⁹ A szék első embere összesen 16 faluba szállt ki, hogy az új intézmény iránti ellenszenvet eloszlassa, mivel elterjedt az a nézet, hogy a nemesek új királyságot akarnak létrehozni.⁸¹⁰ A törvényhatóságban tehát a május 22-én tartott közgyűlésen határoztak az önkéntes nemzetőrség felállításáról, a szervezés koordinálására egy 12 tagú ideiglenes bizottmány állítottak fel⁸¹¹, amely felügyelte a járási bizottmányok munkáját.⁸¹² A székben a nemzetőrség megalakítására Tholdalagi Ferenc gr. főkirálybíró és Nagy Dániel főbíró május 23-án kiáltványban is felszólították a lakosokat. A szervezők 20-25 ezer önkéntes belépővel számoltak, akik számára több ezer fegyvert igényeltek Teleki főkörmányzótól.⁸¹³ A járási bizottmányok kötelesek voltak a falvakba kiszállni, az önként ajánlkozókat összeírni, csoportosítva őket, hogy lovas vagy gyalogos szolgálatot vállalnak. Emellett osztályozni kellett az önkénteseket a birtokuk és vagyonuk alapján is. A biztosok csak a földtulajdonnal rendelkező személyeket írhatták össze, a birtoktalanok és büntetett előéletűek nem léphettek be. A szervezőknek meg kellett alakítani a századokat és a zászlóaljkat, a nemzetőrök a tisztjeiket századosig maguk választhatták. A többi székely széket is felszólították a nemzetőrségek megalakítására, a lépésüket pedig a román és szász

⁸⁰⁶ Pál-Antal, 2001. 16. számú irat.; Berzenczei, 1873/a. 13. p.

⁸⁰⁷ Pál-Antal, 2001. 28. számú irat. Kolozsvár, 1848. április 29.

⁸⁰⁸ Pál-Antal, 2001. 36. számú irat. Körlevél. Koronka, 1848. május 15.

⁸⁰⁹ Pál-Antal, 2001. 37. számú irat. Rendelet Cserei Mihály dulló biztoshoz. Koronka, 1848. május 15.

⁸¹⁰ Pál-Antal, 2001. 40. számú irat. A főkirálybíró a főkörmányzóhoz. Koronka, 1848. május 21.

⁸¹¹ A bizottmány elnöke a főkirálybíró volt.

⁸¹² Documenta Neglecta, 151. számú irat. A bizottmány feladatává tették az ideiglenes szabályok megalkotását is.; Az Ellenőr tudósítója szerint a nemzetőrség felállítását Dósa Elek, a református kollégium jogászprofesszora javasolta. (Ellenőr, 14. sz. 1848. május 28.)

⁸¹³ Documente, III. 223. számú irat.; Documente, III. 224. számú irat. A szék vezetői a Főkörmányszékhez. Marosvásárhely, 1848. május 23.; Pál-Antal, 2001. 42. számú irat.

politikusok bujtogatásaival indokolták.⁸¹⁴ A biztosok munkáját a Nyárad-mentén fekvő román lakosságú falvakban a nemzetiségi ellentétek nagyban nehezítették. Általánosan elterjedt nézet volt, hogy a birtokosok által szervezett nemzetőrség ellenük irányul, sőt a sárosi román pap arra biztatta a híveit, hogy az önkéntes nemzetőrségbe belépni akarók összeírására kiszálló dullókat üzzék el.⁸¹⁵ A káli járáshoz tartozó Koronka székely lakossága a szervezéshez az alábbi feltételeket szabta:

- Minden házból csak egy személy köteles szolgálni
- A zsellérek csak a falu határain belül kötelezhetők szolgálatra
- A birtokosok csak a szék határain belül kötelesek szolgálni⁸¹⁶

Az Alodi-járáshoz tartozó Alodon és Gegesen senki sem íratta be magát az önkéntes nemzetőrök közé.⁸¹⁷ A kibédiek előre kikötötték, hogy csak a falu határain belül hajlandók szolgálni, a gyakorlatoktól hiányzókat büntetni nem lehet és a tisztjeiket maguk válasszák. A szentistvániak csak abban az esetben hajlandók kimozdulni, ha az összes hasonló társadalmi helyzetű székely össze lesz írva. Arra is volt példa, hogy több falu közös nemzetőrcsapatot hozott létre.⁸¹⁸ A sámsondi járásban az összeírás sikerét számos esetben lázítók akadályozták. A fileiek csak az országgyűlési határozat bemutatása után mutattak hajlandóságot a belépésre, míg a hídvégiek csak a falu határain belüli szolgálatot vállalták.⁸¹⁹

Az elrendelt összeírás az alábbi eredménnyel zárult:

a) Gálfalvi járás⁸²⁰:

Létszám	Szolgálat típusa	Fegyverek száma	Társadalmi helyzet
146 fő	145 gyalog, 1 lovas	19	93 nemes, 42 székely, 8 armalista, 2 magyar

b) Káli járás⁸²¹:

⁸¹⁴ Documenta Neglecta, 151. számú irat. A nemzetőri szervezés önkéntes jellegére: Pál-Antal, 2001. 43. Levél a Guberniumhoz. Marosvásárhely, 1848. május 23.

⁸¹⁵ Pál-Antal, 2001. 50. számú irat. Nyárádtő, 1848. május 28. Vizsgálati jegyzőkönyv.

⁸¹⁶ Pál-Antal, 2001. 51/II-III. számú irat.

⁸¹⁷ Pál-Antal, 2001. 51/VI. számú irat.

⁸¹⁸ Pál-Antal, 2001. 51/VIII. számú irat.

⁸¹⁹ Pál-Antal, 2001. 51/IX. számú irat.

⁸²⁰ Pál-Antal, 2001. 51./I. számú irat. Nyárádszentlászló, 1848. május 27.

⁸²¹ Pál-Antal, 2001. 51. számú irat. II-III. Jegyzőkönyv. Székelykál, 1848. június 3.

Létszám	Szolgálat típusa	Fegyverek száma	Társadalmi helyzet
545 fő	542 gyalogos, 3 lovas	113 puska	426 birtokos, 2 lelkész, 5 iskolamester, 3 zsellér, 13 egyéb

c) Selyei járás⁸²²:

Létszám	Szolgálat típusa	Fegyverek száma	Társadalmi helyzet
482 fő	481 gyalogos, 1 lovas	135 puska	398 birtokos

d) Madarasi járás⁸²³:

Létszám	Szolgálat típusa	Fegyverek száma	Társadalmi helyzet
243 fő	243 gyalogos	66 puska	234 birtokos, 1 armalista

e) Alodijáras⁸²⁴:

Létszám	Szolgálat típusa	Fegyverek száma	Társadalmi helyzet
267 fő	267 gyalogos	-	267 birtokos

f) Jobbágyfalvi járás⁸²⁵:

Létszám	Szolgálat típusa	Fegyverek száma	Társadalmi helyzet
644 fő	644 gyalogos	125 puska, 5 kard	640 birtokos, 4 birtoktalan székely

⁸²² Pál-Antal, 2001. 51/IV. számú irat. Jegyzőkönyv. Demeterfalva, 1848. június 4.

⁸²³ Pál-Antal, 2001. 51/V. számú irat. Mezőmadaras, 1848. június 3.

⁸²⁴ Pál-Antal, 2001. 51/VI. számú irat. Jegyzőkönyv. Lőrincfalva, 1848. június 3.

⁸²⁵ Pál-Antal, 2001. 51/VII. számú irat. Jegyzőkönyv. Búzaháza. 1848. május 21.

f) Szovátai járás:

Létszám	Szolgalat típusa	Fegyverek száma	Társadalmi helyzet
140 fő	140 gyalogos	5 pisztoly, 2 kard	136 birtokos, 3 birtoktalan székely, 1 zsellér

g) Sámsondi járás⁸²⁶:

Létszám	Szolgalat típusa	Fegyverek száma	Társadalmi helyzet
344 fő	A többség gyalogos	-	Túlnyomórészt birtokosok

Összesen:

Létszám	Szolgalat típusa	Fegyverek száma	Társadalmi helyzet
2811 fő	2807 gyalogos, 4 lovas	457 puska, 7 kard, 5 pisztoly	A többség birtokos

Bár az összeírások nem teljesek, annyi azonban megállapítható, hogy az eredmény csekély volt, a létszám messze elmaradt a remélt 20-25 ezer főtől. Az okot a fentebb már jelzett közhiedelmekben kell keresnünk.⁸²⁷ Sokan azt hitték, hogy Szegedre kell vonulniuk és a király ellen kell harcolniuk, vagy a határőri szolgálatot akarják rájuk erőltetni. Június elején a szék megalkotta ideiglenes nemzetőri szabályzatát, melyet két példányban felterjesztettek a Főkormányshékhé.⁸²⁸ A nyár folyamán megalakultak a nemzetőri századok, amelyek

⁸²⁶ Pál-Antal, 2001. 51/IX. számú irat. Jegyzőkönyv. Mezősámsond, 1848. június 3.

⁸²⁷ Vay királyi biztos augusztus 8-án az alábbi jelentést intézte Szemere Bertalan belügyminiszterhez Marosvásárhelyről: „Az őrsereg szervezését itt a városban megkezdvén, még ellenben a székhelyen e tárgyhöz kevés hajlam sőt ellenszenv mutatkozván iránta, óvatosan s' előkészítőleg rendelkeztem.” (Deák, 1943. 136. számú irat.)

⁸²⁸ Pál-Antal, 2001. 52. számú irat. Szeredai Benedek alkirálybíró jelentése a főkirálybíróhoz. Marosvásárhely, 1848. június 1. ; MOL F.37. 1454. Tholdalagi Ferenc gr., főkirálybíró levele Telekihez. Kolozsvár, 1848. június 3.; Fodor, 1936. 11. p.

általában 40-50 fősek voltak, megkezdődtek a rendszeres fegyvergyakorlatok, illetve megtörtént a tisztek megválasztása. Egyenruhával a nemzetőrök egyáltalán nem rendelkeztek.⁸²⁹ A szék nemzetőrsége számára augusztusban 400 db kovás puskát utaltak ki a sorkatonaság készleteiből.⁸³⁰

Szeptember elején a miniszterelnök rendelete értelmében megkezdték az önkéntes nemzetőrség szervezését a törvényhatóságban.⁸³¹ Tholdalagi főkirálybíró a kiutalt 400 fegyvert nem osztotta ki a településeknek, hanem négy század mozgó nemzetőrt szerveztek, amelyet a veszélyeztetett pontokon terveztek bevetni.⁸³² A szervezéssel Tolnay Gábort, Nagy Samut⁸³³, Bereczky Sándort⁸³⁴ és Jeney Józsefet⁸³⁵ bízta meg, a századok 200 fősek voltak, a 800 fős zászlóalj fele saját tulajdonú vadászpuskával volt felfegyverezve.⁸³⁶

A szék nemzetőrségének vezetését – Berzenczey László kormánybiztos javaslatára – Lázár Dénes⁸³⁷ gr., őrnagy vette át októberben.⁸³⁸

5.5. Marosvásárhely

Marosvásárhely szabad királyi városában a nemzetőrség felállításának gondolata március végén merült fel először, az elképzelést a Gubernium gyorsan felkarolta, és egyben kérte, hogy tervezetüket terjesszék fel jóváhagyásra.⁸³⁹ A nemzetőrség megszervezéséről végül az április 15-én, a református templomban tartott népgyűlésen határoztak. A szervezetbe a városi polgárok mellett számos más lakos is be akart lépni.⁸⁴⁰ Elhatározták, hogy a szervezési tervezetet és az ideiglenes szabályokat rövidesen meg fogják alkotni és 1000 példányban kinyomtatni. E tárgyban április 18-ra újabb népgyűlést hirdettek meg.⁸⁴¹ A

⁸²⁹ MOL F.37. 2180. Tholdalagi jelentése. Koronka, 1848. augusztus 4.

⁸³⁰ Fodor, 1936. 10. p.

⁸³¹ ONHT 4161/nő. Tholdalagi jelentése. Marosvásárhely, 1848. szeptember 19..

⁸³² TL 1895/I. 2-3. p.

⁸³³ Bona, 2009. II. 138. p.

⁸³⁴ Bona, 2008. I. 167. p.

⁸³⁵ Bona, 2008. I. 505. p.

⁸³⁶ Orbán, IV. 164. p.; Pál-Antal, 2001. 109. Rendelet Bereczky Sándorhoz. 1848. szeptember 20.; Az alakulat tisztjei közé tartozott még Deésy Boldizsár hadnagy. (Bona, 2008. I. 272. p.)

⁸³⁷ Bona, 2000. 475. p.

⁸³⁸ MOL H.2. 803. Berzenczey levele a miniszterelnökhöz. Marosvásárhely, 1848. szeptember 24.; Az agyagfalvi gyűlésen Lőrinc Józsefet a nagyernyei járás őrnagyává választották. (Bona, 2000. 485. p.) A szék nemzetőrségének tisztikarához tartozott még Bitai Ferenc hadnagy. (Bona, 1998. I. 167-168. p.)

⁸³⁹ Pál-Antal, 2001. 3/I-II. számú irat. A város levele a Főkormányshoz. Marosvásárhely, 1848. március 25. A válasz: Kolozsvár, 1848. március 27.

⁸⁴⁰ Péterfi József, Reich Károly, Kovács Dániel és Dalóczi János polgárok kiáltványt intéztek a marosvásárhelyiekhez április 15-én. Ebben minden polgárt, aki érdekelt a közrend fenntartásába, a nemzetőrségbe való belépésre szólítottak fel. (HTM, 3083/Nyt. Közli: Documenta Neglecta, 68. számú irat.)

⁸⁴¹ Documente, II. 57. számú irat. Lázár János főbíró a Főkormányshoz. Marosvásárhely, 1848. április 17.

gyorsan szerveződő alakulat létszáma május elején már meghaladta az 1000 főt, részére a főbíró 1500 db lőfegyvert és a hozzávaló lőszert igényelt a Főkormányshéktől.⁸⁴² A fegyverigényt azonban a Gubernium egyelőre nem tudta teljesíteni, ellenben a lőszervásárlást a gyulafehérvári készletekből engedélyezte.⁸⁴³ A város polgárai az április 18-án tartott népgyűlésen elfogadták nemzetőrségük ideiglenes szabályait. Eszerint a nemzetőrségbe minden olyan személy felvehető, aki a 18. életévét betöltötte és kötelezi magát a szabályok elfogadására. A szervezésre egy 14 tagú bizottmányt állítottak fel, amelynek két elnöke a főbíró és annak helyettese volt. A bizottmány feladatai közé tartozott:

- Az alkalmas személyek összeírása, és az alkalmatlanok helyettesítésének megoldása
- A létszámhoz képest meghatározza a fő- és altisztek számát. Egy század maximum 150 fős lehetett, tisztikara egy századosból, egy főhadnagyból, egy hadnagyból, az altisztikar pedig 2 őrmesterből, 12 fő- és 12 alkáplárból, 4 dobosból állt. Őket a századok választották. Az első három századhoz még egy fegyőri posztot is létesítettek. A teljes nemzetőrség parancsnokát szintén a nemzetőrök választották.
- Gondoskodik a főőrhely kijelöléséről, ahol egy tiszt felügyelete alatt nappal 12, éjszaka 24 nemzetőr látott el szolgálatot.

A nemzetőrök egyelőre egyenruhával nem rendelkeztek, csak a balkarjukon viseltek nemzeti színű szalagot, sapkájukon pedig ugyanilyen rózsát. A zászlót a főőrhelyen tartották, az esküt a csak a két országrész egyesülése után kívánták letenni. A nemzetőrök kötelességei az alábbiak voltak: az uralkodó és az alkotmány iránti hűség, a rend fenntartása és a tisztek iránti engedelmesség. Gondoskodtak a fegyelmi szabályok megalkotásáról is. Az alakulatot csak a város határain belül lehetett bevetni.⁸⁴⁴ A város nemzetőrségének századai, melyek az utcák alapján szerveződtek, tisztjeiket a május 25-26-án tartott gyűlésen választották meg. A református kollégium tanulói külön századot képeztek, melynek parancsnoka Török János tanár volt.⁸⁴⁵ A vadászcsapat létszáma ekkor még nem érte el a 150 főt, így itt a tisztek megválasztását elhalasztották. A városi tanács elrendelte 1000 lándzsa és a dobok elkészítését,

⁸⁴² Documente, III. 132. számú irat. Lázár János főbíró a Főkormányshékhez. Marosvásárhely, 1848. május 5.; Pál-Antal, 2001. 31. számú irat.

⁸⁴³ Documente, IV. 104. számú irat. Teleki főkormányzó levele a városhoz. Kolozsvár, 1848. május 19.

⁸⁴⁴ Ellenőr, 10. sz. 1848. május 21. August ezredes, a helyi sorkatonaság parancsnoka kijelentette, hogy a nemzetőrség számára nem tud fegyvert biztosítani.; Fodor, 1936. 8. p.; Pál-Antal, 2001. 39. számú irat. A városi nemzetőrség szabályai. Marosvásárhely, 1848. május 20.; Hints, 2002. 857-860. p.

⁸⁴⁵ Koós, 1890. 170-171. p.

valamint 3,5 mázsa lőpor megvásárlását,⁸⁴⁶ illetve a lőtér kijelölését.⁸⁴⁷ A nemzetőrségbe be nem lépni akarok a rendőrségéd felügyelete mellett kötelesek voltak az utcájuk végén őrszolgálatot adni.⁸⁴⁸ A nemzetőrség „fővezérévé” Lázár József grófot választották,⁸⁴⁹ de az alakulatot Klement György százados, a 62. (Turszky) sorgyalogezred tisztje irányította.⁸⁵⁰ A nemzetőrök a gyakorlataikat a Postaréten tartották.⁸⁵¹

A nemzetőrség állapota május végén az alábbi volt⁸⁵²:

Század	Utca	Parancsnok
I.	Szentmiklós	-
II.	Poklos	Lázár Dénes gr.
III.	Poklos	Bálintith József br. ⁸⁵³
IV.	Szentgyörgy	Reich Károly
V.	Szentgyörgy	Túri József
VI.	Szentkirály	-
VII.	Református Kollégium ifjúsága	Török János
VIII.	Vadászcsapat	-

Június közepén a város vezetése az ezer főt is meghaladó nemzetőrségük⁸⁵⁴ számára legalább 500 puska kiutalását sürgette a Főkörmányszéktől. Kérésükben kifejtették, hogy a vidék lakossága a várostól remél segítséget, de mit ér a fegyvertelen nemzetőrség?⁸⁵⁵ A kérelem hatására a Gubernium 300 kovás puska kiutalását rendelte el Gyulafehérvárról.⁸⁵⁶ Az alakulat vezetését június 15-én Lázár Dénes vette át.⁸⁵⁷

⁸⁴⁶ Pál-Antal, 2001. 48. számú irat.

⁸⁴⁷ Hints, 2002. 860. p.

⁸⁴⁸ Pál-Antal, 2001. 53. számú irat. Tanácsülési jegyzőkönyv. Marosvásárhely, 1848. június 7.; Hints, 2002. 860.

p.

⁸⁴⁹ Pál-Antal, 2001. 54. számú irat. Tanácsülési jegyzőkönyv. Marosvásárhely, 1848. június 10.

⁸⁵⁰ Bona, 2000. 276. p.

⁸⁵¹ Imreh, 2003. 36. p.

⁸⁵² Hints, 2002. 860. p.

⁸⁵³ A királyi tábla tiszteletbeli ülnöke. (Tiszti névtár, 25. p.)

⁸⁵⁴ „ideiglenesen organizált polgári őrseregük számára”

⁸⁵⁵ Documente, VII. 71. számú irat. A város levele. Marosvásárhely, 1848. június 19. ; Ellenőr, 31. sz. 1848. június 27.

⁸⁵⁶ Fodor, 1936. 10. p.; Pál-Antal, 2001. 67. számú irat. A főkörmányszéki levele. Kolozsvár, 1848. július 7.; Hints, 2002. 860. p.; Ellenőr, 48. sz. 1848. július 27.; Hints, 2002. 873. p.; Közlöny, 65. sz. 1848. augusztus 12.

⁸⁵⁷ Hints, 2002. 860. p.

A nemzetőrség helyzete júliusban az alábbi volt:

Század	Létszám	Fegyver
I.	103	25 puska, 63 lándzsa
II.	80	-
III.	64	-
IV.	122	25 puska
V.	54	10 puska
VI.	162	34 puska

Összesen: 665 fő, 94 puska, 63 lándzsa⁸⁵⁸

A Gubernium rendeletére a város vezetése augusztus elején beküldte az állapotjelentését. Eszerint az alakulat 885 fős, akik önként ajánlkozók, de a soraikban olyanok is vannak, akik nem esnek az összeírás hatálya alá, ellenben az alkotmány védelmében érdekeltek.⁸⁵⁹ Rendelkeztek 300, Gyulafehérvárról kiutalt kovás puskával, 257 saját lőfegyverrel és 102 lándzsával, bár az utóbbit a nemzetőrök nem fogadták el, mindenki lőfegyvert szeretett volna. A nemzetőrség hat századot és egy lövész csapatot képezett, a tanulókból alakult század a nyár folyamán feloszlott. A város vezetői a nemzetőrség intézménye iránt ellenszenvet nem tapasztaltak.⁸⁶⁰ Augusztus közepén tanács elrendelte a XXII. törvénycikk alapján történő összeírást⁸⁶¹, egyben a miniszterelnök rendeletére az önkéntes nemzetőri szervezést. Az utóbbi azonban csekély eredménnyel járt, így a nemzetőrség egyik tisztje javasolta, hogy Kolozsvár példájára a város pótolja ki a napidíjat, gondoskodjon a rokkantakról és az esetek családjairól.⁸⁶² A városban 14 fő jelentkezett önkéntes nemzetőrnek, de ebből négyen átléptek a Kossuth-lovagokhoz. A főbíró szerint a legfőbb probléma az volt, hogy a családok egyének a tartós szolgálatot nem vállalták.⁸⁶³ A

⁸⁵⁸ Pál-Antal, 2001. 70. számú irat.

⁸⁵⁹ Erre a törvényhatóságok számára a XXII. törvénycikk lehetőséget biztosított.

⁸⁶⁰ Pál-Antal, 2001. 73/I. számú irat. Mikó Imre gr., helyettes főkörmányzó levele. Kolozsvár, 1848. augusztus 3.; Uo. 73/II. számú irat. A város válasza. Marosvásárhely, 1848. augusztus 24.

⁸⁶¹ Pál-Antal, 2001. 75. számú irat. Lázár János főbíró az intéző bizottmányhoz. Marosvásárhely, 1848.

augusztus 16.; Kolozsvári Híradó, 49. sz. 1848. augusztus 24. A nemzetőrség felett augusztus 6-án Vay királyi biztos szemlét tartott és elrendelte a XXII. tck. alapján történő összeírást.; Hints, 2002. 871. p.

⁸⁶² Pál-Antal, 2001. 81. számú irat. Hajnal József hadnagy levele a fővezérhez. Marosvásárhely, 1848. augusztus 25.

⁸⁶³ ONHT, 4125/nő. Lázár János főbíró levele. Marosvásárhely, 1848. szeptember 16.

románság mozgalmái miatt a város vezetése szeptember közepén egy 300 fős önkéntes nemzetőr csapatot kívánt szervezni.⁸⁶⁴

Október végén a város jelentette az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak, hogy a XXII. törvénycikk szerinti összeírást befejezték, a nemzetőrség 1130 főből áll és hat századra tagozódik. A tiszteket a százados rendfokozatig megválasztották, és a tisztikar az alábbiak szerint alakult⁸⁶⁵:

Parancsnok: Jakabos János ny. százados,⁸⁶⁶ segédtisztje Lázár Ádám főhadnagy.

1. század: Reich Károly százados, Bornemissza József főhadnagy, Görög Elek és Molnár Lajos⁸⁶⁷ hadnagyok.

2. század: Görög Károly százados, Hildebrand József⁸⁶⁸ főhadnagy, Kovács Áron⁸⁶⁹ és Lénárd Károly hadnagyok.

3. század: Korondi Lajos százados, Keresztesy Károly⁸⁷⁰ főhadnagy, Betri Mihály és Mihály Elek hadnagyok.

4. század: Szabó Ádám százados, Lázár Ádám főhadnagy, Hajnal József⁸⁷¹ és Bálint József hadnagyok.

5. század: Bálint József br., százados, Filep Lajos főhadnagy, Görög Sándor és Reich József⁸⁷² hadnagyok.

6. század: Márkosfalvi Lajos százados, Soós József⁸⁷³ főhadnagy, Jakab János⁸⁷⁴ és Dimény Lajos hadnagyok.

A város egyben kérte Jakab János parancsnok őrnagyi kinevezését.

5.5.1. A nemzetőrség mozgósítása 1848 októberében

Szeptember közepén, a románság Balázsfalvára történő tömeges vonulása miatt Bánffy János br., Küküllő-megyei főispán segítséget kért a széktől. Az események hatására

⁸⁶⁴ Közlöny, 113. sz. 1848. október 6.

⁸⁶⁵ ONHT 7817/nő. Jakabos János őrnagy jelentése. Marosvásárhely, 1848. október 27.

⁸⁶⁶ Bona, 2000. 405. p.

⁸⁶⁷ Harmincados. (Tiszti névtár, 194. p.)

⁸⁶⁸ Kamarai hivatalnok. (Tiszti névtár, 184. p.)

⁸⁶⁹ Bona, 1998. II. 278-279. p.

⁸⁷⁰ Kamarai hivatalnok. (Tiszti névtár, 184. p.)

⁸⁷¹ Bona, 2008. I. 422. p.

⁸⁷² Kancelláriai hiteles jegyző. (Tiszti névtár, 9. p.)

⁸⁷³ Marosvásárhelyi ügyvéd. (Tiszti névtár, 27. p.)

⁸⁷⁴ Marosvásárhelyi ügyvéd. (Tiszti névtár, 27. p.)

elrendelték Marosvásárhely és Marosszék nemzetőrségeinek teljes készenlétét.⁸⁷⁵ A készültséget a balázsfalvi gyűlés szétoszlása után egyelőre megszüntették.

A III. balázsfalvi gyűlés után a nyárádtői románok – akik a nemzetőri összeírást megtagadták - megkezdték a fegyveres szervezkedést és gyakorlatozást.⁸⁷⁶ A Mezőség felé eső székely falvak nemzetőrségei, melyek lőfegyverrel nem rendelkeztek, október elején teljes készenlétben voltak.⁸⁷⁷ A szék mozgó nemzetőrségét, melynek parancsnoka Tolnay Gábor⁸⁷⁸ volt, az alábbiak szerint helyezték el:

1. század: Jedd.

2. század.: Mezőmadaras.

3. század: Lukafalva és Vaja.⁸⁷⁹

Ezzel párhuzamosan rendelték el Marosvásárhely teljes lakosságának készenlétét.⁸⁸⁰

A szék nemzetőrei október 16 után a székely tábor marosszéki dandárjának kötelékébe kerültek, és részt vettek annak harcaiban.

A marosvásárhelyi vereség után (november 5) a bevonuló császári csapatok a város nemzetőrségét lefegyverezték.⁸⁸¹

5.6. Aranyosszék

Az egy mezővárossal és 13 faluval rendelkező, a megyék közé ékelődött kis székely törvényhatóság lakossága korszakunkban nagyobb részt székelyekből, kisebb részt románokból állt. Népeségéből állították ki a 11. (székely) határőr huszárezred 1. őrnagyi osztályának első századát, amelynek székhelye Bágyon volt.⁸⁸²

5.6.1. A nemzetőrség szervezése 1848-ban

A székben az április 12-én tartott közgyűlésen döntöttek a nemzetőrség felállításáról. A főkirálybíró a döntés azzal indokolta, hogy a harasztosi románok a birtokosokra és a székelyekre akarnak támadni, fegyverkeznek. Az általános fenyegetettség miatt úgy

⁸⁷⁵ Pál-Antal, 2001. 101., 102, 103, 105, 106, 108. számú iratok.

⁸⁷⁶ Pál-Antal, 2001. 120. számú irat. Cseh József dűllőbiztos jelentése. 1848. október 2.

⁸⁷⁷ Pál-Antal, 2001. 121. számú irat.

⁸⁷⁸ Bona, 2000. 682. p.

⁸⁷⁹ Pál-Antal, 2001. 137. számú irat. Tholdalagi főkirálybíró jelentése Vayhoz. Marosvásárhely, 1848. október 14.

⁸⁸⁰ Pál-Antal, 2001. 134. számú irat. Tanácsülés. Marosvásárhely, 1848. október 12.

⁸⁸¹ Heydte, 1863. 151. p.

⁸⁸² A század hidasi szakasza románokból állt.

határoztak, hogy minden székely lakos „rang, személy, válogatás nélkül” a nemzetőrség tagja legyen. A szék azonban fegyverrel nem rendelkezett, így „könyörögve” kértek 2000 puskát a gyalogságnak, 100 karabélyt, 100 pár pisztolyt és 100 szablyát a lovasságnak.⁸⁸³ A Gubernium a kérést a főhadparancsnoksághoz továbbította április 26-án.⁸⁸⁴ A szék vezetése a fegyverigényét május 17-én megismételte azzal, hogy 500 puskára a hozzávaló lőszerrel már feltétlenül szükségük lenne. A főkormányzó válaszában kifejtette, hogy fegyverrel most nem rendelkezik, de ahogy lehetősé lesz rá, a kérést igyekszik teljesíteni.⁸⁸⁵ Bár a szék lakosai közül számosan kinyilvánították készségüket a nemzetőrségbe való beállásra, a gyakorlatoktól rendszeresen távolmaradtak, ezért a főkirálybírónak külön intézkedést kellett kiadnia az ügyben.⁸⁸⁶ Bágyonban, a székely huszárszázad tisztje, Jósika János br. alszázados megtiltotta a határőrök belépését a nemzetőrségbe. Az ellentétek miatt a helyi nemzetőrség vezetője gyűlést hívott össze, Jósika azonban elmenekült, majd a gyűlés befejeztével visszatért.⁸⁸⁷

A poljáni románság lázongása miatt a főkirálybíró sorkatonaságot kért, az igényt azonban a Főkormányzók nem tudta teljesíteni. Javasolták, hogy a közbiztonságot a felállított, vagy felállítandó nemzetőrseggek segítségével tartsák fenn, mivel ezek úgylis székelyekből állnak, „kik minden veszélyes mozgalmait az oláhságnak csírájában megfojthatják.”⁸⁸⁸

A XXII. törvénycikk alapján történő összeírást a június 14-én tartott székgyűlésen határozták el.⁸⁸⁹

A szék nemzetőrsege –amely szabályzattal nem rendelkezett- augusztusban az alábbiak szerint épült fel⁸⁹⁰:

Helység	Létszám	Fegyverzet
Harasztos	117	3 puska, 20 lándzsa
Székelykocsárd	120	16 puska, 30 lándzsa
Polján	91	9 puska
Szentmihály	173	34 puska, 6 lándzsa, 14 kard,

⁸⁸³ Documente, II. 121. számú irat. Dindár Antal főkirálybíró a Főkormányzókhoz. Kövend, 1848. április 20.

⁸⁸⁴ Documente, II. 200. számú irat.

⁸⁸⁵ MOL F.37. 1335.

⁸⁸⁶ Documente, IV. 63. számú irat. Boncza Sámuel bizottmányi jegyző a főkirálybíróhoz. Kövend, 1848, május 17.

⁸⁸⁷ Ellenőr, 10. sz. 1848. május 21.; Orbán, 1872. XVI. Aranyosszéknek a Keresztesmező felső részén fekvő falvai.

⁸⁸⁸ Documente, VIII. 170. számú irat. A Főkormányzók válaszlevele. Kolozsvár, 1848. június 30.

⁸⁸⁹ Orbán, 1872. XVI. Aranyosszéknek a Keresztesmező felső részén fekvő falvai.

⁸⁹⁰ MOL F.37. 2253. A szék levele. Kövend, 1848. augusztus 18.; Ezzel szemben az Ellenőr tudósítója szerint a szék június végén ideiglenes nemzetőri szabályzatot alkotott. (Ellenőr, 30. sz. 1848. június 25.); ONHT 8014/nő.

		9 pisztoly
Mészkő	64	10 puska, 1 lándzsa, 1 kard
Sinfalva	80	9 puska, 2 lándzsa, 8 pisztoly
Rákos	92	32 puska, 12 lándzsa, 8 kard
Várfalva	136	28 puska, 4 lándzsa, 7 kard, 25 pisztoly
Csegez	62	11 puska, 3 lándzsa, 9 kard, 2 pisztoly
Kövend	150	50 puska
Bágyon	60	14 puska
Kercsed	119	23 puska, 18 lándzsa
Felvinc	287	20 puska, 29 lándzsa

Összesen: 1554 fő⁸⁹¹, 269 puska, 122 lándzsa, 39 kard, 44 pisztoly.

A hat századra tagozódó nemzetőrzászlóalj tisztikarát szeptember 10-én választották meg az alábbiak szerint⁸⁹²:

Század	Település	Százados	Főhadnagy	Hadnagy	Őrmester
I.	Szentmihályfalva, Polján	Szarvadi Lajos ⁸⁹³	Szentpáli Ignác	Nagy Miklós, Gyulai János	Szatmári Sámuel, Nagy József
II.	Kercsed, Bágyon, Csegez,	Korenka Lajos	Fodor Gábor	Szász Mózes ⁸⁹⁴ , Bágyoni Miklós	Szabó János, Joó Károly
III.	Rákos, Várfalva	br. Jósika Pál	Fodor József	Bartha Domokos, Komjátszegi	Borbély Mózes, Fodor

⁸⁹¹ A nemzetőrségbe a székely huszárokat és a románokat nem írták össze. (Közlöny, 1848. 92. sz. 1848. szeptember 15.)

⁸⁹² Vay, 472/E. Dindár Antal levele, Kövend, 1848. szeptember 10.; Bona Gábor kutatásai szerint Simonfi József is a szék nemzetőrségének századosa volt. (Bona, 1999. III. 148. p.)

⁸⁹³ Bona, 2009. II. 395. p.

⁸⁹⁴ Bona, 2009. II. 399. p.

				Lajos	Zsigmond
IV.	Felvinc	Magyari Pál ⁸⁹⁵	Magyari György	Kovács Károly, Bíró Mihály	Szilágyi István
V.	Harasztos	Fosztó Károly ⁸⁹⁶	Horváth György ⁸⁹⁷	Pongráz Béni, Bartók József	Török János, Nagy Ferenc
VI.	Kövend, Mészkő, Sinfalva	Gál Miklós	Létai Lajos ⁸⁹⁸	Égei János ⁸⁹⁹ , Szász István	Adámosi György, Demien Mózes ⁹⁰⁰

A szék vezetése⁹⁰¹ és Felvinc városa⁹⁰² még augusztus végén is sürgették az igényelt fegyverek kiutalását. Fegyverek hiányában Felvinc 300 fős nemzetőrsége pálcával gyakorlatozott. Az mezőváros nemzetőrségének szépen himzett zászlaját „adta Zudor Károlyné Antal Klára”,⁹⁰³ melynek felszentelésére május 14-én a szabad ég alatt került sor.⁹⁰⁴ A zászló selyemből készült, piros és zöld szegéllyel, gazdag aranyozással, egyik felén bársony, másik felén zöld selyemhímzéssel. Rajta az alábbi felirat szerepelt: „N-F-Vintz őrségé 1848”⁹⁰⁵

Végül kaptak 300 db fegyvert Gyulafehérvárról, ezt azonban kevesellték, és még ugyanennyit igényeltek.⁹⁰⁶ Kérésüknek azzal adtak nyomatékot, hogy az augusztus 13-án kelt rendelet értelmében megkezdték az önkéntes nemzetőrség szervezését, de ez fegyver nélkül reménytelen vállalkozás.⁹⁰⁷ Az önkéntes nemzetőri szolgálatot vállalóknak a törvényhatóság pénzt és szállást, kiképzőiknek pedig fizetést szavazott meg. A székgyűlésen a lakosság úgy

⁸⁹⁵ Bona, 2009. II. 59. p.

⁸⁹⁶ Aranyosszék pénztárnoka. (Tiszti névtár, 79. p.)

⁸⁹⁷ Bona, 2008. I. 463. p.

⁸⁹⁸ Bona, 1998. II. 387. p.

⁸⁹⁹ Aranyosszék adóbiztosa. (Tiszti névtár, 80. p.)

⁹⁰⁰ Aranyosszék levéltárnoka. (Tiszti névtár, 80. p.)

⁹⁰¹ Vay, 656. 1848. augusztus 24.

⁹⁰² Vay, 657. ; Kérelmüket szeptember 14-én megismételték. (Vay, 1004.)

⁹⁰³ Orbán, 1872. XVI. Aranyosszéknek a Keresztesmező felső részein fekvő falui.

⁹⁰⁴ Ellenőr, 11. sz. 1848. május 23.

⁹⁰⁵ TL 1893/20.

⁹⁰⁶ Emellett 200 db saját fegyverrel is rendelkeztek. (Közlöny, 92. sz. 1848. szeptember 15.)

⁹⁰⁷ Vay, 825. Dindár Antal főkirálybíró levele. Kövend, 1848. augusztus 28.; Vay, 854. A szék fegyverigénye. Kövend, 1848. augusztus 24. ; Ellenőr, 75. sz. 1848. szeptember 12.

döntött, „ha menni kell, menjünk mindannyian”, így a nemzetőrség 20-30 év közötti korosztályából mobilis alakulatot szerveztek.⁹⁰⁸ Önkéntes nemzetőrnek 80 fő jelentkezett⁹⁰⁹, a szervezéssel Zudar Károlyt⁹¹⁰ bízta meg, aki azonban rövidesen a 11. honvédszászlóaljba lépett be, így a szervezést leállították.⁹¹¹ A széki nemzetőrszászlóalj parancsnokává Benő István⁹¹² kilépett főhadnagyot javasolta őrnagyi rangban a törvényhatóság vezetése,⁹¹³ aki mellé segédnek Demeter Zsigmondot⁹¹⁴ nevezték ki hadnagyi ranggal.⁹¹⁵ A zászlóalj kiképzését a 62. (Turszky) sorgyalogezred négy káplárja végezte.⁹¹⁶

A mobilizációra azért is szükség volt, mert szeptember elején 300 román felkelő nyomult be Székelykocsárdra, ellenük a helyi, illetve a harasztosi és felvinci nemzetőrsegeket mozgósították.⁹¹⁷ A Tordai hasadéokban összegyűlt 200-300 felkelő ellenében pedig Várfalva, Polján és Szentmihályfalva nemzetőreit helyezték készenlétbe, a szükséges lőpor beszerzését pedig a falusi előjárók kötelességévé tették.⁹¹⁸ Szeptember végén a szék nemzetőrségének három százada⁹¹⁹ a Maros-mentén, a Kocsárd-Hidas-Csesztve vonalon teljesített állandó őrszolgálatot. Veresmart, Kocsárd, Földvár és Inakfalva nemzetőrei képezték a második vonalat, míg a tartalékszázad Felvincen állomásozott.⁹²⁰ A nemzetőrséget elsődlegesen a III. balázsfalvi gyűlés után kezdődő román felkelés miatt mozgósították.⁹²¹ A nemzetőrök egyenruhával és háttaslovakkal nem rendelkeztek, ami demoralizálólag hatott.⁹²² Október 9-én a teljes nemzetőrszászlóaljat készségbe helyezték, és egyben újabb fegyvereket kértek Vay királyi biztostól.⁹²³ Október közepén a székben a népfelkelést is elrendelték.⁹²⁴

⁹⁰⁸ Vay, 858. A szék jelentése. Kövend, 1848. augusztus 24.; ONHT 4085/nő. A szék levele az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz. Kövend, 1848. augusztus 28.

⁹⁰⁹ Közlöny, 92. sz. 1848. szeptember 15.; Orbán, 1872. XVI. Aranyosszéknek a Keresztesmező felső részén fekvő falvai.

⁹¹⁰ Bona, 2009. II. 585. p.

⁹¹¹ ONHT 4308/nő. Dindár Antal jelentése, Kövend, 1848. szeptember 4.

⁹¹² Bona, 2000. 239-240. p.

⁹¹³ Vay, 1147. Dindár Antal jelentése, Kövend, 1848. szeptember 19. Benő a zászlóalj vezetését október 18-án vette át. (Vay, 1562.) ; Benő kinevezése: Vay, 1966. Az Országos Honvédelmi Bizottmány levele. Pest, 1848. október 26.

⁹¹⁴ Bona, 2008. I. 275. p.

⁹¹⁵ ONHT 8014./nő.

⁹¹⁶ Vay, 1226. Dindár Antal jelentése, Kövend, 1848. szeptember 28.

⁹¹⁷ Vay, 933. Dindár Antal jelentése, Kövend, 1848. szeptember 12.

⁹¹⁸ Vay, 1018. Dindár Antal jelentése, Kövend, 1848. szeptember 13.

⁹¹⁹ A szék nemzetőrségének bevethetőbb, lőfegyverrel felszerelt része.

⁹²⁰ Vay, 1098. Benő István őrnagy levele. Felvinc, 1848. szeptember 23.

⁹²¹ Vay, 1122. Dindár Antal jelentése, Kövend, 1848. szeptember 24.; Vay, 1164. Dindár Antal jelentése, Kövend, 1848. szeptember vége.

⁹²² ONHT 7364/nő. Benő őrnagy levele. Felvinc, 1848. október 29.

⁹²³ Vay, 1447. A szék állandó bizottmányának ülése. Kövend, 1848. október 9. Emellett gondot okozott a löporhiány is. (Vay, 1518. és 1570.)

⁹²⁴ Vay, 1466. Zeyk József kormánybiztos levele. Torda, 1848. október 17. Közli: Deák, 1943. 201. számú irat.

Október végén újabb nemzetőri összeírást rendelték el, melynek eredményeképpen a nemzetőrséget 3 részre tagolták⁹²⁵:

- Alsó járás (Kocsárd, Harasztos, Polján): 321 fő.
- Felvinc: 247 fő.
- Felső járás: (Csegez, Várfalva, Kövend, Bágyon, Sinfalva, Kercsed, Szentmihály): 1045 fő.
- Összesen: 1613 fő.

Az aranyosszéki nemzetőrök 300 db, Gyulafehérvárról kiutalt kovás puskával, 235 saját löfegyverrel, 543 lándzsával és 478 vasvillával voltak felfegyverezve októberben.⁹²⁶

A szék nemzetőrei és az aranyosszéki székely huszárszázad kivette a részét a Nagyenyed-környéki harcokból⁹²⁷, a vármegyékben élő szórvány magyarságnak rendszeresen segítséget nyújtottak.⁹²⁸ A szék népfelkelő tábora, amely magába foglalta a teljes nemzetőrséget is, november elején Keresztesen volt. Mivel Kövend kiesett a védelmi vonalból, a szék központját Felvincre helyezték át.⁹²⁹ Nagyenyed, majd Torda feladása után a felfegyverzett nemzetőröket és a székely huszárokat Kolozsvárra rendelték, így a széket sorkatonaság és a román felkelők szállták meg,⁹³⁰ akik Felvincet november 11-én feldúlták és felégették.⁹³¹

5.7. Nemzetőrök a székely tábor kötelékeiben

1848 őszén az erdélyi helyzet megoldását sokan a székelység mozgósításától remélték. A székely had felállítását az október 16-18-án tartott agyagfalvi gyűlés határozta el, kimondva férfi lakosság teljes mozgósítását.⁹³² A tábor élére a 11. (székely) huszárezred parancsnokát, Sombory Sándor ezredest állították. A négy széknek megfelelően 4, egyenként

⁹²⁵ ONHT 8014/nő. Dindár Antal jelentése. Kövend, 1848. október 30.; Orbán, 1872. XVI. Aranyosszéknek a Keresztesmező felső részén fekvő falvai.

⁹²⁶ ONHT 6149/nő. Benő őrnagy jelentése. Felvinc, 1848. október 17.

⁹²⁷ A szék nemzetőrségének 3., 4., 5. századai és a székely huszárszázad. (Orbán, 1872. XVI. Aranyosszéknek a Keresztesmező felső részén fekvő falvai.)

⁹²⁸ MOL H.2. KPA. Dindár Antal főkirálybíró jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz a szék állandó bizottmányi üléséről. Kövend, 1848. október 20. előtt.; Orbán, 1872. VII. Harasztos, Nagylak és Székelyföldvár környéke.; Egyed, 1998. I. 225. p.

⁹²⁹ Vay, 2041. Dindár Antal jelentése. Kövend, 1848. november 6.; Vay, 2146. A szék jelentése. Torda, 1848. november 11.

⁹³⁰ Vay, 2238. Dindár Antal jelentése. Kövend, 1848. november 15.

⁹³¹ Orbán, 1872. XVI. Aranyosszéknek a Keresztesmező felső részén fekvő falvai.; Orbán, 1872. IX. Felvinc.; Egyed, 1998. I. 232. p.

⁹³² Kővári, 1861/a. XLV. számú irat. Az agyagfalvi gyűlés jegyzőkönyve.

4000-4000 fős dandár létrehozását mondták ki.⁹³³ A székely tábor tehát lényegében egy közel tizenöt-húszezres létszámú népfelkelő „hadtest” volt, melynek kötelékében kb. 2500 reguláris katona is harcolt. Tüzérséggel egyáltalán nem rendelkeztek.⁹³⁴ A reguláris alakulatok közé sorolandók a két székely határőrezred egy-egy zászlóalja, a székely huszárezred három százada és a 12. honvédzászlóalj.⁹³⁵ Harcértékük szempontjából a második vonalat képezték a székek és városok felfegyverzett nemzetőrségei, melyek részben a gyulafehérvári fegyverraktárból, részben saját, főleg vadászpuskával voltak felszerelve. A harmadik lépcsőt pedig a lándzsával, kaszával, vasvillával felfegyverzett népfelkelők képezték.⁹³⁶ A második és harmadik vonal között sok esetben nem lehetett különbséget tenni, a reguláris alakulatok alacsony száma miatt a dandárok fegyelme gyenge volt.⁹³⁷ Bár a székely tábort több forrásban is a székelység „nemzeti őrseregének” titulálták, a dandárokat nem a XXII. törvénycikk szerint, hanem népfelkelési alapon szervezték.⁹³⁸ Ennek ellenére az utóbbiak alárendeltségében számos „tisztán” nemzetőri egység is küzdött, az alakulatokat túlnyomórészt a gyűlésen választott nemzetőrtisztek vezették, így a kérdéskörrel foglalkoznunk kell.

A székely tábor vezetése a népfelkelőkből nemzetőrzászlóaljakat kívánt szervezni, melynek létszáma legalább 800, legfeljebb 1200 fő lehetett. Parancsnoknak –ahol kinevezett őrnagy nem volt- egy „tanult” tisztet kellett kinevezni. A nemzetőrök tisztjeiket századosig maguk választhatták, csak megerősítés végett kellett felterjeszteni a személyeket a főparancsnoksághoz. A megválasztott altiszteket a zászlóaljparancsnok erősítette meg. Minden zászlóaljhoz egy hadügyészt, 3 alorvost és egy zászlóvivőt is biztosítani kellett.⁹³⁹ Tekintettel arra, hogy a dandárok létszáma az állandó szökések miatt folyamatosan csökkent, a szép elképzelés papíron maradt.⁹⁴⁰

⁹³³ Kovács, 1979. 19. p.

⁹³⁴ Egyed, 1997. I. 196-203. p.

⁹³⁵ A 14-15. határőrezredek egy-egy zászlóalja és a székely huszárezred egy osztálya a magyarországi hadszíntereken állomásozott. (Erről bővebben: Székely határőrök, 2008.) A 12. honvédzászlóalj marosvásárhelyi székhelyű volt, a honvédek mintegy 80%-a korszerű, Augustin gyutacsos puszkákkal rendelkezett. (Süli, 2004. 59-61. p.; Pál-Antal, 2001. 145. számú irat.)

⁹³⁶ A székelyföldi nemzetőrségek részére ismereteink szerint 1100 kovás puskát utaltak ki Gyulafehérvárról E mellett feltehetőleg sokan jutottak fegyverekhez a három határőrezred fegyverraktáraiból is. Ez azonban csak töredéke volt az igényeknek, a többség nem rendelkezett lőfegyverrel. (Süli, 2000. 619-624. p.) ; Egyed, 1997. I. 302. p. Keller János kormánybiztos jelentése.

⁹³⁷ MOL H.2. 1834. Mikó Imre gr. jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Marosvásárhely, 1848. október 21.

⁹³⁸ MOL H.2. 1834. Vay jelentése. Kolozsvár, 1848. október 22.; A székely tábor fegyelme emiatt rendkívül laza volt. Egy szemtanúi visszaemlékezés szerint: „Egyáltalában nagyon rossz fegyelem volt a székely seregben, azért napirenden volt köztük a gyilkolás, rablás, gyújtogatás.” (Bánffy, 1931. 34. p.)

⁹³⁹ MOL SÁL A székely tábor parancskönyve. Ismerteti: Németh, 2008. 140-141. p.

⁹⁴⁰ A székely tábor harcait részletesebben a Kossuth szabadsapat szervezéséről írt fejezetekben fogom bemutatni.

A marosvásárhelyi győzelmük után a császári csapatok meglepték és lefegyverezték a radnóti várkastélyt őrző székelyeket. A Tolnay Gábor vezette marosszéki mozgó nemzetőrség Tordára szorult vissza, csatlakozva a Mikes Kelemen ezredes vezette magyar csapatokhoz.⁹⁴¹ Tolnay itt szervezte zászlóaljja alakulatát, mely négy századból állt. A századok parancsnokai az alábbi személyek voltak:

1. század: Nagy Samu.⁹⁴²
2. század: Zeyk László.⁹⁴³
3. század: Bereczky Sándor.⁹⁴⁴
4. század: Bereczky László.⁹⁴⁵

A zászlóalj, melynek létszáma 500 fő körül volt, 380 szuronyos puskával, 130 vadászfegyverrel, illetve lándzsával volt felfegyverezve.⁹⁴⁶ Az alakulat a későbbiek folyamán részt vett az észak-erdélyi harcokban.⁹⁴⁷

5.8. A nemzetőrség szervezése Szászföldön

5.8.1. A szász székekben alakult magyar nemzetőrsegek története

Bár az erdélyi szász nemzet mindössze egy tizedét tette ki a tartomány összlakosságának,⁹⁴⁸ a náció a nagyfejedelemség politikai és gazdasági szervezetében meghatározó szerepet játszott. Az erdélyi három kiváltságos nemzet egyike kilenc székben⁹⁴⁹ és két kerületben⁹⁵⁰ tartotta kezében a közigazgatás irányítását. Az erdélyi országgyűléseken követik féltékenyen őrizték municipiális és kulturális autonómiájukat, szembeszállva a magyar liberális nemesség modern nemzetállam megteremtésére, valamint Magyarország és Erdély uniójára irányuló törekvéseivel. Gazdasági erejüket pedig viszonylag

⁹⁴¹ MOL H.2. 3038. Vay jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Kolozsvár, 1848. november 10.; A zászlóalj részére november elején ruházatot utaltak ki Kolozsváron. (Vay, 2113. Rendelet Kolozsvár főbírójához. Kolozsvár, 1848. november 11.)

⁹⁴² Bona, 2009. II. 138. p.

⁹⁴³ Bona, 2009. II. 578. p.

⁹⁴⁴ Bona, 2009. I. 167. p.

⁹⁴⁵ Bona, 2008. I. 166. p.

⁹⁴⁶ Orbán, IV. 166. p.

⁹⁴⁷ Erről bővebben a kolozsvári nemzetőrség történetét felvázoló fejezetben.

⁹⁴⁸ A románság lélekszáma 1290970, míg a magyarságé 606009 volt. (J. Söllner: Statistik des Grossfürstentums Siebenbürgen. Hermannstadt. 1856. 393. p.)

⁹⁴⁹ Szeben, Medgyes, Segesvár, Köhalom, Nagysink, Újegyház, Szerdahely, Szászváros, Szászsebes.

⁹⁵⁰ Brassó, Beszterce.

belterjes mezőgazdaságuk, kézműiparuk és kereskedelmük alapozta meg.⁹⁵¹ Politikai központjuk Nagyszeben városa volt, amely köré csoportosuló szász székek együttesét Királyföldnek nevezték. Nagyszebenben volt még az erdélyi főhadparancsnokság, a kincstartóság, a tartományi főbiztosság és a főposta székhelye, így a városban jelentős számú magyar tisztviselő is élt. Bár a Királyföldön a román lakosság lélekszáma meghaladta a szászokét, azonban a politikai és gazdasági jogokat csak az utóbbiak gyakorolták. Ez számos konfliktus előidézője volt. E mellett nem volt elenyésző a jobbágysorban élő magyarság lélekszáma sem. A Királyföldön közel 40 ezer magyar élt, legjelentősebb tömböt a Brassóvidéken élő hétfalusi csángók képviselték.

5.8.2. A szász nemzetőrségek szervezésének vázlata

A szász nemzetőrségek sajátos jellegük miatt külön fejezetet érdemelnek. Bár a magyar nemzetőrségekkel együtt jöttek létre, a különállásukat végig megőrizték. Noha a Királyföld lakóinak többsége ekkor már román volt, a nemzetőrség alapvetően szászokból állt, és mindvégig azok fegyveres milíciája maradt.⁹⁵²

Külön kell tárgyalnunk Brassó és Szászvárosszék esetét. Ennek oka abban rejlik, hogy ez a két terület mindig is nyitottabb volt, és a más nemzetiségekkel való kompromisszumot keresték.

Az első javaslatot a nemzetőrség felállítására március 22-én terjesztette a nemzeti egyetem elé Albrichsfeld brassói polgármester. Március 27-én hasonló javaslatot nyújtott be a segesvári tanács is.⁹⁵³

Ezen kérelmek hatására adta ki Franz Salmen comes a nemzetőrségek felállítására vonatkozó irányelveket. A nemzetőrséghez tartozás feltételei nem tértek el a magyarországitól. Annál érdekesebb viszont a felépítés. A nemzetőrség tiszteletbeli vezetője a szászok ispánja volt, a tiszteket a helyi hatóságok ajánlására a századok választják, de a kinevezés comes joga. Az esküt az isten és az uralkodó után Erdély és a szász nemzet törvényeire tették le.⁹⁵⁴ Ebből is nyilvánvaló, hogy a szászok a nemzetőrséget egy független, saját érdekeiket védelmező milíciaként képzelték el, és hozták létre.⁹⁵⁵

⁹⁵¹ Sárközi, 1974. 7. p.

⁹⁵² Göllner, 1967. 76. p.

⁹⁵³ Göllner, 1967. 75-76. p.; Jakab, 1880. 76-77. p.

⁹⁵⁴ Göllner, 76-77. p.; Sárközi, 1974. 54. p.

⁹⁵⁵ A szász követek június 20-án belügyi szuverenitást követeltek a magyar országgyűléstől. Ennek keretében a nemzetőrségük ügyeit is saját hatáskörben akarták tartani. (Kövári, 1861/a. XXXI. számú irat.) ; Sárközi, 1974. 28. p.; Ezen csak 1848 szeptemberében változtattak, amikor gyakorlati okokból megengedték a románok

Minden település nemzetőrségének saját zászlója volt. Ennek az egyik oldalán a hét vár és egy körirat volt. ("Ad Retinendam Coronam") A másik oldalán a 11 szász szék címere a következő felirattal: " Für Fürst, Recht und Vaterland"⁹⁵⁶

Aránylag kevés problémával járt a nemzetőrség megalakítása Nagyszebenben, Segesváron és Medgyesen. Itt a helyi evangélikus líceumok diákjai voltak a kezdeményezők. A segesvári diákszázad Georg Daniel Teutsch-t, a későbbi történetírót választotta meg századosának. Nagyszebenben a jogi fakultás diákjaiból jött létre a nemzetőrség 12. százada. A szászok egyeteme elfogadta a polgárok által választott tiszteket, és így megkezdődhetett az utca szerinti összeírás. (április 3.) 1450 alkalmas egyént találtak, és ezek két zászlóaljat képeztek. Egy zászlóalj 6 századból állt.⁹⁵⁷

Brassóban Albrichsfeld főbíró felszólította a polgárokat, hogy olyan tiszteket válasszanak, akikben feltétlenül megbíznak, és így sok román is belépett.⁹⁵⁸

A többi székben már elég korán kiéleződtek az ellentétek a szászok és a más nemzetiségűek között. Kőhalomszékben az összeírt 430 személyből 308 volt szász, és 124 román. Április 9-én kellett volna a nemzetőrségnek megalakulnia, de amikor a rendeletet felolvasták, a románok szembeszegültek, mert a nemzetőrségben a katonáskodás újabb formáját látták.⁹⁵⁹ A román községek mellett a székhez tartozó Kóbor és Halmágy magyar lakosságú falvak is tiltakoztak az összeírás ellen.⁹⁶⁰

Sikertelen volt a románok bevonása Szászsebeszékben is.⁹⁶¹ A székhez tartozó Lámkeréken az összeíráskor a falu lakosai felmondták az engedelmességet, és elkergették a jegyzőt.⁹⁶² Hasonló problémák jelentkeztek Nagysink és Szerdahely székekben is.⁹⁶³

Besztercén a lakosság az önkéntes belépés mellett foglalt állást.⁹⁶⁴

Az állandó viszályok miatt a comes a helyi vezetőkre bízta a rendelet végrehajtását. Az önkéntességet azonban csak a városi polgárok számára engedélyezték, falvaknak azonban sürgősen meg kellett alakítaniuk a maguk nemzetőrségét.⁹⁶⁵

felvételét is, biztosítva ezzel a két nemzet között létrejött szövetséget a magyar kormánnyal szemben. (Teutsch, 1910. III. 232. p.)

⁹⁵⁶ Jakab, 1880. 77. p.

⁹⁵⁷ Göllner, 1967. 81.p.

⁹⁵⁸ Uo. 82. p.; Sárközi, 1974. 27. p.

⁹⁵⁹ Sárközi, 1974. 78. p.

⁹⁶⁰ Sárközi.,1974. 54. p.

⁹⁶¹ Göllner, 1967. 83. p.

⁹⁶² Trócsányi, 1956. 296. p.

⁹⁶³ Uo. 79. p. és 82. p.

⁹⁶⁴ Göllner, 1967. 80. p.

⁹⁶⁵ Göllner, 1967. 83-84. p.

A szász nemzetőrség összesen 1000 darab fegyvert kapott a katonai készletekből. Ebből: Nagyszeben hatszázat, Segesvár és Medgyes egyaránt kettőszázat Gyulafehérvárról, míg Beszterce kettőszáz darabot a II. román határőrezred raktárából. (Naszód)⁹⁶⁶ Ezzel szemben Szerdahely és Szászváros nem kapta meg az igényelt 500 darab fegyvert.⁹⁶⁷

A hiányt a nemzeti a Nemzeti Egyetem vásárlás útján akarta pótolni, de a szándék Kőhalom és Nagysink székek ellenállásán megbukott.⁹⁶⁸

A szász nemzetőrök részt vettek a magyar nemzetőrök lefegyverzésében. Gedeon tábornok Marosvásárhely elleni támadásában 170 szász nemzetőr is részt vett.⁹⁶⁹ Ennek ellenére a harci értéküket még Puchner sem becsülte sokra.⁹⁷⁰

5.8.3. A szászföldi magyar nemzetőrök története

A szászvárosi nemzetőrök vezetői, Bruz Lajos⁹⁷¹ és Forray István⁹⁷² augusztus elején kérték a bujtotgatások miatt a statárium bevezetését, amelyet a szász szenátorok elszabotáltak. Tudatták azt is, hogy szemben állnak Nagyszeben unió ellenes politikájával.⁹⁷³ A törvényhatóság 500 db puskát igényelt a Főkormányzástól, mely a kérést nem tudta teljesíteni.⁹⁷⁴ A székben, 1848 augusztusában – a Gubernium rendeletére végzett összeírás alapján – 180 magyar nemzetőr volt 75 fegyverrel és 180 szász nemzetőr volt 73 puskával.⁹⁷⁵ Szászváros-szék vezetése két magyar többségű településnek fegyvert nem tudott biztosítani.⁹⁷⁶

Szászrégenben áprilisban a magyarok románok és szászok közös nemzetőrséget alakítottak.⁹⁷⁷ Ezzel szemben a Medgyes székhez tartozó Kiskapus magyar lakosait kirekesztették a nemzetőrségből.⁹⁷⁸

⁹⁶⁶ Uo, 84. p.

⁹⁶⁷ MOL F.37. 1761. Teleki kormányzó levele a szászvárosi királybírónak. Kolozsvár, 1848. július 1. ; Göllner, 1967. 84. p.; Sárközi, 1974. 54. p.

⁹⁶⁸ Göllner, 1967. 85. p.

⁹⁶⁹ Sárközi, 1974. 59-61. p.

⁹⁷⁰ Gyalóky, 1923.

⁹⁷¹ Bona, 1998. 227-228. p.

⁹⁷² A szék kerületi felügyelője. (Tiszti névtár, 102. p.)

⁹⁷³ Deák, 1943. 134. számú irat.

⁹⁷⁴ MOL F.37. 1761. A Főkormányzék válasza. Kolozsvár, 1848. július 1.

⁹⁷⁵ Jakab, 1880. 301. p.; Sárközi, 1974. 55. p.; MOL F.37. 2331. A város levele a gubernátorhoz. Szászváros, 1848. augusztus 28.; Ellenőr, 89. sz. 1848. október 6.; A szász nemzetőrök külön alakulatba szerveződtek.

⁹⁷⁶ Jakab, 1880. 242. p.

⁹⁷⁷ Documente Neglecta, 77. számú irat. A város levele a Guberniumhoz. Szászrégen, 1848. április 26.

⁹⁷⁸ Sárközi, 1974. 55. p.

Ezen kívül a Királyföldön 180 fegyveres magyar nemzetőr volt, nem számítva Kőhalomszéket, ahol szintén volt egy 180 fős magyar nemzetőrség.⁹⁷⁹

A Brassó-vidékhez tartozó hétfalusi csángók az agyagfalvi gyűlés után egy század nemzetőrséget szerveztek. Az alakulat parancsnoka Miklós Samu százados volt, tiszti karához tartozott még Sándor János főhadnagy, Goca József hadnagy és Deák János őrmester.⁹⁸⁰

A magyar nemzetőröket októberben szász társaik a sorkatonaság segítségével lefegyverezték.⁹⁸¹

⁹⁷⁹ Jakab, 1880. 302. p.

⁹⁸⁰ Barcaság, 1998. 40. p.

⁹⁸¹ Sárközi, 1974. 59. p. A szászvárosi magyar nemzetőröket Riebel őrnagy román határőrei és felkelői lefegyverezték le. (Sárközi, 1974. 62. p.)

6. Az Erdélyben alakult magyar nemzetőrsek tisztikara és személyi állománya

Az erdélyi vármegyékben, szabad királyi városokban és székely székekben alakított nemzetőrsek tisztikarából az általunk feltárt forrásokból és Bona Gábor kutatásai alapján 299 nemzetőr tiszt nevét sikerült fellelnünk, származását és életútját azonban mindössze 204 főnek ismerjük. Az alábbi táblázatban a nemzetőrtisztek társadalmi tagozódását kívánjuk felvázolni:

Társadalmi helyzet	Létszám	Százalékos arány
Főnemes birtokos	15	7,3 %
Köznemes birtokos	47	23 %
Városi tisztviselő, polgár	18	9 %
Értelmiségi	37	18,1 %
Főkormányshéki tisztviselő	18	9%
Megyei, széki tisztviselő	24	11,7 %
Bányatisztviselő	9	4,8 %
Uradalmi tisztviselő	3	1,5 %
Kilépett, nyugalmazott tiszt	15	7 %
Kilépett, nyugalmazott altiszt	13	6,3 %
Katolikus pap	3	1,5 %
Református lelkész	1	0,4 %
Egyéb	1	0,4%

Természetesen az egyes kategóriák között vannak átfedések, hiszen számos birtokos nemes között találunk kilépett vagy nyugalmazott tisztet, illetve megyei vagy városi tisztviselőt. Bár az általunk vizsgált kör nem teljes, bizonyos tendenciákat mégis reprezentál. A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az egyes nemzetőrsek szervezésében a közép-nemes birtokosok és az értelmiségek vállalták a sereghajtó szerepet. A főnemesek 10 százalékos aránya azt bizonyítja, hogy az erdélyi arisztokrácia egy része elkötelezett híve volt a polgári átalakulásnak és a két országrész uniójának.

A törvényhatóságok nemzetőr alakulatainak személyi állományáról nagyon keveset tudunk. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy az intézmény a birtokosok és a városi

polgárok részéről kapott nagyobb támogatottságot, míg a többi társadalmi kategória részéről mindig ott volt a félelem, hogy ez által katonáskodásra kényszerítik őket.

A szászok és románok – márpedig korszakunkban Erdély népességének kétharmadát ők adták – vagy elzárkóztak a belépéstől, vagy külön egységeket szerveztek, melyek a magyar kormányzat fennhatóságát nem ismerték el.

II. A honvédség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és ősszén

1. Bevezetés

Több mint három évtizeddel ezelőtt jelent meg Urbán Aladár kötete, mely az első 10 honvédszászlóalj szervezésének és hadműveleti területre indításának kitűnő összefoglalása.⁹⁸² Ez a munka azonban nem tárgyalja a honvédség szervezésének erdélyi történetét, így ebben a fejezetben fentebb említett hiányt próbáljuk meg pótolni.

Már a XIX. század végén megjelentek azok a visszaemlékezések, amelyek megkísérelték egy-egy erdélyi alakulat történetének részleges feldolgozását.⁹⁸³ Noha az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc erdélyi történetéről számtalan emlékirat, részleges és összefoglaló feldolgozás jelent meg, a hadjáratokban részvett csapattestek szervezésének és történetének kérdései még rengeteg tennivalót adnak a történészek számára.

2. A honvédség anyaországi szervezésének vázlata

A Batthyány-kormány már a megalakulásakor kevesellte a rendelkezésre álló haderőt, ezért az 1848. évi XXII. törvénycikk megfogalmazásait felhasználva megteremtette az önkéntes honvédszászlóaljok szervezésének feltételeit. Erre ösztönzőleg hatott a horvát és szerb veszély miatt kialakult feszült helyzet.⁹⁸⁴ 1848. április 29-én a pesti Radical Körben az erdélyi küldöttség tiszteletére tartott lakomán éppen Wesselényi Miklós br., a magyar és erdélyi reformnemzedék kiemelkedő tagja mondta el a fegyverkezésre felszólító híres beszédét. Másnap az ugyanitt tartott közgyűlésen Gál Sándor hadnagy, a 14. (első székely) határőrezred tisztje javasolta az önkéntes honvédszászlóaljok szervezését.⁹⁸⁵ Május 16-án jelent meg az Országos Nemzetőrségi Haditanács kiáltványa, mely bejelentette egy 10000 fős rendes nemzetőrség toborzásának megkezdését. A kiáltványban kifejtették, hogy az önkéntesek szolgálati ideje 3 év lesz, és felszólították a seregszolgálati tiszteket a jelentkezésre. A zászlóaljok kiképzése és irányítása a többi soralakulatával megegyezett. Noha az új alakulatok betagolása a nemzetőrség szervezetébe történt, annak eltérő jellege a kor embere

⁹⁸² Urbán, 1973.

⁹⁸³ Alakulattörténetnek számító visszaemlékezések: Szöllőssy, 1897., Wass János: A XI. honvéd zászlóalj. Történeti Lapok, 1876., Szigethy, 1868.

⁹⁸⁴ A honvédszászlóaljok szervezésén túl a másik kézenfekvő megoldás az idegen tartományokban állomásozó magyar kiegészítési alakulatok hazavezénylése volt. Ez azonban csak részben és igen vontatottan valósult meg.

⁹⁸⁵ Urbán, 1973. 225-227. p.

előtt is egyértelmű volt, hiszen a toborzáskor a nemzetőrségi cenzust nem alkalmazták. Az új alakulatok tagjait az osztrák Landwehr szó tükörfordítása alapján rövidesen honvédeknek nevezték.⁹⁸⁶ Az új zászlóaljakat eredetileg 1094 fősnek tervezték, tisztikarukat 1 őrnagy, 1 segédtszáz, hat században századonként egy százados és egy főhadnagy, 2 hadnagy, az altiszti kart 2 őrmester, 12 tizedes, 2 dobos és egy ács alkotta. Egy század 160 honvédből állt. A zászlóaljakhoz tartozott még 1 fő és 1 alorvos, egy hadügyész, egy számvevő segéd és két zászlós.⁹⁸⁷

A magyar kormány látókörébe az erdélyi magyarság, pontosabban a székelység ebben az időszakban került. Egyrészt a székely határőrség egy részét ki akarták mozdítani a délvidéki hadszíntérre, másrészt újabb önkéntes alakulatokat akartak felállítani.⁹⁸⁸ A székely határőrség kimozdításának elősegítésére küldött misszió egyik tagja, a nemzetőrség és honvédség kiképzésében komoly szerepet játszó Gál Sándor június végén egy jelentést nyújtott be a miniszterelnöknek. Eszerint az önkéntes nemzetőrség székelyföldi toborzását a következő helyeken kellene folytatni: Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Csíkszentmárton, Gyergyószentmiklós, Felvinc. A toborzást a székely ezredek tisztjeinek kell irányítaniuk, ő feladatuk lenne a szervezés is. A gyorsabb kiképzés érdekében Gál szükségesnek tartotta, hogy a csík és háromszékieket (katonailag képzettebbek) a többi székből származó önkéntesekkel vegyítsék.⁹⁸⁹ Hasonló javaslatot fogalmazott meg Batthyány Lajos miniszterelnök számára Bíró Sándor református lelkész is. Bíró javasolta a toborzás megindítását, főbiztosnak Wesselényi Miklóst kérte, aki véleménye szerint a székelyek körében népszerű. A legnagyobb problémának az úrbéri viszonyok rendezetlenségét és a fegyverhiányt tartotta.⁹⁹⁰

Szeptember 11-én Batthyány és kormánya lemondott, másnap azonban István nádor ismét a miniszterelnököt kérte fel kormányalakításra. Szeptember 12-én az országgyűlés Kossuth javaslatára határozatot hozott arról, hogy a törvénycikkben megajánlott újoncmennyiség kiállítását a törvény szentesítése előtt meg kell kezdeni. Az újoncsozás toborzás útján történt, az önkénteseket a meglévő honvédzászlóaljak kiegészítésére, illetve újak szervezésére fordították.⁹⁹¹ Feltehetőleg ennek a határozatnak nyomán kezdték meg a 32. honvédzászlóalj szervezését Erdélyben 1848. október elején.

⁹⁸⁶ Urbán, 1973. 231-236. p.

⁹⁸⁷ Urbán, 1973. 228-231. p.

⁹⁸⁸ Erről bővebben: Urbán, 1980.

⁹⁸⁹ Közli: Németh, 2006. 135. p. Alsócsernáton, 1848. június 25.; Urbán, 1980. 418-420. p.

⁹⁹⁰ MOL H.2. Réty, 1848. június 4.; A levelet ismerteti: Jakab, 1880. 156. p.

⁹⁹¹ Beér-Csizmadia, 1954. 574. p.

3. A honvédség szervezése Erdélyben június elejétől július közepéig

Az anyaországi példa nyomán az erdélyi önkéntes nemzetőrség (honvédség) szervezése június elején indult meg. A Kolozsvári Híradó június elseji számában gr. Bethlen Olivér⁹⁹² egy önkéntes sereg megalakítására szólított fel, Kolozsvár központtal.⁹⁹³ A felhívás sikerrel járt, június 12-ig mintegy 140 önkéntes jelentkezett.⁹⁹⁴

Bethlen spontán akciójával egyidejűleg dolgozta ki a magyar kormány a honvédség erdélyi szervezésének alapelveit. Magyarországon ekkor már javában folyt az első tíz honvédszászlóalj szervezése, amelyekhez Erdélyben még négyet akartak szervezni. István főherceg nádor június 8-án rendeletben határozta meg a 4 honvédszászlóalj székhelyeit (Kolozsvár, Marosvásárhely, Déva, Fogaras), valamint toborzási helyeit. (Kolozsvár, Dés, Nagyenyed, Torda, Déva, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Csíksolymó, Kézdivásárhely, Brassó.)⁹⁹⁵ A gyakorlati munkát azonban nagymértékben nehezítette, hogy több városban nem volt hadfogadó hely, ezért intézkedni kellett az ezekben jelentkező önkéntesek fogadásáról. Nem állt rendelkezésre elegendő pénz sem, így sokszor nem tudták kifizetni a foglalat. A toborzás június 15-én kezdődött meg, az alábbiak szerint⁹⁹⁶:

Zászlóalj sorszáma	Székhelye	Toborzási helyei
11.	Kolozsvár	Torda, Dés, Beszterce
12.	Marosvásárhely	Székelyudvarhely, Csíksomlyó, Kézdivásárhely, Segesvár
13.	Fogaras	Brassó, Nagyszeben
14.	Déva	Nagyenyed

A toborzás irányítására gr Teleki József kormányzó Kolozsvár székhellyel háromtagú bizottságot állított fel (június 20), gr. Mikes János, br. Splényi Mihály és Pataki József⁹⁹⁷

⁹⁹² Bona, 2000. 248-249. p.

⁹⁹³ Kolozsvári Híradó, 1. sz. 1848. július 1.; Jakab, 1880. 261. p.

⁹⁹⁴ Kolozsvári Híradó, 7. sz. 1848. július 11.; Jakab, 1880. 262. p.

⁹⁹⁵ Jakab, 1880. 262. p.; Urbán, 1999. I. k. 612. számú irat. István fhg. nádor levele gr. Teleki József kormányzóhoz. Buda, 1848. június 8. A zászlóalj székhelyeket és a toborzási helyeket az erdélyi főhadparancsnokság javaslatára határozták meg. (MOL F.37. 1768.); Urbán, 1999. I. 653. számú irat. István fhg., nádor Telekihez. Buda, 1848. június 16.

⁹⁹⁶ Az összeállítás alapja: ONHT 1974/nő. A toborzást intéző bizottmány elnöke. Kolozsvár, 1848. július 13.

⁹⁹⁷ Városi tanácsos. (Tiszti névtár, 112. p.)

részvételével.⁹⁹⁸ Teleki a fenti bizottmány kérésére átiratot intézett Puchnerhez, melyben kérte, hogy a testületbe katonatisztet is delegáljon, illetve 100 fő részére a helyi katonai sütődéből nyugta ellenében kenyeret adjanak. Az önkéntesek számára a helyi kórház használatát engedélyezte.⁹⁹⁹

A Főkormányzék kérte Puchnert, hogy a fent részletezett toborzási helyekre összesen 10, magyarul is beszélő tisztet nevezzen ki,¹⁰⁰⁰ gr. Teleki József kormányzó pedig rendeletet küldött gr. Bély György alkincstartóhoz, hogy a költségek fedezésére 50 ezer forintot különítsen el, a törvényhatóságok lakóit pedig adakozásra szólította fel.¹⁰⁰¹ Az erdélyi főhadparancsnoksághoz Mészáros Lázár hadügyminiszter is rendeletet intézett, amelyben közölte, hogy a 4 erdélyi honvédszászlóalj a magyarországiak mintájára fog szerveződni. A szervezés koordinálására Kolozsváron egy bizottmányt fog felállítani, amely a működéséhez a minisztériumtól kapja pénzt. A leendő honvédek beavatását még a hadfogadó helyeken el kellett végezni, innen őket 30-40 fős csoportokban kellett elszállítani a zászlóaljok székhelyeire.¹⁰⁰² Az említett bizottmány élére 1848. június 20-án Dobay Károly székely határőr ezredest¹⁰⁰³ nevezte ki a miniszterelnök, és erről a döntéséről 8 nap múlva a gubernátort is értesítette.¹⁰⁰⁴ Dobay kinevezésére azért is szükség volt, mert a honvédszászlóaljok kiképzését, felszerelését és ellátását koordinálni kellett.¹⁰⁰⁵ Az anyaországban erre a célra Batthyány létrehozta a honvéd főparancsnokságot, azonban kétséges volt, hogy az Erdélyben hatékonyan tud-e működni, ezért indokolt volt egy a helyi viszonyokat jól ismerő magas rangú, tekintéllyel bíró katonatiszt megbízása a feladattal.¹⁰⁰⁶ Az új zászlóaljokhoz jelentkező tisztekről a kormányzó utasítására olyan kimutatás készült,

⁹⁹⁸ Jakab, 1880. 262. p.

⁹⁹⁹ Documente, VIII. 62. számú irat. Teleki József Mikes Jánoshoz. Kolozsvár, 1848. június 28.; A tisztek delegálására: Documente, VIII. 121. számú irat.

¹⁰⁰⁰ A főhadparancsnokság intézkedésére: Documente, VIII. 72. számú irat.; Urbán, 1999. I. 718. számú irat.

Batthyány Teleki gubernátorhoz. Budapest, 1848. június 26.

¹⁰⁰¹ Urbán, 1999. I. k. 648. számú irat. gr. Teleki József kormányzó levele a nádorhoz. Kolozsvár, 1848. június 15.; Téves dátummal közli: Documenta Neglecta, 193. számú irat. A Gubernium számára azonban több dolog nem volt egyértelmű: Hol történik a kiképzés? A 8 Ft foglalóba az élelmezés költségei beleszámítanak-e? A ruházatot és fegyvert ki fogja biztosítani? A anyaországi honvédszászlóaljakra vonatkozó szabályok az erdélyiekre alkalmazhatóak-e? Az önkéntes adakozásra való felszólításra: Documente, VIII. 8. számú irat. Teleki József gr. Kossuth Lajosnak. Kolozsvár, 1848. június 27.; Jakab, 1880. 274-275. p.

¹⁰⁰² Urbán, 1999. I. 652. számú irat. Mészáros Lázár hadügyminiszter levele Puchnernek. Pest, 1848. június 15. A levélben foglaltakat a nádor 1848. június 26-án ismertette Teleki kormányzóval. (Urbán, 1999. I. k. 653. számú irat.)

¹⁰⁰³ Bona, 2000. 307-308. p.

¹⁰⁰⁴ Dobay kinevezése: Urbán, 1999. I. 740. számú irat. Pest, 1848. június 20.; Uo. 729. számú irat. A miniszterelnök levele Teleki kormányzóhoz. Pest, 1848. június 28.

¹⁰⁰⁵ Dobay új beosztását július 19-én vette át. (Vay, 405.); Dobay személyét Vay kezdetben nem tartotta jó választásnak. (Deák, 1943. 119. számú irat. Jelentés Szemere Bertalanhoz. Csíksomlyó, 1848. július 18.)

¹⁰⁰⁶ Hermann, 1998. 37. p.

amely tartalmazta, hogy az illető korábban melyik soralakulatnál szolgált, milyen rangban és hány évig.¹⁰⁰⁷

Az önkéntes zászlóaljok szervezését br. Vay Miklósnak erdélyi királyi biztossá történő kinevezésével is elő akarták segíteni. Ezért mind a Főkormányshéket, mind a főhadparancsnokságot alárendelték.¹⁰⁰⁸ Így elvben a királyi biztos az Erdélyben állomásozó császári-királyi soralakulatok és azok készletei fölött is rendelkezett. Ez azonban a gyakorlatban alig érvényesült, mert a főhadparancsnokság nem szívesen bocsátotta a gyulafehérvári várban raktározott fegyverzeti és felszerelési eszközeit az új zászlóaljok rendelkezésére. Június 30-án a magyar kormány rendeletet intézett a királyi biztoshoz, melyből kiderül, hogy az önkéntes zászlóaljakat az anyaországi honvédszászlóaljakhoz hasonlóan a szerb-magyar konfliktusban akarták bevetni.¹⁰⁰⁹

A toborzás költségeit egyrészt a kormányzati forrásokból, másrészt az önkéntes felajánlások révén teremtték elő.¹⁰¹⁰ A begyűjtött arany és ezüstkészletek ellensúlyozására bankjegyeket bocsátott ki a pénzügyminisztérium.¹⁰¹¹ Június 24-én Mészáros hadügyminiszter utasította Puchner főhadparancsnokot a honvédtoborzás támogatására. Egyben ígéretet tett 40 ezer Ft elküldésére is, illetve a főtisztek kinevezésére.¹⁰¹²

Ezzel párhuzamosan gondoskodtak gr. Bethlen Olivér önkénteseiről.¹⁰¹³ Bethlen szervezési tervét helybenhagyták, és az önkéntesek ragaszkodása miatt a Főkormányshék őt nevezte ki ideiglenes tisztjüknek.¹⁰¹⁴ Felesketésük a magyar alkotmányra történt. Az önkéntesek szállásáról és ellátásáról a Főkormányshék által kiutalt pénzből a helyi bizottmány gondoskodott. A tiszti helyek betöltésére a sajtóban felhívást tettek közzé. Mikes János bizottmányi elnök javasolta, hogy az önkéntesek élelmezését a helyi katonai sütödéből oldják

¹⁰⁰⁷ Erre még június 16-án kötelezte rendeletben a nádor a gubernátort. (Urbán, 1999. I. k. 653. számú irat.); Jakab, 1880. 303. p.

¹⁰⁰⁸ MOL H.9. 366. Vay kinevezése. Budapest, 1848. június 19. ; Vay, 1. ; MOL H.9. 426, 427. Szemere levele gr. Teleki Józsefnek. Budapest, 1848. június 22. ; Jakab, 1880. 238. p.; Szócs, 1972. 147. p.; Nagy, 1895. 23. p.

¹⁰⁰⁹ Vay, 2.

¹⁰¹⁰ KLÖM XII. 224. számú irat. Kossuth Lajos pénzügyminiszter levele gr Teleki gubernátorhoz és gr Mikó Imre kincstartóhoz. Budapest, 1848. június 23.

¹⁰¹¹ MOL F.37. 1732. A gubernátor levele gr. Bély György alkincstartóhoz. Kolozsvár, 1848. június 23. Azt is közölte, hogy a honvédség a magyar alkotmányra fogja az esküjét letenni.; Documente, VIII. 158. számú irat. Náadori rendelet az erdélyi kincstartósághoz. Budapest, 1848. június 30.; Documente, VIII. 157. számú irat. István főherceg és Kossuth Lajos rendelete Vay Miklóshoz a honvédtoborzás pénzügyi alapjairól. Budapest, 1848. június 30.

¹⁰¹² MOL F.37. 1719.

¹⁰¹³ Erre annál inkább is szükség volt, mert a nehézségek miatt többen is vissza akartak lépni. (Kolozsvári Híradó, 38. sz. 1848. augusztus 4.)

¹⁰¹⁴ MOL F.37. 1666. gr. Mikes János levele Teleki gubernátorhoz. Kolozsvár, 1848. június 24. Felhívta a figyelmet a hírlap útján történő propagálásra is.

meg.¹⁰¹⁵ Az önkéntesek kezdetekben a kolozsvári nemzetőrségtől kapott néhány puskával gyakorlatoztak.¹⁰¹⁶ Az újoncok és a sorkatonák között a viszony feszült volt, ami nem egy esetben verekedésbe torkolt.¹⁰¹⁷

Az egyre növekvő költségek miatt Kossuth pénzügyminiszter utasította gr Mikó Imre kincstartót, hogy a toborzáshoz szükséges pénzt bocsássa a gubernátor rendelkezésére. A gubernátort pedig arra, hogy minden törvényhatóságban jelöljön ki egy-egy személyt, aki az adományokat kezeli.¹⁰¹⁸ A kormány a hónap végén újabb 50 ezer forintot küldött a zászlóaljak szervezéséhez.¹⁰¹⁹

Az önkéntesek kiképzése már a toborzóhelyen megkezdődött. A kiképző altiszteket az 51. Károly Ferdinánd, 62. Turszky és a 31. Leiningen sorgyalogosezredekéből és a két székely határőrezredből jelölték ki. Ezek szinte kivétel nélkül magyar származásúak voltak. Az újoncok felfegyverzését és felszerelését a gyulafehérvári raktárból akarták megoldani.¹⁰²⁰

Désen a toborzást június 18-án kezdték meg, 14 fő azonnal jelentkezett.¹⁰²¹ Erzsébetvárosban a toborzást falragaszokon és hazafias beszédek keretében népszerűsítették, így 24 fő jelentkezett rögtön, akiknek élelmezésére pénzt kértek a Guberniumtól.¹⁰²² Torda város főhadnagya javasolta, hogy a toborzásba a helyi nemzetőrség vállalkozó egyéneit is vonják be.¹⁰²³ Vízaknán június 26-ig 9 fő jelentkezett.¹⁰²⁴ Hunyad megyében az önkénteseket a dévai és hátszegi nemzetőr parancsnokságok fogadták. Július 4-ig 19 fő jelentkezett.¹⁰²⁵

Aranyosszékben június 28-ig 20 fő jelentkezett.¹⁰²⁶ Marosvásárhelyen és Marosszékben a honvédtoborzást június 14-én kezdték meg, bár Tholdalagi főkirálybíró azonnal kifogásolta, hogy a minisztérium az újoncok ruházatáról, élelmezésről nem gondosodik. Emiatt a 80 önkéntesből sokan hazatértek.¹⁰²⁷ A székben ezzel egy időben

¹⁰¹⁵ MOL F.37. 1718. gr. Mikes János levele Teleki gubernátorhoz. Kolozsvár, 1848. június 25. Kérte, hogy a csapathoz nevezzenek ki egy orvost, és a sorkatonaságtól tiszteket.; A kolozsvári katonai sütőde ügyében: MOL F.37. 1777. A Gubernium az erdélyi főhadparancsnokhoz. Kolozsvár, 1848. július 21. és MOL F.37. 2277.

¹⁰¹⁶ ONHT 1974.

¹⁰¹⁷ Ellenőr, 39. sz. 1848. július 11.

¹⁰¹⁸ MOL F.37. 1709. A főkormányzó intézkedései az ügyben: Kolozsvár, 1848. június 26.

¹⁰¹⁹ MOL H.20. 1263. Rendelet Vay Miklóshoz. Budapest, 1848. június 30. ; Vay, 2. ; MOL F.37. 1834. ; KLÖM XII. 239. számú irat.; Jakab, 1880. 237. p.

¹⁰²⁰ MOL F.37. 1795. Batthyány miniszterelnök levele Teleki kormányzóhoz. Budapest, 1848. június 26. Közli, Urbán, 1999. II. 718. számú irat.; Szölöcssy. 1877. 27. p.

¹⁰²¹ MOL F.37. 1704.

¹⁰²² MOL F.37. 1713. A város levele. Erzsébetváros, 1848. június 26.; Documente, VIII. 66. számú irat. A Gubernium válasza. Kolozsvár, 1848. június 28. A Főkormányzék a toborzást pénzhány miatt leállította.

¹⁰²³ MOL F.37. 1714. A város levele. Torda, 1848. június 25.

¹⁰²⁴ MOL F.37. 1752.

¹⁰²⁵ MOL F.37. 1853. A megye levele. Déva, 1848. július 4.

¹⁰²⁶ MOL F.37. 1786.

¹⁰²⁷ Pál-Antal, 2001. 57/I. számú irat. Teleki levele. Kolozsvár, 1848. június 14.; 57/II. Tholdalagi válasza. Koronka, 1848. június 21.

kezdték meg az adományok gyűjtését is.¹⁰²⁸ Udvarhelyszékben a toborzást P. Horváth Dániel nemzetőr százados irányította, az első napokban mintegy 56 fő jelentkezett.¹⁰²⁹ Ez a létszám a hónap végére, 123 főre nőtt, a székelyudvarhelyi nemzetőrség tisztjei és altisztjei közül P. Horváthon kívül Kiss István százados, Boér János hadnagy és ifj. Koronkay Ferenc őrmester önkéntesnek jelentkeztek.¹⁰³⁰ Kézdivásárhelyen a toborzást június 24-én kezdték meg.¹⁰³¹

Július 1-én Vay királyi biztos jelentést küldött Szemere belügyminiszternek. Ebben közölte, hogy a toborzást nagyobb mértékben indítja meg. A fegyelem megszilárdítása érdekében azonban a tiszteket kénytelen előre, a miniszterelnök megerősítése nélkül is kinevezni. Kérte, hogy gondoskodjon a négy zászlóalj költségeiről, illetve a szükséges fegyver és felszerelés Gyulafehérvárról való biztosításáról.¹⁰³² Ennek ellenére a toborzás mégsem haladt gördülékenyen, mert gr. Mikó Imre kincstartó, helyettes kormányzó még július 6-án is azt kérte az Országos Nemzetőrségi Haditanácstól, hogy gondoskodjanak a 14 toborzási helyre szükséges sorkatonaságról, és ezek öltözkéről.¹⁰³³ Ezen ügyben a Gubernium többször is sürgető levelet intézett a főhadparancsnoksághoz is.¹⁰³⁴ A honvédségnél szolgálatot vállalni akaró tisztek és orvosok jelentkezése tárgyában újabb sajtófelhívást tettek közé,¹⁰³⁵ a Gubernium pedig ígéretet tett a miniszterelnöknek, hogy rövidesen felterjesztik a tisztek névsorát.¹⁰³⁶ Július 11-én az Országos Nemzetőrségi Haditanács közölte Vay királyi biztossal, hogy a hadseregszervezésre 120 ezer forintot utalnak ki. Öltözeti szabályzatról és toborzási útmutatóról a kormány fog gondoskodni, míg fegyvert Gyulafehérvárról kapnak majd, ellenben a borjútarisznyák elkészítése beszerzési nehézségek miatt több időt vesz igénybe. A zászlóaljak sorszáma: 11-14.¹⁰³⁷ Ezzel szemben a miniszterelnök egy július 24-én kelt levelében a ruházat beszerzését a honvédek feladatává tette, sőt az egyenruhát nem is tartotta fontosnak, álláspontja szerint az is elég, ha karszalagot, vagy más ismertető jelet viselnek. A szervezést és a tisztek felterjesztését Dobay feladatává

¹⁰²⁸ Pál-Antal, 2001. 58. számú irat. Teleki levele. Kolozsvár, 1848. június 14.

¹⁰²⁹ Zepeczaner, 1999. 27. p.

¹⁰³⁰ MOL F.37. 1722. Székelyudvarhely jelentése. 1848. június 27. Közli: Documente, VIII. 41. számú irat.

¹⁰³¹ MOL F.37. 1723.

¹⁰³² MOL H.9. 499.; A fegyverek ügyében a HM intézkedett a főhadparancsnokság felé. (Deák, 1943. 121. számú irat. Szemere Bertalan levele Vay Miklóshoz. Budapest, 1848. július 20.)

¹⁰³³ ONHT 1804.

¹⁰³⁴ MOL F.37. 1835. Kolozsvár, 1848. július 6. ; Az intézkedést még ezen a napon ismertette Teleki kormányzó a miniszterelnökkel. (Urbán, 1999. I. k. 789. számú irat.)

¹⁰³⁵ Kolozsvári Híradó, 21. sz. 1848. július 6. Jelentkezni Mikes Jánosnál és Splényi Mihálynál lehetett.

¹⁰³⁶ MOL F.37. 1822.

¹⁰³⁷ Vay, 378. Baldacci ezredes levele.

tette azzal a kikötéssel, hogy sok tisztet ne nevezzenek ki, mert azok fizetései terhelik az államot.¹⁰³⁸

Július 13-án a kolozsvári toborzási bizottmány elrendelte az újonckönyvek és a toborzási útmutató kinyomtatását. Az orvosok és ügyészek jelentkezése érdekében pedig a helyi sajtóban hirdetésekkel adtak fel, az Országos Nemzetőrségi Haditanácstól pedig kérték, hogy Vayt ruházzák fel a tisztek kinevezésének jogával.¹⁰³⁹

Bonyolította a helyzetet, hogy a szervezést az erdélyi főhadparancsnokság nem támogatta kellőképpen. Többnyire arra hivatkoztak, hogy a toborzásra nézve nem kaptak utasítást.¹⁰⁴⁰ A kormány ígéretei ellenére a helyzet nem sokat változott. Továbbra is hiányzott a pénz, öltözet és a toborzási útmutató, Puchner pedig vonakodott az altisztek és közlegények kihelyezését elrendelni.¹⁰⁴¹ A nehézségek miatt a Főkormánysház a toborzást átmenetileg felfüggesztette, meghagyva az addig jelentkezőknek, hogy legyenek készenlétben, mert rövidesen szükség lesz rájuk. Ez sok esetben demoralizálólag hatott, amit a kortárs történetíró, Jakab Elek olyan hibának tartott, ami a későbbiekben a szervezést nehezítette.¹⁰⁴²

4. A honvédszászlóalj szervezése július közepétől szeptember végéig

A toborzást július 15-én Mikó Imre gr., helyettes főkormányzó körrendeletben indította újra, a felmerülő költségek ellentételezésére pedig a négy zászlóalj székhelyére 50 ezer forintot utalványoztak ki.¹⁰⁴³ Ennek szellemében július 19-én a Gubernium levélben sürgette a főhadparancsnokságot, hogy a sorkatonaságtól helyezzenek át tiszteket a honvédséghez. A miniszterelnököt pedig arra kérték, hogy gondoskodjon a tisztek kinevezéséről, a fegyverekről és az öltözetéről. A hatékonyabb szervezés érdekében a toborzóhelyek számát négygyel megnövelték. (Beszterce, Segesvár, Nagyszeben, Fogaras)¹⁰⁴⁴ Július 19-én a Gubernium csak azt jelenthette br. Vay Miklós királyi biztosnak, hogy a főhadparancsnokság is tudomásul vette az új toborzóhelyek létét,¹⁰⁴⁵ így összesen 28 altisztet és 84 közlegényt kellett kirendelniük és formaruhával beöltöztetni.¹⁰⁴⁶ Még ezen a napon

¹⁰³⁸ Vay, 356. Közli: Urbán, 1999. II. k. 809. számú irat.

¹⁰³⁹ ONHT 1974.

¹⁰⁴⁰ Vay, 344. Puchner levele Vay királyi biztosnak. Nagyszeben, 1848. július 14. ; Szöcs, 1972. 153. p.

¹⁰⁴¹ Vay, 341. gr. Mikó Imre levele Vaynak. Kolozsvár, 1848. július 15. ; Szöcs, 1972. 153. p.

¹⁰⁴² Jakab, 1880. 266-267. p.

¹⁰⁴³ MOL F.37. 1924.

¹⁰⁴⁴ MOL F.37. 1953.; Ellenőr, 43. sz. 1848. július 18.; Jakab, 1880. 265. p.

¹⁰⁴⁵ Vay, 383. ; Szöcs, 1972. 153. p.;

¹⁰⁴⁶ Vay, 442. Dobay ezredes levele Vayhoz. Kolozsvár, 1848. augusztus 2. Dobay azt is kérte, hogy az egyenruhákat öt napon belül küldjék el, hogy a toborzást elkezdhesék.

értesítette Mészáros hadügyminiszter Vayt, hogy a honvédszervezést Dobay ezredes irányítja, aki egyben a honvédszállóalj parancsnoka is.¹⁰⁴⁷

Július 20-án a toborzási bizottmány kérte a Főkormányzatot, hogy gondoskodjanak ruháról, szállásról, fegyverről és orvossal. Javasolták, hogy a kiképzést azonnal kezdjék meg. A gubernátor a válaszában ígéretet tett a kérés teljesítésére.¹⁰⁴⁸ Július 27-én az erdélyi toborzási bizottmány kérte az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot, hogy a honvédszállóalj zászlóit küldjék el.¹⁰⁴⁹ Szintén a hónap végén tett ígéretet a miniszterelnök a királyi biztosnak, hogy a tisztek és altisztek kinevezéséről gondoskodni fog.¹⁰⁵⁰

A következőkben a toborzás alakulását követhetjük nyomon. Még e hónap elején ismertette az Országos Nemzetőrségi Haditanács a toborzással kapcsolatos irányelveket. Hiányolták, hogy eddig még nem kaptak jelentést a toborzás állásáról, elrendelték, hogy a toborzó tisztek 14 naponként jelentést tegyenek, amelyhez megígérték, hogy a toborzási útmutatót rövidesen el fogják küldeni.¹⁰⁵¹ A hónap közepén már több helyen is kénytelenek voltak a toborzást megszakítani, elsősorban pénzhány miatt.¹⁰⁵² A munkát sokszor az is nehezítette, hogy a toborzó tisztek nem mindig tudtak magyarul.¹⁰⁵³ Így Dobay ezredes sürgette a Guberniumot, hogy gondoskodjanak magyarul tudó toborzó tisztekről, a Főkormányzat a kérést jobb híján továbbra is a főhadparancsnoksághoz továbbította.¹⁰⁵⁴ A toborzó tisztek sok helyen nem álltak a hivatásuk magaslatán, ezért esetenként tapasztalt tisztekkel kellett őket felváltani.¹⁰⁵⁵ A fentiek miatt Dobay ezredes javasolta, hogy az egyes toborzóhelyekre honvédek vezényeljenek, ami szerint a hatékonyságot növelné.¹⁰⁵⁶ Ezt az

¹⁰⁴⁷ Vay, 414. ; Szöcs, 1972. 154. p. ; Kővári, 1861. 71-72. p. ; Kovács, 1979. 14. p. ; Jakab, 1880. 272. p.

¹⁰⁴⁸ MOL F.37. 1991. Egy toborzó helyre 2 altiszt és 6 közlegény szükséges. Szállásról a helyi szervek fognak gondoskodni.

¹⁰⁴⁹ ONHT 2319.

¹⁰⁵⁰ Vay, 356. Kolozsvár, 1848. július 28. Közölte azt is, hogy hadpénzt csak a honvédségben szolgálatot vállalók, kaphatnak, A szervezést teljesen Dobay ezredesre kell bízni. ; Szöcs, 1972. 150. p.

¹⁰⁵¹ MOL F.37. 1944. Kolozsvár, 1848. július 4. Egy zászlóaljhoz szükséges: 1 fő és 4 altiszt, 1 fő és 4 orvos, 1 hadügyész. ; Jakab, 1880. 305. p. ; Ellenőr, 42-43. sz. 1848. július 16-18. ; Kolozsvári Híradó, 29. sz. 1848. július 20.

¹⁰⁵² MOL F.37. 1924. Vay Miklós levele a Guberniumhoz. Kolozsvár, 1848. július 12. Brassóban és Háromszékben meg sem kezdték a toborzást.

¹⁰⁵³ Jakab, 1880. 266-268. p.

¹⁰⁵⁴ MOL F.37. 2225. Kolozsvár, 1848. augusztus 18.

¹⁰⁵⁵ Buczi százados, a 14. honvédszállóalj parancsnoka (Fogarás) javasolta, hogy az eddigi toborzó tisztt, Pogány nyugalmazott főhadnagy helyett Lukács Leiningen ezredbeli hadnagyot nevezzék ki. Egyébként Dobay is több serezedbeli (Leiningen, Turszky) magyar származású tisztt javasolt toborzó tisztné. (Vay, Szn. Dobay ezredes levele. Kolozsvár, 1848. augusztus 16.)

¹⁰⁵⁶ MOL F.37. 2039. Kolozsvár, július 29.; Vay, 413. Mikó Imre gr. levele. Kolozsvár, 1848. július 31. Mikó értetlenségét fejezte ki aziránt, hogy mi akadályozza a toborzás folytatását, mivel az erdélyi főhadparancsnokság az összes rendeletet megkapta.

is indokolta, hogy a 28 altiszt és 84 közlegény teljes kirendelése még augusztus elején sem történt meg maradéktalanul.¹⁰⁵⁷

Marosvásárhely főbíráját Mikó Imre gr. helyettes-kormányzó július 25-én ismételten utasította a toborzás megindítására. A városnak gondoskodnia kellett az önkéntesek elhelyezéséről, valamint polgári orvosokról, a felmerülő feladatok koordinálására pedig toborzási biztost neveztek ki.¹⁰⁵⁸ A város hadfogadójának parancsnoka Ittul János százados volt, aki a 12. honvédszászlóalj toborzási helyei felett is rendelkezett. (Székelyudvarhely, Csíksomlyó, Kézdivásárhely, Segesvár) A toborzást a szék minden falvában, illetve a közeli Küküllő és Torda megyei településeken¹⁰⁵⁹ megkezdték. A hadfogadó parancsnok alatt két altiszt és két közvitéz dolgozott, munkájukhoz Dobay ezredes toborzási útmutatót biztosított. A jelentkezőknek az orvosi vizsgálat után esküt kellett tenniük, majd ezután kezdődött meg a beavatásuk. A fiókhadfogadók részletes kimutatásokat készítettek, minden jelentkezőről beiratkozási lajstrom készült, amely tartalmazta az újonc személyes adatait, a beiratkozás napját, az orvos és a polgári biztos aláírását. Az újoncokat a felesketésük után rögtön Marosvásárhelyre szállították. A honvédek elszállásolásáról és étellemezéséről a parancsnoknak kellett gondoskodnia. A kiképzést Szabó Farkas százados, Horvatovics József főhadnagy és Erős János hadnagy¹⁰⁶⁰ végezték. A gyakorlatokat a fegyver és egyenruha megérkezéséig polgári ruhában végezték.¹⁰⁶¹ A toborzás sikere érdekében engedélyezték, hogy a lelkészek és papok a szószékről buzdíthassák híveiket. Mivel a toborzók még az egyenruhájukat nem kapták meg, átmenetileg az alábbi ruházatot viselték: brassói ványolt posztóból készült búzavirág nadrágot, szürke köpenyt zsinórral.¹⁰⁶² Nehézségként jelentkezett, hogy a marosvásárhelyi várparancsnok, August ezredes a honvédeknek nem volt hajlandó kenyeret adni, holott a katonai raktárak fel voltak töltve.¹⁰⁶³ August egyébként a 110 marosvásárhelyi újonc elszállásolását a várban kereken megtagadta.¹⁰⁶⁴ A későbbiek folyamán azonban – az erdélyi főhadparancsnokság külön rendeletére – mégis engedélyezte 75 fő elhelyezését, igaz súlyos feltételekkel. August ezredes a sorkatonák részére jómódú polgárok házában történő elhelyezést kért, a városnak emellett gondoskodni kellett a várba vonuló honvédek számára főzőedényekről, mivel a sorkatonaság a sajátjait magával vitte, illetve meg kellett

¹⁰⁵⁷ Va, 435. A toborzási bizottmány levele. Kolozsvár, 1848. augusztus 2.

¹⁰⁵⁸ Pál-Antal, 2001. 71. számú irat.

¹⁰⁵⁹ Magyarigen, Gernyeszeg, Sárpaták, Vajdaszentiván, Dicsőszentmárton, Radnót, Marosvécs, Kerelőszentpál, Ádamos, Teremi, Erzsébetváros.

¹⁰⁶⁰ Mindhármán a 62. Turszky sorgyalozezred tisztjei voltak.

¹⁰⁶¹ Pál-Antal, 2001. 72. számú irat. Dobay ezredes Ittul kapitányhoz. Kolozsvár, 1848. augusztus 2.

¹⁰⁶² Pál-Antal, 2001. 72/II. számú irat. Dobay levele. Kolozsvár, 1848. augusztus 4.; Gagyí, 2001. 160-161. p.

¹⁰⁶³ Vay, Szn. Dobay ezredes levele. Kolozsvár, 1848. augusztus 16.

¹⁰⁶⁴ Vay, 737. Lázár János főbíró levele. Marosvásárhely, 1848. augusztus 24.; Gagyí, 2001. 163. p.

akadályoznia a honvédek és a katonák közötti összetűzéseket, amire eddig már akadt bőven példa. A főbíró javasolta, hogy a honvédek egy részét a város környéki házakba helyezték el, mivel a nemzetőrök is zúgolódtak, hogy ők szolgálatot látnak el, emellett még önkénteseket és sorkatonákat is be kell fogadniuk az otthonaikba.¹⁰⁶⁵

A toborzás költségeit továbbra is önkéntes adományokból¹⁰⁶⁶, és a kamarai erőforrásokból¹⁰⁶⁷ biztosították. A kormány által küldött 50 ezer Ft gyorsan elfogyott, ezért Dobay ezredes már augusztus közepén további 70 ezer forintot igényelt a következő felosztásban: Kolozsvár 30 ezer, Marosvásárhely 20 ezer, Fogaras és Déva 10-10 ezer.¹⁰⁶⁸ A kért összeget a Főkormánysház augusztus 19-én bocsátotta Dobay rendelkezésére.¹⁰⁶⁹

A honvédség szervezésében Kolozsvár járt az élen. Itt a toborzás már augusztus első felében újraindult.¹⁰⁷⁰ A toborzás és szervezés "lelkét", gr. Bethlen Olivért már július 2-án századosi rangra javasolta a Főkormánysház.¹⁰⁷¹ Önkénteseit az unitárius református főiskola kollégiumába helyezték el, mivel itt a szobák ágyakkal eleve el voltak látva, esős időjárás esetén a fegyvergyakorlatokat bent is tudták tartani.¹⁰⁷² Július közepén Bethlen önkénteseinek a száma meghaladta a 140 főt.¹⁰⁷³ Ezeket az önkénteseket azonban áthelyezték a 10. honvédszászlóaljhoz, melynek Bethlent főhadnagyává nevezték ki¹⁰⁷⁴, ennek ellenére mégis a 11. honvédszászlóalj kötelékében maradtak.¹⁰⁷⁵ Az önkéntesek növekvő helyigénye miatt a város a szeminárium épületét is felajánlotta és gondoskodtak az orvosi ellátásukról. A feladatok koordinálásával egy városi tanácsost bíztak meg.¹⁰⁷⁶

A honvédek számára a várban kórházat is felállítottak. Helyhiány miatt a honvédek egy részét a szomszédos községekben helyezték el.¹⁰⁷⁷

¹⁰⁶⁵ Vay, 963. Lázár János főbíró levele. Marosvásárhely, 1848. szeptember 9.

¹⁰⁶⁶ MOL F.37. 1754. A gubernátor levele a vizaknai főbírónak. Kolozsvár, 1848. július 1. ; Hunyad megyében a honvédsereg alakításának elősegítésére kör jött létre, mely adományokat gyűjtött. (Vay, 620. A megye levele. Déva, 1848. augusztus 18.)

¹⁰⁶⁷ MOL F.37. 1951. A Gubernátor levele a toborzási bizottmányhoz. Kolozsvár, 1848. július 8.

¹⁰⁶⁸ Vay, 547. Dobay ezredes levele. Kolozsvár, 1848. augusztus 14.

¹⁰⁶⁹ Vay, 624. gr. Mikó Imre levele. Kolozsvár, 1848. augusztus 18.

¹⁰⁷⁰ Vay, 547.

¹⁰⁷¹ MOL F.37. 1775. ; A kérést július 13-án megújították. (ONHT. 1625.) Bethlen önkénteseiről: Documente, VIII. 59. számú irat. Teleki József gr. Mészáros Lázárnak. Kolozsvár, 1848. június 28.

¹⁰⁷² MOL F.37. 1789. gr. Mikes János levele a Guberniumhoz. Kolozsvár, 1848. július 2. Kéri, hogy gondoskodjanak ágyakról, ágyneműkről, főzőedényekről és szénről.

¹⁰⁷³ MOL F.37. 1885. gr. Mikes János levele a Guberniumhoz. Kolozsvár, 1848. július 11. Splényi Mihály br. az önkéntesek ruházatának elkészítéséhez 300 forintot kért a tartományi fiókpénztártól, az igényt a Gubernium teljesítette.

¹⁰⁷⁴ Urbán, 1999. II. 800. számú irat. Mészáros Lázár intézkedése. Budapest, 1848. július 9.

¹⁰⁷⁵ MOL F.37. 1929. és 1990.; ONHT 2204. Átirat a kolozsvári toborzási bizottmányhoz. Pest, 1848. augusztus 3. ; Bethlen Olivér Erdélyben maradásáról: Documente, VIII. 152. számú irat. Wesselényi Miklós Vay Miklósnak. Köröstopa, 1848. június 29.

¹⁰⁷⁶ MOL F.37. 2071. Groisz Gusztáv főbíró a toborzási bizottmányhoz. Kolozsvár, 1848. július 31.

¹⁰⁷⁷ Vay, 1157. A kolozsvári főbíró levele. Kolozsvár, 1848. szeptember 5.

A toborzás augusztusban is lassan haladt. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy a főhadparancsnokság még ekkor sem küldte el a toborzó helyekre szükséges sorkatonaságot.¹⁰⁷⁸ Ezzel szemben a kormány egyre jobban szorgalmazta a honvédség szervezését, mert a nemzetőrség mobilizációja a szerb felkelés leveréséhez messze nem volt elégséges.¹⁰⁷⁹

Az önkénteseket Kolozsváron, Déván és Fogarason a laktanyákba és polgári házakba tervezték elhelyezni.¹⁰⁸⁰ A dévai újoncokat a megye ágyneművel, főzőedénnyel és konyhával ellátta, az orvosi vizsgálatokról szintén gondoskodtak¹⁰⁸¹, ellenben a várparancsnok az önkéntesek befogadását kezdetben – felsőbb parancs hiányára hivatkozva – megtagadta.¹⁰⁸² Hasonló problémák merültek fel Fogarason is, ahol a várparancsnok augusztus közepén felszólította az önkénteseket, hogy a várat hagyják el.¹⁰⁸³ A főkapitány a Gubernium segítségét kérte. Fentebb már utaltunk rá, hogy a marosvásárhelyi önkéntesek elszállásolásánál is ugyanilyen problémák merültek fel.¹⁰⁸⁴ A szervezést sok esetben az élelmiszerhiány is nehezítette.¹⁰⁸⁵

Mivel a toborzás nem a tervek szerint haladt, az Országos Nemzetőrségi Haditanács levélben figyelmeztette a királyi biztost és a főhadparancsnokságot a tevékenységük összehangolására.¹⁰⁸⁶

A tisztek névsorát még augusztus elején sem terjesztették fel, pedig Mészáros hadügyminiszter sürgető levelére¹⁰⁸⁷ Dobay ezredes bekérte a zászlóaljaktól a kinevezendő tisztek névsorát¹⁰⁸⁸, a főtisztek kinevezésének jogát – az anyaországhoz hasonlóan – a

¹⁰⁷⁸ Vay, 442. Dobay ezredes levele Vay királyi biztoshoz. Kolozsvár, 1848. augusztus 2. A 14 toborzási helyre 28 altiszt és 84 altiszt szükséges. Ezek felszereléséről is gondoskodni kell.

¹⁰⁷⁹ Vay, 512. A miniszterelnök levele a királyi biztoshoz. Budapest, 1848. augusztus 8. ; Augusztus 10-én Dobay ezredes levélben tett ígéretet a miniszterelnöknek, hogy rövidesen elküldi a négy zászlóalj állapotjelentését. (ONHT 2719/nő.) ; Batthyány szövegát, melyben az önkéntes zászlóaljok szervezésére szólít fel, az Ellenőr is közölte. (62. sz. 1848. augusztus 20.) ; MOL R.32. Szn. 1848. augusztus 29.

¹⁰⁸⁰ MOL F.37. 2216.; MOL F.37. 2227. Dobay ezredes levele a Guberniumhoz. Kolozsvár, 1848. augusztus 16. Kérte, hogy orvosokról is gondoskodjanak. ; MOL F.37. 2234. gr. Bethlen Gábor Fogaras-vidéki főkapitány levele a Guberniumhoz. Fogaras, augusztus 16. Itt a főhadparancsnokság csak a Főkormányzók erélyes felszólítására tette lehetővé az önkéntesek várban való elszállásolását. ; Vay, 663. (Kolozsvár); Kolozsvári Híradó, 57. sz. 1848. szeptember 7.; Heydte, 1863. 48-49. p.; Jakab, 1880. 315. p.

¹⁰⁸¹ MOL F.37. 2227.

¹⁰⁸² Vay, 495. Kun Gotthárd főispán levele. Déva, 1848. július 28.

¹⁰⁸³ MOL F.37. 2234. gr. Bethlen Gábor főkapitány Vaynak.

¹⁰⁸⁴ MOL H.99. 1. doboz. 2. tétel. 8-9. lap.

¹⁰⁸⁵ Vay, 568. ; Biás, 1900. 11. p. A helyi katonai élelmezési raktárból csak Vay határozott intézkedésére adtak kenyeret a honvédeknek.

¹⁰⁸⁶ ONHT 3023/nő. , 3024/nő. , (augusztus 26) , 3162. ; Vay, 852. Szemere Bertalan levele Vaynak. Pest, 1848. augusztus 29. Közli: Urbán. 1999. II. k. 1092. számú irat.; Uo. Szemere levele Dobaynak. (1848. augusztus 29)

¹⁰⁸⁷ ONHT 2409/nő. 1848. augusztus 2.

¹⁰⁸⁸ ONHT 2543/nő. 1848. augusztus 2. A felterjesztett tisztek névsorát a mellékletben külön fogom közölni.

nádornak tartották fenn.¹⁰⁸⁹ Dobay egyébként kérte a hadügyminisztert, hogy véleményezése nélkül ne nevezzenek ki tiszteket, ezt azonban nem minden esetben tartották tiszteletben, mivel a hatékony szervezés érdekében a hivatali időt nem mindig lehetett kivárni.¹⁰⁹⁰ Közben a miniszterelnök többször is sürgette a zászlóaljok mielőbbi kiállítását. Egyik levelében a következőképpen fogalmazott: „Nem szükséges hogy minden ruházatjuk kész legyen, ha bakancs, nadrág, foszlány, köpeny, sapka és fegyverrel el vannak látva, ha létszámok 600-zon felül van.”, akkor kiindulhatnak a szegedi táborba.¹⁰⁹¹

Mivel a 11. honvédszászlóalj létszáma már szeptember elején meghaladta a 600 főt, a főhadparancsnokság beleegyezett, hogy a honvédek egy részét a laktanyába, míg a sorkatonák egy részét polgári házaknál helyezték el.¹⁰⁹² Ennek elsősorban a gyors kiképzés miatt volt nagy jelentősége.

Augusztus végén a kormány már nem tudott a toborzás költségeihez hozzájárulni, így ezen kiadásokat többnyire a felajánlott pénzekből és értékekből, vagy törvényhatósági forrásokból fedezték.¹⁰⁹³

A szervezés szeptemberben is folytatódott. A marosvásárhelyi zászlóaljhoz a hónap közepén számvevő segédet és orvost neveztek ki.¹⁰⁹⁴ A katonai orvosok hiánya miatt Vay királyi biztos utasította a Guberniumot, hogy a honvédszászlóaljakhoz polgári orvosokat is alkalmazhatnak. A Főkörmányszék ez ügyben még szeptember 7-én rendeletet intézett az összes törvényhatósághoz.¹⁰⁹⁵

A növekvő költségek miatt az eredeti négy zászlóalj helyett csak kettőt szerveztek.¹⁰⁹⁶ A dévai önkénteseket Kolozsvárra¹⁰⁹⁷, a fogarasiakat Marosvásárhelyre rendelték.¹⁰⁹⁸ A pénzügyminisztérium pedig a fenti célra 78 ezer forintot utalványozott szeptember végén.¹⁰⁹⁹ A zászlóaljakhoz szeptember végéig összesen 5 századost, 6 főhadnagyot és 8 hadnagyot

¹⁰⁸⁹ Urbán, 1999. II. k. 929. számú irat. Az ONHT levele az erdélyi toborzási bizottmányhoz. Pest. 1848. augusztus. 6.

¹⁰⁹⁰ ONHT 2543/nő. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács levele. Pest, 1848. augusztus 14.

¹⁰⁹¹ Urbán, 1999. II. 943. számú irat. A miniszterelnök br. Vay Miklóshoz. Pest. 1848. augusztus 8. ; Urbán, 1999. II. 990. számú irat. A miniszterelnök Dobay ezredeshez. Pest 1848. augusztus 13.

¹⁰⁹² Heydte, 1863. 48-49. p. , Nyárády, 1998. 929. p. Erre pontosan 1848. szeptember 6-án került sor.; Pesti Hírlap, 159. sz. 1848. szeptember 13.

¹⁰⁹³ Vay, 969. Kossuth pénzügyminiszter levele a királyi biztosnak. Pest, 1848. augusztus 30.

¹⁰⁹⁴ ONHT 3898/nő. Dobay ezredes levele. Kolozsvár, 1848. szeptember 13.

¹⁰⁹⁵ MOL F.37. 2395.; Vay, 968.

¹⁰⁹⁶ Az Országos Nemzetőrségi Haditanács vezetésében már augusztus 21-én felmerült, hogy a négy zászlóalj helyett csak kettőt szervezzenek. (ONHT 2898/nő); A tényleges döntés: ONHT 3963/nő. Rendelet Dobay ezredeshez. Pest, 1848. szeptember 22.; Közlöny, 109. sz. 1848. szeptember 19.

¹⁰⁹⁷ Az intézkedés ellen Hunyad megye főispánja a vidék fenyegetettsége miatt óvást emelt. (Vay, 1240. Kun Gotthárd levele. Déva, 1848. szeptember 30. és Vay, 1293. Ua. Déva, 1848. október 2.)

¹⁰⁹⁸ MOL F.37. 2554. Rendelet. Kolozsvár, 1848. szeptember 27. ; Kövári, 1861. 74. p. ; Jakab, 1880. 262. p.

¹⁰⁹⁹ MOL F.37. 2583. Duschek Ferenc államtitkár levele. Buda, 1848. szeptember 30.

neveztek ki. A 12. honvédzászlóalj létszáma még nem telt be, így a toborzást itt még folytatták.¹¹⁰⁰

A hónap végén a két zászlóalj költségeinek fedezésére ígért 78 ezer forintot megérkezett,¹¹⁰¹ ez azonban csak ideig-óráig fedezte a kiadásokat, ezért Csík- és Háromszékben felfüggesztették a toborzást.¹¹⁰² Szeptember 26-án Dobay ezredes már a toborzás beszüntetését javasolta az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak, amely a javaslatot elutasította, a toborzást folytatni kellett, de csak a 32. honvédzászlóalj részére.¹¹⁰³ Dobay felterjesztésében az is közre játszhatott, hogy a román és szász többségű városok és falvak nyíltan ellenszegültek a toborzásnak. Szeptember 11-én, Besztercén a lakosság elűzte a toborzó biztosokat.¹¹⁰⁴ Nehezítette a helyzetet, hogy a beteg Puchner főhadparancsnokot helyettesítő Alois Pfersmann tábornok a honvédtoborzást irányító tiszteket és altiszteket visszarendelte az alakulataikhoz, és ezt az intézkedést még Vay királyi biztos kérésére sem vonta vissza. (október 13.)¹¹⁰⁵

Október 18-án Puchner főhadparancsnok Erdélyt ostromállapotba helyezte, és egyben intézkedett a honvédzászlóaljak és nemzetőrségek lefegyverzéséről.¹¹⁰⁶

Október végén a honvédszervezés irányítását Cserey Ignác alezredes¹¹⁰⁷ vette át.¹¹⁰⁸

5. A zászlóaljak felszerelése

A magyar kormány a honvédek felszerelésénél elsősorban az Erdélyben állomásozó császári-királyi csapatok készleteit akarta igénybe venni. Ennek szellemében utasította István főherceg, nádor Mészáros Lázár hadügyminiszter kérelmére Puchner altábornagyot, hogy a Gyulafehérváron lévő fegyverzeti, felszerelési és tűzérési anyagokról küldjön a hadügyminisztérium számára tételes kimutatást, illetve indítsák meg a honvédtoborzást.¹¹⁰⁹ A

¹¹⁰⁰ Vay, 1186. Dobay ezredes levele. Kolozsvár, 1848. szeptember 27.

¹¹⁰¹ MOL F.37. 2583. Duschek Ferenc levele a Gubernátornak. 1848. szeptember 26.

¹¹⁰² MOL F.37. 2470. Dobay ezredes levele. dátum: 1848. szeptember 14.

¹¹⁰³ ONHT 4622/nő.

¹¹⁰⁴ MOL F.37. 2598. A Gubernium levele Dobay ezredesnek. Kolozsvár, 1848. október 2.

¹¹⁰⁵ Trócsányi, 1956. 420-421. p.

¹¹⁰⁶ Kővári, 1861/a. XLVII. számú irat.; 1848. október 15-én a dévai honvédeket próbálták meg lefegyverezni, de a kísérlet kudarcot vallott. (Marczius Tizenötödike, 193. sz. dátum: október 27.)

¹¹⁰⁷ Bona, 2000. 288-289. p.

¹¹⁰⁸ ONHT 6615/nő. és 6629/nő. (1848. október 20)

¹¹⁰⁹ Documente, VI. 5. számú irat. Mészáros Lázár István főherceghez. Budapest, 1848. június 5.; Documente, VI. 93. számú irat. Náadori rendelet az erdélyi főhadparancsnoksághoz. Buda, 1848. június 8.; Documente, VII. 212. számú irat. Mészáros Lázár a nádornak. Budapest, 1848. június 23. Javasolta, hogy a gyulafehérvári raktárban található fegyverek felét a szegedi táborba küldjék.; A fegyverek kiutalását Puchner a felsőbb parancs hiányára hivatkozva igyekezett elszabotálni. (Documente, VII. 107. számú irat. Wesselényi Miklós Szemere Bertalanhoz. Kolozsvár, 1848. június 20.); Mészáros Lázár egy későbbi rendeletében arról intézkedett, hogy a

hadügyminisztérium rendeletére a főhadparancsnokság a négy székhely mindegyikére 2000 inget, 2000 alsónadrágot, 1000 pár cipőt utalt ki. A honvédek egyenruházatát az alábbiak szerint határozták meg: fekete csákó, kék kabát, sötétkék atilla és fekete tölténytáska.¹¹¹⁰ Július 6-án Vay királyi biztos és Dobay ezredes Gyulafehérvárra ment, hogy a honvédség és nemzetőrség részére kiutalható fegyver és felszerelés mennyiségéről tájékozódjon.¹¹¹¹ A magyar kormány ígéretet tett arra, hogy a fegyverről gondoskodnak, ennek ellenére az egyenruhát sok esetben a honvédeknek maguknak kellett beszerezni.¹¹¹² Július 7-én a Gubernium levélben kérte Puchnert, hogy a nadrágokhoz kékposztót, az atillákhoz barnaposztót, a topánkákhöz bőrt, illetve a többi egyenruházathoz (ing, lábravaló, nyakravaló, patrontáska, szuronytok, szíj, csákó és sapka) a nyersanyagot Gyulafehérvárról utalja ki.¹¹¹³ Puchner július 22-én tájékoztatta a Főkormányszéket, hogy Gyulafehérváron 200 db nadrághoz szükséges kékposztó, 400 ing és 400 lábravaló van, amit nyugta ellenében ki tud szolgáltatni. A további nyersanyagigények kielégítéséhez azonban pénzre van szüksége, mivel azokat meg kell vásárolni.¹¹¹⁴

Az főhadparancsnoki ígéret ellenére a kiutalás azonban nem történt meg, a fegyver és öltözet hiánya nagymértékben gátolta a toborzás eredményességét.¹¹¹⁵

Vay királyi biztos augusztus közepén kérte a miniszterelnöktől, hogy parancsolja meg az erdélyi főhadparancsnokságnak, a gyulafehérvári raktárból ígért fegyver és felszerelés kiutalását.¹¹¹⁶ Hasonló problémákról számolt be Dobay ezredes is, aki javasolta, hogy a helyi mestereket is vonják be az egyenruházat elkészítésébe.¹¹¹⁷

Az erélyes hadügyminiszteri rendelet következtében szerveződő négy honvédszászlóalj részére augusztus közepéig 200 db kovás puskát, 200 nadrághoz posztót, 400 inget és 400 lábravalót adtak át Gyulafehérvárról.¹¹¹⁸

A fegyverhiány demoralizálólag hatott a honvédekre, így Vay a miniszterelnöknél sürgette a 4000 db lökupasos puskák kiutalását.¹¹¹⁹

Gyulafehérváron lévő felesleges fegyvereket a 4 erdélyi honvédszászlóalj felszerelésére fordítsák. (Urbán, 1999. I. 736. számú irat. Batthyány Lajos levele. Pest, 1848. június 29.)

¹¹¹⁰ Documente, VIII. 72. számú irat. Alois Pfersmann altábornagy levele a Főkormányshékhöz. Nagyszeben, 1848. június 26.; Documente, VIII. 168. számú irat. Puchner a kolozsvári katonai raktár parancsnokához. Kolozsvár, 1848. június 30. A négy zászlóalj részére egyenruha kiutalását rendeli el.

¹¹¹¹ Léway, 1889. 188. p.

¹¹¹² Vay, 356. gr. Batthyány Lajos levele. Budapest, 1848. július 28.

¹¹¹³ MOL F.37. 1852.

¹¹¹⁴ MOL F.37. 1979. A Gubernium a kolozsvári toborzási bizottmánynak.

¹¹¹⁵ MOL F.37. 2037. Mikó jelentése Vaynak. Kolozsvár, 1848. július 31.

¹¹¹⁶ Urbán, 1999. II. k. 1022. számú irat. Kolozsvár. 1848. augusztus 17.

¹¹¹⁷ MOL F.37. 2039. Kolozsvár, 1848. július 29. Például Brassóban van barnaszürke posztó, amelyből a helyi mesterek tudnának öltözetet készíteni.

¹¹¹⁸ ONHT 2870/nő. Dobay ezredes levele. Kolozsvár, 1848. augusztus 17.; A fegyverek és felszerelés Kolozsvárra szállításáról: Szalai, 1993. 150. p.

Dobay ezredes augusztus 28-án benyújtotta a négy zászlóalj további fegyver és felszerelés iránti igényét a királyi biztosnak¹¹²⁰. Ennek alapján 4 zászlóalj részére szükséges:

- 4000 db. csappantyús puská¹¹²¹. Ezek elosztása: Kolozsvár:1800, Marosvásárhely:1800, Fogaras:200, Déva:200.¹¹²²

- 800 kék nadrághoz anyagot. (220 darabhoz az anyagot már kiutalták)

- 1000 db tábori sapkához anyag.

- 600 db köpenyhez anyag, 400 darab kész köpeny.

- 500 pár kész cipő, 500 pár cipőhöz anyag.

- 1600 db. ing.

- 1600 db lábbeli,¹¹²³ és 1000 db nyakkendő.

- 1000 pár topánka és 1000 foszlány anyagot

- Töltények. Ebből egy zászlóalj számára 48096 darab szükséges. (tisztnek 48, honvédnak 24)

Minden lőfegyverhez szükséges még 10 db reserve gyújtó és 3 vaktöltény is.

Az egyenruházathoz szükséges anyagot a főhadparancsnokság Galíciából¹¹²⁴ rendelte meg, míg a csákokat a toborzási bizottmány Pestről akarta beszerezni.¹¹²⁵ A borjúbőr tarisznyák elkészítéséről a hadügyminisztérium maga gondoskodott.¹¹²⁶

A főhadparancsnokság a fenti igényre reagálva kijelentette, hogy előbb meg kell vizsgálni a készleteket és a sorkatonaság szükségleteit, majd csak ezután tudnak bármit is teljesíteni.¹¹²⁷

Szeptember közepére a két erdélyi honvédzászlóalj részére 2000 db „lőkupakos” puskát utaltak ki, szíjat azonban csak ezerhez adtak.¹¹²⁸ Teljes egyenruházatot csak 1000

¹¹¹⁹ Urbán, 1999. II. 1022. számú irat. Kolozsvár, 1848. augusztus 17.

¹¹²⁰ Vay, 808.

¹¹²¹ Kolozsvári Híradó, 51. sz. 1848. augusztus 27. Korábban már 200 db puskát átvettek.; A rendelkezésre álló források alapján nem tudjuk eldönteni, hogy a csappantyús elnevezés gyutacsos vagy lőkupakos fegyvert jelölt.

¹¹²² Ezt az elosztást Dobay azzal indokolta, hogy a magyar lakosságú városokban a fegyverek nagyobb biztonságban vannak.

¹¹²³ Az ingből és lábbeliből 400-400 darabot már megkaptak honvédek.

¹¹²⁴ Vay, 722. Dobay ezredes levele. Kolozsvár, 1848. augusztus 24.

¹¹²⁵ Vay, 809. Dobay ezredes levele. Kolozsvár, 1848. augusztus 31.

¹¹²⁶ Vay, 1008. A minisztérium levele. Budapest, 1848. szeptember 7.

¹¹²⁷ Jakab, 1880. 268-269. p.; Dobay kirohánására Puchnerrel szemben: Urbán, 1999. II. 1040. számú irat. A miniszterelnök a hadügyminiszterhez. Pest, 1848. augusztus 21. Mellette: Mészáros rendelete Puchnerhez. Budapest, 1848. augusztus 23.

¹¹²⁸ Dobay mindvégig következetesen lőkupakos puskákról ír, ezzel szemben Szigethy Miklós visszaemlékezése szerint a 11. honvédzászlóalj többsége Augustin rendszerű gyutacsos puskával, kisebb része kovással volt felfegyverezve. A dolog azért is érdekes, mert eddigi ismereteink szerint a császári-királyi hadsereg csak 1854-től tért át a lőkupakos fegyverek használatára. (Szigethy, 1868. 72. és 90. p.)

honvéd részére tudtak biztosítani. Dobay ezredes a lökupakos puskák használatának oktatásához tiszteket kért a hadügyminisztériumtól.¹¹²⁹

A honvédek birtokában lévő kovás rendszerű fegyvereket Dobay modern, perkussziós¹¹³⁰ puskákra akarta kicserélni. A honvédsereg részére Vay királyi biztos összesen 6000 db gyutacsos puskát igényelt¹¹³¹, de feltételezhető, hogy még a két zászlóalj igényeit sem tudták korszerű löfegyverekkel kielégíteni, mert Dobay ezredes október közepén kérte Vay királyi biztost, hogy az Aranyosszéknek és Tordának szánt 200 darab kovás fegyvert inkább a 11. honvédzászlóalj részére adják át.¹¹³²

Az erdélyi honvédzászlóaljak egyenruházatáról először Mészáros Lázár hadügyminiszter rendelkezett 1848 június 15-én: "E négy honvéd zászlóalj önkéntesei azonkívül fekete csákó szürke köpeny, a sor gyalogság módjain, sötét barna atillát veres sinorral, lőszertartót fekete szijazattal és szinte fekete szijazatú tarisnyákkal ellátandnak, mellynek megszerzéséről szinte gonddal legyen." A 4 zászlóalj székhelyeinek mindegyikére 2000 db inget, ezer embernek való kékposztót kellett biztosítani a fenti rendelet értelmében Gyulafehérvárról, míg a nadrágok elkészítését polgári szabóknál rendelték meg.¹¹³³ A honvédzászlóaljak egyenruhájának legjellegzetesebb darabja az atilla volt, melyet kabát gyanánt hordtak. Színe kávébarna volt, a tiszteknél aranyzsinórozással, míg a legénységnél piros színűvel. Fejfedőként egyaránt használtak csákót és sapkát, bár az utóbbit a honvédek jobban kedvelték. A 11. honvédzászlóalj katonai inkább sapkát viseltek, amit mi sem bizonyít jobban, hogy a zászlóalj vitézségének elismeréseként, a 9. honvédzászlóaljhoz hasonlóan 1849 tavaszától viselte a piros sapkát. A honvédek Erdélyben is kék színű nadrágot viseltek, amelyhez posztót szintén Gyulafehérvárról igényelt Dobay ezredes.¹¹³⁴ A viselethez tartoztak még a kiegészítő szerelvények is. A szíjzatatott szintén innen kapták.¹¹³⁵ Ennek részét képezte a tölténytáska és a szuronypapucs. Az előbbiben 60 töltést tartottak. A felszereléshez tartozott még a szörmés borjúbőr bőrrönd is, melyet általában a háton hordtak. Kívülre erősítették fel összehajtv a köpenyt és a tartalék bakancsot, míg a többi ruhaneműt és felszerelési eszközt a belsejébe rakták.

¹¹²⁹ Deák, 1943. 161. számú irat. Vay jelentése Szemere Bertalannak. Kolozsvár, 1848. szeptember 2.; Urbán, 1999. II. k. 1305. számú irat. Dobay ezredes levele a miniszterelnökhöz. Kolozsvár. 1848. szeptember. 17.; Heydte, 1863. 78. p.; Jakab, 1880. 380. p.

¹¹³⁰ Kémiai gyűjtású.

¹¹³¹ Lévy, 1889. 188. p.

¹¹³² Vay, 1443. Dobay ezredes levele. Kolozsvár, 1848. október 16. , A szabadságharc hadseregének fegyverzetéről bővebben: Kedves, 1993.

¹¹³³ Urbán, 1999. I. k. 652. számú irat. Mészáros Lázár levele Puchnernek. Pest. 1848. június 15.

¹¹³⁴ Vay, 808.

¹¹³⁵ Vay, 809.

Szeptember elején Dobay ezredes a kolozsvári mestereket 400 köpeny, 372 nadrág, 150 foszlány, 150 pár cipő „jutányos áron” történő elkészítésére szólította fel, melyekhez anyagot biztosított. Arról, hogy a felhívásból megrendelés született-e, adatokkal nem rendelkezünk.¹¹³⁶ Egy visszaemlékezés szerint a 11. honvédszászlóalj szeptember végén már teljesen fel volt fegyverezve.¹¹³⁷

A dévai honvédszászad szeptember első felében 190 fős volt, részükre Keserű Ferenc Hunyad megyei nemzetőr őrnagy köpönyeget, inget, nadrágot, topánkát, sapkát, nyakravalót és fegyverzetet igényelt. Bár Dobay korábban 100 fő részére küldött posztót, a helyi mesterek azonban túl drágán dolgoztak.¹¹³⁸ A honvédekről Hunyad megye a befolyt adományokból is gondoskodott.¹¹³⁹ Október elején a főispán szekereket küldött Gyulafehérvárra a honvédek részére kiutalt posztókért, ezeket azonban a román felkelők Dobránál lefoglalták.¹¹⁴⁰

Noha a két zászlóalj részére még szeptember közepén is igényeltek fegyvert és felszerelést, a főhadparancsnokság a kérést kerekén elutasította.¹¹⁴¹ A korábban kiutalt fegyvereket és egyenruhákat Puchner "biztonsági okokból" Gyulafehérváron tartotta.¹¹⁴² Így a honvédek egy része még októberben is fegyvertelen volt. A 12. honvédszászlóalj 130 katonája részére például ugyanennyi lándzsa készítését rendelte el október 29-én ifj. Bethlen János kormánybiztos.¹¹⁴³

A fegyver és felszerelés, illetve a honvédek ellátása iránti kérelmeket a főhadparancsnokság októberben is sorra elutasította.¹¹⁴⁴ A fogarasi honvédek részére már kiutalt felszerelést (posztó, fegyver, főzőedény) Nagyszebenben feltartoztatták, és azt a Főkormánysház tiltakozása ellenére sem adták át.¹¹⁴⁵ Ez után Dobay ezredes személyesen ment Nagyszebenbe, hogy a posztó és bőr anyagok elszállításáról maga rendelkezzen, de útja eredménytelen volt.¹¹⁴⁶ Így a két honvédszászlóalj felszereléséről a törvényhatóságok is gondoskodtak.¹¹⁴⁷ A ruházatukat már a kolozsvári és marosvásárhelyi szabók készítették

¹¹³⁶ Kolozsvári Híradó, 55. sz. 1848. szeptember 3.

¹¹³⁷ Imreh, 2003. 49. p.

¹¹³⁸ Vay, 953. Déva, 1848. szeptember 7.

¹¹³⁹ Vay, 1151. Kun Gotthárd gr. levele. Déva, 1848. szeptember 24.; A megye 100 önkéntes felruházását vállalta. (Kolozsvári Híradó, 80. sz. 1848. október 17.)

¹¹⁴⁰ Vay, 1487. Kun Gotthárd levele. Déva, 1848. október 13.

¹¹⁴¹ ONHT 4050/nő. 1848. szeptember 17.

¹¹⁴² Puchner levele Vaynak. Nagyszeben, 1848. szeptember 9. (Lévay, 1889. 180-183. p.)

¹¹⁴³ Pál-Antal, 2001. 145.

¹¹⁴⁴ MOL F.37. 2617., 2668; Vay, 1288., 1421., 1430.; 1532.; ONHT 5988/nő. Dobay javasolta a külföldi (csehországi) beszerzést.

¹¹⁴⁵ MOL F.37. 2617. A Gubernium levele a főhadparancsnokságnak. Kolozsvár, 1848. október 3.

¹¹⁴⁶ Vay, 1287. Dobay levele. Kolozsvár, 1848. október 4.

¹¹⁴⁷ MOL F.37. 2668. ifj. Pataki József levele gr. Mikó Imrének. Kolozsvár, 1848. október 9.; Dobay ezredes javasolta Vay királyi biztosnak, hogy a hiányt a székely határőrök által is használt fekete zekeposztóval pótolják. (Vay, 1287.)

el¹¹⁴⁸, de az idő rövidsége miatt a rendelkezéseket nem tudták minden esetben teljesíteni.¹¹⁴⁹ November elején a Désről elvonuló Turszky sorgyalogság a városban 300 borjút, tokmányokat, szuronytokokat és szíjakat hagyott hátra, amelyeket Cserey alezredes a 11. honvédsászlóalj részére szerzett meg.¹¹⁵⁰

6. Az egyes alakulatok sorsának alakulása október-novemberben

6.1. A 11. honvédsászlóalj

Szeptember közepétől a honvédsászlóaljakat egyre gyakrabban vetették be a román mozgalmak ellenében. Október végén gr. Karacsay Sándor nemzetőr őrnagy vezetésével a 11. honvédsászlóalj egy százada és 50 Mátyás-husár részt vett a Drág vidéki (Mezőség) jelentkező román mozgalmak elfojtásában.¹¹⁵¹

A zászlóalj felállása októberben a következő volt:

- Kolozsvár: 2 század.
- Szamosújvár: 1 század.
- Nagyenyed: 240 fő.

A Szamosújváron lévő század, melynek parancsnoka Zeyk Ferenc hadnagy volt, korábban Désen állomásozott.¹¹⁵² Az egységet Weér Farkas főispán a román lakosság ellenszenve miatt rendelte ide, Dobay ezredes azonban a gyenge felszereltségük miatt kérte a Kolozsvárra történő visszavezénylésüket.¹¹⁵³ Egy szemtanú így jellemezte a honvédek állapotát: „kiknek ruházatjukról látható volt, hogy csak most lettek felöltöztetve, ég soknak, igen soknak hiányzott a sötét, tubákszerű veres sinoros atilla.”¹¹⁵⁴ Dobay azt is javasolta, hogy a gyenge lábbelik miatt szekéren hozzák őket vissza. A Gubernium azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a honvédek továbbra is Szamosújváron maradjanak.¹¹⁵⁵

¹¹⁴⁸ Vay, 1189. Dobay ezredes levele. Kolozsvár, 1848. szeptember. 25.; Fodor, 1936. 13. p.

¹¹⁴⁹ Vay, 1288.

¹¹⁵⁰ Vay, 2132. Cserey levele. Kolozsvár, 1848. november 12.

¹¹⁵¹ Vay, 1735. Rendelet Cserey alezredeshez és Mikes Kelemen őrnagyhoz. Kolozsvár, 1848. október 28.; Trócsányi, 1956. 450. p.

¹¹⁵² ONHT 4020/nő. Dobay ezredes levele. Kolozsvár, 1848. szeptember 16.

¹¹⁵³ Vay, 1116. Dobay levele. Kolozsvár, 1848. szeptember 25. Elsősorban a gyenge ruházatukra hivatkozott.; Kádár, 1890. 75. p.

¹¹⁵⁴ Kovács, 1887. 130. p.

¹¹⁵⁵ MOL F.37. 2507. Kolozsvár, 1848. szeptember 20.; Kővári, 1861. 81. p.

Október elején egy századot Bánffyhunyadra vezényeltek, amely október 10-én tért vissza Kolozsvárra.¹¹⁵⁶ Kolozs megye alsó kerületeibe szintén egy századot rendeltek ki Bánffy János százados vezetésével a román felkelők megfékezésére. Az egység fegyelme azonban annyira laza volt, hogy a főispán a hadi törvények bevezetését javasolta.¹¹⁵⁷

Ebben az időszakban a zászlóalj állománya már teljes volt, csak három főhadnagyi és két hadnagyi, illetve két alorvosi hely volt betöltetlen. Az utóbbiak betöltésére Cserey alezredes javaslatot tett. Cserey jellemzése szerint a tisztek közül Horváth Gergely és Bethlen Olivér századosok, Balázs Endre főhadnagy és Gál Ignác hadnagy, illetve Nagy Sándor főorvos három hónapja a munkájukat kiválóan végezték. A honvédek orvosi ellátását a helyi kórház végezte, részükre Cserey orvosságok és műszerek vásárlását rendelte el. A honvédek fegyverzete teljes volt, csak a lőszerutánpótlás volt nehézkes. Ezzel szemben az egyenruházatuk gyenge volt, mivel a főhadparancsnokság a további anyagkiutalást leállította. A hadfogadók közül októberben már csak a kolozsvári és tordai működött.¹¹⁵⁸ A honvédek a fegyvergyakorlataikat rendszeresen megtartották. A zászlóaljhoz a 62. sorgyalozredtől 31 fő, az 51.-től 166 fő lépett át. Az utóbbitól ezen felül még a teljes ezredzenekar is, mintegy 29 zenész. A sorkatonákat sikertelenül próbálták visszaparancsolni anyaalakulatukhoz, így végül egy külön századot szerveztek belőlük.¹¹⁵⁹

A mezőségi román mozgalmak miatt Vay királyi biztos a Szamosújváron állomásozó századot újból Désre rendelte. (október 27) Innentől kezdve a helyi nemzetőrséggel együtt állandó készenlétben álltak.¹¹⁶⁰ Mivel a város vezetése a rendelkezésre álló erőket sikeres védelemhez kevésnek találta, a november 9-én kapitulált Urbán előtt, így a század visszatért Kolozsvárra.¹¹⁶¹

Nagyenyed feladása után a zászlóalj ide rendelt három százada székhelyére, Kolozsvárra vonult vissza, mert Urban már Désen volt, majd Kolozsvár feladása után (november 17), az állandó visszavonulások következtében a zászlóalj fegyelme meglazult, ezért Bánffy őrnagy javasolta az alakulat feloszlását. Erről Szigethy Miklós akkori főhadnagy így emlékezik: " Zászlóaljunkkal a Kolozsvárról Gyalu felé vezető országútra kiérve elszomorító látvány lepett meg. Mind azon különböző apróbb testületek, melyek a

¹¹⁵⁶ Vay, 1350. Baldacci levele. Kolozsvár, 1848. október 11.

¹¹⁵⁷ Vay, 1522- Matskási Pál főispán levele. Kolozsvár, 1848. október 18.

¹¹⁵⁸ Erre vonatkozólag: Vay, 1619. Dobay ezredes levele. Kolozsvár, 1848. október 22.

¹¹⁵⁹ ONHT 6947/nő. Cserey jelentése. Kolozsvár, 1848. október 27.; Az átlépések elleni Főkörmányszéki fellépésre: Vay, 1360. Kemény Ferenc br. levele. Kolozsvár, 1848. október 9.; Vay, 1532. Dobay ezredes levele. Kolozsvár, 1848. október 19.; Vay, 1538. Baldacci tiltakozása a sorozatos átlépések miatt. Kolozsvár, 1848. október 19.; Bauer, 1870. 40. p.; Heydte, 1863. 125. p.

¹¹⁶⁰ Kádár, 1890. 108. p.

¹¹⁶¹ Kovács, 1887. 132. p.; Kádár, 1890. 110. p.

várost előttünk hagyták el, minden rend nélkül, tökéletes feloszlásban, a mennyire csak a szem elláthatott, ellepték az utat, "¹¹⁶² A rendezetlenséghez rövidesen fegyelmetlenség is párosult. Komáromi Sándor közlegényt például Lukerevics őrmester lőtte agyon a fenti vétségért. November 19-én mind Baldacci, mind Bánffy őrnagy napiparancsot adott ki az engedetlenkedők ellen. A fosztogatások miatt pedig rögtönítélő törvényszéket állítottak fel, amelynek elnöke Kemény Farkas őrnagy volt.¹¹⁶³ Az események hatására az Országos Honvédelmi Bizottmány tervbe vette az alakulat feloszlását, erre a lépésre azonban mégsem került sor.¹¹⁶⁴ Ehhez az is hozzájárulhatott, hogy Cserey alezredes - kiemelve a zászlóalj korábbi bátor helytállását - a megszüntetés ellen nyilatkozott.¹¹⁶⁵

6.2. A 12. honvédzászlóalj

A zászlóaljat sorgyalogsági tisztek képezték ki a marosvásárhelyi várban.¹¹⁶⁶ A fogarasi honvédeket szeptember végén vezényelték át Marosvásárhelyre, átvonulásokra azonban nem kerülhetett sor.¹¹⁶⁷ A honvédek élelmezéséről októbertől kizárólag a város gondoskodott, mert a főhadparancsnokság megtagadta ezt.¹¹⁶⁸

A III. balázsfalvi gyűlés miatt Tholdalagi főkirálybíró a zászlóaljat Küküllő megyébe kívánta rendelni, ezt azonban Dobay ezredes ellenezte, mivel az újoncok még kiképzetlenek és a napokban kapott lökupaos puskák használatát sem sajátították még el eléggé.¹¹⁶⁹

Szeptember 30-án a városba a 41. Sivkovich sorgyalogezred négy százada érkezett, akiket a parancsnok a várban kívánt elszállásolni. Mivel a zászlóaljparancsnok a magyar kormányról ellenszenvvel nyilatkozott, a polgárok, Berzenczey László kormánybiztossal az élen egyre hangosabban követelték a távozásukat.¹¹⁷⁰ A sorkatonák végül elvonultak a városból.¹¹⁷¹

¹¹⁶² Kádár, 1890. 26. p.

¹¹⁶³ MOL R.306. 1848. november 19.

¹¹⁶⁴ KLÖM XIII. 398. számú irat. Kossuth levele Bánffy őrnagynak. Pest, 1848. december 2.

¹¹⁶⁵ MOL H.75. 11572. Cserey alezredes levele. 1848. 12. 16.

¹¹⁶⁶ Vajasdi

¹¹⁶⁷ Vay, 1288.

¹¹⁶⁸ Vay, 1421. Dobay ezredes levele. 1848. október 15.

¹¹⁶⁹ MOL F.37. 2508. Kolozsvár, 1848. szeptember 20.; MOL F.37. 2540. Tholdalagi segítségkérése.

Marosvásárhely, 1848. szeptember 20.

¹¹⁷⁰ MOL H.75. 7951. Berzenczey levele. Marosvásárhely, 1848. szeptember 30.; Pál-Antal, 2001. 118. számú irat. Marosvásárhely levele a Guberniumhoz. 1848. szeptember 30.; Vay, 1217. Berzenczey jelentése.

Marosvásárhely, 1848. szeptember 30.; Vay, 1223. Lázár János levele. Marosvásárhely, 1848. szeptember 30. A főbíró kérte August ezredes elmozdítását. ; Vay, 1229. Tholdalagi főkirálybíró levele. Marosvásárhely, 1848. szeptember 30.

¹¹⁷¹ Vay, 1246. Berzenczey levele. Marosvásárhely, 1848. szeptember 30.; Vay, 1261. Lázár János főbíró levele. Marosvásárhely, 1848. október 5.; Heydte, 1863. 79. p.; Fodor, 1936. 16. p.; Trócsányi, 1956. 424. p.

Szeptember végén a román mozgalmak ellen felhasználták ennek a zászlóaljnak a két századát.¹¹⁷² Október elején a nyárádtői román mozgalom lecsendesítésére a főkirálybíró először 400 honvédet akart kirendelni, végül az alakulat gyenge fegyelme miatt csak 120 főt küldött ki.¹¹⁷³ Október 14-én a főkirálybíró újabb 300 honvédet rendelt ki a forrongó vidékre.¹¹⁷⁴ A Balázs őrnagy vezetésével Nyárádtőre kivonuló honvédek a falut felgyújtották.¹¹⁷⁵

Urban támadása miatt a honvédek és Mátyás-huszárok Makkfalváig vonultak vissza, hogy a székely táborhoz csatlakozzanak.¹¹⁷⁶

November elején az Udvarhelyszék területére benyomult szász felkelőket a széki nemzetőrök feltartóztatták, ami által a visszavonuló honvédek és Mátyás-huszárok 2-3 nap haladékot nyertek.¹¹⁷⁷ A visszavonuló alakulatot sok honvéd elhagyta, így létszáma 400 főre apadt.¹¹⁷⁸

6.3. A dévai és fogarasi honvédek kálváriája

A Kolozsvárra rendelt 300 dévai honvéd és 64 Hannover huszár Riebel őrnagy támadása elől a főispán javaslatára Krassóba húzódott¹¹⁷⁹. Mindössze 100 lőfegyverrel rendelkeztek, egyenruházatuk pedig hiányos volt. A főispán 200 db lőfegyvert, 200 köpenyt, 300 nadrágot, 300 pár cipőt, 300 atillát, ugyanennyi csákót, a fizetésükre pedig 4000 forintot igényelt az Országos Honvédelmi Bizottmánytól.¹¹⁸⁰ A század nem tétlenkedett sokáig mert Bruckenthal Mihály¹¹⁸¹ br., megyei nemzetőr őrnagy felszólítására Lugos város segítségére siettek, és kivették részüket a Krassó megyei harcokból.¹¹⁸²

¹¹⁷² MOL F.37. 2508. Dobay ezredes levele. Kolozsvár, 1848. szeptember 19. Dobay itt is a gyenge felszereltség és fegyelem miatt ellenezte a bevetést. ; MOL F.37. 2540. gr. Tholdalagi Ferenc marosszéki főkirálybíró levele. Marosvásárhely, 1848. szeptember 27.; A jobbágyfalvi járás 250 honvéd kirendelésére vonatkozó kérelmét a főkirálybíró elutasította. (Pál-Antal, 2001. 136. számú irat.)

¹¹⁷³ Pál-Antal, 2001. 133/I. számú irat. Tholdalagi levele. Marosvásárhely, 1848. október 12.; Vay, 1414. gr. Tholdalagi Ferenc marosszéki főkirálybíró levele. Marosvásárhely, 1848. október 14.; TL 1897/1. 6. p.

¹¹⁷⁴ Pál-Antal, 2001. 137. számú irat. Tholdalagi Vayhoz. Marosvásárhely, 1848. október 14.

¹¹⁷⁵ Vay, 1689. ifj. Bethlen János kormánybiztos jelentése. Marosvásárhely, 1848. október 23. Bethlen követelte a vétkesek megbüntetését.

¹¹⁷⁶ Pál-Antal, 2001. 138. számú irat. Tholdalagi jelentése. Marosvásárhely, 1848. október 18.

¹¹⁷⁷ Zepezaner, 1999. 51. p.

¹¹⁷⁸ Jakab, 1880. 432. p.

¹¹⁷⁹ Pontosabban Facsét, Székely Elek százados vezetésével. (ONHT 6947/nő); Vay, 1554. Kun Gotthárd jelentése. Körösbánya, 1848. október 17. Közli: Deák, 1943. 202. számú irat.; Ellenőr, 96. sz. 1848. október 19.; Kövári, 1861. 95. p.; Heydte, 1863. 78-79. p.; Issekutz, 1905. 77. p.; Közlöny 159. sz. 1848. november 16.; Marczius Tizenötödike, 193. sz. 1848. október 27.; Szigethy, 1868. 7. p.; Trócsányi, 1956. 424. p.

¹¹⁸⁰ MOL H.2. 1644/e. Kun Gotthárd gr. levele. Pest, 1848. október 24.

¹¹⁸¹ Bona, 2000. 266. p.

¹¹⁸² ONHT 6545/nő. Székely Elek százados jelentése. Soborsin, 1848. október 20. ; Issekutz, 1905. 78. p.

A fogarasi várban állomásozó egy század honvédet a székely tábor ellen induló, Gedeon József tábornok által vezetett dandár október 23-án lefegyverezte.¹¹⁸³

6.4. A 32. honvédzászlóalj

Erdélyben még októberben hozzákezdtek egy újabb zászlóalj szervezésének, amelyet Aranyosszékből és Torda megyéből akartak kiállítani, br Kemény Farkas irányításával. Ekkor már a főhadparancsnokság nem támogatta a honvédzászlóalj szervezését,¹¹⁸⁴ így a zászlóalj még október végén is csak 132 újoncból állt.¹¹⁸⁵

A felfegyverzés is lassan haladt, noha Cserey alezredes már november végén fegyvert igényelt Lahner Györgytől.¹¹⁸⁶ Ennek azonban nem sok eredménye lehetett, mert a zászlóalj parancsnoka, Bittó Károly őrnagy még decemberben is a hiányos felszereltség miatt panaszkodott.¹¹⁸⁷ A zászlóalj december közepén 1 felfegyverzett, és 5 fegyvertelen századból állt. A felfegyverzett századot hozzácsatolták a 11. honvédzászlóaljhoz, míg a többit feloszlatták. Így a zászlóalj átmenetileg megszűnt.¹¹⁸⁸

7. A zászlóaljak tisztikara és állománya

A zászlóaljok tisztikarának vizsgálatát Bona Gábor alapvető munkáinak segítségével végeztük el. Megállapíthatjuk, hogy több mint 90 % volt azok aránya, akik a császári hadsereg kilépett, vagy aktív tisztjei, altisztjei voltak. Ezen belül pedig majdnem 50 % volt azoké, akik valamelyik székely határőrezredben szolgáltak. Innen nem csak tiszték, hanem altiszték is kérték a honvédséghez való áthelyezésüket.¹¹⁸⁹ (26 vizsgált tisztből 11 fő) Társadalmi megoszlásuk a következő volt: 26 tisztből, 2 főnemesi, 22 köz és kisenemesi, 2 polgári származású. Így nem igazolható Cserey alezredes azon állítása, hogy Erdély

¹¹⁸³ Kővári, 1861. 98-99. p.; Heydte, 1863. 117. p.

¹¹⁸⁴ Vay, 1463. br. Kemény Farkas levele. Torda, 1848. október 10. A zászlóalj szervezésével Kemény volt megbízva. A szervezést nagyban nehezítette, hogy a főhadparancsnokság visszarendelte a sorkatonaságot a toborzóhelyekről, és ezen még a gubernium kérésére sem változtattak. (MOL F.37. 2686. Kolozsvár, 1848. október 15.)

¹¹⁸⁵ ONHT 6947/nő. A szervezést a pénzhiány is lassította. (MOL F.37. 2669.)

¹¹⁸⁶ Vay, 2348. Cserey levele Vay Miklóshoz. Kolozsvár, 1848. november 28.

¹¹⁸⁷ MOL H.106. 2. d. 505.

¹¹⁸⁸ Szigethy, 1868. 29. p.

¹¹⁸⁹ Pl. Barnabás József őrmester már augusztus közepén. (Vay, 612.)

elvesztésének oka abban keresendő, hogy Vay királyi biztos a honvédséghez nagy számban nevezett ki arisztokratákat.¹¹⁹⁰

A szolgálatvállalás okai különbözőek lehettek. Fő motiváló tényező talán az egzisztenciális ok volt, hiszen a honvédtiszti státus előléptetést és magasabb fizetést jelentett. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a székely határőrezredek tisztikarában a liberális reformmozgalom hatására megindult a nemzeti ébredés. Erről a kortárs Jakab Elek így emlékezett: " 1841 körül csaknem váratlanul azon hírrel lepték meg az erdélyi hírlapok az olvasó világot, hogy a kézdivásárhelyi és csíkszeredai katonanöveldék ifjai, az ezredbeli altisztek, hadapródok s ifjú tanártisztek magyar olvasó társaságot alkottak, magyar hírlapokat és könyveket olvasnak, a nemzeti költők hazafias dalait szavalják, a politikai eseményekről beszélgetnek ... Az ébredő haza örömmel fogadta a kellemes hírt, de az ezredek tisztikarát bámuló ijedelem fogta el. Katona és magyar könyvolvasás azon időben. ! hallani is vétkes volt. Mit mond ehhez a nagyszebeni General -Commando s a bécsi Hofkriegsrath ? elgondolták az illetők, s a gyanus ifjakat : Bárity György és Pál, Mike, Bocskor, Puskás és Mártonffy cadetokat és őrmestereket lakóhelyükön, minden ponton csaknem egyszerre letartóztatva és elzárva, Nagyszebenből kirendelt őrnagy hadbíró által hosszasan tartott vizsgálat alá fogták, vallatták, ijesztgették, mélyreható nyomozás folyt nagy ideig. 1843 októberében három évi vizsgálati fogság után, Aachen Rajna melléki Poroszországban költ V. Ferdinánd császár és király azzon k. leirata, melynek értelmében mindnyájan elítéltettek...."¹¹⁹¹ A székely ezredek törzstisztjei túlnyomó részben támogatták az önvédelmi harcot. Noha az ő lelkivilágukban a több évtizedes szolgálat mély nyomokat hagyott, a magyar patriotizmusuk vitathatatlan, és sokszor e két érzés között örlődtek. Dobay Károly és Sombory Sándor ezredesek sorsának alakulása ennek ékes bizonyítéka, hiszen 1848 őszén ők az erdélyi székely haderő vezetői. Döntésükben az is közrejátszhatott, hogy a főhadparancsnokság a román felkelést támogatta, ezáltal az erdélyi magyar nemesség és lakosság léte is veszélybe került, ez pedig még császárhű székely tisztek számára is elfogadhatatlan volt. Így nem meglepő, hogy október 21-én a székely tisztek nyílt levéllel fordultak az "Erdélyben állomásozó csapatok tisztjeihez" melyben a lázadás miatt felbomlott rend helyreállítására és a királyi trón megvédésére szólították fel őket. A nagyszebeni helyőrség válaszlevelében (október 28.) a királyi trón védelmével szembehelyezte a birodalmi egység megoltalmazását, melyet a pesti bujtogatók révén a székely "határőrtiszt urak" is

¹¹⁹⁰ KLÖM XIII/1. 413. számú irat. Cserey levele Kossuth Lajoshoz. Kolozsvár, 1848. december 5.

¹¹⁹¹ Jakab, 1880. 140-142. p. idézi: Bona. 1987. 11. p.

veszélyeztetnek. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a császár és király ugyanazon személy volt.¹¹⁹²

Egészen különleges sors jutott a 11. honvédszászlóalj parancsnokául kizemelt Richter (Bíró) Ede főszázados számára. Őt az ezrede nem engedte el, de ennek ellenére 1849-ben mégis átjutott a honvédsereghez. Nehiba Józsefet, a 62. gyalogezred századosát szintén ennek a zászlóaljnak az élére szánták őrnagyi rangban. Ő azonban inkább ezredénél maradt, és magyar származása ellenére a szabadságharcot ellenünk harcolta végig.¹¹⁹³ Szigethy Miklós¹¹⁹⁴, az I. román határőrezred hadnagya már elég korán kérvényezte a hadügyminisztertől, hogy valamelyik honvédszászlóaljnál szolgálhasson. Mikor az ezred nyíltan felmondta az engedelmisséget a magyar kormánynak, a helyzete lehetetlenné vált, és belső vívódásai ellenére is átlépett a 11. honvédszászlóaljhoz.¹¹⁹⁵ Lelkivilágának állapotát hűen tükrözik visszaemlékezésének sorai: "... A 11. honvédszászlóalj toborzása megkezdődött volt¹¹⁹⁶ ; ahhoz történt tiszti kinevezésemet láttam is, olvastam is, de az én áttételésem késett, ámbar alkalmilag találkoзва Dobay ezredessel, ki a zászlóalj alakításával volt megbízva, érdekemben személyesen kértem meg, tudatván vele tett lépéseimet. Aggodalmam folyvást nőtt. Beadjam lemondásomat, vagy egyszerűen elhagyjam az ezredet ? Melyiket tegyem ? Oly kérdések ezek, melyekre az események elviharzása után könnyű a felelet ; de akkor felszólalt egyik ellen a becsületérzetem, a másik ellen azon remény, hogy hátha sikerül a törvény uralmát és belbékét helyreállítani."¹¹⁹⁷ Mircse Dénes a második román határőrezred századosa szintén elég korán átkerült honvédséghez.¹¹⁹⁸ Dobay Károly ezredes maga kérte, hogy mindkét fia, Károly és József a honvédségnél szolgálhassanak.¹¹⁹⁹ A kisebbik fiút, Károlyt, aki ekkor még a bécsújhelyi akadémia kadétja volt, 1848. szeptember 27-én nevezték ki a 12. honvédszászlóalj hadnagyává, hazajönni azonban csak 1849 januárjában tudott.¹²⁰⁰

A legénységi állományról nagyon keveset tudunk. Az első tíz honvéd zászlóalj állományában az értelmiségiek aránya szembetűnően magas volt. (10%) Mindkét erdélyi

¹¹⁹² Heydte, 1863. 95-96. p. A két levél fordítását közli: Gelich. I. 388-392. p.

¹¹⁹³ Urbán, 1999. II. k. 1305. számú irat.; Nehiba július 9-én kezdeményezte a magyar hadügyminisztériumnál, hogy ezrede Marosvásárhelyen állomásozó 3. zászlóaljának élére nevezzék ki, mivel a jelenlegi parancsnok nem tud magyarul. (Vay, Szn. Nagyszeben, 1848. július 9.)

¹¹⁹⁴ Életrajza és önéletírása: Molnár B. Lehel: Szigethy Csehi Miklós önéletrajza. In.: A szent szabadság oltalmában. Erdélyi unitáriusok az 1848-1849-i magyar forradalomban és szabadságharcban. Kolozsvár, 2000. 345-349. p.

¹¹⁹⁵ Szigethy, 1868. 3-9. p.

¹¹⁹⁶ 1848 szeptemberében.

¹¹⁹⁷ Szigethy, 1868. 5. p.

¹¹⁹⁸ Vay, 854. Mészáros Lázár levele Vay királyi biztoshoz, melyben támogatja a kérést. Pest, 1848. augusztus 21.

¹¹⁹⁹ Vay, 316. Dobay ezredes levele a hadügyminiszterhez. Kolozsvár, 1848. július 5. A miniszter a kérést támogatta.

¹²⁰⁰ Bona. 2008. 287. p.

zászlóaljról meglehetősen sok visszaemlékezés, napló maradt fenn. Az értelmiségi réteg szerepet játszott a toborzásban is.¹²⁰¹ Arra is volt példa, hogy unitárius lelkész lépett be a 11. honvédzászlóaljba.¹²⁰²

A Gubernium első felszólítására júniusban Désen 14 fő jelentkezett, elsősorban a 19-25. év közötti korosztályból. Nemzetiségüket tekintve mindenki magyar volt, vallásilag 10-en a református, 3 fő a katolikus és egy fő az unitárius felekezetekhez tartozott.¹²⁰³ Mindannyian céhlegények voltak, akik a gazdáiktól felvett csekély előleget a foglalóból akarták megtéríteni.¹²⁰⁴ A városba szeptember elején érkezett egy toborzó csapat, melynek tagjai ekkor már a 11. honvédzászlóalj katonái voltak, akik kivétel nélkül az értelmiségi réteghez tartoztak.¹²⁰⁵ A helyi nemzetőrségből olyan sokan jelentkeztek a zászlóaljhoz és a Mátyás-huszárokhoz, hogy azt újjá kellett szervezni.¹²⁰⁶ A dési újoncokat a nemzetőrök kíséretében augusztus végén Kolozsvárra szállították.¹²⁰⁷

Vass János visszaemlékezése szerint a 11. honvédzászlóalj legénységi állománya elsősorban, a kolozsvári református, katolikus és unitárius főiskolák ifjúságából, kevés számú kormányshévi hivatalnokból és céhlegényből állott.¹²⁰⁸

Nagyenyedén a honvédtoborzás csak augusztus 20 körül indult meg. A katonai biztos Szuini Pál székely huszárszázados volt. A toborzási tanya a városháza volt, amely előtt, a piactéren egy zenekar magyar dalokat játszott. Már az első nap 75 ifjú jelentkezett, akik többségükben a helyi főiskola diákjai voltak. A toborzás még egy hétig folyt, és az értelmiségiek mellett szép számmal jelentkeztek mesterlegények, iparosok, vidéki birtokosok fiai, és parasztlegények. Az önkénteseket a polgárok bőségesen megvendégelték. A toborzási bizottság Nagenyedről Marosújvárra ment, majd meglátogatták a hegyaljai községeket és a bányavárosokat. Gyulaférvárra a várparancsnok nem engedte be a bizottságot, mert félt, hogy a 31. Károly Ferdinánd sorgelegezred katonáinak egy része is felcsap honvédek. A bizottság munkáját elsősorban a vármegyei apparátus támogatta.¹²⁰⁹ Az alsó-fehér megyei újoncok a nagyenyedi nemzetőrök kíséretében mentek át Dévára augusztus végén.¹²¹⁰

¹²⁰¹ Kolozsváron az első honvédek a 3 gimnázium ifjúságából kerültek ki. (Jakab, 1880. 327. p.) ; Az értelmiség szerepéről a marosvásárhelyi toborzásnál: Orbán, IV. 162. p.

¹²⁰² Vay, 1980. Levél az unitárius egyházi tanácshoz. Kolozsvár, 1848. november 8.

¹²⁰³ MOL F.37. 1704. Vajda Pál Dész városi főhadnagy levele. Dész, 1848. június 25. A toborzást 18-án kezdték meg.; A dési toborzásról: MOL SÁL 1991/Eln. Mikó Imre levele a városhoz. Kolozsvár, 1848. július 26.

¹²⁰⁴ Kádár, 1890. 61. p.

¹²⁰⁵ Ellenőr, 55. sz. 1848. augusztus 8.; Kádár, 1890. 64. p.

¹²⁰⁶ Kádár, 1890. 29. p.

¹²⁰⁷ MOL F.37. 2314. Dobay ezredes levele. Kolozsvár, 1848. augusztus 25.

¹²⁰⁸ Vass.

¹²⁰⁹ Szilágyi, 1898. 84-85. p.

¹²¹⁰ Vay, 710. Mikó Imre levele. Kolozsvár, 1848. augusztus 24.

Aranyosszék június végén toborzott 20 önkéntese közül két széki hivatalnok, 6 tanuló, 9 szabad székely, 1 kiszolgált katona, két zsellér volt.¹²¹¹

Hunyad megye első 19 önkéntese (július 4.) a 19-40. éves korosztályhoz tartozott, közülük 2 fő volt házas. Vallási megoszlás: 6 református, 9 katolikus, 3 görög-keleti és 1 zsidó, tehát 3 személy feltehetőleg román volt. Társadalmi helyzetüket tekintve 3 nemes (1 birtokos), 1 uradalmi gazdatiszt, 3 zsellér és 12 céhlegény.¹²¹² A dévai honvédszázadhoz nagy számban jelentkeztek a tanuló, kereskedő és iparos ifjak. Visszaemlékezések szerint ők tették ki a mintegy 300 fős század 8/10 részét.¹²¹³

Fogarason a toborzást Buczy százados ténylegesen augusztus 13-án kezdte meg, elsősorban „művelt ifjúk”, ügyvédek és hivatalnokok jelentkeztek.¹²¹⁴

Beavatási jegyzőkönyv ismereteink szerint csak a tordai toborzó helyről maradt fenn, ahol szeptemberben az újoncok létszáma elérte a 128 főt. Ők nemzetiség tekintetében mind magyarok voltak, vallásukat nézve pedig unitáriusok, reformátusok és katolikusok. A leendő honvédek életkora 18-23 év között volt.¹²¹⁵

A Kolozsváron állomásozó Károly Ferdinánd ezredbeli katonák között nagy volt a hajlandóság a 11. honvédzászlóaljhoz való beállásra. Ennek következtében az ezred 2. zászlóaljának létszáma 500 fő alá csökkent.¹²¹⁶

Szöllőssy István visszaemlékezése szerint a 12. honvédzászlóaljba is nagy számban álltak be a marosvásárhelyi református kollégium diákjai közül.¹²¹⁷ Pedig sokan közülük 1848 tavaszán még a székely határőrség intézménye ellen izgattak. A háromszéki Donát Pál március végén marosvásárhelyi táblai gyakornokként érkezett Csíksolymóra, ahol a helyi iskola diákjait a változásokról tájékoztatta, valamint a határőrség ellen agitált. A szék tisztsége fellépett ellene.¹²¹⁸ Szeptemberben pedig a 12. honvédzászlóalj katonája volt.¹²¹⁹ A zászlóaljba főleg a székelység köréből jelentkeztek.¹²²⁰ Marosvásárhelyen 3 század Turszky gyalogság állomásozott. (16,17, 18) Ezek közül olyan sokan átálltak a 12. honvédzászlóaljhoz, hogy volt olyan század, melynek létszáma 50 fő alá csökkent.¹²²¹

¹²¹¹ MOL F.37. 1786.

¹²¹² MOL F.37. 1853.

¹²¹³ Issekutz, 1905. 77. p.

¹²¹⁴ Közlöny, 78. sz. 1848. augusztus 14.

¹²¹⁵ MOL H.86. 4. d. szn.

¹²¹⁶ Trócsányi, 1956. 434. p. ; Heydte. 1863, 125. p.

¹²¹⁷ Szöllőssy, 1877. 6. p.

¹²¹⁸ Erről bővebben: Benkő Samu: Csíki ifjúsági mozgalmak 1848 tavaszán. in.: A helyzettudat változásai. Bukarest. 1977. 259-267. p.

¹²¹⁹ Vay. 964.

¹²²⁰ Vajasdi

¹²²¹ Heydte, 1863. 79. p. ; Biás, 1900. 13. p.

A honvédség szervezését a szász és román nemzetiségek vezetői nem támogatták, így kevés önkéntes került ki belőlük.¹²²²

8. Honvédtüzérség szervezése Erdélyben 1848-ban

8.1. A császári-királyi hadszervezet tüzérségének szervezete 1848-ban

1848 tavaszán a császári-királyi tüzérséget Bécsből a tüzérségi igazgató irányította, munkáját egy törzs segítette. Közvetlen alárendeltségébe tartozott a főszérhivatal, ami a tüzérség béketevékenységét irányította. Az érvényben lévő szervezetnek megfelelően a tüzércsapatokat vezető szervekre, tábori tüzérségre, helyőrségi tüzérségre és tábori szerhivatalra osztották fel. A tábori tüzérséget Magyarországon az 5. tüzérezred képviselte. A legénységi állomány kiegészítési területe 1830-tól Csehország volt, Magyarországról és az észak-itáliai tartományokból csak szükség esetén vonultattak be embereket a tüzérséghez. Az ezred nem egy helyőrségben, sőt nem is egy országban települt. A törzs, illetve a századok többsége Pesten volt. 1848 nyarán öt század Dalmáciában, egy-egy század Erdélyben, illetve Szlavóniában, három a Lombard-velencei Főhadparancsnokság állományában, egy pedig Komáromban állomásozott. A helyőrségi tüzérigazgatóságok közül az országot a magyarországi, az erdélyi, a bánáti, a szlavóniai és a horvátországi fogta át. A magyarországi igazgatóság állomásai Budán, Komáromban, Lipótváron, Pozsonyban és Kassán voltak. Az erdélyi helyőrségi tüzérigazgatóság székhelye Kolozsvárott működött.

A tábori tüzérségnél 3, 6, 12, 18 fontos gyalog-, 6 fontos lovas- és röppentyűütegeket rendszeresítettek.

A legelterjedtebb a 6 fontos gyalogüteg volt, amely négy 6 fontos ágyúból és két 7 fontos tarackból állt. Az üteg személyi állománya egyrészt tüzérekből, másrészt szekereszekből állt. A parancsnokon kívül egy tűzmester, négy tizedes, valamint hatvan bombász és tüzér, illetve egy tisztiszolga képviselte a fegyvernemet. A szekereseket egy őrmester vezette. Alárendeltségébe tartozott három tizedes vagy altizedes, harminckilenc közlegény, két kovács és egy nyerges katona. A hat lövegen kívül hat löszeres kocsi, egy kovácsműhely kocsi, két poggyászkocsi, két takarmányos szekér, illetve egy további fedeles kocsi tartozott az üteghez.

¹²²² Jakab, 1880. 288. p.

A lövegeket és a löszerkocsikat négy-négy ló húzta, ezen kívül még további harmincegy ló volt az ütegnél rendszeresítve. Az üteg löszerkészletét a löszerkocsikon tárolták. A tüzérek a lövegeket általában gyalogosan kísérték, csak szükség esetén ültek fel a kocsikra.

Erre az időszakra már elavultnak számított a 3 fontos löveg, így az ilyen űrméretű üteg összeállítása korszakunkban elsősorban a határőrezredeknél volt jellemző.

Az ütegek másik jelentős csoportját a lovasütegek képezték. Mivel minden tüzérnek saját lova volt, és több lovat fogtak a lövegek elé is, a tüzérségnek ez a fajtája az adott kor körülményeihez képest rendkívül mozgékonyvá vált. Ezek az ütegek elsősorban a lovasságot támogatták, de gyorsabban közelebb tudtak menni az ellenség harcrendjéhez is, így hatásosabban tevékenykedhettek, mint a gyalogos ütegek.¹²²³

8.2. A honvédtüzérség szervezése az anyaországban 1848-ban

Az április 16-i minisztertanácsi határozat felszólította a budai és a temesvári főhadparancsnokot a fennhatósága alatt álló hadianyag megvizsgálására, illetve a raktári készletekről jelentés készítésére. Az intézkedés nem maradt teljesen eredménytelen, hiszen több vár készletéről pontos értesülése volt a katonai vezetésnek.

A magyar kormány május 16-án elrendelte a 10 ezer fős mobilis nemzetőrség szervezését. A rendelettel kapcsolatban Baldacci Manó ezredes, az Országos Nemzetőrségi Haditanács újonnan kinevezett elnöke többek között olyan feladatot is kapott, hogy tájékoztadjék az Újépületben lévő tüzérségi löveganyagról, és gondoskodjék a felállítandó lovasüteg felszereléséről. A felállítandó sereg a terv szerint tíz gyalogzászlóalj mellett egy lovasüteget is magában foglalt. Ezen üteg felállítása az 5. tüzérezred állományának és háttérének felhasználása nélkül aligha történhetett volna meg.

A honvédütegek a cs. kir. hadsereggel ellentétben nem hat, hanem nyolc lövegből álltak, ami a későbbiekben nagyobb tüzerőt biztosított. A tüzérek részben az 5. tüzérezredből, részben a műszaki tanulmányokat folytató diákokból kerültek ki. A honvédtüzérség lövegeinek nagy része hatfontos volt, de szükségből háromfontos ütegeket is létrehoztak.

¹²²³ Csikány, 2000. 5-48. p.

Emellett létezett még hét tizenkét fontos üteg, illetve öt röppentyű üteg is. A tüzérséget sokan a honvédség legjobb fegyvernemének tartották.¹²²⁴

8.3. A honvédtüzérség szervezése Erdélyben 1848-ban

Az 5. tüzérezred egy százada Erdélyben állomásozott, ami megfelelő lehetőséget biztosított volna az itteni honvéd tüzérütegek felállítására. Puchner azonban nem engedte ki kezéből az irányítást és 1848 őszén megalakított hét 6 fontos és egy 3 fontos üteget, amely az őszi harcok alatt több mint 11 000 fős haderejét támogatta.

Erdélyben a honvédzászlóaljok szervezésének megkezdődésével döntöttek egy hatfontos gyalogsági üteg kiállításáról is.¹²²⁵ A honvédtüzérség számára a lovak gyűjtését még júniusban elrendelték az összes törvényhatóság számára. A felmerülő feladatok koordinálásával Michael Graeser vezérőrnagyot, kolozsvári dandárparancsnokot bízta meg, aki júliusban már konkrét igényeket is megfogalmazott Vay királyi biztos számára. A felajánlott lovak közül a tüzérség számára használhatatlanokat ki kellett selejtezni, az alkalmasak számára naponta 10 adag szénáról és 1,5 adag zabról kellett gondoskodni. A lovak felügyeletéről 1 tizedes és két közvitéz, illetve minden három ló mellé kinevezett polgári lovász gondoskodott. Graeser kérte, hogy nevezzék ki mellé segédül Mikes Benedek gróft.¹²²⁶ Augusztus 2-án már 110 felajánlott lóval rendelkeztek.¹²²⁷ A magyar kormány augusztusban a Gyulafehérvárról felajánlott hatfontos üteget illetve az összegyűjtött lovakat Pestre kívánta szállítani, és a szerb konfliktusban bevetni.¹²²⁸

Augusztus elején az összegyűjtött lovak közül az alkalmatlanokat elárverezték, a megmaradtakat pedig beosztották a tüzérséghez, illetve az önkéntes lovassághoz. Vay rendeletére a tüzérségi lovak számára 3000 adag élelmet szállítottak Kolozsvárra.¹²²⁹ Szeptember elején már 110 tüzér ló volt, így Melczér Andor ezredes hadügyi államtitkár elrendelte az ágyúüteg kiutalását. Az önkéntes tüzérek kiképzését Vay királyi biztos

¹²²⁴ Csikány, 2000. 25-50. p.; Urbán Aladár: A Nemzetőrségi Haditanács és a honvéd tüzérség megszervezése 1848-ban. HK. 2004/2. 511-538. p.

¹²²⁵ Urbán, 1999. I. 740. számú irat. A miniszterelnök rendelete. Pest, 1848. június 30.; ONHT 1289/nő. Levél az önkéntes sereg szervezését intéző bizottmányhoz. Budapest, 1848. július 4.; Jakab, 1880. 303. p.

¹²²⁶ Vay, 406. Graeser levele. Kolozsvár, 1848. július.

¹²²⁷ MOL F.37. 2083. Vay levele. Kolozsvár, 1848. augusztus 2.

¹²²⁸ Vay, 491. Mészáros Lázár levele. Budapest, 1848. augusztus 4.; Jakab, 1880. 305. p.

¹²²⁹ Vay, 559. Mikes Kelemen, Bethlen Gergely és Mikes Benedek levele. Kolozsvár, 1848. augusztus 15.; MOL F.37. 2347. A Főkörmányszék levele Graeser tábornoknak. Kolozsvár, 1848. augusztus 27. Mellette Mészáros Lázár hadügyminiszter levele. Budapest, 1848. augusztus 23.; A loval ellátásáról: Vay, 930. Mikes Benedek levele. Kolozsvár, 1848. szeptember 7.; Vay, 1502. Graeser levele. Kolozsvár, 1848. október 18.

feladatává tette.¹²³⁰ Csengeri Józsa marosújvári bányatiszt például, aki a selmecbányai akadémián végzett Mikes Benedeknél jelentkezett a tüzérséghez, kérelmét Vay felkarolta.¹²³¹ Kolozsváron augusztusban egy kis tüzérsapat alakult, mérnökökből, tanárokból, kormányzféki tisztviselőkből, akik rendszeresen képezték magukat, várva a lövegek megérkezését.¹²³²

A honvédtüzérség részére Gyulafehérváron egy hatfontos üteget előkészítettek az átadásra, így a felajánlott lovakat és szekereket Vay a várba küldte.¹²³³ A magyar kormányzat és az osztrák hadügyminisztérium közötti egyre hevesebb szembenállás miatt azonban az átadást Puchner szeptember 19-én felfüggesztette, majd a teljesen felszerelt üteget a Vay által küldött lovakkal és szekerekkel együtt a szász nemzetőrség részére adta át.¹²³⁴

Az Országos Honvédelmi Bizottmány október végén egy háromfontos üteget indított Erdélybe, de a lövegek közül csak egy volt felszerelve.¹²³⁵ Az üteg két ágyúja november elején Nagyenyedre érkezett, de a lövegek bevetésre nem kerültek.¹²³⁶

A felszerelt hatfontos üteget október végén utalta ki az Országos Honvédelmi Bizottmány Vay számára.¹²³⁷ Az érkező ágyúkat Nagyváradtól Fehértóig a bihari lovas nemzetőrök, onnan pedig az első változatban a Mátyás-husárok kísérték volna Kolozsvárra.¹²³⁸ Az utóbbiakat azonban Nagyenyedre rendelték, így helyüket a kolozsvári lovas nemzetőrség vette át. Czetz János százados, tábornari segéd november 4-én érkezett meg Kolozsvárra a hatfontos üteggel, amelyet Vay királyi biztos a székely tábor megsegítésére akart indítani.¹²³⁹ Az ágyúkkal 3 társzekér, 80 ló és 107 kezelő érkezett. A fiatal tüzérek elszállásolásáról, gyakorlóteréről a város gondoskodott.¹²⁴⁰ Az üteg számára lovak gyűjtését rendelték el, amellyel Pataki József kolozsvári tanácsost bízták meg, aki

¹²³⁰ Vay, 971. Melczer Andor levele. Budapest, 1848. szeptember 4.

¹²³¹ Vay, 1938. Mikes Benedek levele. Kolozsvár, 1848. november 8.; Vay, 2133. Mikes Benedek újabb levele a tárgyban. Kolozsvár, 1848. november 11.

¹²³² Jakab, 1880. 423. p.

¹²³³ Lévy, 1889. 180-183. p.

¹²³⁴ Kővári, 1861. 77. p.; Heydte, 1863. 77. p.; Jakab, 1880. 380. p.; Az erdélyi főhadparancsnokság a későbbiek folyamán sem volt hajlandó lövegeket adni az OHB rendeletére. (KLÖM XIII. 74/c és f. számú irat.); Miskolczy Ambrus a lövegek elvesztését Vay hibájának tudja be, aki szerinte nyáron még tudott volna Gyulafehérvárról ágyúkat szerezni, de akkor elszalasztotta a lehetőséget. (Miskolczy, 1988. 1404. p.)

¹²³⁵ Imreh, 2003. 49. p.; Az üteg november 2-án érkezett meg Kolozsvárra. (Jakab, 1880. 423. p.)

¹²³⁶ Imreh, 2003. 58. p.

¹²³⁷ Vay, 1777. Nyáry Pál levele. Pest, 1848. október 22.; Vay, 1800. Nyáry levele. Pest, 1848. október 26.

Közli: KLÖM XIII/1. 196. számú irat.; Az érkező ágyúk fedezetére Vay 240 honvédet rendelt ki.; Vay, 1889.

Nyáry levele. Pest, 1848. október 29. Az üteg október 29-én indult el Budapestről.; Bauer, 1870. 41. p.; KLÖM XIII/1. 209. számú irat. Az OHB levele. Pest, 1848. október 30.

¹²³⁸ Vay, 1809. Rendelet Hodossy Miklóshoz. Kolozsvár, 1848. október 31.

¹²³⁹ MOL H.2. 2661. Vay jelentése. Kolozsvár, 1848. november 5.; Vay, 1867. Czetz őrnagy levele. Nagyvárad, 1848. november 1.; Vay, 1929. Vay levele a székely tábor főparancsnokságához. Kolozsvár, 1848. november 5.

¹²⁴⁰ Vay, 1953. Rendelet a kolozsvári főbíróhoz. Kolozsvár, 1848. november 5.

számára 2000 ezüst forintot utalványoztak.¹²⁴¹ A felajánlott lovak mellett október végén 8 fő teljesített szolgálatot.¹²⁴² A tüzérek kiképzését Csetz irányította.¹²⁴³

A háromfontos üteg parancsnokává Péchy Albert hadnagyot¹²⁴⁴, a hatfontosévá Niegreis Alajos¹²⁴⁵ tűzmestert nevezte ki Vay királyi biztos.¹²⁴⁶

A háromfontos üteghez november elejéig 34 fő állt be, 3 évi honvédszolgálatot vállalva.¹²⁴⁷

A hatfontos üteg részt vett az apahidai ütközetben. (1848. november 15.) Itt egy rövid tüzéségi párbajt vívtak Urban tüzéségével, majd a kolozsvári nemzetőrök megfutamodása után az üteg Baldacci parancsára visszavonult.¹²⁴⁸ Az üteg bevetethetőségét nagyban befolyásolta, hogy az újonc tüzérek kiképzetlenek voltak, mivel a betanításra idő szinte nem állt rendelkezésre.¹²⁴⁹

¹²⁴¹ MOL F.37. 2746. Rendelet a tartományi fiókpénztárhoz. Kolozsvár, 1848. november 2.

¹²⁴² Vay, 1677. Graeser tábornok levele. Kolozsvár, 1848. október 26.; A tüzér lovak ellátásának számadása: Vay, 1949. A lovak élelmezésére november 8-án 2000 ezüst forintot utalt ki Vay. (Vay, 2011.); A háromfontos üteg felszerelésére: Vay, 2143. Mikes Benedek levele. Kolozsvár, 1848, november 12.

¹²⁴³ Deák, 1943. 226. számú irat. Vay levele Kossuthoz. Kolozsvár, 1848. november 22.

¹²⁴⁴ Bona, 2009. II. 209. p.

¹²⁴⁵ Bona, 1998. II. 579. p.

¹²⁴⁶ Vay, 1992. Rendelet Csetz századoshoz. Kolozsvár, 1848. november 7.; Közlöny, 164. sz. 1848. november 24.

¹²⁴⁷ Vay, 2180. Péchy Albert hadnagy levele. Kolozsvár, 1848. november 14.

¹²⁴⁸ Bauer, 1870. 48. p.

¹²⁴⁹ Csetz, 1850. 52-53. p.; Imreh, 2003. 61-64. p.

9. Összegzés

Az erdélyi magas politikai elit köreiből a honvédség eszméje termékeny talajra talált. Ösztönzőleg hatott, hogy a liberális nemesség az első balázsfalvi gyűlés (1848. május 15-17.) óta joggal tartott a román nemzeti mozgalomtól. Ráadásul Erdélyben a soralakulatokból csak a két székely gyalogos határőrezred és egy huszár ezred tekinthető a magyar kormány számára megbízhatónak, de ezek egy részét, két gyalogos zászlóaljat és egy huszárosztályt 1848 nyarán Magyarországra vezényelték. Pedig ettől az időszakról kezdve Erdély egy megbolygatott méhkashoz volt hasonló. A román parasztok sok helyen a megyei tisztviselőket is elkergették, és így felbomlott a közigazgatás.¹²⁵⁰ A magyar kormány azon szándéka, hogy az erdélyi honvédzászlóaljakat a szerb konfliktusban vessék be tarthatatlanná vált, sőt rövidesen az erdélyi magyarság szorult rá az anyaország katonai segítségére.

Az 1848 nyarán és őszén Erdélyben felállított két honvédzászlóalj szervezése - melyek a későbbiek folyamán a 11. és 12. sorszámmal kapták - az anyaországi alakulatok mintájára történt. Toborzásuk, kiképzésük és felszerelésük 1848 őszéig a császári-királyi hadszervezet rendszerében folyt, a koordinálás feladatát az Erdélyi Főkormányzóság (Gubernium) apparátusa látta el. Októbertől az eddig működő rendszer felborult, az egyik oldalon a császári katonaság, román és szász felkelők, míg a másikon a honvédzászlóaljak, székely határőrség, magyar lakosság népfelkelése. Az erőviszonyok kezdetben az előbbi félnek kedveztek, így Erdély 1848 novemberében elveszítettnek tűnt a magyar politikai vezetés számára. Az erdélyi véderő - leszámítva a román felkelőkkel folytatott kisebb csatározásokat - szinte minden ütközetben alulmaradt. Nem szabad azonban arról megfeledkeznünk, hogy a magyar reguláris haderő száma kicsiny volt, és tüzérség pedig nem, vagy alig állt rendelkezésre. Így decemberben visszakérült Erdélybe a kimozdított székely katonaság egy része, a frissen kinevezett erdélyi fővezér, Bem seregét más csapatokkal és jelentős tüzérséggel megerősítették, ami megteremtette az alapot a későbbi katonai sikerekhez.

¹²⁵⁰ Kovács, 1979. 11. p.

1. számú melléklet.

a) A toborzás eredménye júniustól július végéig:

- Kolozsvár: 120 fő.¹²⁵¹
- Dés: 14 fő.¹²⁵²
- Déva: 19 fő.¹²⁵³
- Nagyenyed: 75 fő.¹²⁵⁴
- Torda és Aranyosszék: 20 fő.¹²⁵⁵
- Kézdivásárhely: 123 fő.¹²⁵⁶
- Udvarhelyszék: 103 fő.¹²⁵⁷
- Vízakna: 11 fő.¹²⁵⁸
- Erzsébetváros: 24 fő.¹²⁵⁹
- Marosvásárhely: 80 fő.¹²⁶⁰
- Hegyalja: 20 fő.¹²⁶¹
- Marosújvár: 7 fő.¹²⁶²
- Tövis: 6 fő.¹²⁶³
- Bányavidék (Alsó-Fehér vm): 20 fő.¹²⁶⁴
- Brassó: 30 fő.¹²⁶⁵

A többi a toborzó helyről nem rendelkezünk adatokkal.

b) A toborzás eredménye augusztusban, szeptemberben:

¹²⁵¹ MOL F.37. 1718. (1848. június 26) ; ONHT 1138/nő.

¹²⁵² MOL F.37. 1704. (1848. június 25)

¹²⁵³ MOL F.37. 1853. (1848. július 4)

¹²⁵⁴ Szilágyi, 1898. 84. p.

¹²⁵⁵ MOL F.37. 1786. (1848. június 28) ; Jakab, 1880. 271. p.

¹²⁵⁶ MOL F.37. 1723. (1848. június 28) ; Jakab, 1880. 271. p.; Bakk, 1895. 396. p.

¹²⁵⁷ MOL F.37. 1722. (1848. június 29) ; Vay, 582. ; Jakab. 1880. 271. p.

¹²⁵⁸ MOL F.37. 1752. (1848. június 22) ; Szilágyi, 1898. 85. p. ; Bakk, 1880. 214. p.

¹²⁵⁹ MOL F.37. 1713. (1848. június 28) ; Jakab, 1880. 271. p.

¹²⁶⁰ Ellenőr, 31. sz. 1848. június 27.

¹²⁶¹ Szilágyi, 1898. 85. p.

¹²⁶² Uo.

¹²⁶³ Uo.

¹²⁶⁴ Uo.

¹²⁶⁵ Jakab, 1880. 271. p.

- Fogaras: 11 fő.¹²⁶⁶
- Marosvásárhely: 200 fő.¹²⁶⁷
- Beszterce: 92 fő.¹²⁶⁸
- Kolozsvár: 183 fő.¹²⁶⁹
- Kolozs mezőváros: 2 fő.¹²⁷⁰
- Aranyosszék: 80 fő.¹²⁷¹

c) A toborzás eredménye szeptember 19-26 között:

- Udvarhely: 1 fő.
- Kézdivásárhely: 126 fő.
- Déva: 6 fő.
- Marosvásárhely: 23 fő.
- Fogaras: 185 fő.
- Kolozsvár 24 fő.¹²⁷²

a) Állomány kimutatás (július 27):

- 11. honvédsászlóalj: 363 fő.
- 12. honvédsászlóalj: 44 fő.
- 13. honvédsászlóalj: 19 fő.
- 14. honvédsászlóalj: 33 fő.
- Összesen: 459 fő.¹²⁷³

b) Állomány kimutatás (augusztus 8):

¹²⁶⁶ MOL F.37. 2234. gr. Bethlen Gábor főkapitány levele Vaynak. Fogaras, 1848. augusztus 16.

¹²⁶⁷ Vay, 963. Lázár János főbíró levele. Marosvásárhely, 1848. szeptember 7.; Augusztus 20-ig 163 fő jelentkezett. (MOL H.99. 1. doboz. 2. tétel. 8-9. lap)

¹²⁶⁸ ONHT 4298/nő. Beszterce levele a miniszterelnöknek. Beszterce, 1848. szeptember 23.

¹²⁶⁹ ONHT 4424/nő. A város levele a miniszterelnökhöz. Kolozsvár, 1848. szeptember 18.

¹²⁷⁰ ONHT 4772/nő. A város levele a miniszterelnöknek. Kolozs, 1848. szeptember 25.

¹²⁷¹ Közlöny, 92. sz. 1848. szeptember 9.

¹²⁷² ONHT 4999/nő.

¹²⁷³ ONHT 2869/nő. Ezeket a jelentéseket Dobay ezredes nyújtotta be.

- 11. honvédsászlóalj: 272 fő.
- 12. honvédsászlóalj: 44 fő.
- 13. honvédsászlóalj: 27 fő.
- 14. honvédsászlóalj: 19 fő.

- Összesen: 362 fő.¹²⁷⁴

c) Állomány kimutatás (szeptember 1):

- 11. honvédsászlóalj: 446 fő.
- 12. honvédsászlóalj: 179 fő.
- 13. honvédsászlóalj: 126 fő.
- 14. honvédsászlóalj: 66 fő.¹²⁷⁵

- Összesen: 802 fő.

d) Állomány kimutatás (szeptember 8):

- 11. honvédsászlóalj: 551 fő.
- 12. honvédsászlóalj: 227 fő.
- 13. honvédsászlóalj: 136 fő.
- 14. honvédsászlóalj: 78 fő.¹²⁷⁶

e) Állomány kimutatás (szeptember 9-16):

- 11. honvédsászlóalj: 742 fő.
- 12. honvédsászlóalj: 365 fő.
- 13. honvédsászlóalj: 184 fő¹²⁷⁷
- 14. honvédsászlóalj: 108 fő.

¹²⁷⁴ ONHT 3173/nő.

¹²⁷⁵ ONHT 3582/nő.

¹²⁷⁶ ONHT 3582/nő.

¹²⁷⁷ Vay, 956. Székely Elek százados létszámjelentése. Déva, 1848. szeptember 9. A zászlóalj létszáma 190 fő. Ebből: 1 százados, 1 főhadnagy, 1 hadnagy, 1 őrmester, 4 tizedes, 183 közvitéz. Ebből 8 fő Déván, 8 fő Nagyenyeden toborzást folytatott.

- Összesen: 1395 fő.¹²⁷⁸

f) Állomány kimutatás (szeptember 17-24):

- 11. honvédsászlóalj: 846 fő.

- 12. honvédsászlóalj: 674 fő.

- 13. honvédsászlóalj: 200 fő.

- 14. honvédsászlóalj: 221 fő.¹²⁷⁹

g) A két zászlóalj létszáma októberben:

- 11. honvédsászlóalj: 1086. fő.

- 12. honvédsászlóalj: 1053. fő.¹²⁸⁰

¹²⁷⁸ ONHT 4055/nő.

¹²⁷⁹ ONHT 4999/nő.

¹²⁸⁰ ONHT 6379/nő. 6654/nő., 6892/nő. (1848. október 17-18)

2. számú melléklet.

Tiszti kinevezések, előterjesztések

- Balázs Manó őrnagy és zászlóaljparancsnok. (12. honvédszászlóalj)¹²⁸¹
- gr. Bethlen Olivér százados. (11. honvédszászlóalj)¹²⁸²
- Dobay ezredes felterjesztése a honvédszászlóalj tisztkaráról (augusztus 10.)¹²⁸³:
 - 11. honvédszászlóalj:
 - Százados: Bittó Károly.¹²⁸⁴
 - Főhadnagy: Dolinay Mihály.¹²⁸⁵
 - Hadnagy: Zeyk Ferenc¹²⁸⁶
 - 12. honvédszászlóalj:
 - Százados: Szabó Farkas.¹²⁸⁷
 - Főhadnagy: Horvatovics József.¹²⁸⁸
 - Hadnagy: Hős János.
 - 13. honvédszászlóalj:
 - Százados: Székely Elek.¹²⁸⁹
 - Főhadnagy: Rohoman Károly.¹²⁹⁰

¹²⁸¹ ONHT 3039/nő. (1848. augusztus 25), 3108/nő. (1848. augusztus 17)

¹²⁸² ONHT 2312/nő. (1848. augusztus 2)

¹²⁸³ ONHT 2732/nő.

¹²⁸⁴ Bittó Károly. (1806-1865) Vagyontalan nemesi származású, magyar. Főhadnagy a 62. gyalogezredben. (Bona, 2000. 255. p.)

¹²⁸⁵ Dolinay Mihály. Nemesi származású, magyar. 1843-tól hadfi a 37. gyalogezrednél, 1844-től nemesi testőr Bécsben. (Bona, 2000. 309-310. p.)

¹²⁸⁶ Zeyk Ferenc. (1824-1885) Nemesi származású, magyar, római katolikus. 1842-től hadfi, majd 1848-tól őrmester az 51. gyalogezredben. (Bona, 2009. II. 577. p.)

¹²⁸⁷ Szabó Farkas. (1815-1869) Vagyontalan, polgári származású. 1833-tól hadfi, 1848-tól főhadnagy az 52. gyalogezrednél. (Bona, 2000. 637. p.)

¹²⁸⁸ Horvatovich József. Kilépett hadnagy. (51. gyalogezred) Bona, 1998. II. 79. p. Őt még augusztus másodikán kinevezték századosnak. (Vay, 443.)

¹²⁸⁹ Székely Elek. Nemesi származású, magyar. Főhadnagy az 51. gyalogezrednél. (Bona, 2000. 658. p.) Őt még augusztus másodikán kinevezték századosnak. (Vay, 443.)

¹²⁹⁰ Rohrmann Károly. Vagyontalan polgári származású, német. 1838-tól hadfi, 1848-tól alhadnagy az 51. gyalogezrednél. (Bona, 2000. 603. p.) Őt még augusztus másodikán kinevezték századosnak. (Vay, 443.)

- Hadnagy: Bohus János.

- 14. honvédszászlóalj:
- Százados: Buczy Alajos.¹²⁹¹
- Főhadnagy: Kosztka József.¹²⁹²
- Hadnagy: Csíki Domokos.¹²⁹³

- Dobay ezredes felterjesztése a zászlóaljparancsnokok személyéről (augusztus 22)¹²⁹⁴:

- 11. honvédszászlóalj: Nehiba József¹²⁹⁵ őrnagy.

- 12. honvédszászlóalj: Balázs Manó őrnagy.¹²⁹⁶

- Nehiba József kinevezése őrnagynak és zászlóaljparancsnoknak. (augusztus 22)¹²⁹⁷

- Kinevezések a 13. honvédszászlóaljhoz:

- Főhadnagynak: Lakatos Benedek¹²⁹⁸, Szabó József.

- Alhadnagynak: Debreceni Károly, Gedeon Kelemen.¹²⁹⁹

- A zászlóaljak tisztikara szeptemberben¹³⁰⁰:

¹²⁹¹ Butzy Alajos. Kisbirtokos nemesi származású, magyar. Kilépett főhadnagy, 1827-1847 között a 31. gyalogezerredben szolgált. (Bona, 2000. 268. p.) Őt még augusztus másodikán kinevezték századosnak. (Vay, 443.)

¹²⁹² Kosztka József. (1818-1903) Vagyontalan, nemesi származású, magyar. 1834-től hadfi, 1844-től hadfi a 14. határőrezredben. (Bona, 2000. 455. p.)

¹²⁹³ Csíki Domokos. Székely származású. (Bona, 2008. I. 254-255. p.)

¹²⁹⁴ Balázs Manó. Százados a 15. határőrezrednél. 1848. november 28-án katonái, mint árulót felkoncolják Sepsiszentgyörgyön. (Bona, 2000. 217. p.) ; ONHT 2901/nő.

¹²⁹⁵ Bona, 2000. 540. p.

¹²⁹⁶ Őt még augusztus elsején javasolta őrnagynak Mészáros Lázár hadügyminiszter. (Vay, 473.)

¹²⁹⁷ ONHT 2921/nő.

¹²⁹⁸ Lakatos Benedek. (1821-1873) Nemesi származású, magyar. Jogot végez. Volt nemesi testőr, kilépett hadnagy. (Bona, 2000. 472. p.)

¹²⁹⁹ Gedeon Kelemen (1829-1876) Joggyakornok. Őrmester a 3. honvédszászlóaljnál. (Bona, 1998. I. k. 455-456. p.) ; ONHT 3808/nő. (1848. szeptember 18)

¹³⁰⁰ ONHT 3983/nő. Budapest, 1848. szeptember 21.; Közlöny, 106. sz. 1848. szeptember 13.

- 11. honvédsázlóalj:

- Őrnagy: Richter Ede¹³⁰¹

- Százados: br. Bánffy János, Alsó Sándor¹³⁰², gr. Bethlen Olivér.

- Főhadnagy: Kakutsi Zsigmond¹³⁰³, Balázs Endre.¹³⁰⁴

- Hadnagy: Keresztes Kálmán¹³⁰⁵, Veress Miklós¹³⁰⁶, Szentpáli Zsigmond¹³⁰⁷, Gál Ignác¹³⁰⁸

- Számvevő: Nemes László.

- 12. honvédsázlóalj:

- Százados: Klement György¹³⁰⁹, Mircse Dénes.¹³¹⁰

- Főhadnagy: Cseh Sándor¹³¹¹, Pap Károly, Józsa Dani¹³¹², Vass Pál.¹³¹³

- Hadnagy: Csath Lajos, Klein Lajos¹³¹⁴, Nagy Károly¹³¹⁵, Hegyesi Lipót.¹³¹⁶

¹³⁰¹ Bona, 2000. 254. p.

¹³⁰² Alsó Sándor. (1813-1873) Kisbirtokos nemesi származású, magyar. Főhadnagy a 17. határőrezrednél. (Bona, 2000. 199. p.)

¹³⁰³ Kakutsi Zsigmond. Székely származású, református. Kilépett hadnagy, 1832-1843 között a 2. gyalogezredben szolgált. (Bona, 2008. I. 518. p.)

¹³⁰⁴ Balázs Endre. Hadnagy a 14. határőrezredben. (Bona, 1998. I. 65-66. p.)

¹³⁰⁵ Keresztes Kálmán. Magyar, római katolikus. 1844-től őrmester az 51. gyalogezrednél. (Bona, 2008. I. 541. p.)

¹³⁰⁶ Veres Miklós. Székely, nemesi származású, unitárius. 1843-tól hadfi, majd 1848-tól őrmester az 51. gyalogezrednél Kolozsváron. (Bona, 2009. II. 522. p.)

¹³⁰⁷ Szentpáli Zsigmond. Kisbirtokos nemesi származású, magyar. Jogot végez. Volt hadfi, 1836-1839. között a 17. határőrezredben szolgált. (Bona, 2000. 655-656. p.)

¹³⁰⁸ Gál Ignác. (1820-1905) Székely származású. 1838-tól közvitész, 1847-től őrmester a 14. határőrezrednél. (Bona, 2008. I. 380-381. p.)

¹³⁰⁹ Klement György. (1810-1886) Vagyontalan nemesi származású, magyar. 1826-tól közvitész, 1848-tól főhadnagy a 62. gyalogezrednél. (Bona, 2000. 276. p.)

¹³¹⁰ Mircse Dénes. (1811-1864) Kisbirtokos nemesi származású, székely. 1842-től hadfi, 1848-tól százados a 15. határőrezredben. (Bona, 2009. 110. p.)

¹³¹¹ Cseh Sándor. (1819-1873) Nemesi származású, református, ügyvéd. (Bona, 2008. I. 244. p.)

¹³¹² Józsa Dániel. Székely, római katolikus. 1836-tól hadfi, majd 1846-tól hadnagy a 14. határőrezredben. (Bona, 2008. I. 512. p.)

¹³¹³ Vass Pál. (1797-1859) Magyar, református. Kilépett főhadnagy, 1813-1837 között az 51. gyalogezredben szolgált. (Bona, 2009. II. 508. p.)

¹³¹⁴ Klein Lajos. (1820-1893) Polgári születésű. Kilépett őrmester, 1838-1843 között az 51. gyalogezredben szolgált. (Bona, 2008. I. 552. p.)

- Bánffy János kinevezése őrnagynak és zászlóaljparancsnoknak a 11. honvédszászlóaljhoz. (november 9)¹³¹⁷

- Tiszti kinevezések az erdélyi honvédszászlóaljakhoz november elsején¹³¹⁸:

a) 32. honvédszászlóalj: Dobay József századosnak¹³¹⁹, Cseh Sándor századosnak, Gyarmati Sándor századosnak¹³²⁰, Frummer Antal századosnak¹³²¹, Fornszek János, Kiss János, Börczy Gyula főhadnagynak, Szentpétery Ferenc¹³²², Incze Domokos¹³²³, Bányai Ferenc¹³²⁴, Versényi István¹³²⁵, Réner Béla¹³²⁶, Láday István¹³²⁷, Fornszek Adolf¹³²⁸, Gyárfás János¹³²⁹ hadnagynak.

b) 11 honvédszászlóalj: Szigethy Miklós, Szentpéteri Zsigmond, Zeyk Ferenc főhadnagynak, Boér Miklós¹³³⁰, Houchard Ede¹³³¹, Tímár Gábor¹³³², Dési István¹³³³, Ferenci Ferenc¹³³⁴ hadnagynak.

c) 12 honvédszászlóalj: Gál Ignác, Erős János, Dobay Károly főhadnagynak. Vas Zsigmond¹³³⁵, Csató József¹³³⁶, Kovács Antal¹³³⁷, Bartha Elek¹³³⁸, Szabó Béla¹³³⁹ hadnagynak.

¹³¹⁵ Nagy Károly. Magyar, református. 1839-től hadfi a 17, majd őrmester a 15. határőrezredben. (Bona, 2009. II. 134. p.)

¹³¹⁶ Hegyesi István. Magyar, református. Császári és királyi hadnagy. (Bona, 2008. I. 439. p.) ; ONHT 4999/nő. ; Ellenőr, 85. sz. 1848. szeptember 29.

¹³¹⁷ ONHT, 8301/nő. ; 8303/nő.; Vay, 1585. Mészáros Lázár levele. Pest, 1848. október 17.; Vay, 2072.

¹³¹⁸ ONHT 7367/nő.

¹³¹⁹ Bona, 2000. 306-307. p.

¹³²⁰ Bona, 2000. 366-367. p.

¹³²¹ Bona, 2000. 345. p.

¹³²² Bona, 1999. III. 261-262. p.

¹³²³ Bona, 1998. II. 101. p.

¹³²⁴ Bona, 2008. I. 149. p.

¹³²⁵ Bona, 1999. III. 456. p.

¹³²⁶ Bona, 1999. III. 31. p.

¹³²⁷ Bona, 1998. II. 349. p.

¹³²⁸ Bona, 2000. 334. p.

¹³²⁹ Bona, 1998. I. 507. p.

¹³³⁰ Bona, 2008. I. 193. p. Magyar, nemes, hadfi az 51. sorgealozredben.

¹³³¹ Bona, 1998. II. 80. p. Magyar, nemes, őrzető az 51. sorgealozredben.

¹³³² Bona, 2009. II. 458. p. Magyar, nemes, kilépett hadfi. (15. határőrezred, 51. sorgealozred)

¹³³³ Bona, 1998. I. 301. p.

¹³³⁴ Bona, 2008. I. 344. p. Magyar, székely, nemes. Teológushallgató Nagyenyeden.

¹³³⁵ Bona, 1999. III. 431. p. Székely, kilépett tizedes. (62. sorgealozred)

- Tiszti kinevezések a 32. honvédszászlóaljhoz 1848. november 16-án¹³⁴⁰:

- Szíjártó Antal¹³⁴¹ századosnak, Fornszek Adolf¹³⁴², Szentpéteri Ferenc¹³⁴³ és Dési István¹³⁴⁴ hadnagynak

- Nagy Sándor főorvosnak

¹³³⁶ Bona, 2008. I. Székely, kilépett tizedes. (31. sorgyalozezred)

¹³³⁷ Bona, 2008. I. Székely, királyi táblai írnok.

¹³³⁸ Bona, 2008. I. 140. p. Székely, birtokos nemes. Kilépett hadfi, a 11. huszárezredben szolgált.

¹³³⁹ Bona, 1999. III. 205-206. p. Nemes, a bécsi hadmérnöki akadémia hallgatója.

¹³⁴⁰ Vay, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220.

¹³⁴¹ Bona, 2009. II. 416. p. Hadnagy az 51. (Károly Ferdinánd) sorgyalozezredben.

¹³⁴² Bona, 2000. 334. p. Magyar, nemes. Hadfi a 16. (első román) határőrezredben.

¹³⁴³ Bona, 1999. III. 261-262. p.

¹³⁴⁴ Bona, 1998. I.. 301. p.

III. Kossuth Lajos szabadcsapatának szervezése Erdélyben 1848-ban

1. Bevezetés

1848. augusztus 17-én, a Kossuth Lajos pénzügyminiszter lakásán tartott minisztertanácsi ülésen döntés született arról, hogy Kossuth enged a hadsereg-szervezési vitában, cserébe viszont megkapja a szabadcsapatok szervezésének jogát.¹³⁴⁵ Az ügy immáron június közepe óta húzódott: Szalay László pénzügyminisztériumi titkár június 18-án kereste meg először az ötlettel Kossuthot, majd az ő utasítására 25-én Mészáros Lázár hadügyminisztert, aki azonban elutasítóan reagált. Szalay ezt július 15-én panaszolta fel Kossuthnak, aki aznap kelt válaszában támogatásáról biztosította Szalayt, majd Batthyány Lajosnak is írt, s a miniszterelnök támogatását kérte.¹³⁴⁶ A dolog ezzel egyidőre elaludt, s csak augusztus közepén, a katonaállítási törvényjavaslat kapcsán került ismét előtérbe. Urbán Aladár joggal feltételezi, hogy Batthyány és Mészáros azért adta áldását Kossuth ötletére, mert cserébe Kossuth ígéretet tett, hogy a törvénycikk vitájában nem a teljesen „magyar lábra” állított hadsereg, hanem a hadsereg fokozatos „magyarosítása” mellett foglal állást. Mással aligha magyarázható, hogy a Mészárosról augusztus 15-én még indulatosan nyilatkozó Kossuth két nap múlva 17-én miért írt konciliáns hangvételű levelet Mészárosnak a Szalay és Berzenczey által felállítandó szabadcsapatok ügyében. Ebben hivatkozott arra, hogy az ügyben miniszterelnöki felhatalmazással jár el.¹³⁴⁷ Kossuth két hívének adott ki seregszervezési megbízást: - Szalay Lászlónak az anyaországban, és Berzenczey László marosszéki képviselőnek Erdélyben, szűkebb értelemben a Székelyföldön. (Berzenczey augusztus 2. óta a Délvidékre tervezett erdélyi székely telepítés kormánybiztosa volt)

Felmerülhet a kérdés, hogy mi készítette a magyar kormányt egy új hadszervezeti forma meghonosítására? Az önkéntes, vagy szabadcsapatok létrehozásának voltak mind katonai, mind közjogi és napi politikai indítékai. A horvát és szerb veszély miatt a kormánynak egyre inkább szüksége volt a gyorsan mozgósítható és bevethető alakulatokra. Az ilyen csapatok közjogi szempontból a magyar kormány illetékességi körébe tartoztak, nem igényeltek uralkodói jóváhagyást. Kossuth számára a két szabadcsapat olyan fegyveres erőt is jelenthetett, amely megakadályozhatta a számára kedvezőtlen belpolitikai fordulatot. Az ilyen típusú alakulatok létrehozásának általában két jellemzője volt: az egyik az önkéntesség, a

¹³⁴⁵ Urbán, 1988. 643. p.

¹³⁴⁶ Urbán, 1988. 641-642. p.; Szalay és Kossuth leveleit lásd: KLÖM XII. 445-447. p.

¹³⁴⁷ Urbán, 1988. 642. p. A leveleket lásd: KLÖM XII. 733-734. p.

másik pedig az, hogy szervezésük egyéni és eseti megbízáson alapult. Az 1848-ban létrejött szabadcsapatok – ellentétben az 1849-ben alakultakkal¹³⁴⁸ – reguláris csapatok feladatait látták el, többségüket át is szervezték honvédszászlóaljakká, vagy huszárezredeké, így a szabadságharc végéig léteztek.¹³⁴⁹

E rövid terminológiai kitérő után néhány lényeges szempontra kívánom felhívni a figyelmet. Berzenczey László –Kossuth 1848. augusztus 17-én kelt rendelete alapján- egy olyan szabadcsapat alakítására kapott megbízást, amely egy huszárezredből, egy gyalogos zászlóaljból, tüzérségből és egy kisebb műszaki egységből épült volna fel.¹³⁵⁰ Az újdonsült kormánybiztos azonban ekkor még nem tartózkodott Erdélyben, csak augusztus 24-én érkezett meg Kolozsvárra.¹³⁵¹

Ebben az időszakban azonban már több önkéntes alakulat szervezése folyt az országrészben. Június elejétől kezdődött meg a magyar kormány által felállítani szándékozott négy honvédszászlóalj szervezése.¹³⁵² Ami pedig számunkra sokkal lényegesebb, hogy július 11-től, gr. Mikes Kelemen¹³⁵³ és gr. Bethlen Gergely¹³⁵⁴ felszólítására és egyéni kezdeményezésére egy önkéntes lovascapaté, amelynek székhelyéül a szervezők Kolozsvárt választották.¹³⁵⁵ Alakulatuk – ellentétben a honvédszászlóaljakkal, amelyekbe a belépők négyévi szolgálatot vállaltak – a háború végéig jött létre¹³⁵⁶, a belépőknek az egyenruházatukról, lovaikról és azok felszereléséről maguknak kellett gondoskodni.¹³⁵⁷ Noha Mikes és Bethlen csapatát szeptemberben a Hadügyminisztérium a Berzenczey által felállítani kívánt szabadcsapat szervezeti keretei közé osztotta, ez a gyakorlatban azonban alig

¹³⁴⁸ Az 1849-ben alakított szabadcsapatokat Kossuth 1848. december 16-án kiadott rendelete hívta életre. Ezen alakulatok nem tartoztak a rendes katonaság körébe, hanem a polgári kormányzat felügyelete alatt álltak. Felszerelésükről maguknak kellett gondoskodniuk, illetményüket a zsákmányból nyerték, de az elfogott fegyverekért és hadifoglyokért külön pénzt kaptak. Tisztjeiket a megyei vezetők nevezték ki. Többségük 1849. május-júniusára feloszlott. (Hermann, 1999. 10-14. p. és 74. p.)

¹³⁴⁹ Hermann, 1999. 10-11. p.

¹³⁵⁰ Berzenczey kinevezésére: KLÖM XII. 397. számú irat.; A rendeletet ismerteti: Pesti Hírlap, 142. sz.; Urbán, 1988. 644. p.; Szócs, 1972. 170. p. Egyed. 1994, 852-853. p.

¹³⁵¹ Urbán, 1988, 645. p.

¹³⁵² Süli, 2004.

¹³⁵³ Mikes Kelemen (1820-1849) Középbirtokos, főnemesi származású. Kilépett hadnagy (4. huszárezred), majd gazdálkodó. 1848. július végétől a Kossuth, majd a későbbi Mátyás huszárezred szervezője, majd parancsnoka Kolozsváron. November 1-től ezredes. Nagyszeben ostrománál halt hősi halált. (Bona, 2000, 517-518. p.)

¹³⁵⁴ Bethlen Gergely (1810-1867) Középbirtokos, főnemesi származású. A Mátyás huszárezred egyik szervezője. Itt lesz őrnagy és osztályparancsnok. (November 1.) 1849. (Bona, 2000. 247. p.)

¹³⁵⁵ A felhívást közli: Kolozsvári Híradó, 26. sz. 1848. július 14. A szabad csapatok Erdélyben történő szervezését Wesselényi Miklós br. is szorgalmazta Vay királyi előtt. (Documente, VIII. 152. számú irat. Kőröstopa, 1848. június 29.)

¹³⁵⁶ Az alakulás időszakában még csak a délvidéki, a szerb határőrök ellen folytatott háborúra gondoltak.

¹³⁵⁷ Dobay ezredes egy augusztus 10-én kelt levelében így fogalmazott: a Mikes és Bethlen csapatához hasonló „önkéntes gyalogság még nem létesült.” Ezzel maga is érzékelteti a honvédség és az egyéni kezdeményezésre alakult önkéntes csapatok közötti különbséget. (ONHT 2719/nő.) Egy másik levelében így nevezi az alakulatot: „Háború idejére alakuló önkéntes lovasság” (ONHT 2956/nő.) vö.: 3144/nő.

érvényesült. A kolozsvári osztályt az általunk tárgyalt időszakban mindvégig az alapítók irányították, Berzenczeynek csak a székelyföldi szervezésre volt befolyása. Ez 1848 szeptemberében majd konfliktusokhoz fog vezetni. A két szervezet gyakorlati egységesülését nagyban gátolta, hogy a székelyföldi tábor szétverése után Berzenczey lovasai Háromszékre, míg a kolozsváriak a Partiumba szorultak vissza. Az alakulat vezetési problémája azonban egyrészt Mikes ezredesi kinevezésével, másrészt Berzenczey elmenekülésével elméletben legalább megoldódott. (október-november)

A Kossuth által augusztus 17-én kibocsátott rendelet céljaiból tehát csak a huszárezred valósult meg, de az is csak 1849-ben. Ezen lovasokat először Kossuth-huszároknak, vagy lovagoknak, majd Hunyadi, végül Mátyás-huszároknak nevezték. A köznyelvben azonban mindvégig megmaradt a Kossuth-huszárok elnevezés, annak ellenére, hogy az alakulat hivatalos neve 15. (Mátyás) huszárezred volt.¹³⁵⁸

Jelen fejezetben a kolozsvári osztály történetét 1848. november 16-ig, a város feladásáig, míg a székelyföldi osztályokét a marosvásárhelyi ütközetig (1848. november 5.) kívánjuk felvázolni. Mindkét esemény mérőkövet jelentett, hiszen a magyar ellentámadás kibontakozása, illetve Háromszék önvédelmi harca a szabadságharc erdélyi hadtörténetének újabb szakaszát képezték. A politikatörténeti eseményeket, illetve azok összefüggéseit csak annyiban kívánom bemutatni, amennyiben azok a témakör megértéséhez feltétlenül szükségesek.

A 15. (Mátyás) huszárezred történetéről még a 19. században megjelent néhány kortárs visszaemlékezés, amelyek az alakulat történetének részleges feldolgozását kísérelték meg. Jakab Elek¹³⁵⁹ egykori kincstári tisztségviselő, aki maga is az ezred tisztjeként szolgált a kolozsvári Magyar Polgár hasábjain számos eredeti dokumentumot tett közé a csapattest történetéről.¹³⁶⁰ Az 1880-ban megjelent könyvében pedig a saját élményeit elevenítette fel, beleágyazva azokat a történeti események sorozatába. E mellett munkája azért is nagy jelentőséggel bírt, mert használta az erdélyi főkormányzóság levéltárában őrzött iratokat, és a korabeli sajtót.¹³⁶¹ Szintén a század végén jelent meg Dercsényi Kálmánnak¹³⁶², a Kossuth vezette pénzügyminisztérium egykori hivatalnokának visszaemlékezése az eseményekről,¹³⁶³ majd a 20. század végén Szalay Elek¹³⁶⁴ és Imreh Sándor egykori Mátyás-

¹³⁵⁸ Moldovan, 2007. 186. p.

¹³⁵⁹ Bona, 2008. I. 490. p.

¹³⁶⁰ Magyar Polgár, 1872. és 1882. évfolyamaiban.

¹³⁶¹ Jakab, 1880.

¹³⁶² Bona, 1999. I. 306. p.

¹³⁶³ Dercsényi, 1896.

¹³⁶⁴ Bona, 1999. III. 226. p.

huszároknak eddig kéziratban lappangó memoárjai.¹³⁶⁵ Az utóbbi három szerző többnyire személyes emlékeit mutatta be, amelyek az eltelt időtartam miatt nem voltak mentesek a tárgyi tévedésektől, ráadásul 1848-ban csak a kolozsvári osztály történetéhez nyújtanak támpontot. Jakab Elek ugyan részt vett a székely tábor harcaiban, azonban művében ezen eseményekről rendkívül szűkszavúan ír.¹³⁶⁶ E tekintetben csak K. Horváth Ignác visszaemlékezésére támaszkodhattunk, mely először 1869-ben, a kolozsvári Magyar Polgár Naptárában jelent meg kivonatosan, teljes közlésére azonban csak 2003-ban került sor.¹³⁶⁷

A 19. és 20. században megjelent megye és helytörténeti feldolgozások sok ténnyel és adattal járultak hozzá ismereteink kibővítéséhez, számos olyan forrást is tanulmányozva, amelyek napjainkban már nehezen hozzáférhetők.¹³⁶⁸

A kortárs történettudományban Egyed Ákos foglalkozott a kérdéssel, rövid összefoglalást adva Berzenczey szervezési munkájáról.¹³⁶⁹ Moldovan Péter marosvásárhelyi levéltáros pedig tanulmányt készített Berzenczey marosvásárhelyi csapatszervezési tevékenységéről.¹³⁷⁰

Összességében elmondhatjuk, hogy hasonlóan más alakulatokhoz, e csapattest szervezésének és történetének kérdései még rengeteg tennivalót hagynak a történészek számára.

2. A kolozsvári osztály története

2.1. A kolozsvári önkéntes lovas csapat szervezése 1848. július 11-től szeptember közepéig

A bevezető részben már utaltunk arra, hogy 1848. július 11-én gr. Mikes Kelemen és gr. Bethlen Gergely egy önkéntes lovas csapat alakítására szólította fel Erdély lakóit.¹³⁷¹ A szervezők „nyílt karokkal” vártak mindenkit, akik hajlandók voltak lovas katonaként

¹³⁶⁵ Szalay, 1993. ; Imreh, 2003.

¹³⁶⁶ Az egykori Mátyás-huszárok közül még Koós Ferenc és Székely Gergely szentelt önálló fejezetet visszaemlékezésében az alakulatban eltöltött időszakról. (Koós, 1890.; Székely, 1893.)

¹³⁶⁷ K. Horváth, 2003,

¹³⁶⁸ Szilágyi, 1898. ; Kádár, 1890. ; Nagy, 1896; Egyed, 2008.

¹³⁶⁹ Egyed, 1997, I. k. 180-184. p.

¹³⁷⁰ Moldovan, 2007.

¹³⁷¹ A felhívást közli: Kolozsvári Híradó, 26. sz. 1848. július 14. Egy részét idézi: Jakab, 1880. 310-311. p. Az ilyen jellegű felhívás nem volt rendkívüli Erdélyben. A négy önkéntes honvédszászlóalj szervezése például gr. Bethlen Olivérnek szintén a Kolozsvári Híradóban megjelent kiáltványára indult meg, aki a hónap közepéig mintegy 140 újoncot gyűjtött össze Kolozsváron, megteremtve ezzel a 11. honvédszászlóalj alapjait. (Süli, 2004. 41. p.)

szolgálni. Mikes és Bethlen még két hétig kívántak Kolozsváron maradni, és ez alatt a remélt egy századnyi létszámot elérni, ezután pedig oda indulnak harcolni, ahol a hazának arra szüksége van.¹³⁷² A belépőknek le kellett tenni a katonai esküt a királyra és a magyar alkotmányra, innentől kezdődött a kiképzés első fázisa, a lótartás elsajátítása és ettől kezdve kaptak az újoncok napidíjat. Mikes és Bethlen – két közismert liberális főrend, akik egymással „benső barátságban éltek” - fellépésükkel Jakab Elek visszaemlékezése szerint „bűbájos hatással egyszerre lángra gyújtották a szíveket.”¹³⁷³ Koós Ferenc egykori Mátyás-husár így emlékezett parancsnokairól: „Őrnagyunk gr. Mikes Kelemen volt. Gr. Bethlen G. híres lovas volt, gr. Mikes is jól megülte a lovat; igen szép arcú és termetű férfi, ”¹³⁷⁴ A Mikes-család tagjainak szerepvállalása az erdélyi nemzetőri és honvédi szervezésben szinte meghatározó volt. A család részéről gr. Mikes János a kolozsvári nemzetőrség parancsnoka volt, míg Mikes Kelemen testvére gr. Mikes Benedek a kolozsvári nemzetőrség lovas századának parancsnoka, századosi rangban.¹³⁷⁵ Az utóbbi mindezek felett Graeser vezérőrnagy¹³⁷⁶ segédeként, a szerveződő honvédtűzérség részére felajánlott lovak ellátásának koordinálását is végezte.

Már a szervezés kezdeti szakaszában is komoly problémát jelentett, hogy nem minden belépő rendelkezett saját hátaslóval és lószerszámmal, így gondoskodni kellett ezek beszerzéséről. Ezen dolgot azonban nagyban megkönnyítette, hogy az erdélyi arisztokraták jó ménesekkel rendelkeztek, és kiváló lovak felajánlásával segítették a vállalkozás sikerét, mert számukra Mikes és Bethlen neve megfelelő garancia volt.¹³⁷⁷

Így az alapítók már július 12-én kiáltvány bocsátottak ki a nagyfejedelemség lakóihoz, amelyben a szabad lovas csapat részére lovak adományozására szólítottak fel.¹³⁷⁸

¹³⁷² A szervezők megfogalmazása szerint: „legyen a mi kis sergünk egyik kis része a mostan alakuló hatalmas magyar hadseregnek.” (Kolozsvári Híradó, 26. sz. 1848. július 14.)

¹³⁷³ Jakab, 1880. 311. p. ; Mikes és Bethlen jellemzése: Jakab, 1880. 308-310. p. ; Csetz, 1850. 374-375. és 377-378. p. ; Pálffy, 1939. I. 85. p. Az esküt sokan a helyi Biasini-szálloda egyik szobájában tették le. (Imreh, 2003. 38. p.)

¹³⁷⁴ Koós, 1890. 179. p.

¹³⁷⁵ gr. Mikes Benedek beosztására: Vay, 1949.

¹³⁷⁶ Michael Graeser vezérőrnagy. (1785-1865) Korszakunkban kolozsvári dandárparancsnok. 1848. októberétől a magyar kormánnyal szembe fordulva csatlakozik az erdélyi osztrák hadtesthez.

¹³⁷⁷ Például gr. Béldi Ferenc doboka-megyei főispán a csapat számára négy hátaslova és 60 székér szénát ajándékozott. Példáját Doboka megyében többen is követték. (Kolozsvári Híradó, 29. sz. 1848. július 20. ; Jakab, 1880. 311. p.) gr. Teleki Domokos az erdélyi arisztokratákat lovak felajánlására szólította fel, ő maga pedig három teljesen felszerelt lova ajánlott fel. (Kolozsvári Híradó, 12. sz. 1848. június 20.); Meg kell jegyeznünk, hogy a csapatba már kezdetektől fogva számos erdélyi főnemes és középbirtokos is belépett közvitézsként. A teljesség igénye nélkül: gr. Eszterházy Kálmán. (Bona, 1998. I. 367. p.), br. Huszár Kálmán és István. (Bona, 1998. II. 90-91. p.) , br. Jósika Géza. (Bona, 2008. I. 511. p.), Kozma Zsombor (Bona, 1998. II. 296. p.),

¹³⁷⁸ MOL R.31. 6. csomó. Szn. „Tisztelt barátunk és honfitársunk megszólítással!” Téves dátummal közli: Kővári, 1861/a. XL. számú irat.

Mikes és Bethlen terveiről Vay Miklós királyi biztos – teljes pártfogása mellett – július 19-én értesítette Batthyány miniszterelnököt, akinek nevében Mészáros hadügyminiszter július 24-én kelt válaszában már konkrét intézkedéseket fogantatosított.¹³⁷⁹ A magyar kormányzat, amely az anyaországban, a kezdetekben pénzhiány miatt elzárkózott a „lovas honvédcsapatok” szervezésétől, most egy kicsit engedékenyebbnek bizonyult.¹³⁸⁰ A kormány tehát a lovascsapat ügyét pártolta, de figyelmeztette a királyi biztost, hogy a szervezés minél kevesebbe kerüljön. Javasolta, hogy a nyeregszerszámot polgári felajánlásokból szerezzék be, és csak a hiányt pótolják a katonai készletekből. A felajánlott lószerszámokat „békés időkben” vissza kell majd jutatni eredeti tulajdonosaiknak. Kifejezetten tiltották viszont az alakuló honvédszászlóaljaktól való átlépést. Bár erre külön nem intézkedett, a csapat fegyverzetét a gyulafehérvári raktárból kívánták biztosítani, míg az élelmezésük költségeit, illetve a zsoldjaik kifizetéseit a kormányzat vállalta.¹³⁸¹ Végül ezen alakulat szervezésével is megbízták Dobay Károly ezredest, aki a helyi sajtóban szöveget bocsátott ki a szabad lovas csapat népszerűsítésére.¹³⁸² A felhívásnak olyan átütő sikere lett, hogy sokan át akartak ide lépni az éppen ekkor szerveződő honvédszászlóaljtól, de ezt Vay királyi biztos külön rendelkezésben tiltotta meg.¹³⁸³

Az első eredmények biztatóak voltak, mert a csapat létszáma július végén már meghaladta a 70 főt, igaz csak 49 lóval rendelkeztek.¹³⁸⁴ A szervezők sürgették a királyi biztost, hogy ösztönözze a fegyver, egyenruha, nyeregszerszám kiutalását, illetve a zsold fizetését. Ismételten kérték, hogy bocsásson ki rendelet a törvényhatóságokhoz a lovak felajánlása tárgyában.¹³⁸⁵ A törvényhatóságok területén a lovak begyűjtését és betanítását néhány esetben a toborzást végző katonai szervek is segítették.¹³⁸⁶

A felajánlott lovakat Graeser vezérőrnagy felügyelte, aki ezek gondozására egy tizedest és két közlegényt vezényelt ki a sorkatonaság állományából. Graeser júliusban kelt levelében kéri a királyi biztost, hogy a lovak élelmezéséről és a katonák napidíjáról

¹³⁷⁹ Szöcs, 1972. 154. p. ; Urbán, 1999. I. 883. számú irat.

¹³⁸⁰ Urbán, 1973. 245. p. A Hajdú-kerület, Bihar és Szabolcs megyék nagy lovas tradíciókkal rendelkező lakosai akartak elsősorban „lovas honvédeként” szolgálni.

¹³⁸¹ A miniszterelnök Vay királyi biztoshoz írt válaszlevelét közli: Kolozsvári Híradó, 36. sz. 1848. augusztus 1. Mellette Mikes és Bethlen felhívása: Az önkéntesek jelenjenek meg Kolozsváron a cukorgyárnál.

¹³⁸² Urbán, 1999, I. 883. ; Jakab, 1880. 312. p. ; Kolozsvári Híradó, 39. sz.

¹³⁸³ Ellenőr, 51. sz. 1848. augusztus 1.

¹³⁸⁴ A hivatalos létszámkimutatás szerint a csapat létszáma augusztus 8-án 40 fő, augusztus 16-án 71 fő volt. (ONHT, 3173/Nő.)

¹³⁸⁵ Vay, 317. gr. Mikes Kelemen és gr. Bethlen Gergely levele. Kolozsvár. 1848. július 27. A királyi biztos átiratára gr. Mikó Imre kijelentette, hogy a kérdéses rendeletet már július 15-én kibocsátotta az összes törvényhatósághoz. (Vay, 413. gr. Mikó Imre levele. Kolozsvár. 1848. július 31.) Ennek hatására Alsó-Fehér megye közönsége például 33 lovat ajánlott fel. (Kolozsvári Híradó, 1848. 41. és 50. számok.)

¹³⁸⁶ Pl. Alsó-Fehér megyében Szuini Pál székely huszár százados. (Szilágyi, 1898. 85. p.)

gondoskodjon, illetve gr. Mikes Benedeket nevezze ki maga mellé segédnek. A lóállományt a kezelők a selejtezés után két részre osztották: a tüzérségre részére és a szabad lovas csapat számára kiutalandókra. Minden három ló ápolásához egy polgári lovasz biztosítását igényelték napidíjjal.¹³⁸⁷ Augusztusban a felajánlott lovakat tehát beosztották a lovassághoz és a szerveződő honvédtüzérséghez, az alkalmatlanokat pedig – Graeser vezérőrnagy beleegyezésével értékesítették. Az ebből befolyt összeget, illetve az ifj. Kemény István¹³⁸⁸ főispán által gyűjtött 1084 forintot és a Mikes és Bethlen részére magánszemélyek által felajánlott adományokat a csapat felszerelésére fordították. Ebben az időszakban a királyi biztos rendeletére 3000 adag lótápot¹³⁸⁹ szállítottak Kolozsvárra a tüzérségi lovak számára. Ezek száma azonban még csekély volt, így a fenti mennyiség felét a szabad lovas csapat lovainak ellátására fordították.¹³⁹⁰ A felajánlott lovak száma szeptember első felében már meghaladta a 160-at.¹³⁹¹

Dobay ezredes a királyi biztos rendeletére augusztus elején összeírta a szabad lovas csapat (egy század) részére igényelhető fegyver és felszerelési cikkeket Gyulafehérváron,¹³⁹² ezek kiutalása azonban nehézkesen történt.¹³⁹³ A csapat felfegyverzését Vay királyi biztos útmutatásai alapján a Gubernium koordinálta.¹³⁹⁴ A miniszterelnök augusztus 21-én újabb átiratában sürgette Mészáros hadügyminisztert, hogy Gyulafehérvárról azonnal adjanak át egy század huszár számára szükséges nyeregszerszámot, kardot és pisztolyt, ellenben a karabélyt nem tartotta szükségesnek.¹³⁹⁵ A sürgetés nyomán szeptemberben mintegy 60 fő részére adtak át nyeregfelszerelést, kardokat, 150 db karabélyt és pisztolyokat a katonai készletekből.¹³⁹⁶ A szállítmányt megerősített fedezettel kellett Kolozsvárra hozni, mert elterjedt azon álhír, hogy a román felkelők útközben le akarják azt

¹³⁸⁷ Vay, 406. Természetesen a tüzérségi lovak erőteljesebbek voltak, igénybevételük miatt nagyobb élelmezést is igényeltek.

¹³⁸⁸ Alsó-Fehér vármegye főispánja.

¹³⁸⁹ Egy ló napi élelmezési adagja.

¹³⁹⁰ Vay, 559. Gr. Mikes Kelemen, gr. Mikes Benedek és gr. Bethlen Gergely levele. Kolozsvár, 1848. augusztus 15. A szervezők bíztak abban, hogy a csapat rövidesen kimozdítható lesz, így a felajánlók meg lesznek elégedve.

¹³⁹¹ MOL F.37. 2439. Bethlen Gergely levele. Kolozsvár, 1848. szeptember 11.

¹³⁹² Vay, 435. Dobay ezredes levele. Kolozsvár. 1848. augusztus 4.

¹³⁹³ ONHT 3144/nő.

¹³⁹⁴ ONHT 2732/Nő. Dobay ezredes a miniszterelnöknek. Kolozsvár, 1848. augusztus 10.

¹³⁹⁵ Urbán, 1999. II. k. 1040. számú irat. Dobay augusztus végén a növekvő létszám miatt már 120 fő részére igényelt fegyvert és felszerelést. (Vay. 722. 1848. augusztus 24.)

¹³⁹⁶ Imreh Sándor szerint augusztus végén karabélyokat is kaptak (Imreh, 2003. 45. p.), sőt Koós Ferenc szerint még karabélylövészetre is kiképezték őket. (Koós, 1890. 179. p.) Ezt egy későbbi forrás annyiban támasztja alá, hogy a Gyulafehérvárról kiutalt és átadott 150 db karabélyt végül nem osztották ki, hanem átadták a nemzetőrsegeknek. (Vay, 2062.) Bár a karabély elsősorban lovassági fegyver volt, a szabadságharc folyamán a löfegyver hiány miatt többször is utaltak ki belőlük gyalogsági alakulatoknak. Pl Erdélyben az egerbegyi és gyéresi nemzetőrség 50 ilyen típusú löfegyverrel rendelkezett. (Süli, 2000. 618. p.) 1849 nyarán, a Cegléden szerveződő 94. honvédszászlóalj is karabéllyal volt ellátva. (Hermann Róbert: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Bp. 2007. 282. p.)

foglalni.¹³⁹⁷ A rendelkezésünkre álló adatok szerint a karabélyok nem tartoztak a Mátyás-huszárok fegyverei közé, pedig az a lovasság egyik alap lőfegyvere volt. Annak ellenére sem, hogy az osztály kezelésében még november elején is jelentős számú kovás karabély volt¹³⁹⁸, melyeket végül Vay királyi biztos rendeletére az erdélyi nemzetőrsegeknek adtak át. Mikes Kelemen ezredes indoklása szerint nincs felsőbb rendelkezés, hogy a Mátyás-huszároknak a kardon és két pisztolyon kívül karabélyuk is legyen.¹³⁹⁹

Noha a felszerelés augusztusban csak hiányosan állt rendelkezésre, a kiképzést meg kellett kezdeni. A lovas önkéntesek szállása Kolozsváron, a Külmagyar utcában, a Cukorgyárban volt¹⁴⁰⁰, amelynek istállója 152 ló befogadására volt alkalmas, tehát nagyjából megfelelt egy század igényeinek.¹⁴⁰¹ A leendő huszárok tehát itt laktak, míg Mikes és Bethlen, valamint a tisztek egy része a városban.¹⁴⁰² Szalai Elek Küküllő-megyei gazdatiszt, aki az összes pénzén egy lovat vásárolt, már július első felében Kolozsvárra érkezett, és beállt önkéntes lovagnak. Amikor a Cukorgyárhoz érkezett már harminc újonc volt ott, köztük Jakab Elek, Kővári László, a későbbi híres történetírók, Szerdahelyi Kálmán színész¹⁴⁰³, de a többség mágnás ifjú. Akinek csak módja volt „saját költségén csináltatott magának uniformist...” Később számos guberniumi és megyei tisztviselő, kereskedő, kézműves és földműves is csatlakozott a századhoz, ahol kizárólag a magyar elem dominált.¹⁴⁰⁴ A kolozsvári szabók, cipészek, szíjgyártók mérsékelt áron készítették el az egyenruhát és a nyeregszerszámot, míg a kereskedők az ehhez szükséges anyagot jelképes áron biztosították.¹⁴⁰⁵ Az ezred egyenruhája egyébként sötét színű volt, piros csákövel és piros színű gombokkal.¹⁴⁰⁶ Erről az egykori Mátyás-huszárról, Jakab Elek így emlékezett: „Egyenruhájok : vörös csákó gazdag vitézkötéssel s fekete lófark bokrétával, világos sötét posztó magyarka, makkos gombbal, vörös zsinórkötéssel, pantalon nadrág hasonló zsinórral ; fegyverzetök: gyöngén meggörbedt kard és pisztoly...”¹⁴⁰⁷ Csak csáköket kaptak készen, amelyekhez Marosvásárhelyen készítettek rózsát. Ebből azonban nem jutott mindenkinek, így

¹³⁹⁷ Szalai, 1993. 150. p.

¹³⁹⁸ A Gyulafehérvárról kiutalt 150 db karabélyon kívül még az október végén lefegyverzett egy század Max-svalizsér karabélyai voltak az osztály birtokában, Bíró Lajos főhadnagy kezelésében. (Vay, 2062.)

¹³⁹⁹ Vay, 2062.

¹⁴⁰⁰ A cukorgyár –1837-ben a Cukorgyár Társulat létesítette, de cukrot itt nem állítok elő – nagy telke miatt sok ember befogadására volt képes.

¹⁴⁰¹ Jakab, 1880. 311. p.

¹⁴⁰² Uo. 331. p.

¹⁴⁰³ Bona, 1998. III. 266. p.

¹⁴⁰⁴ Magyar Polgár, 1882. 53. sz. ; Imreh, 2003. 44. p. és Dercsényi, 14. p. Az idegen hangzású neveket sok esetben magyarosították.

¹⁴⁰⁵ Jakab, 1880. 327. p.

¹⁴⁰⁶ Kedves, 1992. 38. p. ; Barczy-Somogyi, 1986. 131. p.

¹⁴⁰⁷ Jakab, 1880. 384. p. Idézi: Barczy-Somogyi, 1986. 129. p. vö: Koós, 1890. 178. p.; Dercsényi L, 1. ív.

sokan csak piros színű sapkát viseltek. A szabóktól megrendelt egyenruhák augusztus végén készültek el, így az újoncok most már elmondhatták magukról, hogy „tényleg magyar huszárok vagyunk”.¹⁴⁰⁸

A gyakorlatokat Kovács János hadnagy¹⁴⁰⁹ vezetésével a gyár udvarán tartották.¹⁴¹⁰ A csapat kiképzését egy későbbi forrás szerint Lukács László a helyi nemzetőrség főhadnagya irányította, aki egyébként nyugalmazott katonatiszt volt.¹⁴¹¹ Az értelmiségi és arisztokrata ifjak számára a rideg katonai fegyelem elfogadása sokszor nehéz volt.¹⁴¹² Erről Dercsényi Kálmán egykori Mátyás-huszárról így emlékezett: „Miután tapasztaltuk, hogy a századunkba beosztott művelt fiatalság egy része nem nagy kedvvel fogott hozzá a lóvakaráshoz, hogy jó példával menvén előtte Lászlóval¹⁴¹³ és Zsomborral¹⁴¹⁴ elhatároztuk, magunk fogjuk lovainkat vakarni, vizet, takarmányt hordani stb., mely példaadásunk megtette hatását, jó kedvvel fogott hozzá minden társunk lovának gondviseléséhez.”¹⁴¹⁵ A huszárokat mind tisztjeik, mind a polgárok többször is vendégül látták, ebédjeiket a vendéglősök olcsón számították, ruházatukat pedig a polgárok ingyen mosták.¹⁴¹⁶

Tekintettel arra, hogy a tervezett egy század létszáma már augusztusban betelt¹⁴¹⁷, ugyanakkor az önkéntesek folyamatosan jelentkeztek, a szervezők egy újabb század felállításáról döntöttek, amelyet később utalva a toborzási helyére, „dési” századnak neveztek. Azok az önkéntesek, akik fegyverrel már rendelkeztek, de lóval nem augusztus 20. körül áttelepültek Désre, ahol a polgároknál voltak elszállásolva és azonnal megkezdték a toborzást¹⁴¹⁸, amely azonban a románok és szászok által lakott településeken nem sok sikert hozott, míg a megyei fiatalság nagy része rögtön felcsapott, köztük birtokosok fiai, kereskedő

¹⁴⁰⁸ Dercsényi L., 2. ív.

¹⁴⁰⁹ Csak érdekesség képen jegyezzük meg, hogy Kovács a 12. (Nádor) huszárezred kiképző altisztje volt. (Kedves Gyula szíves közlése. vö. Bona, 1988. 335. p.)

¹⁴¹⁰ Szalai, 1993. 147-150. p. Szalai Elek tévesen Kovács Lajost ír. Pontosabban a lövészetet és a gyalogsági harcászatot. A vívást és kardhasználatot egy polgári ház udvarán sajátították el. (Koós, 1890. 179. p.)

¹⁴¹¹ Vay, 2032. gr. Mikes János nemzetőrparancsnok levele. Kolozsvár, 1848. november 8. Lukács Batthyány miniszterelnök felhívására (1848. április 21.) vállalta a helyi nemzetőrség kiképzését. (Pesti Hírlap, 38. sz. 1848. április 23.)

¹⁴¹² Jakab, 1880, 334. p.

¹⁴¹³ Dercsényi László, az ezred későbbi századosa. (Bona, 2008. I. 276-277. p.)

¹⁴¹⁴ Kozma Zsombor, az ezred későbbi hadnagya. (Bona, 1998. II. 296. p.)

¹⁴¹⁵ Dercsényi, 16. p.

¹⁴¹⁶ Jakab, 1880. 327. p. Kolozsváron mind a város, mind az egyes polgárok külön anyagi és természetbeni segítséget nyújtottak az önkéntes alakulatok szervezéséhez. (Süli, 2004, 50. p.)

¹⁴¹⁷ Egy augusztus 23-án kelt létszámjelentés szerint a század létszáma 69 fő volt és 79 lóval rendelkeztek. (ONHT 3109/nő.)

¹⁴¹⁸ Kádár József szerint a toborzást Szabó György nyugalmazott huszárszázados irányította. (Kádár, 1890. 64. p.) A megyében Dercsényi László szerint hat toborzócsapat működött.

segédek, tanulók és tanárok..¹⁴¹⁹ A Közlöny tudósítása szerint: „Tegnapelőtt érkezett a Kossuth-huszárok kis toborzócsapata, csupa magyar fiú. Számuk szaporodik, több hivatalnok is belépett.”¹⁴²⁰ A Kolozsvári Híradó cikke szerint „becsületök is van ám huszárainknak: hölgyeink szóba sem igen állnak oly ifjúval, kinek katonai egyenruha nem díszíti tagjait, de itten ilyen kevés van.”¹⁴²¹ Emellett mintegy 143 dési lovas nemzetőr, élükön a parancsnokukkal, Makray László századossal is átlépett az önkéntes lovasokhoz.¹⁴²² Az utóbbi egyben a szerveződő század parancsnoka tisztét is ellátta.¹⁴²³ Az újoncok számára Désen két hétig kiképzést tartottak, a Pestről érkezett oktató szabályzatokból¹⁴²⁴. Szeptember 22-én fegyvereket utaltak ki számukra, pontosabban kardokat és pisztolyokat, így a többségnek már volt mivel harcolni, lóval azonban még továbbra is kevesen rendelkeztek. Tekintettel arra, hogy Karl Urban alezredes lázadása már a várost is fenyegette a század gyalogmenetben gyorsan visszatért Kolozsvárra.¹⁴²⁵ Október elején a hadügyminisztériumtól pénz érkezett a csapat részére, melyből lovakat tudtak vásárolni és ezeket a beállítás sorrendjében osztottak ki a huszárok között.¹⁴²⁶ Az osztály részére történő toborzást feltehetőleg október végén állították le, mert egy november eleji felvételi kérelemre a királyi biztos elutasító választ adott, mert a csapat létszáma már betelt.¹⁴²⁷

A szerveződő osztály részére még augusztus 4-én őrnagy kinevezését ígérte a hadügyminiszter.¹⁴²⁸ Augusztus 23-án a honvédszászlóaljakat szervező Dobay ezredes kérte az Országos Nemzetőrségi Haditanácstól Mikes Kelemen főszázadosi és Bethlen Gergely alszázadosi és Bíró Lajos főhadnagyi kinevezését.¹⁴²⁹ A századok tisztikara szeptember közepén az alábbiak szerint alakult:

- osztályparancsnok: gr. Mikes Kelemen őrnagy.
- 1. század: gr. Bethlen Gergely kapitány, parancsnok.

¹⁴¹⁹ Imreh, 2003. 45. p. ; Dercsényi, 14-15. p. ; Kádár, 1890. 64-65. p. ; Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a toborzás és a század irányítója, Makray László kapitány sem támogatta a szászok és románok felvételét.

¹⁴²⁰ Közlöny, 1848. 94. sz. 1848. szeptember 11.

¹⁴²¹ Kolozsvári Híradó, 60. sz. 1848. szeptember 12.

¹⁴²² Kádár, 1890. 64. p. Az elszigetelten élő láposvidéki magyarság 14 önkéntest adott (Dercsényi László szerint harmincat), akik szinte kivétel nélkül diákok voltak.

¹⁴²³ Kovács, 1887. 125. p.

¹⁴²⁴ Ezek feltehetőleg „A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. IV. füzet. A lovasnemzetőrsereg oktatás-szabályai” lehetnek, mivel ekkor még a Gál Sándor által készítendő oktató segédlet még nem állt rendelkezésre.

¹⁴²⁵ A dési szervezésről összefoglalóan: Koós, 1890. 175-179. p.

¹⁴²⁶ Dercsényi, 14-15. p. ; Dercsényi L. ; Koós, 1890. 179. p.

¹⁴²⁷ Vay, 1873. 1848. november 6.

¹⁴²⁸ Vay, 494.

¹⁴²⁹ ONHT 3144/Nő.

- Kovács János főhadnagy¹⁴³⁰
- Bíró Lajos főhadnagy¹⁴³¹
- 2. század: Macskási Antal kapitány, parancsnok.¹⁴³²
- Makray László főhadnagy.¹⁴³³
- Komáromi György¹⁴³⁴ főhadnagy.¹⁴³⁵

Bár a fenti felterjesztés, amelyet egyébként Berzenczey László készített, nem valósult meg teljesen¹⁴³⁶, jól mutatja a tiszti állomány alacsony feltöltöttségét.¹⁴³⁷ A kinevezésre javasoltak közül két személy volt főnemesi, míg négy nemesi származású volt. Mikes és Makray kilépett tisztek voltak, Kovács kilépett altiszt, míg Macskási a kolozsvári nemzetőrség főhadnagya. Három jelölt korábban hivatalnokként funkcionált. Macskási 1848 őszén részt vett a székely tábor harcaiban, majd ezt követően a Háromszék önvédelmi harcában, de nem az alakulat tisztjeként.¹⁴³⁸ Ezzel szemben Szentgyörgyi József, aki korábban a 11. Székely huszárezred bányoni századának őrmestere volt, szeptemberben hadnagyi kinevezést kapott, és ténylegesen is az osztály tisztje volt.¹⁴³⁹ Az utóbbi átlépésében az is szerepet játszott, hogy konfliktusba került századparancsnokával, a konzervatív br. Jósika János főszázadosossal¹⁴⁴⁰, akinek tiltása ellenére a bányoni századot díszegyenruhában kivezette Aranyospoljánba, a Délvidékre vonuló háromszéki határőrszázalój üdvözlésére. Jósika büntetésből Dobrára akarta őt áthelyeztetni, de Aranyosszék közbenjárására végül a Mátyás-husárokhoz került.¹⁴⁴¹ November közepén került az osztály tisztikarához az udvarhelyszéki osztály parancsnoka Pálffy Domokos őrnagy, aki a székely tábor vezetése küldött Pestre, az OHB-

¹⁴³⁰ Bona, 1988. 335. p.

¹⁴³¹ Uo. 120. p.

¹⁴³² Uo. 383. p. Az ő felterjesztése azért meglepő, mert 1848. szeptemberében közvélekedésként lépett be az alakulathoz. Tekintettel arra, hogy Macskási Berzenczey környezetéhez tartozott, feltételezhető, hogy a kormánybiztos, mint megbízható embert kívánta a század élére állítani, a rangidősség elvének mellőzésével.

¹⁴³³ Bona, 2000. 492. p.

¹⁴³⁴ Bona, 1988. 324. p. Komáromi először a székelyföldi osztályok egyikénél kívánt szolgálni, áthelyezését azonban Berzenczey, aki fő szempontnak a „katonai jártasságot és népszerűséget” tartotta, nem támogatta, így az illető kolozsvári osztályhoz került. (Vay, 1973. Berzenczey levele. Marosvásárhely. 1848. szeptember 5.)

¹⁴³⁵ Vay. 1290. Más forrásból közli: Moldovan, 2007. 189-190. p.

¹⁴³⁶ Pl. A 2. század parancsnoka Makray László lett századosi rangban.

¹⁴³⁷ Alapesetben egy huszárszázad tisztikara egy fő és egy alszázadosból, két főhadnagyból és két hadnagyból állt.

¹⁴³⁸ Visszaemlékezése. TL 1892/3.23-24. p. és 1893/4-5. 39-40. p.; Peter Moldovan tévesen konzervatív felfogásúnak tartja Macskásit. Feltehetőleg édesapjával, Macskási Pál Kolozs megyei főispánnal téveszti össze. (Moldovan, 2007. 187. p.)

¹⁴³⁹ Bona, 2009. II. 409. p. Bona Gábor kutatásai alapján még az alábbi személyek tartoztak az osztály tiszti állományához: br. Gamera Gustavo kapitány (Bona, 2008. I. 378-379. p.), Szentimrei Bak István hadnagy (Bona, 2000. 653. p.), Jékely Lajos hadnagy. (Bona, 2009. I. 508-509. p.)

¹⁴⁴⁰ Jósika végül elmenekült Bágyonból, és az ezred gyergyói századához helyezték át. Korábbi beosztását Baumgarten József alszázados nyerte el. (Treuenfest, 1878. 327. p.) Jósika ellenforradalmi és unió ellenes tevékenységéről: Ellenőr, 10. sz. 1848. május 21.

¹⁴⁴¹ Orbán, 1872. XVI. Aranyosszéknek a Keresztesmező felső részén fekvő falvai.

hez.¹⁴⁴² Pálffy a marosvásárhelyi vereség után már nem tudott visszatérni egységéhez, így a Partiumban szerveződő harmadik század vezetője lett.¹⁴⁴³

Tóth Ágoston honvéd ezredes visszaemlékezése szerint az 1848 november végén, Krasznán állomásozó osztály tisztikara „csupa mágnásból és gentryből állt.”, de „a legénység soraiban is akadt számos földbirtokos, akikkel tisztjeik együtt kártyáztak.”¹⁴⁴⁴

Szeptember közepétől – Berzenczey László javaslatára – mindkét századot a Hadügyminisztérium betagolta az augusztus végétől szerveződő szabad lovas csapat állományába, amelynek az első, kolozsvári osztályát képezte.¹⁴⁴⁵

Az osztály állománya november közepén 300-ra nőtt,¹⁴⁴⁶ elérve ezzel a rendszeresített létszámot.

2.2. A kolozsvári osztály harcai (1848. szeptember-november)

Szeptemberre az erdélyi belpolitikai helyzet kiéleződött. A szeptember 15-27-i balázsfalvi román nemzeti gyűlés szervezői a román nép nevében fegyverbe szólították a románokat. Praefecturáknak nevezett körzetekre osztották Erdélyt, és ezek mindegyikében egy légiót állítottak fel, élén a prefekttel. A falvak lakosságát egy-egy obsitos katona irányítása mellett képezték ki.¹⁴⁴⁷ Október elején Puchner főhadparancsnok - gr. Latour osztrák hadügyminiszter október 2-án kelt rendelete értelmében- egész haderejét, mintegy 12000 főt, a szász városok körül összpontosította.¹⁴⁴⁸ A magyar kormányzat az önkéntesek és nemzetőrök segítségével próbálta meg román mozgalmakat megtörni.¹⁴⁴⁹

A kritikus helyzet ellenére Batthyány miniszterelnök szeptember végén a kolozsvári osztályt Debrecenbe akarta vezényelni, hogy azt máshol vessék be.¹⁴⁵⁰ Ez által az amúgy is kis létszámú erdélyi véderő tovább gyengült, volna, de Vay királyi biztos erélyes

¹⁴⁴² Vay, 2240. Mikes Kelemen ezredes levele. Kolozsvár, 1848. november 16.

¹⁴⁴³ Kedves, 1992. 60. p.

¹⁴⁴⁴ Irmédi-Molnár, 1938. 81. p.

¹⁴⁴⁵ Erről bővebben a Berzenczey László szervező munkáját ismertető fejezetben.

¹⁴⁴⁶ Vay, 2140. gr. Karacsay Sándor élelmezési biztos jelentése. Kolozsvár. 1848. november 12.

¹⁴⁴⁷ Miskolczy, 1988. 1395. p. Egyed, 1997. I. k.. 238-240. p.

¹⁴⁴⁸ Gelich, I. 258-260. p. A három székely határőrezred kivételével.

¹⁴⁴⁹ Miskolczy, 1988. 1399. p.

¹⁴⁵⁰ Urbán, 1999. II. k. 1382. számú irat. A miniszterelnök Vay Miklósnak. Pest. 1848. szeptember 20. Ennek az lehetett az oka, hogy a horvát támadás miatt a kormánynak minden mozgatható erőre szüksége volt a nyugati országrész és a főváros védelméhez. Az intézkedés célja nem Erdély magára hagyása volt, hanem a koncentrált császári támadás miatt állandón mérlegelni kellett az alakulatok bevetését. Megjegyzendő, hogy nemcsak Erdélyből, hanem a délvidéki hadszínterről is vontak el alakulatokat. (Pl. A háromszéki határőr zászlóalj.)

tiltakozására, illetve az Erdélyben jelentkező lázadás súlyának alaposabb megismerése után a miniszterelnök felülbíráltja korábbi rendeletét.¹⁴⁵¹

Ettől az időszaktól kezdve a kolozsvári védsereg a románok lázadása miatt állandó készültségben volt.¹⁴⁵² A rendszeres őrjáratok során a Mátyás-huszárok sok menekültet kísérték be a városba,¹⁴⁵³ egyre sűrűbben összecsapva a román felkelőkkel. Kolozs megye alsó kerületében és a Mezőségen, ahol Alexandru Batraneanu prefektus szervezkedése következtében közigazgatás lényegében megszűnt, ami a Guberniumot is cselekvésre készítette.¹⁴⁵⁴ Október 11-én a 11. honvédszászlóalj 2 százada (Alsó Sándor százados) és 50 Mátyás-husár (Bethlen Gergely kapitány) szállt ki Baré és Katona községekbe a lázadás elfojtására. A felkelőket lefegyverezték, összesen 110 lándzsát, pisztolyokat és egyéb fegyvereket zsákmányoltak. A környező falvakból harangzúgásra összefutó felkelőkkel Bethlen lovasai összecsaptak és nyolc fő életét veszítette. A Batraneanu mellett elfogott Vasile Simonis prefektet Kolozsvárra kísérték¹⁴⁵⁵, ahol másnap rögtönítélő bíróság elé kellett állniuk, amelynek ítélete alapján 13-án délelőtt kivégezték őket.¹⁴⁵⁶

A román felkelés miatt nehézségekbe ütközött a lótap biztosítása. Az osztály lovainak ellátásához havi szinten 400 adag zabra, szénára és szalmára volt szükség, amelyet eddig Kolozs és Torda megyék szolgáltattak, de a szállítások a bizonytalan helyzet miatt megszűntek, így a hiányt vásárlással kellett pótolni.¹⁴⁵⁷

Október 22-én a széki és bonchidai nemzetőrség¹⁴⁵⁸ Bonchidánál lefegyverzett egy 500-600 fős román csapatot, akik Urban táborába tartottak.¹⁴⁵⁹ A felkelőket mintegy 20-30 nemzetőr tartotta fogva, akik a foglyokat a Makray László kapitány vezetésével kiszálló Mátyás-husár századnak adták át. Egy részüket besorozták honvédnak, ezeket Kolozsvárra

¹⁴⁵¹ Uo. 1392. számú irat. A miniszterelnök Vay Miklósnak. Pest. 1848. szeptember 21. ; Deák, 1943. 174. számú irat. „A főnnírtakbul önkényt érthető okbul azon rendeletemet, melyet folyó holnap 19-rül a Mátyás-lovasok Debrecenbe indítása felül adtam, vissza veszem. A dolgok ily helyzetében az oláhok mozgalmi zabolázására kell azokat is ottan használni.”

¹⁴⁵² Imreh, 2003. 50-51. p.

¹⁴⁵³ Uo. 57. p. vö. A város határában lévő fogadóhoz fél század honvédet és 12 Mátyás-huszárt rendeltek ki őrszolgálatra. (Vay. 1993. Rendelet Cserey Ignác alezredeshez és Kolozs vármegye főispánjához)

¹⁴⁵⁴ A mozgalomról Szék városa hivatalosan is értesítette a Főkörmányszéket.

¹⁴⁵⁵ A kísérő honvédek és a polgárok állandóan inzultálták őket, ennek következtében a prefektusok megsérültek.

¹⁴⁵⁶ Egyed, 1998. I. 184-186. p.; Kádár, 1890. 99-100. p.; Szalai, 1993. 151-552. p.; Imreh, 2003. 46. p.; Dercsényi, 20. p.; Koós, 1890. 179-180. p. ; Varga János- Miskolczy Ambrus: Egy prefekt halála. Levéltári Közlemények. 1988/1.

¹⁴⁵⁷ Vay, 1293. gr. Bethlen Gergely levele. Kolozsvár. 1848. október 6. vö. Vay, 1353. Mikes Kelemen levele. Kolozsvár. 1848. október 10. Szabó József tartományi biztos jelentette, hogy Kolozs megyében a közigazgatás felbomlott, így innen a lovak ellátását nem lehet remélni. Sürgős intézkedést kért.

¹⁴⁵⁸ Létszámuk Dercsényi László szerint mindössze 40 gyalogos és 7 lovas volt. (Dercsényi L.)

¹⁴⁵⁹ Az észak-erdélyi és a partiumi román falvak lakossága tömegesen vonult Naszódra Urbanhoz, hogy a császárra lévő esküt letegyék, ezzel demonstrálva a magyar kormánnyal való szembenállásukat.

kísérték, nagyobb részüknek a haját kopaszra nyírták, hogy ha újból lázadásban vennének részt, akkor felismerhetőek legyenek a rögtönítélő törvényszék számára.¹⁴⁶⁰

Október 28-án 50 Mátyás-huszárt és 200 honvédet (11. honvédszászlóalj) rendelték ki gr. Karacsay Sándor polgári biztos mellé, hogy a Mezőség falvaiban a fegyvereket beszedje a román felkelőktől.¹⁴⁶¹

Október végén, a Kolozsváron állomásozó 3. Ferdinánd Miksa ezredbeli svalizsárszászad¹⁴⁶² – a Puchner-től kapott parancs értelmében - Nagyszebenhez akart vonulni. Ez azt is jelentette egyben, hogy a magyarság önvédelmi harcát nem volt hajlandó támogatni, így felmerült hogy a századot le kellene fegyverezni, és a zsákmányolt fegyverzettel és nyeregszerszámmal a Mátyás-huszárok hiányát csökkenteni. A terv „ötletgazdája” Makray kapitány volt, de tudott róla Mikes őrnagy is.¹⁴⁶³ A kolozsvári nemzetőrség, a 11. honvédszászlóalj és a Mátyás huszárok a kaszárnya elé vonultak.¹⁴⁶⁴ Az akciót br. Vay Miklós királyi biztos tudta nélkül hajtották végre. A meglepett századot ebédelés közben lefegyverezték, és a Mátyás huszárok birtokába 115 ló és ugyanennyi ember felszereléséhez szükséges fegyver és eszköz jutott.¹⁴⁶⁵ A lefegyverzett század közlegényei kötelezték magukat, hogy többet a magyar alkotmány ellen nem harcolnak.¹⁴⁶⁶

Szintén ezen időszakban kerültek összeütközésbe a Mátyás huszárok a Hannover huszárokkal, akiknek Zilahon, Désen és Kolozson volt raktáruk. Innen a felszerelést Puchner főhadparancsnok utasítására Nagyszebenbe akarták szállítani¹⁴⁶⁷. Azonban Makray László

¹⁴⁶⁰ Kádár, 1890. 102. p.; Dercsényi, 18. p. Imreh, 2003. 46. p.; Trócsányi, 1956. 451. p.; Az eseményről tudósított: Kossuth Hírlapja, 117. sz. 1848. november 14.

¹⁴⁶¹ Vay, 1735. Rendelet Cserey Ignác alezredeshez és gr. Mikes Kelemen őrnagyhoz. Kolozsvár. 1848. október 28.

¹⁴⁶² Az ezred 2. őrnagyi osztályának 2. százada. (Vay, 572. Szabó József tartományi biztos levele. Kolozsvár. 1848. augusztus 17.) A század viszonya október közepén már annyira megromlott a Mátyás-huszárokkal, hogy Baldacci kérte Vay királyi biztost, hogy a svalizsárok vezényelje el a városból. (Vay, 1523.)

¹⁴⁶³ Ennek az is oka lehetett, hogy október 27-én a tordai nemzetőrök lefegyvereztek egy század Károly-Ferdinánd gyalogságot (2. zászlóalj. 9. század), a királyi biztos felháborodottan követelte a fegyverek visszaadását őrnagyuktól, br. Kemény Farkastól. (Orbán, 1986, I. 519-520. p.; Vay, 2025. Vay Miklós levele a tordai honvédelmi bizottmányhoz. Kolozsvár. 1848. november 8.) Ugyanakkor más helyen Orbán Balázs a maroszszéki mozgó nemzetőrségnek tulajdonítja a Károly-Ferdinánd század lefegyverzését. (Orbán, IV. 166. p.)

vö.: Maendl, 1899. 301. p.

¹⁴⁶⁴ Imreh, 48. p. Pontosabban a Cukorgyár épületéhez, amely a Mátyás-huszárok és a svalizsárok közös szálláshelye volt. (Vay, 1825.)

¹⁴⁶⁵ Dercsényi, 23. ; Dercsényi L.; A svalizsárok fegyverzete csak abban különbözött a huszárokétól, hogy ők szablya helyett az 1824M lovassági pallost, csákó helyett pedig sisakot viseltek. A lószerszám csak a kengyel formájában tért el. (Kedves, 1992. 34. p.); A zsákmányolt karabélyokat azonban nem a Mátyás-huszárok, hanem a tordai és a Doboka megyei nemzetőrök kapták meg. (Vay, 1902. és 1929.) ;Puchner altábornagy a svalizsárok lefegyverzése miatt vetett ki Kolozsvárra hadisarcot. (Kővári, 1861/a. LXVIII. számú irat. Puchner levele br. Wardener tábornokhoz a Kolozsvár elfoglalása után követendő eljárásról. Nagyszeben, 1848. november 17.)

¹⁴⁶⁶ Vay, 1740. Vay levele az OHB-nak. Kolozsvár. 1848. október 28. Ebben a levelében a királyi biztos azt állítja, hogy a század lefegyverzését ő rendelte el, és a tettért vállalta a felelőséget.

¹⁴⁶⁷ Mintegy 180 lovat és 45 szekér felszerelést.

kapitány Kolozsnál a századával feltartoztatta őket. Közülük a későbbiek folyamán többen is átléptek a Kossuth lovagokhoz, de a tisztjeik erre nem voltak hajlandók.¹⁴⁶⁸

A székely tábor megalakulása után előtérbe került a Kolozsvár és Marosvásárhely közötti összekötés helyreállításának szükségessége. Tekintettel arra, hogy az utak többségét a román felkelők ellenőrizték a Felek és Bányabik között fekvő fontosabb helyekre posztokat kellett felállítani, és e pontok mindegyikére 15 honvédet és 3 Mátyás-huszárt rendeltek.¹⁴⁶⁹ November elején pedig intézkedtek Torda és a székely tábor közötti összekötés megszilárdításáról is. A két település közötti posztokra 12 nemzetőrt és 3 Mátyás-huszárt állítottak.¹⁴⁷⁰

Fentebb már utaltunk arra, hogy Alsó-Fehér megyében a helyi nemzetőrségek¹⁴⁷¹ a válság kezeléséhez nem rendelkeztek elegendő erővel, a védelem megszervezésére csak Nagyenyed esetében volt komoly kilátás. Október 20-án Simeon Prodanu muzsinai görög-katolikus pap, a helyi felkelő tábor parancsnoka megadásra szólította fel a Nagyenyedet, ezt azonban elutasították. A várost Axente csapatai Muzsina, Csombord és Marosszentkirály felől akarták megtámadni. A fenti napon tartott haditanácson, amelyen a helyi védelmi bizottmány tagjain kívül jelen voltak még Pócsa őrnagy és Baumgarten József százados (11. huszárezred) és Leitner százados (51. Károly Ferdinánd gyalogezred)¹⁴⁷² elhatározták, hogy a várost körülvévő román táborokat külön-külön fogják megtámadni. A támadás napját 22-ére tűzték ki. Komoly aggodalmat keltett azonban, hogy a főként román kiegészítésű Károly-Ferdinánd század harckészsége kétséges volt. Végül a helyi nemzetőrség egy gyalogos és a vadászszázada, egy század aranyosszéki nemzetőr, valamint 60 Károly Ferdinánd gyalogos vonult ki.¹⁴⁷³ Rövid harc után a felkelő tábor szétfutott, a Károly Ferdinándok pedig bátran vállalták a harcot a felkelőkkel. A kis csapat miután elfoglalta Muzsinát visszatért

¹⁴⁶⁸ Dercsényi, 19. p. ; Szalai, 1993. 149. p. ; Dercsényi Kálmán és László idézett művében 30-40, míg Bíró Lajos 12 átlépett Hannover huszárról tud. ; Csak érdekességgként említem meg, hogy Szalai Elek szerint a svalizsérek zenekarának hat trombitása önként lépett át a Mátyás-huszárokhoz. (Szalai, 1993. 152. p.) Szintén Kolozsnál foglalták le a Mátyás-huszárok azt a 71 remonda lovat, melyet a Hannover-huszárok részére gyűjtöttek, és Puchner titkon Nagyszebenbe akarta vitetni. (Dragomir, III. 140. p. Vay Miklós levele az OHB-nek. Kolozsvár. 1848. október. 26.)

¹⁴⁶⁹ Vay, 1779.

¹⁴⁷⁰ Vay, 1915. Rendelet Torda megye főispánjához és a Mátyás-huszárok parancsnokához. Kolozsvár. 1848. november 4. ; Ebbe a különítménybe került Koós Ferenc is, aki társaival Radnótra is bevonult. Miközben Marosvásárhelyre teljesített futárszolgálatot, a radnóti székely tábort szétverték, így a Mátyás-huszárok kerülő úton vonultak vissza Tordára, majd Kolozsvárra. (Koós, 1890. 180-182. p.)

¹⁴⁷¹ A megyei védelem bázisa tehát Nagyenyed volt, amelynek nemzetőrsége októberben 600 gyalogosra és 200 lovasra duzzadt. Emellett volt még egy vadász századuk és egy kis tűzércsapatuk, amely két egy fontos löveggel rendelkezett. (Süli, 2004. 610-611. p.)

¹⁴⁷² A városban az ezred egy százada állomásozott.

¹⁴⁷³ Összesen kb. 600 fő.

Nagyenyedre. A Károly Ferdinánd század pedig a legénység követelésére elvonult Gyulafehérvárra.¹⁴⁷⁴

A végveszélybe került város megsegítésére Vay királyi biztos ide vezényelte a 11. honvédszászlóalj egy részét (380 fő) br. Bánffy János százados vezetésével, 110 Mátyás huszárt gr. Bethlen Gergely kapitány vezetésével, és egy szakasz székely huszárt Szentgyörgyi József hadnagy parancsnoksága alatt, illetve 200 kolozsvári nemzetőrt¹⁴⁷⁵. Még aznap este haditanácsot tartottak, melyen elhatározták a Nagylak környéki román tábor megtámadását, ahol a felkelők október 16-án jelentek meg. Elölük a magyar nemzetőrök a Maros jobb partjára, Székelykocsárdra húzódtak vissza¹⁴⁷⁶. Ezen felül ideérkezett még az aranyosszéki nemzetőrség egy része, valamint a Baumgarten székely huszár kapitány révén Enyedről erősítésképpen küldött egy szakasz székely huszár¹⁴⁷⁷. A román felkelők Nagylak módszeres kifosztásával voltak elfoglalva, ezzel a magyar erők időt nyertek az összpontosítására. A magyar csapatok október 24-én este érkeztek meg Székelykocsárdra és rögtön támadást indítottak. A gyalogság kompon, míg a lovasság gázlón kelt át. A románok az átkelést a sűrű köd miatt nem érzékelték. Az átkelés után a magyarok három irányból rohanták meg a községet körülvéő román tábort. A felkelők ezt látva vad futásnak eredtek, mire a huszárok üldözőbe vették őket, és a menekülők közül több mint kétszáz főt lekasaboltak.¹⁴⁷⁸ Az ütközet után a nemzetőrök Székelykocsárdon maradtak, míg a reguláris alakulatok visszatértek Nagyenyedre.¹⁴⁷⁹ Még e nap újabb haditanácsot tartottak, ahol elhatározták a marosszentkirályi román tábor megtámadását, melynek vezére Axente perfekt volt. A 11. honvédszászlóalj három százada Bánffy százados vezetésével az apahidai réven átkelve a Csombordon tanyázó felkelőket támadta meg. A Mátyás és székely huszárok Baumgarten kapitány vezetésével a tompaházai révnél keltek át, és a Marosszentkirályon táborozó felkelőket rohanták le. A megyei és az aranyosszéki nemzetőrök pedig Inczédy Samu¹⁴⁸⁰ százados vezetésével a szentkirályi révnél keltek át, és a román tábort szemből támadták. A nemzetőrök azonban késlekedtek, így a huszárok kénytelen voltak nélkülük

¹⁴⁷⁴ A tisztek hajlandók lettek volna tovább maradni, és harcolni a felkelők ellen. (Szilágyi, 1898, 139-142. p.)

¹⁴⁷⁵ Ezen erősítés október 22-én érkezett a városba,

¹⁴⁷⁶ Pontosabban Nagylak, Hari és Marosújvár nemzetőrségei. (Kb. 500 fő)

¹⁴⁷⁷ Csulak Dávid főhadnagy parancsnoksága alatt. (Életrajza: Bona. 1988. 156. p.)

¹⁴⁷⁸ Bethlen 1849 tavaszán a nagylaki ütközetben tanúsított bátor helytállásáért kapta meg a II. osztályú katonai érdemjelet. (Makai Ágnes: „Hű vitézségért” Az 1848-1849-es magyar szabadságharc kitüntetett hőseinek emlékére. Bp. 2001. 61-62. p.) Emellett Vay királyi biztos október 29-én kérte Mikes őrnagytól, hogy a románok elleni harcokban magukat kitüntető Mátyás-huszárokat terjessze fel jutalomra. (Vay. 1889.) Az országgyűlés az október 31-én tartott ülésén köszönetet mondott Bethlennek a nagylaki győzelemért és őrnagynak léptették elő. (Közlöny, 144. sz. 1848. november 1.)

¹⁴⁷⁹ Szilágyi, 1898. 142-146. p.

¹⁴⁸⁰ Inczédy Sámuel 1848 ősztől Alsó-Fehér vármegye nemzetőr őrnagya volt. (Bona, 2000. 401-402. p.)

támadni, amelyet a honvédek rohama követett. Tulajdonképpen ütközet itt sem volt, mert a román tábor szétfutott. Közben a nemzetőrség is támadott, így a felkelők rémülete még nagyobb lett, most már fegyvereiket is eldobálták. A menekülők közül a huszárok ismét sokat levágtak. Az ütközet érdekessége, hogy a mintegy 150 fős lovasság a gyalogság beavatkozása nélkül futamította meg a több ezres felkelő táborát. A huszárok számára a legnagyobb problémát nem is a felkelők ellenállása jelentette, hanem a sűrű köd, amely miatt az üldözés közben sokszor egymásra lőttek.¹⁴⁸¹ A győzelem kevésbé dicsőséges momentuma volt, hogy a magyar csapatok a felkelés fészkeinek számító Marosszentkirályt felgyújtották.¹⁴⁸² Az Enyedre visszatérő csapatokat a lakosság heves éljenzéssel fogadta.¹⁴⁸³ Sok idejük nem volt a pihenésre, mert a hegyaljai magyar lakosság sorsa miatt¹⁴⁸⁴ aggódo Kemény István főispán segítség küldését javasolta, melyet a haditanács elfogadott. A katonai akciót október 28-án tervezték végrehajtani. Ezen nap hajnalán indult Enyedről 250 honvéd (Bánffy százados), egy század Mátyás huszár (gr. Bethlen Gergely kapitány) és két és fél szakasz székely huszár (Baumgarten százados). A parancsnoki tiszte Baumgarten vette át, mint rangidős tiszte. Ütközben csatlakozott hozzájuk a tövis-diódi nemzetőrség is, ezáltal a különítmény létszáma 700 főre szaporodott. A haditerv az volt, hogy a mintegy háromezer fős román tábor Mindszent felől rohanják meg. Közben olyan köd keletkezett, hogy a katonák sokszor még egymást sem látták. Az ellenséges előőrs észrevette a honvédeket, és a tábor irányában futásnak eredt, mire a román felkelők csatarendbe álltak, de a honvédek első sortüze után szétszaladtak. Ekkor avatkoztak a küzdelembe Baumgarten és Bethlen lovasai, akiket a felkelők puskatúzzal fogadtak. Ezután a honvédek átjutottak a csengői árkon, és a felkelők ellen szuronyrohamot intéztek. Azok a huszárok és a honvédek erős rohamát nem bírván futásban kerestek menedéket. Az üldözés azonban az erős köd miatt nem lehetett folytatni, hiszen a honvédek sokszor egymásra lövöldöztek. Ezután a főispán, Baumgarten, Bánffy, Bethlen haditanácsot tartottak, melyen az Enyedre való visszatérés mellett döntöttek. A román felkelőket immár reguláris császári csapatok (román határőrök és Károly Ferdinánd gyalogság) is támogatták, így a kis csapat joggal rettegett a törbe csalástól.¹⁴⁸⁵ Ennek hatására megkezdték a város megerősítését, amely során kijavították a kapukat, az utcákra torlaszokat építettek, illetve palisádokat vontak a település köré. Ezen kezdetleges erődítési munkálatok

¹⁴⁸¹ Szalai, 1993. 154. p.

¹⁴⁸² Vay, 1688. Vay levele Zeyk József kormánybiztosnak. Kolozsvár, 1848. október 26.

¹⁴⁸³ Szilágyi, 1898. 142-146. p.

¹⁴⁸⁴ A Hegyalján lefegyverzett magyarokat a román felkelők Krakkóban egy táborban tartották fogságban, az expedíció célja a kiszabadításuk volt.

¹⁴⁸⁵ Szilágyi, 1898. 171-175. p. vö.: Vay, 1758. gr. Bethlen Gergely százados levele. Nagyenyed. 1848. október 28.

azonban csak a kedélyek megnyugtatót szolgálhatták, mivel érdemi védelmet szinte alig nyújtottak.¹⁴⁸⁶ Ennek szellemében a védelem irányítói újabb csapatokat kértek Vay királyi biztostól. A levél írója, gr. Bethlen Gergely kapitány helyzetértékelésében kifejtette, hogy a román felkelők ellenében akár most is, de a nagyobb létszámú sorkatonasággal szemben csak segítség küldése esetén tudnak sikeresen védekezni.¹⁴⁸⁷ Vay királyi biztos további erősítésképpen a 11. honvédszászlóalj két századát Bittó Károly százados vezetésével, 100 Mátyás-huszárt¹⁴⁸⁸ és a Torda és Egerbegy között gyülekező Torda megyei és aranyosszéki nemzetőrség¹⁴⁸⁹ egy részét rendelte a város megerősítésére.¹⁴⁹⁰ Egyben kinevezte gr. Mikes Kelemen őrnagyot a Nagyenyed és környékén összevont csapatok parancsnokává.¹⁴⁹¹, aki az irányítást november 4-én vette át és egyben kihirdette a haditörvényeket is.¹⁴⁹² Mikes parancsnoki jogkörét azonban Pócsa János őrnagy, a székely huszárok osztályparancsnoka kétségbe vonta, mivel ő régebb óta viselte az őrnagyi rendfokozatot, tehát ez által a rangidőség szabálya sérülést szenvedett. A vitát végül is Mikes ezredesi kinevezése oldotta meg.¹⁴⁹³ Mikes előléptetésével egyidejűleg Bethlen Gergelyt kinevezték őrnagynak¹⁴⁹⁴ és osztályparancsnoknak. Az utóbbi megüresedett századparancsnoki helyére Horváth Miklós¹⁴⁹⁵ főhadnagyot, a 3. Ferdinánd Miksa könnyűlovas ezred szakasziparancsnokát javasolták századosi rendfokozattal, mivel Horváth elhagyta a magyar kormányzattal szembeforduló alakulatát. Mikes ezredes ajánlása szerint benne az „ezred mintegy tanult tiszten igen sokat nyerne”.¹⁴⁹⁶ Szintén ebben az időszakban nevezték ki Nagysándor Józsefet¹⁴⁹⁷ az ezred számfeletti alezredesének és br. Jósika Géza közvitét¹⁴⁹⁸ hadnagynak. Bár Nagysándor ekkor nem tartózkodott Erdélyben, korábban a 2. huszárezred tisztje volt, így ismerte a helyi viszonyokat.¹⁴⁹⁹

Október 28-án az enyediék egy küldöttséget menesztettek Radnótra gr. Lázár Dénes nemzetőr őrnagyhoz, aki a székely tábor marosszéki dandárjának volt a parancsnoka. A

¹⁴⁸⁶ Szilágyi, 1989. 190. p.

¹⁴⁸⁷ Deák, 1943. 209. számú irat. gr. Bethlen Gergely levele. Nagyenyed, 1848. október 31.

¹⁴⁸⁸ Ezeket a huszárokat eredetileg Feketetőra, a Nagyvárad felől érkező három fontos ágyúüteg fedezetére rendelték ki. Pótlásukra kolozsvári nemzetőröket vezényeltek. (Vay, 1837.)

¹⁴⁸⁹ A tordai és egerbegyi tábor 8 század nemzetőrből (2170 fő) állt, amely 1060 puskával és 1150 lándzsával volt felfegyverezve. E mellett Tordának volt egy 60-80 fős lovas csapata is. (Vay, 1813.)

¹⁴⁹⁰ Vay, 1837. Rendelet Cserey Ignác alezredeshez. Kolozsvár, 1848. október 31.

¹⁴⁹¹ Uo.

¹⁴⁹² Uo. 2036. Mikes Kelemen levele. Nagyenyed, 1848. november 4.

¹⁴⁹³ Vay. 1918. Mikes kinevezése: ONHT. 6936/Nő. 1848. október 29.

¹⁴⁹⁴ ONHT 6936/Nő.

¹⁴⁹⁵ Életrajza: Bona, 2008. I. 468. p.

¹⁴⁹⁶ Vay, 1996. Zeyk József kormánybiztos levele. Nagyenyed., 1848. november 6. Mellette Mikes támogató nyilatkozata.

¹⁴⁹⁷ Életrajza: Bona, 2000. 181-182. p.

¹⁴⁹⁸ Bona, 2008. I. 511. p.

¹⁴⁹⁹ ONHT 6936/Nő. és Vay, 2097.; Az eseményekre: Dercsényi L.

misszió célja az volt, hogy segítséget kérjenek a szorongatott város részére. Lázár – bár dandárjának feladata éppen a vármegyei magyarság megsegítése volt – illetékességből Marosvásárhelyre, Berzenczey kormánybiztoshoz irányította őket, ő azonban ekkor Szászrégenben állomásozott. A kormánybiztos megígérte a segéderőt, és utasította Lázár őrnagyot is az együttműködésre. Időközben azonban a székely tábor megsemmisült a marosvásárhelyi ütközetben¹⁵⁰⁰, így a segítségnyújtás nem realizálódott.¹⁵⁰¹ Így csak Kolozsvárról érkezett két háromfontos ágyú a Mátyás-huszárok fedezete mellett november elején.¹⁵⁰² November 7-én a császári katonaság és a felkelők közeledtének hírére egy erős őrzőjáratot küldtek ki Tövis irányába, amely megerősítette az eddigi híreket.¹⁵⁰³ Ezen a napon megérkezett a marosvásárhelyi vereség híre is. A rögtönzött haditanács mérlegelte az kilátásokat és a város feladása mellett döntött.¹⁵⁰⁴ E mellett megérkezett Vay királyi biztos rendelete Mikes ezredeshez, hogy a véderő Tordán át húzódjon Kolozsvárra.¹⁵⁰⁵ A város feladása általános felháborodást és riadalmat váltott ki a polgárokbán. Egy szemtanúi visszaemlékezés szerint: „Borzasztó rémület és ijedelem szállta meg az enyedi polgárságot e kedvtelen hírre.” A menekülő polgárok közül sokan a Mátyás-huszárok kíséretében érkeztek Kolozsvárra.¹⁵⁰⁶ A polgárok közül többen a főispánt hibáztatták, mintegy 40-50 nemzetőr megtagadta a kivonulást.¹⁵⁰⁷ A visszavonuló csapatok és menekültek november 7-én érkeztek meg Tordára,¹⁵⁰⁸ egyesülvén a Torda megyei nemzetőrséggel. A csoportosítás parancsnoka továbbra is Mikes Kelemen ezredes maradt, aki a város körül akarta berendezkedni tartós védekezésre. Ennek szellemében sürgette Vay királyi biztost, hogy küldjön két hatfontos és egy háromfontos felszerelt ágyút tűzerekkel erősítésképpen.¹⁵⁰⁹ A helyi nemzetőrség fegyvertelen tagjai számára Vay királyi biztos elrendelte, hogy a Mátyás-huszárok kezelésében lévő karabélyokat osszák ki.¹⁵¹⁰ A Mátyás-huszárok az aranyosszéki és tordai

¹⁵⁰⁰ Itt Gedeon József császári tábornok csapatai rövid harc után november 2-án szétverték a székely tábornok dandárja a következő alakulatokból állt: 120 nagyszebeni nemzetőr, 4 század Uracca gránátos, 4 század gyalogos, 2 század svalizsér és 12 ágyú, valamint román népfelkelők. (Heydte, 1863, 143. p.)

¹⁵⁰¹ Szilágyi, 338-339. p.

¹⁵⁰² Imreh, 2003. 58. p.; TL 1892/12. 122-123. p.; Vay, 1893. és 1898. Az ágyúk kíséretére a Mátyás-huszárok mellett tordai nemzetőröket is kirendeltek. A két háromfontos ágyút Zeyk József kormánybiztos kevésnek találta, még kettőt igényelt Vay királyi biztostól. (Vay, 1998.)

¹⁵⁰³ November 8-án Tövis felől újabb császári és román csapatok közeledtek Nagyenyed felé.

¹⁵⁰⁴ Félő volt, hogy a Gyulafehérvár felől közeledő oszlop, illetve Gedeon tábornok győztes csapatai Marosvásárhely irányából bekerítik és megsemmisítik az egyedi erőket.

¹⁵⁰⁵ Vay, 1994. Vay levele Mikes Kelemen ezredeshez. Kolozsvár. 1848. november 7. A tordai összpontosítást Vay a székely tábor vereségével indokolta.

¹⁵⁰⁶ Imreh, 2003. 58. p.

¹⁵⁰⁷ Szilágyi, 1898. 192-194. p. A Nagyenyeden maradt nemzetőrök lefegyverzését elrendelték. (Vay, 1993.)

¹⁵⁰⁸ Vay, 2040. Mikes Kelemen levele. Torda, 1848. november. 9.

¹⁵⁰⁹ Uo. 2061.

¹⁵¹⁰ Uo. 2062. Rendelet Mikes Kelemen ezredeshez. Kolozsvár, 1848. november 10.

nemzetőrökkel közösen részt vettek az álladalmi javak kimenekítésében és azok Kolozsvárra történő szállításában.¹⁵¹¹

Közben Urban alezredes vezetésével császári csapatok közeledtek Beszterce felől Kolozsvár irányába. A székely tábor szétverése után félő volt, hogy a kis sereg elől a Kolozsvárra történő visszavonulás útját elvágják, ezért br. Baldacci Manó tábornok is megerősítette Nagyenyed kiürítését.¹⁵¹² A Marosvásárhelyt elfoglaló császári királyi csapatok szemmel tartására pedig egy szakasz Mátyás-huszárt vezényeltek Csánra, akiknek a környéken cirkálva kellett információt szerezni az ellenséges alakulatok mozgásáról.¹⁵¹³

Nagyenyed és Torda feladása után az odavezényelt Mátyás-huszárok eredeti állomáshelyükre, Kolozsvárra vonultak vissza, ahol téli ruházatot kaptak.¹⁵¹⁴

Az Urban elleni támadás tervét az 1848. november 6-án, a Kolozsváron tartott haditanácson határozták el. Ezen jelen volt Baldaccin kívül gr. Mikes Kelemen ezredes, a Mátyás-huszárezred frissen kinevezett parancsnoka, Czetz János őrnagy az észak-erdélyi csapatok vezérkari főnöke és a hatfontos ágyúüteg tüzéreinek kiképzője, Tolnai Gábor nemzetőr őrnagy¹⁵¹⁵, gr. Bethlen Gergely és Makray László.¹⁵¹⁶ A magyar csapatok november 9-én indultak el Szamosújvár felé Baldacci tábornok vezetésével.¹⁵¹⁷ A kis sereg a 11. honvédszászlóalj öt századából, egy osztály Mátyás-huszárból, a kolozsvári nemzetőrségből, 250 aranyoszéki nemzetőrből¹⁵¹⁸, fél század aranyosszéki székely huszárból¹⁵¹⁹ és egy hatfontos ütegből állt. Ehhez csatlakoztak Szamosújvárnál a kolozsi¹⁵²⁰, bonchidai, szováti és széki¹⁵²¹ nemzetőrségek. A különítményt Válaszútnál Baldacci a következőképpen osztotta fel: balszárnyon Makray kapitány vezetésével fél század Mátyás-husár és kevés gyalogság, középen Baldacci vezetésével másfél század husár és a nemzetőrség a hat ágyúval, jobb szárnyon a 11. honvédszászlóalj. Először Baldacci három vak töltést lövetett az ellenséges csapatokra, erre azonban válasz nem érkezett. Ezek után a lövegeket lemozdonyozták, és ettől kezdve lényegében tétlenségre voltak kárhóztatva. Makray kapitány hiába kérte a tábornokot, hogy legalább három ágyút indítson előre a

¹⁵¹¹ Berde, 149/Sz.K.B. Berde levele Ugron István tordai kormánybiztosnak. Nagyszeben, 1849. április 26.

¹⁵¹² Szilágyi, 1898. 187-194. p. ; Szigethy, 13-15. p. Baldaccit Vay november 8-án a teljes erdélyi magyar haderő (sorkatonaság, honvédek, nemzetőrök és népfelkelők parancsnokává nevezte ki. (Vay, 2007.)

¹⁵¹³ Vay, 1960. Rendelet a Mátyás-huszárok kolozsvári parancsnokához. Kolozsvár. 1848. november 6.

¹⁵¹⁴ Dercsényi L. 6. ív.

¹⁵¹⁵ Tolnai Gábor őrnagy a marosszéki mozgó nemzetőr zászlóalj parancsnoka volt, amely a székely tábor bukása után Kolozsvárra szorult vissza. (TL 1895/1. 3. p.) Életrajza: Bona. 2000. 682. p.

¹⁵¹⁶ Bauer, 42. p.

¹⁵¹⁷ Vay, 2130. Baldacci jelentése. Kolozsvár. 1848. november 12.

¹⁵¹⁸ Az aranyoszéki nemzetőrség egy része a szék elfoglalása után vonult Kolozsvárra. (Süli, 2004. 619. p.)

¹⁵¹⁹ A 11. székely huszárezred 2. őrnagyi osztály 1. századának egy része. (Eredeti székhelyük Bágyon)

¹⁵²⁰ A kolozsi nemzetőrség 300 fős volt, rendkívül rosszul felfegyverezve. (Süli, 2004. 608-609. p.)

¹⁵²¹ A széki nemzetőrség 400-500 fő volt. (Süli, 2004. 609. p.)

Mátyás-huszárok fedezete alatt, Baldacci nem engedett. Így a tüzérségi fedezet nélkül rohamozó nemzetőrökre és honvédekre Urban heves ágyútűzet zúdított, mire azok szétfutottak. Ezután Baldacci a menekülők után indult Kolozsvárra, a vezérletet pedig Mikesnek adta át.¹⁵²² A vereség után Urban könnyűlovas járőrei cirkálásaikkal már a város határát is megközelítették.¹⁵²³

November 15-én Urban csapataival Apahidára érkezett.¹⁵²⁴ Ellene Baldacci 5 század honvédet, a Mátyás-huszárok osztályát, fél század aranyosszéki székely huszárt, és a kolozsvári nemzetőrség egy részét, valamint a hatfontos ágyúüteget vezényelte ki.¹⁵²⁵ A Szamosfalváig kivonuló csapatok ellen Urban tüzérsége és gyalogsága erős tüzelést intézett, melynek hatására a magyar csapatok visszavonultak egy mezőre, ahol Baldacci a huszároknak pihenést és abrakolást rendelt el, mintha nem is egy ütközet kellős közepén lennének.¹⁵²⁶ Makray kapitány azonban lóra vezényelte a huszárokat, ami ezért is indokolt volt, mert Urban ugyan visszavonulást színlelt, azonban más egységei oldalba támadták a táborozó magyar egységeket. Azonban az előrenyomuló császári csapatokra a szamosfalvi kertekben meghúzódnak honvédek sortűzet adtak, mire a román határőrök fegyvereiket és borjúikat eldobálva fejvesztetten menekültek. A gyalogsági tüzelés hatására a falu házai kigyulladtak, és a lángok jól megvilágították a csatateret, amelyen ez által a rohamozó sálizserek jól kivehetők lettek. Ellenük Makray azonnal rohamot vezényelt. Noha az ellenség visszavonult, a városból visszatérő Baldacci közölte a csapatokkal, hogy a város vezetőivel elhatározták Kolozsvár feladását, és a magyar alakulatok Bánffyhunyadi történő retirálását.¹⁵²⁷ A Kolozsvárra történő visszavonulás nagy rendetlenségben történt. A lövegeket a honvédek és a Mátyás-huszárok fedezték, azonban az éjszakai tüzelés sok kiképzetlen huszárlovat megvadított, amelyek sok lovaszt a mocsárba vittek, melyeket gazdáik csak sok vesződés után tudtak újból befogni. Látna a zűrzavart az ellenség megtámadta az ágyúkat, de a honvédek sortűze ismételen elűzte őket.¹⁵²⁸

¹⁵²² Bauer, 1870. 18. p.

¹⁵²³ Vay, 2142.

¹⁵²⁴ Imreh, 2003. 62. p.

¹⁵²⁵ A városban így a bihari és a hajdú-kerületi nemzetőrök, és a Károly Ferdinánd zászlóalj maradt helyőrségként. (Bauer, 1870. 55. p.) A szabolcsi nemzetőröket kivezényelték az ágyúk fedezetére, többségük azonban a csata közben szétfutott. (ONHT 9517/Nő. Eötvös György őrnagy jelentése. Nyíregyháza, 1848. december 9.) A bihari nemzetőrök egysége mintegy 500 fős volt. (Vay, 1893.) A hajdú-kerületi nemzetőr egység 630 gyalogból és 30 lovasból állt, a gyalogság modern csappantyús fegyverekkel volt ellátva, amelyekhez azonban nem volt töltény. (Vay, 2018. és 2121.)

¹⁵²⁶ A nemzetőrök többsége már ekkor elfutott. (Bauer, 1870. 18. p.)

¹⁵²⁷ Imreh, 2003. 62-65. p.; Dercsényi L. 7. ív.; Kovács, 1887. 133. p.

¹⁵²⁸ Dercsényi, 29. p.

Ezzel az alakulat történetének első jelentős szakasza ért véget. Mikes Kelemen és Bethlen Gergely három hónap alatt egy olyan csapattestet hoztak létre, amely mind a román felkelők, mind a császári csapatok ellen bátran harcolva állták meg a helyüket. Bár Erdély november közepére elveszítettnek tűnt a magyar kormányzat számára, a Mátyás-huszárok rátermettségében és fegyelmében ettől kezdve nem kételkedhetett senki.

3. Az erdélyi szabad lovas csapat szervezése 1848 szeptemberétől november közepéig

3.1. Berzenczey László politikai pályája 1848. augusztus 17-ig.

Mielőtt rátérnénk a bevezető fejezetben már jelzett csapatszervezés történetének bemutatására, néhány sorban szeretnénk felvázolni annak a politikusnak a pályáját, akit Kossuth ezzel a nehéz feladattal bízott meg.¹⁵²⁹

Berzenczey László 1820-ban született Kolozsváron, székely nemesi család sarjaként. Jogi tanulmányait Marosvásárhelyen, Kolozsváron és Székelyudvarhelyen végezte.

Már nagyon fiatalon bekapcsolódott az erdélyi reformellenzék munkájába. Az ellenzéki politizálásnak – az országgyűléseken kívül - két fóruma volt korszakunkban: a törvényhatósági közgyűlések és a helyi sajtó. Berzenczey tevékenyen vett részt a liberálisok és konzervatívok között dúló hírlapi vitában. 1842-ben az Erdélyi Híradó¹⁵³⁰ hasábjain Dósa Elekkel¹⁵³¹ diskurálva kijelentette, hogy Székelyföldön a jobbágyság egy létező dolog, és az úrbérrendezést itt is végre kell hajtani. Ennek alátámasztására történeti érveket használt.¹⁵³² Javasolta a választásokkor a titkos szavazás bevezetését.¹⁵³³ 1844-ben azt indítványozta, hogy a négy székely szék fogjon össze egy kisdedóvó alapítása érdekében.¹⁵³⁴ 1845-ben a marosszéki közgyűlésen azt szorgalmazta, hogy a nemesek és nem nemesek közösen vállalják

¹⁵²⁹ Életútjáról összefoglalóan: Egyed Ákos: Berzenczey László. in.: 1848 erdélyi magyar vezéralakjai. Marosvásárhely. 2004. 20-37. p.

¹⁵³⁰ A kolozsvári kiadású Erdélyi Híradó a tartomány liberális nemességének meghatározó sajtóorgánuma volt.

¹⁵³¹ Dósa Elek a marosvásárhelyi református kollégium nagyhírű jogtanára volt. 1849-ben pedig Brassó-vidékének kormánybiztosa. (Pálffy, 1939. I. 133. p.)

¹⁵³² Erdélyi. Híradó, 1842. 78. sz. 473. p. Székelyföldön a klasszikus értelemben vett úrbéres jobbágyság lakosságnak csak elenyésző százalékát tette ki. Ugyanakkor létezett a gyakorlatban egy speciális képződmény a székely örökségre telepített jobbágyság, aki jogilag nem volt jobbágyság, lényegében azonban igen. A székely örökség a szabad székelyek kezén lévő földterület volt, amelyet a tulajdonosok kihalása esetén rokonok, ezek hiányában pedig a szomszéd szerezhetett meg. Időközben azonban számos nemes és határőr katona több ilyen telket is megszerezett, amelyre magánszerződéssel jobbágyot telepített. Az úrbérrendezés hatályának kiszélesítése elsősorban e jobbágytartók érdekeit sértette volna. (Egyed, 2008, 52-57. p.)

¹⁵³³ Erdélyi Híradó, 1843. 15. sz. 87.p.

¹⁵³⁴ Uo. 1844. 52. sz.

az útépités terheit. Ha ezt elutasítanák, akkor ő minden szabad székelyt felszólít, hogy ők is tartózkodjanak az áldozatvállalástól.¹⁵³⁵ 1846. augusztus 11-én Berzenczeyt Marosszék országgyűlési követévé választották. Itt egyre erőteljesebben pártolta az unió, közös teherviselés és a jobbágyszabadítás eszméjét.¹⁵³⁶ 1847-ben felvetette, hogy az országgyűlés által elfogadandó törvénynek az úrbérrendezést nem tartományi szinten, hanem a megyerendszer keretein belül kell megvalósítania, mert a megyerendszer fenntartása a magyarság elemi érdeke, hiszen ez védelmezi a nemzetiségek túlsúlya ellen is.¹⁵³⁷ Szintén a kolozsvári diétán tiltakozott a szászok germanizáló törekvései ellen, és a magyar nyelv terjesztése mellett foglalt állást.¹⁵³⁸ Berzenczey tehát a marosszéki ellenzék vezető egyénisége volt, sőt Egyed Ákos szerint a „székelyföldi radikalizmus az ő személye köré csoportosult”¹⁵³⁹ Emellett kiváló szónok is volt, sokan „kis Kossuthnak” nevezték.¹⁵⁴⁰ Egy szemtanú visszaemlékezés szerint: „Nagyon népszerű ember és hatalmas népszónok volt akkor Marosvásárhelyett Berzenczey László, ki az akkori szék – (ma megye-) gyűléseken s más népes összejöveteleken hallatta népszerű szónoklatát. A helyi ev. ref. főtanodai ifjúság bálványozta őt.”¹⁵⁴¹

A magyarországi változások hatására az erdélyi reformnemzedék is aktivizálódott. 1848. április 8-án Udvarhelyszék küldöttsége Kolozsváron követelte az országgyűlés összehívását gr. Teleki József gubernátortól. Berzenczey – mint marosszéki követ - az őket támogató tömeg előtt az unió kimondása mellett szólalt fel.¹⁵⁴²

1848. március 25-én Lázár János marosvásárhelyi főbíró összehívta a város közgyűlését, ahol Berzenczey erősen kritizálta a város és a szék konzervatív vezetését.¹⁵⁴³ E mellett Marosszékben erőteljes agitációt fejtett ki, hogy a nemzetőrsek itt is megalakuljanak.¹⁵⁴⁴ Május 15-én proklamációban szólította fel a székelységet, hogy készüljön

¹⁵³⁵ Uo. 1845. 37. sz. 204. p.

¹⁵³⁶ Uo. 1846. 186. sz. ; 1847. 215. sz. ;

¹⁵³⁷ Uo. 1847. dátum: augusztus 8. Ezzel lényegében a liberális megyei nemesség érdekeit kívánta megvédelmezni. Megjegyzendő, hogy az 1846-1847. évi országgyűlésen a konzervatívok által elfogadott úrbérrendezési törvény, amelynek az uralkodói szentesítése elmaradt, elsősorban a földbirtokosok érdekeit szolgálta. (Egyed, 2008. 33. p.) Berzenczey az országgyűlésen a székelyföldi jobbágyok számára is kedvező úrbérrendezést követelt. (Egyed, 1997. I. 167. p.)

¹⁵³⁸ Erdélyi Híradó, 1847. 281. sz. Az ún. nyelvharc lényegében a szász és magyar politikai elit között folyt. A szászok, akiknek a téren a fő ideológusuk Stephan Ludwig Roth lelkész volt – elzárkóztak a magyar államnyelv elfogadása elől. (Egyed, 1998. II. 156. p.)

¹⁵³⁹ Egyed, 1997. I. 150. p.

¹⁵⁴⁰ Uo. 167. p.

¹⁵⁴¹ Imreh, 2003. 33. p.

¹⁵⁴² Erdélyi Híradó, 1848. 347. sz.

¹⁵⁴³ Egyed, 1998. I. 71. p.

¹⁵⁴⁴ Berzenczey tagja volt a 14 tagú bizottmánynak, amelynek a feladata volt a marosvásárhelyi nemzetőrség felállítása, szervezése és működési szabályzatának kidolgozása. (Pál-Antal, 2001. 48. számú irat.) Az erdélyi

fel az önvédelmi harcra, mert a szászok az unió ellen lépnek fel, és a románokat is ellenük uszítják.¹⁵⁴⁵

Május közepén a kormány elhatározta a székely katonaság egy részének segítségül hívását. Az ennek elősegítésére Erdélybe érkező háromtagú misszió munkáját hatékonyan támogatta. Május 23-án, Marosvásárhelyen egy népgyűlésen Berzenczey megeskette a jelenlévőket, hogy mindenben engedelmeskednek a magyar minisztériumnak. Ez a lépés azért is merésznek tekinthető, mert az uniót az erdélyi országgyűlés még nem fogadta el, így a magyar kormány és a nádor nem rendelkezett hatáskörrel Erdély területén.¹⁵⁴⁶ Ugyanakkor a magyar vezető körök szemében megerősödött a pozíciója, mivel a hagyományos transzsilvanista vezető réteggel szemben a gyors átalakulás hívének tűnt.

Az unió szentesítését követően az országgyűlési választásokon Berzenczeyt Antal Imrével közösen 1848. június 26-án Marossszék képviselőjévé választották. A voksolást heves csatározások előzték meg.¹⁵⁴⁷

Az ellenpárt azonban nem nyugodott bele a megválasztásba, br. Kemény Pál alkirálybíró –Berzenczey ellenjelöltje - óvást emelt a megválasztás ellen. Szerinte ellenlábasai a formák be nem tartásával, a tömegekre támaszkodva kieroszakolták megválasztásukat. Azonban ez törvénytelen, mert nem állították fel a teljes választási bizottságot, nem írták össze a választókat. Szavazás napján a városháza kapuit korán bezárták, így csak a bent tartózkodó Berzenczey pártiak tudtak szavazni. Marossszék 6-7 ezer választásra jogosult polgárából alig 700 szavazott, ezért az erdélyi választási törvény II. cikkelye meg lett sértve. Kéri Berzenczey és Antal mandátumának megsemmisítését.¹⁵⁴⁸ Más források szerint a népvezér vidékről fegyveres nemzetőröket rendelt fel, akik az ellenpárt híveinek ablakaira lövöldöztek.¹⁵⁴⁹ Berzenczey azonban továbbra is képviselő maradt, és a parlamentben Kossuth feltétlen híveinek számát gyarapította. Ekkor még támogatta a frissen kinevezett teljhatalmú királyi biztos, Vay Miklós tevékenységét.¹⁵⁵⁰

uniós jogszabályok szentesítéséig nem volt jogalap a nemzetőri szolgálat kötelezővé tételére, az összeírások kizárólag önkéntes alapon történtek.

¹⁵⁴⁵ MOL R.31. 4. cs. 1848. május. 15. "Székely Barátim !" Közli: Egyed, 2004. 164-165. p. A székelyek teljes mozgósítása, illetve a székely tábor felállításának gondolata már itt megfigyelhető.

¹⁵⁴⁶ Urbán, 1980. 412. p. ; Berzenczey, 1873/a. 13. p. ; Berzenczey annak ellenére is radikálisan, a törvényes formák mellőzése mellett lépett fel, hogy korábban a főkirálybírónak teljesen másképpen nyilatkozott. (Pál-Antal, 2001. 44/III. számú irat.) A város jelentése az eseményekről és a Gubernium felháborodására: Pál-Antal, 2001. 45/I-II. számú irat.

¹⁵⁴⁷ Pál-Antal, 2001. 63. 64. 65.

¹⁵⁴⁸ Vay, 7. d. Nem iktatott iratok. Szn. Közli: Pál-Antal. 2001. 66. számú irat.; Moldovan, 2008. 385-387. p.

¹⁵⁴⁹ Vay. 393. Lázár János főbíró levele. Marosvásárhely. 1848. július 23.; Moldovan, 2008. 390-391. p.

Tholdalagi Vaynak. Marosvásárhely, 1848. július 29.

¹⁵⁵⁰ Berzenczey szózata a marosvásárhelyiekhez. 1848. június 20. (Ellenzék, 1884. 148. sz.) Kettőjük viszonya majd szeptember közepétől válik feszültté.

A Marosszék vezetésének viszonya az újonnan megválasztott képviselővel nem volt konfliktusmentes. 1848. júliusában Berzenczey László – aki a főkirálybíró szerint a márciusi radikális párthoz tartozik, és akit a városi ifjúság támogató híveivel bejárta a szék falvait és az úrbérrendezés ígéretével izgatták fel a népet. A fő célja az volt, hogy mind a város, mind a szék irányításából kiszorítsa a hagyományos vezetést, saját híveit jutatva ezzel a kulcspozíciókba.¹⁵⁵¹ A szék irányítói hatósági fellépést sürgettek a Főkormányshéztól.¹⁵⁵²

A politikai pályáját júliustól augusztus végéig az első magyar népképviselői országgyűlésen folytatta. A képviselőház július 11-i ülésén támogatta, a Kossuth által indítványozott 200 ezer újonc megszavazását.¹⁵⁵³ Ugyanakkor egyes székelyföldi képviselők¹⁵⁵⁴ egyre erőteljesebben követelték a régió társadalmi problémáinak megoldását, vagyis a határőrség átszervezését és az örökös katonaság intézményének eltörlését, illetve a jobbágyszabadítás továbbfejlesztését. Az idő azért is sürgetett, mert az osztrák hadügyminisztérium különböző kedvezmények révén a maga számára kívánta megnyerni a székely határőröket.¹⁵⁵⁵ A magyar és erdélyi politikai vezetés azonban nem merte felvállalni a határőrség átalakítását, mert féltek, hogy ez által az alakulatok szétesnek. Ezzel szemben a jobbágyszabadító törvények hatályának kiterjesztése a székely örökségre telepített jobbágysokra erősen sértette a határőrök érdekeit is. Az a Berzenczey László, aki a reformkorban még be akarta hozni az úrbérrendezést a Székelyföldre, most a katonai rend védelmére kelt.¹⁵⁵⁶ Tekintettel arra, hogy a minisztérium egyre intenzívebben kívánta igénybe venni a székelység fegyveres erejét és áldozatvállalását, valamit érdemben is nyújtani kellett, ezért felmerült egy sajátos megoldási lehetőség, a túlnépesedett lakosság egy részének a délvidéki kincstári birtokokra telepítése. Az ügy előzményeként br. Perényi Zsigmond, az erdélyi uniós országgyűlés királyi biztosa június 23-án levélben javasolta Kossuthnak a telepítés lehetőségét, mivel a jobbágyszabadító törvény Csík és Háromszékben nehezen alkalmazható, mert ott a lakosság elszaporodott, a föld pedig kevés. A vármegyei földek nagy része pedig a románok kezén van.¹⁵⁵⁷ Berzenczey felszólalása után mind Kossuth, mind a

¹⁵⁵¹ Vay, 393.

¹⁵⁵² Vay, 394. gr. Tholdalagi Ferenc főkirálybíró levele. Marosvásárhely, 1849. július 25. A főkirálybírói tekintély helyreállítása érdekében egy királyi biztos kiküldését sürgette.

¹⁵⁵³ Egyed, 1998. I. 188. p.

¹⁵⁵⁴ Berde Mózes, Mikó Mihály, Fábián Dániel.

¹⁵⁵⁵ Közlöny, 55. sz.; Pap, 1868. XXII. számú irat.

¹⁵⁵⁶ Egyed, 1997. I. 172. p.

¹⁵⁵⁷ Uo. 169-170. p.; Deák, 1943. 89. számú irat. br. Perényi Zsigmond levele Szemere Bertalannak. Kolozsvár, 1848. június 3. „A' kiköltözésre való buzdítást 's annak vezetését több buzgó székely hazafiak elvállalni készek. Marosszéki követ 's befolyással bíró polgártársunk Berzenczei László még arra is ajánlkozott, hogy példa adásul kész leendő maga is kis időre velök kiköltözni.”

miniszterelnök magáévá tette Perényi javaslatát.¹⁵⁵⁸ Ennek szellemében június 28-án a Batthyány szózatot intézett a székelységhez, melyben katonai segítség küldésére (határőrség), valamint önkéntes zászlóaljok alakítására szólított fel. Viszonzásképpen a telepítés lehetőségét vetette fel.¹⁵⁵⁹

A telepítés fő szorgalmazója ettől kezdve Kossuth Lajos pénzügyminiszter lett, aki a törvényjavaslatot július 26-án terjesztette be a képviselőházban, annak gyakorlati végrehatásával egyik legbizalmasabb hívét, Berzenczey Lászlót kívánta megbízni.¹⁵⁶⁰

A törvényjavaslat vitája augusztus 2-án folytatódott, a képviselőház a törvényjavaslatot végül elfogadta.¹⁵⁶¹ A felsőház augusztus 9-én rövid vita után ugyanígy döntött.¹⁵⁶²

Noha a kormány minden segítséget megadott a telepítés sikere érdekében, tényleges eredményről nem számolhatunk be.¹⁵⁶³ Annak ellenére sem, hogy Berzenczey augusztus vége óta Erdélyben tartózkodott, és mindent megtett a cél érdekében.¹⁵⁶⁴ A terv elsősorban a délvidéki háborús viszonyokon, és a székelyek érdektelenségén bukott meg.¹⁵⁶⁵

Noha a kezdeményezés kudarcot vallott, ahhoz semmi kétség sem férhetett, hogy Berzenczey Kossuth feltétlen hívének számított, aki őt gyorsan bizalmába fogadta. Így nem lehetett meglepő az sem, hogy az erdélyi szabad lovascsapat szervezésével a marosszéki képviselőt bízta meg a pénzügyminiszter augusztus közepén.¹⁵⁶⁶

3.2. A szervezés első lépései

Kossuth a szervezendő csapat létszámát minimálisan 1500, maximálisan 3000 főben határozta meg, felépítését tekintve pedig zömében huszárokból, és egy kisebb műszaki¹⁵⁶⁷ és tüzérosztályból állt volna az alakulat. Toborzási helyként a Székelyföldet jelölte ki.¹⁵⁶⁸

¹⁵⁵⁸ Uo. 172. p. Felmerült a közel 40 ezres moldvai csángóság áttelepítése is.

¹⁵⁵⁹ MOL R.31. 6. cs. " Felszólítás a székely polgártársainkhoz !" Közli: Kővári, 1861/a. XXXIV. számú irat.; Urbán, 1999. I. 728. számú irat.

¹⁵⁶⁰ Közlöny, 49. sz. ; Pap, 1868. XIX. ; MOL R.31.. 6. csomó. (július 28) ; Berzenczey működéséről: Szöcs, 1972. 170. p. ; MOL H.20. Iktatókönyv. 1610.

¹⁵⁶¹ Közlöny, 54. sz. ; KLÖM. XII. 331. számú irat.

¹⁵⁶² Közlöny, 61. sz.

¹⁵⁶³ Egyed, 1997. 297. p.

¹⁵⁶⁴ Pl. Marosszék közgyűlésén (szeptember) Berzenczey kérte a telepítés ügyének támogatását. (Ellenőr, 76. sz.)

¹⁵⁶⁵ Egyed, 1998. I. 155. p.

¹⁵⁶⁶ Uo. I. 153. p.

¹⁵⁶⁷ A műszaki egység létrehozásának kezdeményezése abból a szempontból fontos, hogy ebben az időszakban még Magyarországon sem létezett ilyen jellegű alakulat. Az első gyakorlati lépések a fegyvernem megteremtésére szeptember elején történetek. (Hermann Róbert szíves közlése)

¹⁵⁶⁸ MOL H.20. 1438. ; KLÖM. XII. 397. számú irat. Az eseményről tudósított: Pesti Hírlap, 1848. 142. sz.

Egyidejűleg utasította államtitkárát, Duschek Ferencet, hogy Berzenczey részére 50 ezer Ft-t utalványozzon.¹⁵⁶⁹, aki mellé segédül és katonai tanácsadóul Gál Sándor¹⁵⁷⁰ századost jelölte ki.¹⁵⁷¹

Ugyanezen a napon adta Mészáros hadügyminiszter tudtára a pénzügyminiszter a lovascsapat felfegyverzésével és felszerelésével kapcsolatos elképzeléseit. E szerint: „ 3. Méltóztassék kiszámítani, milly árban számíttatik a kiállítás: értvén lovat, lószerszámot, fegyvert és ruházatot – ez utóbbit minél egyszerűbbet ; értvén egy egészen egyszerű kurta attilát ; egy hasonló szabású vitorla vászon blouset – Könnyű lovas köpöny stb. 4. Méltóztassék számadásomra egyelőre 1500 darab jó kardot, 3000 pisztolyt és 1500 darab karabint a fegyvertárból kiszolgáltatni... Kérvén egyszersmind, valljon kardszíjat és tarsolyt nem kaphatnék-e. ... Mert a toborzás sikerére nagy befolyással leend, ha legalább egy részét félig-meddig mindjárt montírozhatjuk.”¹⁵⁷²

A kinevezést Kossuth másnap ismertette Vay királyi biztossal. Közölte, hogy a szabadcsapatok szervezésével ő van megbízva, és ezek közül egyiket Erdélyben „különösen pedig a derék és harcziás székelységből óhajtom kiállítani.”. Ezeket a szabadcsapatokat „...a honvédsereg zászlóaljakkal nem kell egybetéveszteni.”. Kifejtette, hogy a szervezésre felkért Berzenczey Lászlóban feltétlenül megbízik. A szervezés sikere a székelységre van tehát alapozva, mivel Berzenczey már kapott tőle korábban is megbízatást.¹⁵⁷³ Berzenczey elsődleges feladata tehát egy 1500-3000 fős szabadcsapat kiállítása, felszerelése és harcra kész állapotba helyezése volt. Kossuth kérte a királyi biztostól, hogy mindenben támogassa Berzenczey tevékenységét, és utasítsa erre a törvényhatóságok vezetőit is.¹⁵⁷⁴

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy Berzenczey kinevezése a csapatszervező tevékenységéhez megteremtette a jogi hátteret. A gyakorlatban azonban több tisztázatlan kérdés is létezett. Az erdélyi kormányzat élén ebben az időszakban Vay királyi biztos állt, akinek mind a Főkormánysház, mind a főhadparancsnokság engedelmisséggel tartozott.¹⁵⁷⁵ Lényegében ő irányította –az erdélyi császári királyi hadszervezet rendszerére támaszkodva- a négy honvédszászlóalj, a kolozsvári székhelyű önkéntes lovasság és a honvéd tüzér üteg szervezését. Honvédelmi kérdésekben pedig a hadügyminisztérium iránymutatásai alapján járt el. Berzenczey és Vay között azonban nem volt alá-fölérendeltségi viszony, az előbbi

¹⁵⁶⁹ MOL H.20. 1442.

¹⁵⁷⁰ Életrajza: Bona. 2000, 158-159. p.

¹⁵⁷¹ MOL H.20. 1443. Közli: KLÖM. XII. 401. számú irat.

¹⁵⁷² MOL H.20. 1439. Közli: KLÖM. XII. 396. számú irat. Idézi: Barczy-Somogyi, 1986. 131-133. p.

¹⁵⁷³ Utalás a telepítési kormánybiztosi megbízatásra.

¹⁵⁷⁴ Vay, 707. ; Közli: KLÖM. XII. 401. számú irat. A királyi biztost a hadügyminisztérium is felszólította Berzenczey csapatszervező tevékenységének elősegítésére. (Vay, 799. Pest. 1848. augusztus 25.)

¹⁵⁷⁵ Vay, 1. Közli: Deák, 1943. 107. számú irat.

kizárólag a pénzügyminisztertől függött, ugyanakkor a csapatszervezésnél feltétlenül szüksége volt a királyi biztos támogatására, amit eleinte meg is kapott. E kusza helyzet a későbbiek folyamán számos konfliktus forrása lesz.

Berzenczey augusztus 24-én érkezett meg Kolozsvárra¹⁵⁷⁶, másnap az Ellenőr hasábjain Kövári László a szabad lovas csapat szervezésének támogatására hívta fel a tartomány polgárait.¹⁵⁷⁷

A kormánybiztos nem érkezett egyedül a „kincses városba”. Még Pesten számos ifjú, zömében miniszteri hivatalnok iratkozott be az „általa Kolozsvárt alakítandó új magyar lovas ezredbe” közvitéznek. Egy visszaemlékezés szerint „nevünket beírtuk és így szavunk már adva van, hogy hazánkat mint katonák is fogjuk szolgálni.”¹⁵⁷⁸ A belépők között találjuk a Dercsényi testvérpárt, Kálmánt és Lászlót, akik társaikkal augusztus 27-én érkeztek Kolozsvárra. A fegyvereik és a fehér huszárköpeny beszerzéséről maguk gondoskodtak. Rövidesen jelentkeztek Berzenczeynél, aki jobb híján Mikes Kelemenhez irányította őket, mivel a tartományban csak ez volt az egyetlen ilyen jellegű alakulat. Az újoncok Makray kapitány előtt tették le az esküt V. Ferdinánd magyar királyra és az alkotmányra, rövidesen megkapva a „vérvörös” huszársapkát és ettől kezdődően a napi illetményt.¹⁵⁷⁹

Berzenczey első tapasztalatairól augusztus 28-án számolt be Kossuthnak. E szerint a székely fiatalok tömegesen kívánnak beállni a csapatába, így az 1500 fős létszám elérése szinte biztosra vehető. A hatékonyabb szervezés érdekében azonban javasolta, hogy még most nevezzenek ki vezért az alakulat élére, aki mindhárom fegyvernemet (lovas, tüzér, műszaki) jól ismeri. A leendő parancsnoknak szilárd jellemmel kell rendelkeznie, illetve bírnia kell a székelység bizalmát is. A legfőbb szempontnak azonban a politikai megbízhatóságot tartotta. Berzenczey a posztra a legalkalmasabbnak Forró Eleket¹⁵⁸⁰, a székely huszárezred főszázadosát tartotta, aki ebben az időszakban századával a szerb felkelők ellen harcolt a Délvidéken. Kérte, hogy sürgősen nevezze őt ki a szabad lovas csapat parancsnokává, intézkedjen, hogy Forró Marosvásárhelyre jöjjön és vegye át az „osztályok összeállítását irányító bizottmány” vezetését. Az utóbbi szervezet koordinálta ugyanis a szervezési, szállásolási és kiképzési feladatokat. Berzenczey arra is ígéretet tett, hogy be fogja járni a székely székeket, ennek végeztével Gál Sándor el fogja készíteni a csapat szabályzatát, melyből Kossuthnak is fog küldeni egy példányt. Közölte, hogy amennyiben a hatfontos

¹⁵⁷⁶ Urbán, 1988. 645. p.

¹⁵⁷⁷ Ellenőr, 65. sz. 1848. augusztus. 25.

¹⁵⁷⁸ Dercsényi L, 1. iv.

¹⁵⁷⁹ Dercsényi, 12-13. p.

¹⁵⁸⁰ Forró Elek a 11. (székely) huszárezred kapitánya volt. 1848 nyarától ezrede alezredesi osztályának 2. századát irányította a délvidéki harcokban. (Életrajza: Bona, 2000. 335-336. p.)

ágyúüteg felállítása is jóváhagyást nyer, valamint a lövegeket kiutalják, akkor azokat célszerű lenne a marosvásárhelyi bizottmány rendelkezésére bocsátani. Hasonlót javasolt a hidászosztág esetében is. Kifogásolta viszont, hogy sem a hadügyminisztérium által készítendő költségvetés-tervezet, sem a pénz, sem a budai fegyvertárból ígért kardok és pisztolyok nem érkeztek meg, az utóbbiak hiányában viszont a kiképzést lehetetlen elkezdeni. Legnagyobb problémának a pénzhíányt tartotta, így ugyanis a lovak felvásárlása sem kezdődhetett meg.¹⁵⁸¹

A fenti levél rendkívül fontos kútfő számunkra, mert itt fejti ki először Berzenczey csapatszerkezési elképzeléseit, amelyek több ponton is eltértek az eddigi önkéntes alakulatok szervezési gyakorlatától. Elsősorban azzal, hogy Berzenczey nem kívánt támaszkodni a császári-királyi hadseregnek a tartományban lévő hadfogadó rendszerére, mivel a toborzást kizárólag népgyűléseken kívánta folytatni. Ugyanakkor a csapat fegyverzetét és felszerelését nem a gyulafehérvári, hanem a budai fegyvertárból tervezte biztosítani.

Berzenczey augusztus 29-én érkezett meg szűkebb hazájába, Marosvásárhelyre, ahol a Közlöny tudósítója szerint „kitörő éljenzésekkel fogadtatott.”¹⁵⁸² Munkáját egy 11 fős, a „Béavatásban működő bizottmány” segítette, amelybe a város részéről egy tanácsost delegáltak. Kérésére a város némi huzavona után a szállása elé egy hatfős nemzetőr őrséget állított.¹⁵⁸³ A képviselő megérkezésének hatására 24 személy azonnal beállt a Kossuth-lovagokhoz.¹⁵⁸⁴ Berzenczey a „székely fővárosból” írt levelében kérte Vay királyi biztost, hogy az alakulandó csapata számára felajánlott lovak élelmezése tárgyában bocsásson ki rendeletet az erdélyi törvényhatóságokhoz, valamint a szállásokat, szénát és zabot –nyugta ellenében- a szokásos áron szolgáltatassák ki.¹⁵⁸⁵

Ezzel Berzenczey csapatszerkező tevékenysége teljesen „zöld utat” kapott az erdélyi kormány szervektől.

Mielőtt rátérnénk a kormánybiztos által a székely székekben foganatosított konkrét lépések ismertetésére, előzetesen a magyar kormánynak a tárgyban hozott intézkedéseit kívánjuk felvázolni. Berzenczey augusztus 28-án kelt, fentebb már részletezett levelére Kossuth mind Vay királyi biztos, mind a hadügyminisztérium felé eljárta.¹⁵⁸⁶

¹⁵⁸¹ MOL H.21. 25. A levelet még Kolozsvárról írta Berzenczey Kossuthnak.

¹⁵⁸² MOL H.99. 1. d. 2. tétel. 8-9. lap. Marosvásárhely, augusztus 31.

¹⁵⁸³ Az őrséget Berzenczey a birtokában lévő nagy pénzösszeg védelmével indokolta. (Moldovan, 2007. 176. p.)

¹⁵⁸⁴ Közlöny, 1848. szeptember 10. „Tegnapelőtt érkezett Marosvásárhelyre kormánybiztos Berzenczei László Kossuth-lovagokat toborozni. A kitűzött név népszerűsége, s a vállalat újdonsága remélhetőleg sokakat fog csodítani zászlója alá egy nap alatt is már 24 legény csapott fel.” (idézi: Zepeczaner, 1999. 40. p.)

¹⁵⁸⁵ Vay, 858. 1848. szeptember 15.

¹⁵⁸⁶ KLÖM XII. 452-453. számú iratok.

Sokkal fontosabb azonban számunkra a pénzügyminiszternek azon átirata, melyet augusztus 30-án intézett Berzenczeyhez és ennek tartalmát a következő napon ismertette Vayval. Kossuth örömét fejezte ki, hogy Mikes és Bethlen csapata csatlakozni kíván Berzenczey alakulatához, mivel ő a két önkéntes lovas csapat egyesülését mindenképpen támogatja. Az ügy előzménye, hogy Berzenczey egy Kossuthoz intézett korábbi levelében tudatta, hogy a Kolozsváron lévő lovasok közül egy század önként át akar lépni hozzá. Ez a század szeptember elején, Désen állomásozott hadkiegészítés céljából, ezután pedig a beavatásuk –Berzenczey szerint- Marosvásárhelyen fog megtörténni. Érdekes, hogy az alakulat tagjainak visszaemlékezéseiben nincs nyoma ilyen szándéknak, pedig mind Dercsényi Kálmán, mind Imreh Sándor a dési század tagja volt. Imreh Sándor szerint századuk már Kolozsváron teljes volt, csupán formai okokból települtek Désre. Arról pedig, hogy Mikes és Bethlen önként szorgalmazta volna az áthelyezést, Berzenczey fentebb már idézett levelén kívül más egykorú adat nem áll a rendelkezésünkre.¹⁵⁸⁷ A pénzügyminiszter megköszönte Vaynak, hogy a törvényhatóságokat a Berzenczey által tartandó népgyűlések támogatására utasította, egyben közölte, hogy a hadügyminisztérium utasította az erdélyi főhadparancsnokságot felesleges készleteiket a „Kossuth-lovasok számára” bocsássák. Javasolta, hogy a honvédtüzérség részére felajánlott lovakat is adják át a szabad lovas csapat részére. Noha a minisztérium ígéretet tett, hogy Berzenczey részére 5-6 naponként 50 ezer forintot fognak küldeni (összesen 200 ezret), Kossuth számára is nyilvánvaló volt, hogy a kincstár hosszabb távon sem a honvédszázlóalj, sem a szabad lovas csapat szervezési költségeit nem tudja viselni. Ennek függvényében kezdeményezte Vaynál, hogy a felajánlott adományokból az utóbbi alakulat részére is jutassanak. Ezen felül Kossuth a Berzenczeyhez írt előző napi levelében kérte a csapat esküformájának, beavatási lajstromainak, heti részletes tudósításának és havi toborzási számadásának feltétlen megküldését.¹⁵⁸⁸

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy szeptember elejére már egyértelművé vált, hogy az erdélyi szabad lovas csapatot csak a tartomány erőforrásaira támaszkodva lehet megszervezni, Kossuth patrónusi támogatása a jelentős összegnek számító 200 ezer forint elküldésében lényegében kimerült. A pénzügyminiszter a Berzenczey által készítendő költségvetési tervet egyébként az alábbiak szerint képzelte el: 1500 lovas kiállításának költségei, melyek 3000 fő jelentkezése esetén automatikusan megduplázódnak. Ezen felül Kossuth kérte egy 1200 fős gyalogos zászlóalj kiállításának költségeit is. A felfegyverzés

¹⁵⁸⁷ Moldovan, 2007. 185. p.

¹⁵⁸⁸ Vay, 969. Mellette: Kossuth Berzenczeyhez írt levelének másolata. Száma: 1477/PM.; Dercsényi, 14-18. p. ; Imreh, 2003. 44-45. p.

illetően tudatta, hogy 500 kard és 500 pár pisztoly már útnak lett indítva Erdélybe, további 1000 pár pisztoly kiutalására pedig intézkedett.¹⁵⁸⁹ A tarsoly és kardszój mintákat az erdélyi főhadparancsnokság fogja kiszolgáltatni számára. A hadügyminisztérium utasította Puchnert, hogy a 62. Turszky sorgyalog és a 11. Székely huszárezredből néhány toborzó altisztet és közlegényt vezényeljenek át a szabad lovas csapathoz, amelynek tisztjei a sorkatonaságiakkal rangban egyenlők lesznek. Végül Kossuth kérte Berzenczeyt, hogy amennyiben elakadna, azt azonnal jelezze neki.¹⁵⁹⁰

Kossuth levelével párhuzamosan szeptember elsején Berzenczey egy újabb levelet intézett a pénzügyminiszterhez, melyben felvázolja eddigi intézkedéseit és további igényeit. A csapat részére szükséges lovak begyűjtését szeptember 15-i hatállyal elrendelte, de a nála lévő pénzt a toborzási és ruházati költségek már felemésztették, ezért a lovak vásárlására újabb 200 ezer forintot kért, amelyért a későbbiek folyamán egy futárt szándékozott küldeni. Kérte, hogy minél több kardot és pisztolyt küldjön a budai fegyvertárból, míg a lószerszámot Pestről kívánta beszerezni, mivel szerinte a gyulafehérvári raktár teljesen üres. Ígéretet tett, hogy a toborzást és a lovak gyűjtését néhány napon belül meg fogja kezdeni, ellenben az állomány fizetésére újabb pénzkeretet igényelt. A toborzó tisztjeit Székelyföldre kívánta küldeni, ahonnan 12 század kiállítását remélte. Közölte, hogy seregredek tiszt és altiszt állományából többen is át akarnak lépni a csapatához, és hadügyminiszteri rendeletet sürgetett az átlépők rangjának biztosítására.¹⁵⁹¹ A tüzér- és utászosztagok állományát a szabad lovas csapattól kívánta áthelyeztetni, pontosabban 10 alszázadost, 20 káplárt, 90 közlegényt és 120 lovat. Csapatának elszállásolásánál igénybe kívánta venni a székely határőrezredek üres tiszt szállásait, iskolai épületeit, melyek biztosítására is intézkedést sürgetett.¹⁵⁹²

Időközben Berzenczey is kénytelen volt szembesülni azzal, hogy a szabad lovas csapat felszerelése és felfegyverzése tekintetében csak az erdélyi erőforrásokra támaszkodhat. Egy szeptember 6-án kelt levelében már arról tájékoztatta Vay királyi biztost, hogy e tárgyban mind a pénz-, mind a hadügyminiszter a gyulafehérvári készletekhez irányította. Egyben kérte, hogy az átadható fegyverekről és felszerelésről készítsenek számára tételes kimutatást.¹⁵⁹³

¹⁵⁸⁹ Az 500 kardot feltehetőleg elküldték, de a pisztolyoknak csak töredékét. Erre egy novemberi levélben történik utalás, amelyet a későbbiekben ismertetni fogok. (KLÖM XIII. 153. számú irat.)

¹⁵⁹⁰ Vay, 969.

¹⁵⁹¹ Ez meg is történt. (Vay, 969.); HL General Commando. 1. d. 4779/1848. HM rendelet az erdélyi főhadparancsnoksághoz. Budapest, 1848. augusztus 18.

¹⁵⁹² MOL H.20. 1463. Közli: KLÖM XII. 453. számú irat. A levél hátiratán az alábbi szöveg: „Károlyfehérvárról 12 ágyú adassék és munícióval lássák el.” Vö.: KLÖM XII. 471. számú irat.

¹⁵⁹³ Vay, 967.

Kossuth fentebb már ismertetett, augusztus 30-án kelt átiratára a HM kiadta intézkedéseit az erdélyi főhadparancsnokság felé. A Hadügyminisztérium ennek szellemében rendelkezett Puchner irányába, hogy a Berzenczey részére szeptember 5-én kiutalt hatfontos gyalog ágyúüteg¹⁵⁹⁴ mellé egy fél lovas üteget¹⁵⁹⁵ is adjanak teljesen felszerelve.¹⁵⁹⁶ Tekintettel arra, hogy a két székely gyalog határőrezred minden századánál 4 kiképzett tüzér van, a fenti ütegek szakállományát is innen célszerű biztosítani, parancsnoknak Péntek Ferenc¹⁵⁹⁷ hadnagyot javasolták. A műszaki osztag állományát is a fenti két alakulatból kívánták kijelölni, pontosabban 2 tisztet, 2 őrmestert, 8 tizedest, 48 közlegényt, tehát összesen 60 főt. Parancsnoknak Boros Ignác főhadnagyot¹⁵⁹⁸ (14. határőrezred), helyettesének pedig Móricz Sándor hadnagyot¹⁵⁹⁹ (15. határőrezred) javasolták kinevezni. Az államtitkár rendelkezett arról is, hogy a lövegek szállításához szükséges szekeresz személyzetet szerszámokkal és hámokkal rendeljék Kolozsvárra kiképzés céljából, illetve utaljanak ki Berzenczey toborzói részére néhány ezer rőf szürke posztót Gyulafehérvárról. A kormánybiztos által kinevezésre javasolt tiszteket pedig – a miniszterelnöki megerősítés megszületéséig- helyezték át a szabad lovas csapathoz.¹⁶⁰⁰

Bár a fenti rendelkezések megteremtették az alapot Berzenczey vállalkozásának sikeréhez, a gyakorlatban azonban számos, addig nem várt nehézség merültek fel. Az első magyar felelős minisztérium szeptember 11-én –Szemere Bertalan belügyminiszter és a Délvidéken harcoló Mészáros Lázár hadügyminiszter kivételével- benyújtotta a lemondását, másnap István főherceg nádor ismét gr. Batthyány Lajost bízta meg kormányalakítással, aki a hónap végéig ügyvezető miniszterelnökként funkcionált. Urbán Aladár kutatásai alapján tudjuk, hogy ebben a rövid időszakban a miniszterelnök személyesen döntött még a legkisebb hadszervezési kérdésekben is.¹⁶⁰¹ Ez természetesen maga után vonta Kossuth hatalmi pozíciójának átmeneti meggyengülését, amely kihatott Berzenczey tevékenységére is. A másik lényeges változás az volt, hogy az erdélyi főhadparancsnokság –bár a nyílt színvallástól még tartózkodott, erre csak októberben került sor- a Bécsből kapott titkos utasítások alapján nem működött együtt az erdélyi magyar kormánysszervekkel. Így nem tekinthető meglepőnek,

¹⁵⁹⁴ Ennek átadására azonban nem került sor.

¹⁵⁹⁵ Ez a fél lovas üteg 2 hat fontos és egy vetágyúból állt volna.

¹⁵⁹⁶ A kiutalást szeptember 4-én tudatta Melczer Andor ezredes, államtitkár Vay királyi biztossal. Ellenben nem támogatta, hogy az alakuló honvédtüzérség részére felajánlott 110 ló Berzenczey rendelkezése alá kerüljön. (Vay, 971.)

¹⁵⁹⁷ Az ő személyazonosságát nem tudtuk megállapítani.

¹⁵⁹⁸ Életrajza: Bona, 2000. 261-262. p.

¹⁵⁹⁹ Életrajza: Bona, 2000. 527-528. p.

¹⁶⁰⁰ MOL H. 21. 249. A rendelet másolata: Vay, 973. A HM vezetése felhívta Berzenczey figyelmét arra, hogy a csapatszervezési ügyekben köteles Vaynak engedelmeskedni.

¹⁶⁰¹ Urbán, 2007. 295-395. p.

hogy Puchner szeptember 15-én, Vay királyi biztoshoz írt levelében az önkéntes lovasság felfegyverzését, „amelynek szellemisége jól ismert” kereken elutasította. Indoklása szerint nem láthatja el őket olyan fegyverekkel, „amelyeket rövidesen a császár ellenében használnak”.¹⁶⁰²

A felmerülő nehézségek ellenére Berzenczey folytatta a székely székekben a csapatszervezést, amelyet az alábbiakban kívánunk felvázolni.

3.3. Berzenczey tevékenysége a székely székekben

Berzenczey még szeptember elején felhívást tett közé a Kolozsvári Híradóban. Ebből kiderül, hogy az önkéntes lovasság felállítására tervezett 10 századhoz 1 hadügyész, 1 számvevő tiszt, 10 orvos, 1 törzstrombitás, 20 trombitás és egy foglár kell, akik a kijelölt toborzó helyeken jelentkezhetnek. Ezek az alábbiak voltak: Kolozsvár, Dés, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Csíkszentmárton és Gyergyószentmiklós.¹⁶⁰³ Tehát a magyarlakta városok és a Székelyföld.

A Marosvásárhelyre érkező kormánybiztos – a Vay királyi biztostól nyert felhatalmazás alapján – nekikezdett a székekben a népgyűlés megszervezéséhez. Ekkor azonban az eddig egyébként sem túl zökkenőmentes viszonya Marosszék vezetésével még jobban elmérgesedett. Gr. Tholdalagi Ferenc főkirálybíró szeptember 2-án kelt levelében tudatta Vay királyi biztossal, hogy Berzenczey augusztus 29-én felszólította őt, hogy a szabad lovas csapat szervezése tárgyában hívja össze a székgyűlést másnapra. A rövid határidő miatt az összejövetelt végül szeptember 5-re tűzték ki. A szék vezetője azonban olyan híreket kapott, hogy Berzenczey magához akarja ragadni az elnökséget, és a tisztújítást mindenképpen keresztül akarja vinni, annak ellenére is, hogy az idő rövidsége miatt a választók nem fognak kellő számban megjelenni. A szék első embere Berzenczey szándékait egyenesen alattomosnak minősítette.¹⁶⁰⁴

A főkirálybíró félelme nem volt alaptalan, mert Berzenczey – gr. Lázár Móriccal és Józseffal együttműködve – a tisztségekre saját embereit ültette.¹⁶⁰⁵ Berzenczey eljárását az alábbi érvekkel próbálta meg igazolni Vay királyi biztos előtt: a tisztviselők a székgyűlésen lemondtak, így a „rend és béke” helyreállítása érdekében kénytelenek voltak helyettük újakat

¹⁶⁰² Moldovan, 2007. 181. p.

¹⁶⁰³ Kolozsvári Híradó, 57. sz. 1848. szeptember 1.

¹⁶⁰⁴ Vay, 853.

¹⁶⁰⁵ Uo. 596/e. gr. Tholdalagi Ferenc levele. Marosvásárhely, 1848. szeptember 6. A főkirálybíró kérte Vay közbelépését. ; Kolozsvári Híradó, 61. sz. 1848. szeptember 14.

választani. Szinte „könyörögve” kérte a királyi biztost, hogy a tisztújítás eredményét utólag ne bírálja felül, mert a következményekért a felelősséget vállalni nem tudja.¹⁶⁰⁶

A gyűlésen a szék Berzenczey kérésére vállalta 300 Mátyás-huszárnak két hónapon át való élelmezését.¹⁶⁰⁷ Vay királyi biztos rendeletére pedig Marosvásárhely nyugta ellenében lótapot, valamint élelmet és szállást biztosított a Kossuth-lovagoknak számára.¹⁶⁰⁸ Elrendelték a lovak begyűjtését is.¹⁶⁰⁹ Egy szeptember közepéről származó sajtótudósítás szerint a leendő huszárok kiképzését Máдай Ferenc főhadnagy tartotta napi öt-hat órában, fegyverekkel azonban még nem rendelkeztek. Egyenruháikon a helyi mesteremberek „éjjel-nappal” dolgoztak, a fehéreneműiket pedig a város hölgyei készítették el.¹⁶¹⁰

A marosszéki osztály létszáma szeptember közepén – a korabeli sajtó adatai alapján megközelítette a 300 főt.¹⁶¹¹ Az osztály tisztikarához az alábbi egyéneket javasolta Berzenczey szeptember 20-án¹⁶¹²:

- 1. század: - Sánta Lajos kapitány.¹⁶¹³
- Máдай Ferenc főhadnagy.¹⁶¹⁴
- Csergő Ferenc¹⁶¹⁵ és Bagoly József hadnagy.¹⁶¹⁶
- 2. század: - Hertelendy Ignác kapitány.¹⁶¹⁷
- Varszky főhadnagy.¹⁶¹⁸
- Kenderesi István¹⁶¹⁹ és Pap Miklós hadnagy.¹⁶²⁰

Időközben a széknek meg kellett kezdenie az országgyűlés által megszavazott újoncok toborzását, így kérték Berzenczeytől a hadszervezési feladatok összehangolását.¹⁶²¹

¹⁶⁰⁶ Uo. Szn. Berzenczey levele. Marosvásárhely, 1848. szeptember 6.; Tholdalagi óvása: Pál-Antal, 2001. 86. számú irat.; Weér Farkas marosszéki királyi biztos a Guberniumnál követelt az ügyben vizsgálatot, amelyet gr. Mikó Imre el is rendelt. (Pál-Antal, 2001. 88./II. számú irat.); A tisztújítás ellen br. Kemény Pál is tiltakozott nyomtatványon. (Pál-Antal, 2001. 85. számú irat.)

¹⁶⁰⁷ Vay, 965. gr. Tholdalagi Ferenc levele. Marosvásárhely, 1848. szeptember 6.

¹⁶⁰⁸ Pál-Antal, 2001. 87. számú irat. Joseph Bedeus tartományi biztos levele. Nagyszeben, 1848. szeptember 06.

¹⁶⁰⁹ Moldovan, 2007. 179 .p.

¹⁶¹⁰ Ellenőr, 79. sz. 1848. szeptember 19. Kiss József Kossuth-husár tudósítása. vö. Moldovan, 2007. 182. p.

¹⁶¹¹ Ellenőr, 78. sz. 1848. szeptember 17.; Kossuth Hírlapja, 70. sz. 1848. szeptember 20.

¹⁶¹² Vay, 1290.

¹⁶¹³ Bona, 2000. 610-611. p.

¹⁶¹⁴ Bona, 2009. II. 81. p.

¹⁶¹⁵ Bona, 2008. I. 248. p.

¹⁶¹⁶ Bona. 1998. I. 59. p.

¹⁶¹⁷ Főhadnagy, a 3. Ferdinánd Miksa könnyűlovas ezred Magyarigenben állomásozó szakaszának parancsnoka. (Szilágyi, 1898. 15 . p.) 1848. októberétől a 11. székely huszárezrednek a császáriak oldalán harcoló osztályában főhadnagy. (Treuenfest, 1878. 337-340. p.)

¹⁶¹⁸ Az ő személyazonosságát nem tudtuk meghatározni.

¹⁶¹⁹ Bona, 1998. II. 202. p.

¹⁶²⁰ Bona, 2009. II. 183. p. Az ő áthelyezését még augusztus 21-én javasolta Mészáros hadügyminiszter. (ONHT 2951/nő)

¹⁶²¹ Pál-Antal, 2001. 116. számú irat. Marosvásárhely városa Berzenczeyhez. 1848. szeptember 29. Később a város elfogadta Berzenczey illetékességét. (Pál-Antal, 2001. 117. számú irat.)

Berzenczey – korábbi politikája nyomdokain haladva - egyre gyakrabban avatkozott be Marosszék belügyeibe. A szeptember 5-i tisztújításon hivatalt nyert hívei a szék pénztárát is ellenőrzésük alá vonták.¹⁶²²

A Marosvásárhelyen állomásozó honvédek és Mátyás-huszárok szeptember végén tevékeny szerepet vállaltak egy román kereskedő és az ortodox és görög-katolikus román papok elleni kihágásban. A főkirálybíró jelentésében mindkét alakulatot fegyelmezetlennek tartotta, ennek okát pedig a tiszthiányban vélte megtalálni. Marosvásárhely főbírája pedig kifejezetten kérte Dobay ezredest és Mikes őrnagyot, hogy az alárendeltségükbe tartozó csapatok katonáit a jövőben tiltsák el a hasonló esetektől.¹⁶²³

Udvarhelyszék vezetését még szeptember elején értesítette Berzenczey, hogy a szabad lovas sereg egyik osztálya a törvényhatóságukban lesz felállítva, kérte, hogy gondoskodjanak huszárai részére szállásokról.¹⁶²⁴ A szék a jelentkezőknek 7 krajcár fejpenzt biztosított saját pénztárából, és az önkéntesek élelmezéséről és elszállásolásáról nyugta ellenében gondoskodott. A patakfalvi járásból például 1000 adag zabot, 1000 adag szénát és az ehhez tartozó szalmát szolgáltatott ki a lovaik részére.¹⁶²⁵

A szeptember első felében tartott népgyűlésen maga Berzenczey is felszólalt. Itt ismertette a szék vezetésével a csapatszervezési elképzeléseit: a szabad lovas csapat udvarhelyszéki osztályát részben az önkéntesekből, részben az összeírt honvédújoncokból kívánta kiállítani. Ennek szellemében a székre 213, míg Udvarhely városára 63 újonc kiállítását rótták ki.¹⁶²⁶ A gyűlésen Ugron Menyhért földbirtokos, akinek három fia kívánt Kossuth-lovag lenni, vállalta fiai felszerelésének és felfegyverzésének költségeit. A Kolozsvári Híradó tudósítása szerint a század létszáma már elérte az 50 főt.¹⁶²⁷ A szék e mellett kötelezettséget vállalt arra, hogy a „szabad lovas csapat” náluk felállítandó osztályát 10 hétig el fogják látni szénával és zabbal, valamint a Kossuth-lovagok részére fanyerget és fehérneműt biztosítanak.¹⁶²⁸ Az utóbbi ruházatot Székelyudvarhely város hölgyei adományozták. A felajánlott készleteket azonban August Heydte császári királyi százados Udvarhelyszék megszállásakor lefoglaltatta.¹⁶²⁹

¹⁶²² Pál-Antal, 2001. 113. számú irat.

¹⁶²³ Pál-Antal, 2001. 111, 113-114. számú iratok.; Moldovan, 2008. 401. p. Tholdalagi főkirálybíró Vaynak. Marosvásárhely, 1848. szeptember 27.

¹⁶²⁴ Pál-Antal-Zepeczaner, 2005. 63. számú irat.

¹⁶²⁵ Uo. 65. számú irat. Josef Bedeus tartományi főbiztos levele. Nagyszeben, 1848. szeptember 9.

¹⁶²⁶ Zepeczaner, 1999. 40. p.

¹⁶²⁷ Kolozsvári Híradó, 64. sz. 1848. szeptember 19. A székgyűlés szeptember 7-én történt.

¹⁶²⁸ Pál-Antal-Zepeczaner, 2005. 66. számú irat.

¹⁶²⁹ Zepeczaner, 1999. 73. p.

Berzenczey az alábbi egyéneket javasolta az udvarhelyszéki osztály tisztikarába szeptember közepén¹⁶³⁰:

1. század. Székhely: Székelyudvarhely.

- Pálffy Domokos kapitány.¹⁶³¹
- Endes József főhadnagy.¹⁶³²
- Incze Emánuel¹⁶³³ és Dencs István hadnagyok.

2. század. Székhely: Székelykeresztúr.

- K. Horváth Ignác kapitány.¹⁶³⁴
- Mauer József főhadnagy.¹⁶³⁵
- Tamás Lajos¹⁶³⁶ és Dessewffy Mihály hadnagyok.¹⁶³⁷

Az osztály létszáma – az Ellenőr október eleji adatai szerint – elérte a 300 főt.¹⁶³⁸

A többi székely székhez hasonlóan Berzenczey Csíkban is több népgyűlést tartott Gál Sándor kíséretében, melyek közül a csíksomlyói volt a legjelentősebb.¹⁶³⁹ A szék közgyűlése – Udvarhelyszék példájára – a szeptember 14-én tartott közgyűlésén döntött arról, hogy a lovascsapat mellett a gyalogos zászlóaljok szervezését is Berzenczeyre bízzák.¹⁶⁴⁰ A felállítandó osztály szervezetét és tisztikarát a szervező kormánybiztos az alábbiak szerint határozta meg¹⁶⁴¹:

1. század. Székhely: Csíkszentmárton.

- Sándor László kapitány.¹⁶⁴²
- Kovács Sándor¹⁶⁴³ és Barcsai Elek hadnagy.

2. század. Székhely: Gyergyószentmiklós.

- Mike Lajos¹⁶⁴⁴ és Gémesi György hadnagy.

Az osztály létszáma – az Ellenőr tudósítása alapján – 250 fő körül volt.¹⁶⁴⁵

¹⁶³⁰ Vay, 1290.

¹⁶³¹ Bona, 2000. 558. p. Pálffy alkalmazását az erdélyi honvédszászlóaljokhoz még 1848. július 28-án javasolta gr. Kun Gotthárd Hunyad-megyei főispán. (ONHT 2367/nő.)

¹⁶³² Uo. 320. p.

¹⁶³³ Bona, 2008. I. 485. p.

¹⁶³⁴ Bona, 2000. 386. p.

¹⁶³⁵ Bona, 1009. II. 77. p.

¹⁶³⁶ Bona, 1998. III. 316. p.

¹⁶³⁷ Uo. I. 310. p.

¹⁶³⁸ Ellenőr, 91. sz. Más források szerint azonban a székelykeresztúri század csak 65 fős volt, ez esetben viszont a 300 fős osztálylétszám egy kicsit magasnak tűnik. (K. Horváth, 2003. 11. p.)

¹⁶³⁹ Orbán, II. 156. p.

¹⁶⁴⁰ Kolozsvári Híradó, 70. sz. 1848. október 1. ; Egyed, 1997. I. 241. p.

¹⁶⁴¹ Vay, 1290.

¹⁶⁴² Bona, 2000. 610. p.

¹⁶⁴³ Bona, 2008. I. 592-593. p.

¹⁶⁴⁴ Bona, 2009. II. 103. p.

A székben a szervezést nagyban nehezítette, hogy egyes határőrtisztek – ezek közül kiemelkedett az 1854. évi megtorlások idején rettegett Kovács István százados - a határőri rendet a szabad lovas csapat ellen izgatták.¹⁶⁴⁶

Háromszékben Berzenczey működését körlevélben ismertette P. Horváth Albert főkirálybíró a szék tisztségviselőivel és lakosaival. A szék első embere minden segítséget meg kívánt adni a sikeres szervezés érdekében.¹⁶⁴⁷ A törvényhatóságban a népgyűlést – Sepsiszentgyörgy főbírájának javaslatára¹⁶⁴⁸ - szeptember 12-re tűzték ki Szentkatolnára. Bíró Sándor visszaemlékezése szerint a gyűlés helyszíne eredetileg Sepsiszentgyörgy lett volna, csak később tették át Szentkatolnára a kolera miatt. Egyes vélemények szerint ezzel a szék vezetése el akarta kerülni, hogy nagyobb tömeg jelenjen meg.¹⁶⁴⁹

A délelőtt kilenc órakor kezdődő gyűlést a főkirálybíró nyitotta meg, „Azután Berzenczei lépett a csarnok ablakába, balján Lisznai Kálmán íróttal a jobb füle mellett, jobbján Gál Sándor Kossuth-lovag kapitányi díszöltönyben állott.”¹⁶⁵⁰ A kormánybiztos felolvasta Kossuth augusztus 2-án kelt rendeletét a székelyek délvidékre történő telepítéséről, illetve augusztus 17-én kelt rendeletét a szabad lovas csapat szervezéséről. Az utóbbi tárgyban ismertetésre került még Mészáros Lázár hadügyminiszternek az erdélyi főhadparancsnoksághoz intézett leirata, amely szerint a szabadcsapathoz a székely határőr közkatonák kivételével bárki beléphet, sőt a határőr altisztek átlépése is engedélyezett.¹⁶⁵¹ Berzenczey hallgatóságát a hazát fenyegető veszély leírásával és szociális ígéretekkel próbálta ösztönözni. Drámai szavai szerint: „A székely ember, kinek nincs vagy igen kevés a birtoka, most az ideje, hogy szerezzen magának birtokot, igen könnyen. Ragadjon fegyvert, ha nincs, ad a kormány. Üljön lóra, ha nincs, ad a kormány, s induljon a rácok földjére! Ha nincs, költséget ad a kormány! S ott fegyverével oly darabot foglaljon amekkora kell, s ezt mind megteheti a kormány költségén, úgyhogy álljon be jelenleg Kossuth-lovagnak.”¹⁶⁵² A nemesség megnyerése érdekében Székely Gergely, a nemrég hazatért frissen végzett jogász is felszólalt. Ő korábban Mikes kolozsvári csapatába akart beállni, de amikor Berzenczey a székbe érkezett az elsők között akart az alakulat kötelékébe kerülni. Berzenczey rögtön hadnagynak akarta kinevezni, ő azonban tiltakozott, mivel nem rendelkezett katonai

¹⁶⁴⁵ Ellenőr, 91. sz. Horváth Ignác szerint a gyergyói század létszáma még októberben sem haladta meg az 50-60 főt, így a 250 fős osztálylétszámot erős kétkedéssel fogadjuk. (K. Horváth, 2003. 12. p.)

¹⁶⁴⁶ MOL H.2. 799. 1848. Berzenczey levele. Marosvásárhely. 1848. október 06.

¹⁶⁴⁷ Vay, 913. P. Horváth Albert levele. Sepsiszentgyörgy. 1848. augusztus 30.

¹⁶⁴⁸ MOL SÁL, 19171. tekercs. A főbíró levele P. Horváth Albertnek. Sepsiszentgyörgy, 1848, szeptember 2.

¹⁶⁴⁹ Biró, 2002. 60. p.

¹⁶⁵⁰ Biró, 2002. 61. p.

¹⁶⁵¹ Mészáros rendeleteinek eredeti példányai: HL General Commando. 1. d. 4779/1848.

¹⁶⁵² Biró, 2002. 61. p.

képzettséggel. Végül a kormánybiztos unszolására elfogadta a beosztást.¹⁶⁵³ Szavai szerint: „Mutassuk meg mi, kik a nemesi jogok és kiváltságok élvezetében születünk s ezen jogokat minden honfi testvéreinkkel készségesen osztottuk meg, hogy hazafias érzelemben és áldozatkészségben nemesek maradtunk. Mutassák meg azok is, kik eddig csak a terheket hordozták, de most egyenjogú testvéreink, hogy a nyert jogok nem méltatlanokra pazaroltattak el.”¹⁶⁵⁴ A gyűjtő hatású beszédek következtében több mint 300 fő csapott fel önkéntes lovasnak¹⁶⁵⁵, köztük számos fiatal nemes is.¹⁶⁵⁶

A szék közgyűlése elfogadta Berzenczey elképzeléseit és határozat született arról, hogy szabadcsapat háromszéki osztályát önkéntesekből fogják kiállítani. A törvényhatóság kötelezettséget vállalt arra, hogy a lovasok részére 10 hétig kiszolgálják a szükséges zab és széna mennyiséget, illetve az újoncok részére biztosítanak fehérneműt és nyeregszert. A főkirálybíró a szék hölgyei által a honvédek részére felajánlott vásszont szintén a lovascsapat részére adta át.¹⁶⁵⁷

A főkirálybírói jelentés és a sajtóban megjelent tudósítások alapján az hihetnénk, hogy a gyűlés a legnagyobb rendben zajlott le. A dualizmus korában megjelent visszaemlékezések szerint azonban a társadalmi feszültségek felszínre kerültek. Berzenczey László 1873-ban megjelent munkájából kiderül, hogy a közszekelyek az összejövetelen a nemesekre akartak támadni és az atrocitás felbujtója Bíró Sándor rétyi református lelkész volt, akit kénytelen volt megfenyíteni.¹⁶⁵⁸

A „felbujtó” Bíró Sándor emlékezései szerint a gyűlést a főkirálybíró Berzenczey kifejezett kérésére hívta össze, a lovascsapat eszméjének népszerűsítése céljából. A szék vezetése – élén Berde Mózes kormánybiztossal - a helyszínt Sepsiszentgyörgy helyett Szentkatolnára tette át.¹⁶⁵⁹ A törvényhatóság falvai 2-2 követett küldtek, de a rossz idő miatt csak kevesen jelentek meg. A gyűlés hangulata olyan feszült volt, hogy Bíró kis híján agyonverték.¹⁶⁶⁰

¹⁶⁵³ Székely, 1893. 17. p. Bíró Sándor szerint Berzenczey Székelyt poharazgatás után nevezte ki főhadnagynak. Állítása annyiban nem felel meg a valóságnak, hogy Székelyt csak hadnagynak javasolták. (Bíró, 2002. 61. p.)

¹⁶⁵⁴ Székely, 1893. 18. p.

¹⁶⁵⁵ Kossuth Hírlapja, 80. sz. 1848. október. 1. Meg kell azonban jegyeznünk hogy Horváth Ignác visszaemlékezése szerint a két század együttes létszáma még novemberben sem haladta meg a 150 főt. (K. Horváth. 2003, 30-32. p.)

¹⁶⁵⁶ K. Horváth, 2003. 30. p.

¹⁶⁵⁷ Vay, 1237. P. Horváth Albert levele. Sepsiszentgyörgy. 1848. szeptember 25. ; ONHT 4328/Nő. Háromszék tisztségének levele a miniszterelnökhöz. Sepsiszentgyörgy, 1848. szeptember 13.

¹⁶⁵⁸ Berzenczey, 1873. 19. p.

¹⁶⁵⁹ Ez azonban tévedés, mert Berdét csak szeptember 23-án nevezte ki gr. Batthyány Lajos miniszterelnök háromszéki kormánybiztosnak.

¹⁶⁶⁰ Bíró, 2002. 60-62. p.

A határozatok értelmében megkezdődött az érdemi szervezőmunka. Berzenczey még a gyűlés másnapján levelet intézett Kézdivásárhely városához, melyben kérte, hogy a szabad lovas csapatba belépő önkéntesek számára biztosítsanak szállásokat. Az osztály szervezőjének két személyt nevezett meg: Szentkereszty Zsigmond kapitányt¹⁶⁶¹, és Török János¹⁶⁶² főhadnagyt.¹⁶⁶³ A legnagyobb problémát azonban a lovak hiánya jelentette,¹⁶⁶⁴ így a szék vezetője a négy királybíró utasította, hogy a „Katona lovak beszédésére” kinevezett Szentkereszty munkáját mindenben támogassák. A királybírók a begyűjtést szeptember 20-tól kezdték meg, mindennap délelőtt 10 órától délután 14 óráig végezték, amíg a tervezett keretet el nem érték. A felajánlott hámos és háts lovakért, amennyiben megfeleltek a követelményeknek készpénzzel fizettek. A felajánlott lovakat Szentkatolnára és Sepsiszentgyörgyre kellett beszállítani, az ellentételezés az utóbbi helyen történt. Egy lóért a minőségének függvényében 50-110 ezüst forintot fizettek.¹⁶⁶⁵

A főkirálybíró tudatta a királybírókkal azt is, hogy a Tartományi Főbiztosság elrendelte, hogy a „Kossuth-huszárok” lovai részére, akiket 10 hétig a törvényhatóság lát el, nyugta ellenében szénát és zabot szolgáltatassanak ki.¹⁶⁶⁶

A szerveződő osztály tisztikarába a kormánybiztos az alábbi személyeket javasolta szeptember 15-én¹⁶⁶⁷:

1. század. Székhely: Kézdivásárhely¹⁶⁶⁸.

- Bánffy János br., kapitány.¹⁶⁶⁹
- Török János főhadnagy.
- Részeg Mózes¹⁶⁷⁰ és Incze Dániel hadnagyk.¹⁶⁷¹

¹⁶⁶¹ A 11. (székely) huszárezred tisztje. Bona, 2000. 654. p.

¹⁶⁶² Bona, 2009. II. 476 p. Török Jánost szeptemberben kinevezték kolozsvári osztály hadnagyává, állomáshelyét azonban nem foglalta el. (ONHT, 2932/nő. és 2956/nő) Kinevezése: Közlöny, 98. sz. 1848. szeptember 15.

¹⁶⁶³ MOL SÁL, Berzenczey levele Kézdivásárhelyhez. Kézdivásárhely, 1848. szeptember 13. A levél mellett Berzenczey szeptember 1-én megjelent nyomtatott hirdetménye, amelynek köröztetését kérte a várostól.

¹⁶⁶⁴ A lovak biztosítása és a felszerelése még a 11. (székely) huszárezrednél is problémát jelentett. Az ezred 1269 fős tényleges állománya csak 716 lóval rendelkezett. (HL 1848-1849. 1/492.) A lovak hiánya miatt az ezred parancsnoka csak egy osztály indítását tartotta lehetségesnek a délvidéki hadszíntérre. (Székely határőrök, 2008. 65. p.)

¹⁶⁶⁵ SZNM Kt. P. Horváth Albert levele Cseh Ignác kézdíszéki királybíróhoz. Szentkatolna, 1848. szeptember 13. ; Imreh, 1987. 323. p.; Székelyföld lakosságát Berzenczey is felszólította a szeptember 20-án, Marosvásárhelyen kelt nyomtatványában lovak, felszerelési cikkek, zab és széna adományozására. (SZNM Kt.); A gyűjtés keretében az árkosi század 60 lovat kapott. (Demeter, 2009. 464. p.)

¹⁶⁶⁶ MOL SÁL, 19171. tekercs. P. Horváth Albert Cseh Ignác kézdíszéki királybírónak. Sepsiszentgyörgy, 1848. szeptember 16.

¹⁶⁶⁷ Vay, 1290.

¹⁶⁶⁸ Horváth Ignác szerint Szentkatolna. (K. Horváth, 2003. 30-32. p.)

¹⁶⁶⁹ Bona, 2000. 229. p.

2. század. Székhely: Sepsiszentgyörgy¹⁶⁷².

- Czóbel Pál kapitány.¹⁶⁷³
- Zathuretzky Károly főhadnagy.¹⁶⁷⁴
- Szántó Lajos főhadnagy.¹⁶⁷⁵
- Székely Gergely¹⁶⁷⁶ és Keresztes Károly hadnagyok.¹⁶⁷⁷

A felterjesztés érdekessége, hogy abban Szentkereszty Zsigmond neve nem szerepel, pedig a szentkatolnai népgyűlésen őt bízták meg az osztály szervezésével.¹⁶⁷⁸

A háromszéki Mátyás-huszárok kezdeti fegyelmezetlenségéről Bíró Sándor így emlékezett:” Másfelől a lovak nagy csapata vásároltatott ezek számára, s mindenütt roppant mozgás, lódobogás, kardcsörtetés, pisztolyozás, evés-ívás, káromkodás, tivornyázás volt. Ha részeg fiatalembert láttak elesve a kocsmá előtt, az bizonyosan Kossuth-husár volt...”¹⁶⁷⁹

A felállítandó századokat Szentkereszty Zsigmond br., a székely huszárok kapitánya képezte ki, aki Székely Gergely szerint „szigorú volt katonai tanulmányunk s gyakorlatainkban. A lovagló iskolában értelmesen elmagyarázta, hogyan kell a lovakat felszerelni, hogyan kell ülni a lovan és azt vezetni. E közben mellénk állva hosszú ostorával hajszoalta a lovakat úgy, hogy a tiszt és altiszt urak egymásra hullottak le a lóról.”¹⁶⁸⁰ A későbbiek folyamán az egyik századnak Székely, míg a másiknak Keresztes Károly hadnagy volt a kiképző tisztje.

Az osztály lovainak ellátását a szék 10 hétig vállalta, a tárgyban az október 2-án tartott székgyűlésen ezért az alábbi határozatot hozták:

¹⁶⁷⁰ Bona, 1998. III. 35-36. p.

¹⁶⁷¹ Bona, 2008. I. 484. p.

¹⁶⁷² Horváth Ignác szerint Árkos. (K. Horváth, 2003. 30-32. p.); Székely Gergely szerint a teljes osztályt Árkosra szállásolták be. (Székely, 1893. 18. p.)

¹⁶⁷³ Bona, 2008. I. 234. p.

¹⁶⁷⁴ Feltételezésem szerint ez név elírás lehet, itt Zathureczky Istvánról lehet szó. (Bona, 2009. II. 570. p.)

¹⁶⁷⁵ Bona, 2009. II. 396-397. p.

¹⁶⁷⁶ Bona, 1998. III. 247. p.

¹⁶⁷⁷ Bona, 2008. I. 542. p.

¹⁶⁷⁸ Székely Gergely visszaemlékezése szerint ő volt az osztály parancsnoka is. (Székely, 1893. 18. p.)

Berzenczey a szeptember 25-én kelt, Vay királyi biztoshoz intézett levelében a háromszéki osztály szervezőjeként nevezte meg Szentkeresztyt. (Vay, 1092.)

¹⁶⁷⁹ Bíró, 2002. 70-71. p.

¹⁶⁸⁰ Székely, 1898. 17-18. p.; A kiképzésről még: Demeter, 2009. 464. p.

„9er Előterjesztetik, hogy a székünkben alakulandó kön[n]yűlovas szabadcsapat számára kívántató kellékekre nézve, múlt hó 12én tartott közgyűlés 10 hétre ingyen ajánlkozván, hogy e körül minden nehézségek elháríthatassanak(!), intézkedni kellene.

A megkívántató kellékeket, az idésett közgyűlési határozat szerint, aránylagosan kelletvén a maga helyére beszolgáltatni, hogy az a maga idejébe[n] beszolgáltatthassék, szakonként a következő arány ál[l]ítatik meg:

Sepsi[szék] ad 10 000 portió szénát, [a] megkívántató szalmával és 10 000 porció zabbal.

Kézdi[szék] 10 000 porciót

Orbai– és Miklósvárszékek együtt, hasonlólag 10 000 porciót.

Kézdi– és Orbaiszékek fogják szállítani Szentkatolnára,

Sepsi– és Miklósvárszékek Árkosra.

A falunkénti aránylagos felosztásra királybíró atyánkfiái megbizatnak, s kötelességök[k]é tétetik, hogy állomásonként 15 napra, mindég pontoson szolgáltatassák bé.”¹⁶⁸¹

Az árkosi század részére szeptember közepén 100 szablyát és 100 pár pisztolyt osztottak ki, ennek a mennyiségnek a felét azonban rövidesen beszédtek és Marosvásárhelyre szállították.¹⁶⁸²

A szék kérésére az Országos Nemzetőrségi Haditanács azt az állásfoglalást adta, hogy a szabadcsapatok tagjait csak akkor kell ellátni ruhával, élelemmel és fegyverrel, ha honvéd szolgálatot vállálnak.¹⁶⁸³

Időközben Szentkereszty a székely huszárokat (302 fő) az agyagfalvi székely nemzeti gyűlésre vezette, így a szervezés teljesen Török főhadnagy kezébe került.¹⁶⁸⁴ A székely tábor megalakulásakor Szentkereszty új beosztást kapott, így Berzenczey Cseh Ignác kézdiszéki királybírók kérte meg, hogy az osztály szervezését támogassa.¹⁶⁸⁵

3.4. A szabad lovas sereg oktatási szabályzata

Az előző fejezetben már utaltunk arra, hogy Berzenczey még szeptember elején ígéretet tett Kossuthnak, hogy csapatnak szabályzatát Gál Sándor százados fogja

¹⁶⁸¹ SÁL Fond. 8. nr. 5995. fol. 3r-6v. Az 1848. október 2-án Sepsiszentgyörgyön tartott székgyűlés jegyzőkönyve. Ebből egyértelműen kiderül, hogy a századok székhelyei Árkos és Szentkatolna voltak.

¹⁶⁸² Demeter, 2009. 464. p.

¹⁶⁸³ ONHT 5175/nő. Pest, 1848. október 18.

¹⁶⁸⁴ Jakab, 1880. 395. p.

¹⁶⁸⁵ SZNM Kt. Berzenczey levele. Székelyudvarhely, 1848. október 19. Egyben hetente jelentést is kért a szervezés állapotáról.

elkészíteni.¹⁶⁸⁶ Gál szakírói tevékenysége nem volt előzmény nélküli, hiszen 1848-ban összesen nyolc katonai tárgyú füzetet jelent meg. Ezek között természetesen vannak átfedések is, három mű pedig a korabeli német nyelvű szabályzatok fordítása.¹⁶⁸⁷ Az 1848 őszén, Marosvásárhelyen, a református kollégium nyomdája által kiadott mű önálló füzetként jelent meg, tartalma és szerkezete szinte teljesen megegyezik Gál egy másik művével.¹⁶⁸⁸ Ez a munka 1848. augusztus 8-án jelent meg, A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. IV. füzet. A lovasnemzetőr-sereg oktatás-szabályai címmel. A két mű tartalmában teljesen azonos, még az oldaltükör is megegyezik, a marosvásárhelyi szabályzatban nemzetőr helyett közvitéz szerepel. Az általunk ismert, a Hadtörténeti Múzeum könyvgyűjteményében található példányból¹⁶⁸⁹ az ábrák hiányoznak.¹⁶⁹⁰

Korszakunkban a könnyűlovasságot¹⁶⁹¹ elsősorban felderítési, portyázási és biztosítási feladatok ellátására alkalmazták.¹⁶⁹²

A szabad lovasok először a gyalogsági kiképzést kaptak, és csak ezután következett lovassági oktatás. A szerző szerint: „Szükség pedig a közvitézet először gyalog, helyes testállásra, tartás, fordulás s mozgásokra oktatni; mert ez által a lovoni helyes testtartásra készítetik elő.” Ennek szellemében először az alaki szabályokra tanítja meg a közvitézt, melyek közül kiemelt szerepet kapnak a fegyverfogások. Elsősorban a kardfogásokra és a pisztolyhasználatra oktatja a Kossuth-lovagokat, az utóbbiak esetében ajánlja a korszerű gyutacsos pisztolyok¹⁶⁹³ használatát, részletezve annak előnyeit. Teljesen hiányzik viszont a lovasok felszereléséből a karabély, pedig az a magyar huszárság egyik alapfegyvere volt. A kardfogások elsajátításának fontosságát a szerző az alábbiakkal indokolja: „Minthogy a lovasnak első fegyvere a kard, annak forgatása és használásában igen ügyes legyen.”

Az úgynevezett „Lovag dai tanítás” célkitűzéseit Gál az alábbiakban foglalta össze: „Azon lovaglás, mellyről itt szó lesz, egyszerű, s célja az: hogy a lovas kénye szerinti sebességgel oda lovagolhasson, a hova akar, s fegyverét lovon úgy tudja használni, mint gyalog.” Ennek keretében kellett megtanulniuk az újoncnak a lovak vezetését, a lóra való felülést és leszállást, az indulást, a fordulatokat, az összeszedett és sebes ügetést, a közönséges

¹⁶⁸⁶ KLÖM XII. 452. számú irat.

¹⁶⁸⁷ Németh, 2008. 11. p.

¹⁶⁸⁸ A szabad lovas sereg oktatási szabályzata. Marosvásárhelyen. Nyomtatott az ev. ref. főtanoda betűivel. Felső-visti. Kali Simon által. 1848. A műre először Markó Árpád hívta fel a figyelmet. (Markó Árpád: A magyar katonai nyelv fejlődése. HK 1961. 213-232. p.)

¹⁶⁸⁹ Leltári száma: C379. és 8 1837.

¹⁶⁹⁰ Pászti László: Hadi tizikelyek, tábori utasítások és a többiek. .. HK 2007/3. 1005-1079. p. 1010-1015. p.

¹⁶⁹¹ A császári királyi hadsereg lovassága nehéz és könnyűlovasságra oszlottak. A huszárezredek – melyek kivétel nélkül magyarországi kiegészítésűek voltak- az utóbbihoz tartoztak.

¹⁶⁹² Kedves, 1992. 9. p.

¹⁶⁹³ 1844 M. Augustin gyutacsos pisztoly.

és sebes vágatást. Ezután következett az elsajátított fogások gyakorlása alakulat szinten, vagyis sorokba majd szakaszokba rendeződve.

A szabályzatban lévő kiképzési tematika megfelelő alkalmazási nagyban elősegíthette volna a Kossuth-lovagok harcértékének növelését. A valóságban azonban számos nehézség gátolta a gyakorlatok betanítását. Kevés volt a rendelkezésre álló idő, hiszen a mű megjelenése és a székely tábor veresége között még egy hónap sem telt el. Emellett a fegyver és felszerelés, valamint a tiszt és altiszt hiány a székelyföldi osztályoknál még nagyon sok ideig megoldatlan problémát jelentettek. A kolozsvári osztály kiképzése pedig a szabályzat megjelenésétől függetlenül még augusztusban megkezdődött, és mire a füzetek a marosvásárhelyi nyomdából kikerültek, ez az alakulat már Alsó-Fehér megyében harcolt a román felkelők ellen.

3.5. A székelyföldi osztályok tisztikara

A négy székely székben felállítandó nyolc század tisztikara nem volt teljes, a tisztí beosztások maradéktalan feltöltése a szabadságharc végéig sem történt meg. Az elemzést nagyban nehezíti, hogy a tisztikarról 1848-ban nem készült teljes körű kimutatás. Rendelkezésünkre áll ugyan Berzenczey szeptember 20-án készített felterjesztése, amely azonban nem tükrözi a tényleges állapotot. A problémát az jelenti, hogy a jelöltek egy része az eredeti alakulatánál maradt¹⁶⁹⁴, sőt voltak olyanok is, akik a császáriak oldalán maradv fegyveresen is szembe kerültek a Mátyás-huszárokkal.¹⁶⁹⁵ Néhányan más honvéd alakulatokhoz kerültek.¹⁶⁹⁶ Csak 13 fő maradt hosszabb távon a Mátyás-huszároknál, ami azért is elgondolkodtató, mert ez nem több mint a teljes létszám fele.¹⁶⁹⁷

A Berzenczey által javasolt 23 tiszt közül 1 volt főnemesi származású és középbirtokos, 1 középbirtokos nemes, 11 kisnemes, ebből 9 székely származású és 7 közszékely. 3 leendő tiszt társadalmi helyzetét nem ismerjük. Többségük, 21 fő korábban is vagy császári és királyi soralakulatnál szolgált, vagy még aktív katona volt. Hat fő a 11. (székely) huszárezrednél tisztként, míg heten altisztként. Más huszárezredektől 2 tiszt¹⁶⁹⁸, továbbá egy tiszt és kettő altiszt a Max-svalizsérektől került a Mátyás-huszárezred tisztí

¹⁶⁹⁴ Pl. Endes József, Mauer József, Tamás Lajos, Sándor László, Kovács Sándor, Részeg Mózes, Zathuretzky Károly és Szántó Lajos.

¹⁶⁹⁵ Pl. A századparancsnoknak jelölt Hertelendy Ignác főhadnagy.

¹⁶⁹⁶ br. Bánffy János, Dessewffy Mihály, Mike Lajos és Czóbel Pál.

¹⁶⁹⁷ 4 személyről nem rendelkezünk adatokkal.

¹⁶⁹⁸ 2. és 10. huszárezredektől.

állományába. A 14. és 15. (I. és II. székely) határőrezredektől egy tiszt és két altiszt kívánt beállni Kossuth-lovagok közé. A törvényhatósági hivatalnoki kartól egy személy érkezett.¹⁶⁹⁹

Ismereteink szerint az alakulat tisztikarához tartozott még Kozma Alajos alszázados¹⁷⁰⁰, Egyed József hadnagy, aki korábban a 2. huszárezred őrmestere volt¹⁷⁰¹ és Bartók Imre hadnagy¹⁷⁰², Barabás József hadnagy¹⁷⁰³, Dénes István hadnagy¹⁷⁰⁴, Erőss István hadnagy¹⁷⁰⁵ is.

A fentiekben bemutatott tiszteken kívül októberben más egyéneket is kinevezhettek az egyes századokhoz. K. Horváth Ignác visszaemlékezésében említett Pécsi családi nevű Mátyás-husár főhadnagyról nem rendelkezünk adatokkal.¹⁷⁰⁶

3.6. A szervezés eredményei és problémái szeptemberben és októberben

A szabadcsapat szervező kormánybiztosnak szeptember második felétől több gyakorlati nehézséggel is szembe kellett néznie. Korábban már utaltunk arra, hogy Kossuth hatalmi pozíciójának átmeneti meggyengülése és az erdélyi főhadparancsnokság burkolt ellenséges magatartása komoly fékezőerőt jelentettek és ez kihatott a székelyföldi szervezésre is. Berzenczey egyik levelében, melyet szeptember 24-i dátummal írt a miniszterelnöknek már nyíltan feltette a kérdést, hogy folytassa-e a szervezést, mivel 1500 embere már készen áll, ha fegyvert és pénzt kapnak 3-4 héten belül kiindíthatók. Javasolta, hogy intézkedjen gyulafehérvári vár parancsnoka felé, mert ott minden megtalálható, ami a csapata számára szükséges lenne. Tájékoztatta, hogy a tisztek névsorát felküldte, de jelen körülmények között kénytelen új felterjesztést továbbítani megerősítés végett.¹⁷⁰⁷

A maroszéki eseményeket bemutató részben már utaltunk arra, hogy a marosvásárhelyi zavargásokban részt vett önkéntes lovasok fegyelmének helyreállítására a város gr. Mikes Kelemen őrnagy segítségét kérte Vay királyi biztostól. Erdélyben Mikest tekintették az alakulat legnagyobb tekintélyű tisztjének, aki hírnevét a kolozsvári osztály megszervezésével alapozta meg. Vay királyi biztos is benne látta azt a személyt, aki képes a székelyföldi osztályoknál rendet teremteni, így őt kívánta az egész ezred parancsnokává

¹⁶⁹⁹ Egy jelölt eredeti foglalkozását nem ismerjük.

¹⁷⁰⁰ Bona, 2008. I. 596. p.

¹⁷⁰¹ Bona, 1998. I. 351. p.

¹⁷⁰² Bona, 1998. I. 106. p. Bartók frissen végzett jogász volt.

¹⁷⁰³ Bona, 2008. I. 135. p.

¹⁷⁰⁴ Bona, 2008. I. 282. p.

¹⁷⁰⁵ Bona, 2008. I. 322-323. p.

¹⁷⁰⁶ K. Horváth, 2003. 17. p.

¹⁷⁰⁷ MOL H.2. 803/1848.

kinevezni. Vay pozícióját nagymértékben erősítette, hogy Batthyány miniszterelnök szeptember 23-án felruházta őt a törzstisztek és parancsnokok ideiglenes kinevezési jogával. Vay élve a törvény adta lehetőséggel azonnal kinevezte Mikest az alakulat ideiglenes parancsnokává.¹⁷⁰⁸ Ezen tényt Mikes két nap múlva hivatalosan is Berzenczey tudomására hozta. Mint a „Királyhágón innen alakulandó önkéntes csapat parancsnoka” kérte a kormánybiztost, hogy a székelyföldi négy osztály állapotának helyzetéről tájékoztassa őt. Emellett kérte azt is, hogy minden kinevezést közöljenek vele és a rendelkezésre álló pénzt küldjék el számára. A szervezés sikere érdekében azonban együtt kívánt működni Berzenczeyvel. Mikes kinevezésének hírére Berzenczey azonnal visszavonulással fenyegetőzött. Hivatkozott korábbi felhatalmazásaira, melyeket augusztus végén a pénz- és hadügyminisztertől kapott. A felől Berzenczey kétséget sem hagyott, hogy a szervezést és a csapat irányítását a továbbiakban is a saját kezében kívánja összpontosítani. A toborzásokat, amelyek eddig Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Székelykeresztúron, Kézdivásárhelyen, Gyergyószentmiklóson és Csíkszentmártonban folytak, már leállította, mivel az 1200 fős létszám betelt, és a fegyver és felszerelés egyébként sem áll rendelkezésre. A toborzás és szervezés irányítói az egyes székekben az alábbi személyek voltak:

Marosszék	gr. Lázár Dénes ¹⁷⁰⁹
Udvarhelyszék	gr. Haller Ferenc ¹⁷¹⁰
Háromszék	br. Szentkereszty Zsigmond ¹⁷¹¹
Csíkszék	Weér György ¹⁷¹²

Berzenczey további sikerként könyvelte el, hogy eddig mintegy 300 lovat gyűjtöttek a csapat számára, a marosvásárhelyi osztály felruházása megtörtént, a többi pedig reményei szerint két héten belül be lesz fejezve. A bőrkészítményeket a brassói és kézdivásárhelyi céhektől, a nyergeket pedig Magyarországról rendelte meg.¹⁷¹³

Berzenczey a Mikes kinevezése miatti panaszát nemcsak a királyi biztoshoz, hanem a hadügyminisztériumhoz is eljutatta. Szeptember 24-én kelt levelében tájékoztatta a

¹⁷⁰⁸ Vay, 1140.; A kinevezés véglegesítését október 28-án kérte Vay a hadügyminisztertől. (Vay, 1744.)

¹⁷⁰⁹ Kilépett hadnagy (37. gyalogezred), a marosszéki nemzetőrség parancsnoka és őrnagya. Életrajza: Bona, 2000. 475. p.

¹⁷¹⁰ Kilépett főhadnagy. (1. huszárezred) Életrajza: Bona, 2000. 371. p. Más forrás szerint a századokat a szék nemzetőrségének parancsnoka Jánosy József őrnagy szervezte. (Veres, 1992. 9. p.)

¹⁷¹¹ A 11. (Székely) huszárezred alszázadosa. (Treuenfest, 1879. 327. p.)

¹⁷¹² A 11. (Székely) huszárezred alszázadosa. (Treuenfest, 1879. 327. p.; Életrajza: Bona, 2009. II. 552. p.)

¹⁷¹³ Vay, 1092.

minisztériumot, hogy a szabad lovas csapat szervezését sikerrel folytatja, rövidesen felküldi az általa kinevezésre javasolt tisztek névsorát és a pénzügyi számadásait. Kérte, hogy minden századhoz a székely határőrezredekéből küldjenek tiszteket és altiszteket, az osztályparancsnok őrnagyokat ő már kiválasztotta. Az alakulat parancsnokának továbbra is Forró Elek kapitányt javasolta, aki „nagy becsben áll a székelyek előtt”. Külön problémát jelent azonban, hogy gr. Mikes Kelemen őrnagy és kolozsvári osztályparancsnok az egész alakulat fejének képzele magát. Bár ő mélyen tiszteli Mikes hazafiságát, de álláspontja szerint az őrnagy egy kombinált sereg vezetésére nem alkalmas. Nyíltan kijelentette: „Ily okoknál fogva előre mondhatom, hogy a 4 székely osztály t. i: 8 század semmi esetre sem gr. Mikes Kelemen alá – ki egy lemondott főhadnagyból leve őrnagy- nem veti magát.”

Közölte, hogy csapata szigorú fegyelem alatt áll. Javasolta viszont, hogy a huszárezredeknel rendszeresített alszázadosi helyeket ezredénél ne alkalmazzák, ami által a hadnagyk és trombitások fizetését javítani lehetne. Berzenczey minden osztályt 300 lóval kívánt ellátni, ami egy kicsit merész ígéretnek tűnt.¹⁷¹⁴ Kérte viszont, hogy még 1000 kardot küldjenek, vagy ennek hiányában két osztályt kénytelen dzsidával felszerelni. A tüzér és utász osztagok székhelyének ismételt Marosvásárhelyt javasolta.¹⁷¹⁵

A Berzenczey mellett katonai tanácsadóként funkcionáló Gál Sándor százados kemény hangú levélben hívta fel Mikes figyelmét arra, hogy ő csak őrnagy és csak annak az alakulatnak a parancsnoka, amely élére ki van nevezve, vagyis csak a kolozsvári osztályé.¹⁷¹⁶

Álláspontom szerint Mikes joggal tekintette magát az alakulat parancsnokának. Egyrészt a szeptember 23-án a parancsnoki kinevezési jogkörrel felruházott Vay királyi biztos őt nevezte ki, másrészt ő volt az alakulat rangidős tisztje.¹⁷¹⁷ A császári királyi soralakulatoknál és a honvédalakulatoknál a vezetői jogkört kinevezett parancsnok hiányában mindig a rangidős tiszt gyakorolta. Berzenczey ellenkezését az válthatta ki, hogy ő szeptember közepétől – hatáskörét messze túllépve – a székely nemzeti gyűlés összehívásán és a székelység teljes mozgósításán fáradozott. A Kossuth Lajoshoz szeptember 29-én írt levelében arról számolt be, hogy teljes gőzzel dolgozik a székelység mozgósításán, a határőrezredek mellette állnak, velük és a szabad lovas csapattal mindenre képes lesz. A korábbi tapasztalatokat félredobva ígéretet tett arra, hogy annyi fegyvert fog szerezni, amennyi csak szükséges, és a tábor négy héten belül ki fog indulni. Tiltakozott viszont az

¹⁷¹⁴ Az erdélyi lovas ezredek pl. 11. Székely huszárezred ló hiánnyal küszködtek, 1848. nyarán ezért csak egy osztály tudtak küldeni a délvidéki harcokra. (Székely határőrök, 2008, 239. p.)

¹⁷¹⁵ MOL H. 75. 7997/1848.

¹⁷¹⁶ Vay, 1132.

¹⁷¹⁷ Mikes már szeptember közepétől megerősített őrnagy és osztályparancsnok volt. (Bona, 2000. 517-518. p.)

ellen, hogy a Székelyföldre hat új kormánybiztost neveztek ki¹⁷¹⁸, mert ezek szerinte csak az ő további munkáját fogják megnehezíteni.¹⁷¹⁹ Összességében kijelenthetjük, hogy Berzenczey a szabad lovas csapat székelyföldi osztályait az október 15-én életre hívandó székely tábor szerves részeként képzelte el, így felette a politikai és katonai irányítást mindenképpen meg kívánta őrizni.

Emellett legalább olyan jelentős volt az a vita, amelyet a szervező kormánybiztos a 11. székely huszárezred parancsnokával, Sombory Sándor ezredessel folytatott. Berzenczey a székely husároktól több tisztet is át akart venni, akiknek többségét álláspontom szerint az előléptetés lehetősége motiválta. Sombory joggal félt attól, hogy a tisztek és altisztek tömeges átlépése ezrede fegyelmének lazulását eredményezheti, amely maga után vonhatja az alakulat széthullását is.¹⁷²⁰

Szeptember 12-én 500 kard és 500 pár pisztoly érkezett a marosvásárhelyi osztályhoz, a lögyakorlatok megkezdését azonban nehezítette a lőszerhiány¹⁷²¹. Ennek szellemében Berzenczey minden lovas részére 60 éles és 60 vaktöltényt kért Vay királyi biztostól. Ezen felül igényelt még 10 mázsa puskaport és ugyanennyi ónt, melynek egy részét, mintegy 3-3 mázsát a kolozsvári osztály részére kívánt átadni. Ezzel Berzenczey, aki a hónap elején még maga szorgalmazta a Mikes és Bethlen csapatával való fúziót, most mereven elzárkózott minden kapcsolattól. Emellett sürgette a gyalogos és lovas üteg számára szükséges felszerelési anyagok kiutalását is, mivel az előbbi kezelőinek a kiképzése már folyik. Ugyanezt kérte a felállítandó utászosztag számára is. Mind a tűzérek, mind a műszakiak részére a marosvásárhelyi várat tartotta ideális bázisnak, így szorgalmazta annak biztosítását is.¹⁷²²

Berzenczey konfliktusai Erdély politikai vezetőivel, Mikes őrnaggyal és Sombory ezredessel több szempontból is nehezítették helyzetét, pedig ezek nélkül is volt elegendő gondja. Hiába végezte el toborzói feladatát, ha a csapata állandó tiszt-, fegyver-, felszerelés- és pénzhiánnyal küszködött. Természetesen az utóbbi problémák nem a szervező kormánybiztos hibájának tudható be, mert ő végeredményben sikerrel nyerte meg a székely lakosságot a szabadcsapat számára. A Kossuth által a budai fegyvertárból ígért fegyverzetet és felszerelést soha sem kapta meg. Szeptember elejétől az erdélyi főhadparancsnokság burkolt, majd később nyílt ellenállása miatt már Gyulafehérvárról sem remélhetett sokat. Ez azt is

¹⁷¹⁸ Zeyk Károly, Kemény Domokos, Bethlen János, Keller János, Mikó Mihály és Gál Dani képviselőket. (Deák, 1943. 174. számú irat.)

¹⁷¹⁹ MOL H.2. 1189/1848.

¹⁷²⁰ Vay, 1217.

¹⁷²¹ Moldovan, 2007. 180. p.

¹⁷²² Uo. 1218.; Moldovan, 2007. 182. p.

jelentette, hogy a tűzér- és utászosztag szervezését, melyet a Hadügyminisztérium rendeletei alapján innen tervezte felszerelni, végleg le kellett állítani. Ugyanakkor számunkra teljesen érthetetlen, hogy Berzenczey, aki Horváth Ignác szavaival élve „...egy ezrednek ló-legény és ennek felszerelésbeli”¹⁷²³ nehézségeivel sem volt tisztában, miért akarta a teljes székelységet mozgósítani, olyan jelentéseket küldözgetve a magyar kormányzerveknek, hogy ő majd szerez annyi fegyvert, amennyire szükség van. Másfél hónap kemény tapasztalatainak rá kellett őt arra ébreszteni, hogy jelen körülmények között ez még egy lovasezred számára sem oldható meg. Még a Batthyány Lajos ügyvezető miniszterelnök örökébe lépő Országos Honvédelmi Bizottmány sem kecsegtette sok jóval ezen a téren. Az utóbbi testület október 1-én már úgy rendelkezett Vay királyi biztos felé, hogy Berzenczey csak 1000 lovaszt állítson ki, mert a ló- és felszerelési hiány miatt többnek úgy sincs értelme. Egyébként pedig lovasságot a későbbiek folyamán Magyarországról is tudnak majd küldeni.¹⁷²⁴

3.7. A székely tábor kötelékében

Az előző fejezetben már utaltunk arra, hogy a szabadcsapat székelyföldi osztályai felszerelési, kiképzési gondokkal, valamint tiszthiánnyal küszködtek. Csak a kolozsvári századok voltak teljesen hadrafoghatók, ezek azonban az Alsó-Fehér megyei és a mezőszéki hadműveletekben tevékenykedtek. Felmerülhet bennünk a jogos kérdés, hogy a fenti hiányosságok ellenére mennyire lehetett bevetni az alakulatot. A kérdés megválaszolásához szerencsére több forrás is a rendelkezésünkre áll.

1848. őszén az erdélyi helyzet megoldását sokan a székelység mozgósításától remélték. A székely had felállítását az október 16-18-án tartott agyagfalvi gyűlés határozta el. Ennek élére a 11. (székely) huszárezred parancsnokát, Sombory Sándor ezredest állították. A négy széknek megfelelően 4, egyenként 4000-4000 fős dandár létrehozását mondták ki.¹⁷²⁵ A székely tábor tehát lényegében egy közel tizenöt-húszezres létszámú népfelkelő „hadtest” volt, melynek kötelékében kb. 2500 reguláris katona is harcolt. Tüzérséggel egyáltalán nem rendelkeztek.¹⁷²⁶ A reguláris alakulatok közé sorolandók a két székely határőrezred egy-egy

¹⁷²³ K. Horváth, 2003. 10. p.

¹⁷²⁴ Vay, 1281. A levelet Szemere Bertalan és Madarász László szignálta. Közli: KLÖM XIII/I. 26/d. számú irat. vö. KLÖM XIII/I. 86/d. számú irat. A sorozatos fegyverigényekre az OHB azt javasolta Vay királyi biztosnak, hogy jusson a gyulafehérvári vár birtokába és az ottani készletekből elégítse ki az igényeket. Vö. ONHT 6466/Nő. Levél Cserey alezredeshez. Pest, 1848. október 27.

¹⁷²⁵ Kovács, 1979. 19. p.

¹⁷²⁶ Egyed, 1997. I. 196-203. p.

zászlóalja, a székely huszárezred három százada és a 12. honvédszászlóalj.¹⁷²⁷ Harcértékük szempontjából a második vonalat képezték a székek és városok felfegyverzett nemzetőrségei, melyek részben a gyulafehérvári fegyverraktárból, részben saját, főleg vadászpuskával voltak felszerelve. A harmadik lépcsőt pedig a lándzsával, kaszával, vasvillával felfegyverzett népfelkelők képezték.¹⁷²⁸

A Mátyás-husárok az első két kategória között helyezkedtek el. A fentebb már ismertetett felszerelési és kiképzési hiányosságok ellenére az egyes dandárok kötelékébe beosztott századok és kikülönített egységek azonban többször sikeresen avatkoztak be a harcok menetébe, sőt volt olyan eset is, hogy jobban megállták a helyüket a székely huszárezred századainál. A nagyszámú népfelkelőkkel ellentétben, akik folyamatosan hagyták el a táborn, a Mátyás-husárok a marosvásárhelyi ütközetig nem oszlottak szét, sőt többségük még a fenti esemény után Háromszékbe vonult, támogatva annak önvédelmi harcát.

Tény, hogy az agyagfalvi gyűlés után Berzenczey László az OHB-hez küldött jelentésében elismerte, hogy „tisztá magyarnak”¹⁷²⁹ tekintett alakulat számára még hat hét kiképzési idő biztosítása szükséges.¹⁷³⁰

Az egyes osztályok közül feltehetőleg a marosszéki volt a legteljesebb és a legfelszereltebb.¹⁷³¹ Egyrészt Berzenczey szűkebb hazájában alakult, székhelye Marosvásárhely volt, amelyet a szervező kormánybiztos hadműveleti bázisának tekintett. Így nem véletlen, hogy amikor kard és pisztoly érkezett, azt az osztály huszárai között osztották ki. E mellett Berzenczey közülük különített ki 100 főt, akiket teljesen felszerelt az agyagfalvi gyűlés biztosítására.¹⁷³² A gyűlésen egyébként ott volt egy kis különítmény a kolozsvári osztályból is, amely az aranyosszéki küldöttséget kísérte az udvarhelyszéki településre. Erről a misszióról az egykori szemtanú Mátyás-husár, Jakab Elek tollából szerezhettünk tudomást. A küldöttség védelmével Bethlen Gergely százados Szentgyörgyi József hadnagyot¹⁷³³ és 5

¹⁷²⁷ A 14-15. határőrezredek egy-egy zászlóalja és a székely huszárezred egy osztálya a magyarországi hadszíntereken állomásozott. (Erről bővebben: Székely határőrök, 2008.) A 12. honvédszászlóalj marosvásárhelyi székhelyű volt, a honvédek mintegy 80%-a korszerű, Augustin gyutacsos puskákkal rendelkezett. (Süli, 2004. 59-61. p.; Pál-Antal, 2001. 145.)

¹⁷²⁸ A székelyföldi nemzetőrségek részére ismereteink szerint 1100 kovás puskát utaltak ki Gyulafehérvárról. E mellett feltehetőleg sokan jutottak fegyverekhez a három határőrezred fegyverraktáraiból is. Ez azonban csak töredéke volt az igényeknek, a többség nem rendelkezett lőfegyverrel. (Süli, 2000. 619-624. p.)

¹⁷²⁹ Berzenczey itt arra gondolhatott, hogy az ő általa szervezett ezred mentes volt az erdélyi főhadparancsnokság és az idegen származású tisztek minden befolyásától.

¹⁷³⁰ Berzenczey László tájékoztatója Kossuth Lajosnak a Székely Nemzeti Gyűlés utáni helyzetről. Agyagfalva, 1848. október 20. Közl.: Egyed Ákos: 1848 erdélyi magyar vezéralakjai. Marosvásárhely, 2004.

¹⁷³¹ Az osztály létszáma október elején már betelt, így a toborzást leállították. (Kolozsvári Híradó, 77. sz. 1848. október 13.)

¹⁷³² Vay, 246. Berzenczey levele a királyi biztost helyettesítő gr. Mikó Imrének. Marosvásárhely, 1848. október 7.

¹⁷³³ Szentgyörgyi korábban a 11. székely huszárezred bágyoni századának őrmestere volt.

huszárt bízott meg, akik között ott találhatjuk Jakab Eleket is. A 13 szekérből álló oszlop Kövendről indult, minden szekéren 5-6 fegyveres volt. Útjuk során zömében román laktak falvakon vonultak át, melyek népfelkelőivel többször is összetűzésekbe keveredtek. Végül Marosvásárhelyre érkeztek, ahol nagy ovációval fogadták őket.¹⁷³⁴ A küldöttség tagjai közül egy duló biztos a szolgálival menet közben eltűnt, felkutatásukra Tholdalagi főkirálybíró 12 Mátyás-huszárt küldött ki, a keresés eredményéről azonban adattal nem rendelkezem.¹⁷³⁵

Az agyagfalvi gyűlés előtt a marosszéki Mátyás-huszárok több kisebb „akcióban” is részt vettek. Tevékeny szerepet játszottak gr. Theodor Baillet de Latour tábornok, osztrák hadügyminiszter Puchnerhez indított futárjának elfogásában. A letartóztatott kurírt a Mátyás-huszárok biztonsági okokból Székelyudvarhelyre, Keller János kormánybiztoshoz kísérték.¹⁷³⁶ A Segesvárra, vásárlás céljából érkező 3 Mátyás-huszárt a város határában a környékbeli szász és román lakosok bántalmazták, fegyvereiket és értékeiket pedig elrabolták.¹⁷³⁷

Az agyagfalvi gyűlésen a Kossuth-lovagok a szónoki tribün körül álltak őrt és egyben biztosították a rend fenntartását.¹⁷³⁸

Puchner – fentebb már többször idézett – október 18-án kelt proklamációja után számítani lehetett a császári királyi csapatok koncentrált támadására. Legfenyegetettebb helyzetben Marosszék és Marosvásárhely volt, mivel közvetlenül határos volt a lázadás egyik bázisának számító 17. (II. román) határőrezreddel. Ennek megbízott parancsnoka, Karl Urban alezredes két gyengén felszerelt határőrszázalíjjal, fél század Max-svalizsérrel és két háromfontos ágyúval október 14-én Szászrégenhez vonult, ami Marosvásárhelyen nagy rémületet keltett. Hadoszlopát nagyszámú román és szász népfelkelő kísérte.¹⁷³⁹ Marosvásárhelyen ebben az időszakban csak a helyi nemzetőrség¹⁷⁴⁰, a 12. honvédszázalíj és a Mátyás-huszárok helyi osztálya állomásozott. E mellett augusztusban gr. Tholdalagi főkirálybíró felhatalmazása alapján Tolnay Gábor¹⁷⁴¹ a Gyulafehérvárról kiutalt 400 db kovás

¹⁷³⁴ Jakab, 1880, 387-391. p.; Pál-Antal, 2001. 137. számú irat.; Orbán, 1872. VIII. Radnóth.

¹⁷³⁵ Vay, 80/e. gr. Tholdalagi Ferenc főkirálybíró jelentése. Marosvásárhely. 1848. október 14.

¹⁷³⁶ Az elfogott futár Karl Zoeller, a 34. gyalogezred századosa volt. A Puchnerhez küldött levélben Latour az erdélyi főhadparancsnokot Magyarország és Erdély megtámadására utasította. (Spira György: Puchner altábornagy öntevékenységre kényszerülése 1848 őszében. In.: Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 1999. 436-454. p.) ; A lefoglalt leveleket Berzenczey megküldte Vay királyi biztos részére. (Vay, 1386.)

¹⁷³⁷ Zepeczaner, 1999. 150-152. p.

¹⁷³⁸ Jakab, 1880. 395. p.

¹⁷³⁹ Heydte, 1863. 138. p.

¹⁷⁴⁰ Ebből azonban csak 300 fő rendelkezett kovás löfegyverrel. (Süli, 2000. 620. p.)

¹⁷⁴¹ Életrajza, Bona. 2000. 682. p.

fegyverrel egy mozgó nemzetőr zászlóalj szervezését kezdte el, amely október elején már harcász állapotban volt.¹⁷⁴²

Urban közeledtének hírére a Mátyás-huszárok, nemzetőrök és a honvédek parancsnokai rögtönzött haditanácsot tartottak, amelyen kijelentették, hogy képtelenek megvédeni a várost. A csapatok ezután Jéd, Koronka és Szered falvakba vonultak vissza, egyesülve a széki mozgó nemzetőrséggel. Időközben azonban Marosvásárhelyre érkezett Urban követe, aki kijelentette, hogy az alezredes nem kívánja megtámadni a várost.¹⁷⁴³ Urban passzivitásának az lehetett a magyarázata, hogy a rendelkezésére álló erőket nem érezte elégségesnek ahhoz, hogy a mozgósított székelységgel szembeszálljon, így mindenképpen be kívánta várni a Bukovinából érkező erősítéseket.¹⁷⁴⁴

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a főkirálybíró a marosszéki véderő egyik leggyengébb láncszemének – nem számítva a löfegyverrel nem rendelkező nemzetőröket és népfelkelőket – a Mátyás-huszárokat tartotta, akik álláspontja szerint felszerelési hiányosságai miatt nemigen használhatók.¹⁷⁴⁵

További problémát jelentett, hogy a szék román többségű falvai sorra tagadták meg a hozzájuk beszállásolt Mátyás-huszárok ételmezését és lovaik ellátását, mivel ők nem a „császár katonái”.¹⁷⁴⁶

A székelyudvarhelyi század kiképzése Homoródalmáson és Várfalván kezdődött meg. A huszárok lovon, pisztollyal és karddal vonultak az agyagfalvi gyűlésre, a lószerszámzatuk viszont hiányos volt, mivel nyereggel nem rendelkeztek.¹⁷⁴⁷ A székelykeresztúri század viszont rendkívül gyenge volt. E század parancsnokával, Horváth Ignác kapitánnyal részt vett az agyagfalvi gyűlésen, állapotát hűen tükrözik Horváth visszaemlékezésének sorai: „Mintegy 65 lovas, de még fölszerületlenül, csupán vörös sapka, sarkantyús csizma és mintegy 50 kard által, nyereg nélkül, harcosoknak már föl kent fiatal huszáraimmal valék én is e nagyszerű dráma kezdetének szemtanúja.”¹⁷⁴⁸

A csíkszéki osztály csíkszentmártoni székhelyű százada még alakulóban volt a székely tábor harcaiban ismereteink szerint nem vett részt.¹⁷⁴⁹ A gyergyói század, melynek vezetője

¹⁷⁴² A marosszéki véderőre: Vay. Szn. gr. Tholdalagi Ferenc jelentése. Marosvásárhely, 1848. október. 14.

¹⁷⁴³ Vay, Szn. gr. Tholdalagi Ferenc jelentése. Marosvásárhely, 1848. október 14. és Vay, 1439.

¹⁷⁴⁴ Heydte, 1863. 138. p.

¹⁷⁴⁵ Pál-Antal, 2001. 138. számú irat.

¹⁷⁴⁶ Uo. 128., 122 és 123. számú iratok.

¹⁷⁴⁷ Veres, 1992. 9. p.

¹⁷⁴⁸ K. Horváth, 2003. 11. p.

¹⁷⁴⁹ Orbán, II. 156. p.

Weér György százados, mintegy 50-60 főt számlált, a Székely Nemzeti Gyűlés után az udvarhelyszéki dandár alárendeltségébe került.¹⁷⁵⁰

A háromszéki századok ismereteink szerint nem kerültek a székely tábor kötelékébe. Ezen osztály parancsnoka, Szentkereszty őrnagy az agyagfalvi gyűlés előtt küldte Székely Gergely hadnagyot pénzért Berzenczeyhez Marosvásárhelyre. Székely részt vett a gyűlésen, majd 15 ezer forintot kapott a székely tábor kormányától. Utasításba kapta, hogy a háromszéki Mátyás-huszárok közül azokat, akik fel vannak szerelve, küldje Marosvásárhelyre, ahol futárszolgálatra fogják őket alkalmazni. Ennek következtében egy három altisztból és kilenc közhuszárból álló különítmény élén tért vissza a székelység fővárosába október végén, szintén Székely Gergely hadnagy vezetésével. Ezen kis csapat a Szentkereszty vezette székely huszár századok alárendeltségébe került.¹⁷⁵¹

Összességében elmondhatjuk, hogy csak a marosszéki osztály, a székelykeresztúri és gyergyói századok voltak részesei az agyagfalvi gyűlést követő harcoknak. A Bem tábornok sajtóorgánumának számító kolozsvári Honvéd cikkírója szerint létszámuk nem haladta meg a néhány száz főt, többségük pedig felszeretlen volt.¹⁷⁵²

Az október 19-én Agyagfalváról kiinduló székelyek hadműveleteiket három irányba kezdték meg. Egyik dandár Küküllővár felé a román felkelők ellen operált, míg a másik Radnót irányában. Az utóbbinak a célja a Kolozsvár és Marosvásárhely közötti összekötetés létrehozása volt. A harmadik irány célkitűzése Szászrégen elfoglalása és a lázadó Urban alezredes legyőzése volt. Lényegében néhány napig csak kisebb csatározások és rajtaütések történtek, mivel a császári királyi csapatok még nem álltak készen a koncentrált támadásra. Ennek keretében a háromszéki dandár egyik egységét, a gr. Kálnoky Dénes által szervezett és vezetett vadászcsapatot¹⁷⁵³ október 25-én császári csapatok, román és szász felkelők Magyarsárosnál meglepték és szétverték.¹⁷⁵⁴ A csúfos kudarc után a dandárvezért, Donáth György alezredest¹⁷⁵⁵ felmentették, helyébe Josef Betzman alezredest¹⁷⁵⁶ nevezték ki, akinek udvarhelyszéki dandára a nagyszámú hazaszökések következtében erősen megfogyatkozott.¹⁷⁵⁷

¹⁷⁵⁰ K. Horváth, 2003. 12. p.

¹⁷⁵¹ Székely, 1898. 20-21. p.

¹⁷⁵² Honvéd, 1849. január 19. 20. és 21. „Egy szemtanú : Székely táborozás részletei.” Közli: Zepeczaner, 1999. 173-178. p.

¹⁷⁵³ Az egységet elsősorban Erdővidéken szervezték.

¹⁷⁵⁴ Kővári., 1861. 103. p.

¹⁷⁵⁵ Életrajza: Bona, 2000. 311. p.

¹⁷⁵⁶ Életrajza: Bona, 2000. 249-250. p.

¹⁷⁵⁷ Jakab, 1880. 402. p.

Radnót elfoglalása után a marosszéki dandár elérte hadműveleti célját, így egy biztosító helyőrség hátrahagyása után a gr. Lázár Dénes vezette csapatok is csatlakoztak a székely tábor Urban elleni hadműveleteihez. A hátrahagyott radnóti különítmény kötelékéhez tartozott 30 Mátyás-huszar is, akik túlnyomórészt fegyvertelenek és fegyelmezetlenek voltak. Csak Egyed József őrmester¹⁷⁵⁸ huszárai tartották be a katonai regulát, fegyverrel azonban ők sem rendelkeztek.¹⁷⁵⁹

Október végén Urban küldöttei a gyergyói románságot is fellázították. Azon csíkiak, akik táborba nem szállottak, Gyergyószentmiklóson gyűltek össze. Ezek között voltak a még alakulóban lévő Mátyás-huszárok is. A Ditrón keresztül Toplicára menetelő tábor elől a román felkelők egyszerűen szétfutottak.¹⁷⁶⁰

Október 31-én a Betzman vezette dandár Sárpataknál szétverte Urban főleg népfelkelőkből álló előhadát. A székely erők egy zászlóalj háromszéki határőrből, a 12. honvédzászlóalj néhány századából és 30-40 Mátyás-huszárból álltak. A csata előtt a háromszékiek megkérték Betzmant, hogy vezesse őket szuronyrohamra a mintegy 1500-2000 fős román tábor ellen. Egyik oldalról a határőrök, másik oldalról pedig a honvédek által szorongatott felkelők között a Mátyás-huszárok sokat lekaszáboltak, de legalább olyan sokan voltak azok, akik a Marosba fulladtak. Nem jártak szerencsésebben azok sem, akiknek sikerült a folyót átúszni, mivel időközben megérkezett Berzenczey a maros- és udvarhelyszéki nemzetőrökkel, és szörnyű mészárlást vitt közöttük végbe. Jakab Elek szerint csak a folyóba több mint négyszázan fulladtak bele.¹⁷⁶¹ A menekülőket üldözve a székelyek Vajdaszentivánnál érték el Urban fő erőit¹⁷⁶². Időközben ideérkezett Dorsner dandára is. Betzman dandára 1 század csíki határőrből, két század honvédből (12. honvédzászlóalj), egy zászlóalj háromszéki határőrből (315 fő) és két zászlóalj lándzsás nemzetőrből állt. Ezen erőket a parancsnok a falutól észak-nyugatra állította fel. Ettől mintegy 150 lépés távolságra helyezkedett el Dorsner dandára és két század honvéd a 12. honvédzászlóaljból. A háromszéki zászlóaljtól balra állt fel gr. Kálnoky Dénes vadászcsapata (80 fő) és 38 Mátyás-huszar. Az ütközet kezdetén a Betzman parancsára a faluba vonuló két zászlóalj lándzsás nemzetőrt a házakba elrejtőzött felkelők heves tüzelése fogadta, akik csak a segítségükre küldött Kálnoky vadászok segítségével tudtak úrrá lenni az ellenségen. Ezzel párhuzamosan a

¹⁷⁵⁸ Egyed József a 2. Hannover huszárezred tizedese volt, aki 1848 nyarán még a Délvidéken harcolt. (Életrajza: Bona, 1998. I. 351. p.)

¹⁷⁵⁹ Vay, 1993.

¹⁷⁶⁰ Orbán, II. 156. p.

¹⁷⁶¹ Jakab, 1880. 403. p. ; K. Horváth, 2003. 17. p.

¹⁷⁶² Urban parancsnoksága alatt 2 zászlóalj román határőr, 2 század bukovinai határvadász és egy század dragonyos (5. Savoyai Jenő dragonyosezred) állt.

dragonyosok is rohamot intéztek Dorsner erői ellen, akinek két század székely huszára tétlenül szemlélte az eseményeket, a nehézlovasokat csak a székely határőrök messze hordó puskáinak sortüze állította meg.¹⁷⁶³ A lovasroham megállítása után a honvédek szuronyrohamot intéztek a bukovinai határvadászok ellen, melynek eredményeképpen Urban elrendelte az általános visszavonulást. A retirálókat üldöző székelyek másnap érték el az ellenség által kiürített Szászrégent. A város ugyan behódolt, de nem teljesítette Berzenczey követeléseit, vagyis nem fizetett hadisarcot és nem látta el élelemmel a székely tábor. Ennek következtében a székelyek a város kirabolták és felgyújtották. Ezzel lényegében a székely tábor sorsa beteljesedett. A fegyelem felbomlott, sokan a frissen szerzett zsákmánnyal megrakottan egyszerűen hazatértek. Akik még táborban maradtak, azok Marosvásárhelyre vonultak vissza.¹⁷⁶⁴

Itt azonban nem sokáig volt részük nyugalomban, mivel Gedeon József császári tábornok november elején 4000 fővel és 12 ágyúval Marosvásárhely ellen indult.¹⁷⁶⁵ Az offenzívájának célja a Felvinc-Nyárádtő vonal elfoglalása, az Urban alezredes alatt harcoló csapatokkal való összekötés megteremtése, valamint a Maros-völgy pacifikálása volt.¹⁷⁶⁶

Az ütközet a székelyek kudarcával végződött.¹⁷⁶⁷ Gedeon tábornoknak elég volt az ágyúival egyetlen egy ösztüzet vezényelnie, mire a székely népfelkelők szétfutottak és magukkal rántották a reguláris alakulatokat is.¹⁷⁶⁸

A Mátyás-huszárok a székely tábor harcrendjében két helyen helyezkedtek el. A balszárnyra kerültek azok, akik fegyverzettel rendelkeztek, parancsnokuk Sántha Lajos kapitány volt. Az újonc huszárok, akik szinte kivétel nélkül fegyvertelenek voltak, pedig a tartalékot képezték. A császári ágyút tüzelése következtében a székely és Mátyás-huszárok egyaránt szétfutottak, mivel több ágyúgolyó is közöttük csapódott be. Példájukat gyorsan követték a nemzetőrök és népfelkelők is. Csak a háromszéki zászlóalj és a 12. honvédzászlóalj rohamozta meg az ágyúkat, ezeket azonban elfoglalniuk nem sikerült. A székely tábor maradéka katasztrofális vereséget szenvedett.¹⁷⁶⁹

¹⁷⁶³ A sortűz következtében két tiszt és tizenhármas közlegény esett el. (Jakab, 1880. 403. p.)

¹⁷⁶⁴ Berzenczey, 1873/a. 22. p.

¹⁷⁶⁵ Gedeon tábornok dandárja a következő alakulatokból állt: 120 nagyszebeni nemzetőr, 4 század Uracca gránátos, 4 század gyalogos, 2 század svalizsér, 12 ágyú, valamint román népfelkelők. (Heydte, 1863. 143. p.)

¹⁷⁶⁶ Dragomir, I. 18-20. p. Puchner főhadparancsnok levele Gedeon tábornokhoz. Nagyszeben, 1848. november 1.

¹⁷⁶⁷ Kovács, 1979. 20. p., A székely csapatok száma ugyan felülmúlta a császári csapatokét, de a soralakulatok tekintetében a császáriak voltak kétszeres túlerőben, tűzérővel pedig a székelyek egyáltalán nem rendelkeztek. Ahogy a császári ágyúk megszólaltak a székely népfelkelők szétfutottak, és magukkal rántották a rendes alakulatokat is. (Heydte, 1863. 144-145. p.)

¹⁷⁶⁸ Zepeczaner, 1999. 173-178. p.

¹⁷⁶⁹ Jakab, 1880. 411. p.; Kövári, 1861. 105. p.; K. Horváth, 2003. 24-26. p.

A szerencsétlen kimenetelű ütközet után a honvédek és Mátyás-huszárok tekintélyes része hazaszökött, akik nem hagyták el egységüket, azok Háromszék felé vették útjukat.¹⁷⁷⁰ Ide tartott Horváth Ignác kapitány 65 fős századával és mintegy 300 honvéd. Itt kerültek kapcsolatba az ezred háromszéki osztályának századaival, amelyek a szék területét eddig még nem hagyták el. A szentkatolnai század 66 fős volt, parancsnoka pedig Török János főhadnagy. A háromszéki osztály második, árkosi székhelyű százada pedig 80 fős volt. Időközben hazaérkezett a székely tábor kötelékében harcoló kis háromszéki Mátyás-husár különítmény is¹⁷⁷¹, és a székelyudvarhelyi század.¹⁷⁷² Emellett Horváth Ignác felszólítására mintegy 70 Mátyás-husár érkezett a szomszédos Csíkszék területéről, így a Kossuth-lovagok létszáma 350 főre nőtt. Ez volt az a mag, amely a kis Háromszék önvédelmi harcában tevékeny szerepet játszott, ami azonban az alakulat történetének egy újabb fejezetét képezte.

A marosvásárhelyi győzelmük után a császári csapatok meglepték és lefegyverezték a radnóti várkastélyt őrző székelyeket. A különítményhez tartozó 30 Mátyás-husár – kettő kivételével, akik Tordára menekültek – a Maroson átúszva a Mezőség felé hátráltak.¹⁷⁷³ Pontosabba Felvincre, ahonnan Jékey Lajos hadnagy vezetésével¹⁷⁷⁴ Tordára vonultak, csatlakozva a kolozsvári osztályhoz.¹⁷⁷⁵

A Székelyföldet elfoglaló császári csapatok vezetői előtt a Mátyás-huszárok nem örvendtek túl nagy népszerűségnek.¹⁷⁷⁶ Ennek az lehetett a magyarázata, hogy ez volt az az alakulat, amely a szemükben leginkább volt köthető a „lázaság” fő vezetőjéhez, Kossuth Lajoshoz.¹⁷⁷⁷ Így nem lehetett véletlen, hogy a Marosvásárhelyt elfoglaló Gedeon tábornok első teendői közé tartozott, hogy Lázár János főbíróval felkutatta a Mátyás-huszárok raktárait és állomáshelyeit. Azonban ezek egyikében sem találtak fegyverzetet és egyenruházatot.¹⁷⁷⁸

¹⁷⁷⁰ Néhányan ellenséges területen át Kolozsvárra vonultak. (Koós, 1890. 122. p.)

¹⁷⁷¹ Székely, 1898. 29. p. Ők november 9-én érkeztek meg Sepsiszentgyörgyre.

¹⁷⁷² Veres, 1992. 10. p.

¹⁷⁷³ Vay, 1995. gr. Thorotzkay Miklós főispán levele. Torda. 1848. november 6.

¹⁷⁷⁴ Bona, 1988. 292. p.

¹⁷⁷⁵ Vay. 2135. Levél Mikes Kelemenhez. Kolozsvár. 1848. november 12. Ezek a huszárok marosszékiek voltak. (Koós, 1890. 186. p.)

¹⁷⁷⁶ Október 15-én, Urban alezredes a Szászrégenhez érkező marosvásárhelyi küldöttség előtt a Mátyás-huszárokról lenézően nyilatkozott. (Pál-Antal, 2001. 140.)

¹⁷⁷⁷ Ezt még szimbolikusan a nevük is tükrözte.

¹⁷⁷⁸ HL. 1848-1849. 3/241. Lázár János főbíró Gedeon tábornokhoz. (másolat) Marosvásárhely, 1848. november 11. Így csak a Berzenczey által gyűjtött lovakat tudták lefoglalni, melyeket a főbíró Gedeon parancsára elárvereztetett. (Moldovan, 2007. 180. p.)

4. A szabadcsapatszervezés visszhangja és következményei

A marosvásárhelyi kudarc után Berzenczey először Gyergyóba vonult, majd Bukovinán és Galicián át Pestre menekült, ahol bekapcsolódott az országgyűlés munkájába.¹⁷⁷⁹

Itt a sajtó és politikai ellenfelei elsősorban a székely tábor kudarcát kérték számon tőle. A Mátyás-huszárezred szervezése tekintetében az a kritika érte, hogy nem számolt el a rábízott pénzkerettel. A vádakra december közepén Berzenczey egy hosszú felszólalással válaszolt a parlamentben. Közölte, hogy közel 1200 ifjút toborzott a csapat számára, szerzett 1000 lovat, melyből 600-at teljesen fel is szerelt, holott csak 150 ezer forintot kapott. Munkáját viszont nagyban nehezítette, hogy az ígért felszerelést egyáltalán nem kapta meg, mivel a Hadügyminisztérium rendelkezéseit az erdélyi főhadparancsnokság rendre elszabotálta. Kossuthnak a pénzügyminiszterségről való lemondásával átmenetileg politikai támogatóját is elveszítette. Október közepétől a rendelkezésére álló anyagi forrásokat kénytelen volt a székely tábor zsoldjára fordítani, ezáltal viszont nem maradt keret a Kossuth-lovagok felszerelésére.¹⁷⁸⁰ Berzenczey kijelentéseire a Marczius Tizenötödike reagált egy ironikus hangnemben írt cikkel. A radikális lap cikkírója Berzenczeyt a hadszervezésre teljesen alkalmatlannak tartotta, ráadásul a kormánybiztos még az általa felvett pénzekkel sem tudott elszámolni. A szerző nevetségesnek tartotta, hogy Berzenczey Puchnertől akart lövegeket szerezni a székely tüzéség számára.¹⁷⁸¹

A lap kritikájára az egykori kormánybiztos ismereteink szerint nem reagált. Az általunk vizsgált források alapján azonban megállapítható, hogy a Berzenczey által felsorolt nehézségek valóban léteztek. Arról sem szabad azonban megfeledkeznünk, hogy bár 1848 decemberében nevetségesnek tűnhetett Puchnertől valamit is remélni, de szeptemberben még ez a helyzet nem állt fenn. Noha az erdélyi főhadparancsnokság nem szimpatizált a magyar kormányzattal, de nem tartozott a nyílt ellenségei közé sem. A magyar hadügyminisztérium rendeletére kiszolgáltatta a honvédek és kolozsvári önkéntes lovasok számára igényelt fegyverzetet és felszerelést, tehát Berzenczey joggal remélhette, hogy az ő alakulata esetében is hasonlóan fognak eljárni. Természetesen decemberben, amikor a Bem tábornok által vezetett magyar csapatok harcban álltak Puchner hadtestével, ez már elképzelhetetlen volt. A vádakból az sem állja meg teljesen a helyét, hogy Berzenczey a hadszervezésre alkalmatlan

¹⁷⁷⁹ K. Horváth, 2003. 26. p.

¹⁷⁸⁰ Közlöny, 1848. december 15. Közli: Zepeczaner, 1999. 167-173.p.

¹⁷⁸¹ Marczius Tizenötödike, 233. sz. 1848. december 13. és 236. sz. 1848. december 16.

volt. Kétségtelen, hogy nem volt katona, de mint politikus sikerrel nyerte meg a székely székek támogatását. A fentiekben már kifejtettük, hogy a szabadcsapat hiányos felszereltsége nem róható a kormánybiztos számlájára, mivel az erdélyi főhadparancsnokság nem akart, míg a magyar kormányzat a horvát támadás miatt nem tudott fegyvert küldeni. Berzenczey szervezői tevékenységét viszont nagyban nehezítette, hogy a hatásköre túllépéséből adódó konfliktusai eredményeképpen nem azt tekintette a fő feladatának. Viszályba került Vay királyi biztossal, a Guberniummal és az egyes székek, valamint a határőrezredek vezetőivel egy olyan időszakban, amikor a veszély elhárítása érdekében egy széleskörű társadalmi összefogásra lett volna szükség.

A másik, gyakran hangoztatott vád az volt ellene, hogy a rábízott pénzekkel nem tudott elszámolni.¹⁷⁸² A gyanú elkerülése érdekében Berzenczey 1849 februárjában Csány László erdélyi főkormánybiztoshoz utazott, akivel Kolozsváron személyesen is találkozott. Berzenczey közölte Csányval, hogy számadásai a marosvásárhelyi vereséget követő menekülésben elvesztek, így csak azon feljegyzéseit tudja átadni, amelyek tartalmazzák olyan személyek neveit, akik neki tartoznak. Az exkormánybiztos kérte Csányt, hogy az illetőket számoltassa el. A főkormánybiztos a kérést méltányolandónak tartotta.¹⁷⁸³ Ennek szellemében Csány kérte Mészáros Lázár hadügyminisztertől, hogy a Berzenczey által megadott listán szereplő katonákat szólítsa fel számadásra.¹⁷⁸⁴

Lényegében ezzel az ügy véget is ért volna, azonban 1849. április végén Berde Mózes Szeben-vidéki kormánybiztos levélben tájékoztatta Csányt, hogy Máдай István volt Mátyás-husár századost rendőri felügyelet alá helyezte, mert nála vannak Berzenczey azon számadásai, amelyek jelentős kár okoztak az álladalomnak.¹⁷⁸⁵ Egyben kérte a főkormánybiztos állásfoglalását az ügyben.¹⁷⁸⁶ Máдай egyébként 10655 forintot vett át Berzenczeytől 1848 őszén. Berde külön rendeletben szólította fel őt a birtokában lévő elszámolások átadására.¹⁷⁸⁷ Tekintettel arra, hogy az ügy tapodtat sem haladt előre, Berde egyenesen a képviselőház elnökéhez intézett levelet. Közölte, hogy Berzenczey számadásai Nagyszebenben vannak, így szólítsa fel a képviselőt azok átvételére.¹⁷⁸⁸ Az elszámolást

¹⁷⁸² Pl.: Pálffy, 1939. 80. p.

¹⁷⁸³ Hermann, 1998/a. II. 576. számú irat. Csány levele Kossuthoz. Kolozsvár, 1849. március 11. előtt.

¹⁷⁸⁴ Uo. 586. számú irat. Kolozsvár, 1848. március 15.

¹⁷⁸⁵ Berde az ügy előzményeivel tisztában lehetett, mivel 1849. februártól áprilisig Csány mellett segédkormánybiztosként működött.

¹⁷⁸⁶ Berde, 74/Sz.K.B.. Nagyszeben, 1849. április 29.

¹⁷⁸⁷ Uo. 137/Sz.K.B.. Az összeget Máдай még a székely tábor harcai alatt vette fel. Az ügyet végül a hadügyminisztériumhoz irányították. (Berde. 148/1849.)

¹⁷⁸⁸ Uo. 493/Sz.K.B. Nagyszeben, 1849. május 11.

azonban nagyban nehezítette, hogy az ezred korábbi számvevő tisztje a vízaknai csatát követően eltűnt. Bajtársai szerint vagy elesett, vagy fogságba esett.¹⁷⁸⁹

Ezzel az ügy le is zárult, mivel hiteles okmányok hiányában Berzenczey mentesült elszámolási kötelezettsége alól.¹⁷⁹⁰

5. Összegzés

Jelen dolgozatomban az első, Erdélyben szervezett szabadcsapat alakulási folyamatának felvázolására tettem kísérletet. A módszer kissé furcsának tűnhet, hiszen a „Királyhágmentő önkéntes lovasság” létrehozásának történetét az alakulat két szerves részének elkülönítésével mutattam be. Eljárásomat az alábbi szempontokkal tudom indokolni: Noha jellegét tekintve egyazon alakulatról van szó (huszár) a kolozsvári és székelyföldi osztályok szervezési módszerei és feltételei sokban különböztek egymástól. Ezen eltéréseket az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- A Mikes Kelemen és Bethlen Gergely kezdeményezte két század toborzása még júliusban megkezdődött, szervesen illeszkedve a nemzetőrség és honvédség felállításához. Ennek eredményeként egy század részére felszerelést és fegyverzetet utaltak ki Gyulafehérvárról szeptemberben, míg október végén, a Max-svalizserek századának lefegyverzésével az osztály teljes harcértékűvé vált. A két alapító – bár korábban mindketten az erdélyi országgyűlés liberális főnemesi vonalához tartoztak – napi politizálással nem foglalkozott, teljes energiájukat a csapatszervezésre fordították. Ennek eredményei már októberben megmutatkoztak, hiszen a huszárok méltán vívtak ki maguknak elismerést a román felkelők ellenében vívott Alsó-Fehér megyei és mezősegi harcokban. A felső-erdélyi hadtest kötelékében szinte minden ütközetben részt vettek, és harckészségüket és fegyelmüket többször is példamutatóan bizonyították.

- Ezzel szemben a szeptemberben Székelyföldön, Berzenczey László által irányított csapatszervezés a megváltozott politikai helyzetben segítségre az erdélyi főhadparancsnokságtól nem számíthatott, az anyaország pedig kapacitás hiányában képtelen volt felszerelést küldeni. Bár Berzenczeynek az egyes székekben tartott népgyűléseken

¹⁷⁸⁹ Uo. 955/Sz.K.B. gr. Bethlen Gergely ezredes bizonyítványa. 1849. június 1.

¹⁷⁹⁰ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Berzenczey 1849-ben nem örvendett nagy népszerűségnek Erdélyben,. Ennek az lehetett az oka, hogy bár a székely tábor összehívásáig és annak azonnali kimozdításáig ő volt a legharciasabb székely politikus, de a marosvásárhelyi vereség után egyszerűen elmenekült, magára hagyva azokat, akik Háromszékben vállalták az önvédelmi harc nehézségeit. Nevét, még Csány is „famosus”-nak tartotta, és a visszafoglalt tartomány politikai életében semmilyen szerepet nem kapott Berzenczey. (Hermann, 1998/a. 530. számú irat. Csány levele Kossuthhoz. Kolozsvár. 1849. február. 2.)

sikerült megnyernie a székelységet a szabadcsapat eszméjének, ami az adott politikai helyzetben komoly teljesítmény volt, a lelkesedés a kiképzési és felszerelési hiányosságokat nem pótolta. Ráadásul Berzenczey elsősorban politikus volt, aki érdekeit kíméletlenül érvényesítette ellenfeleivel szemben. Ellentéteit Marosszék vezetésével és a kolozsvári központi vezetéssel a fentiekben már ismertettük. Ezen túlmenően azonban a szervező kormánybiztos beleavatkozott a szabadcsapat tisztán katonai jellegű irányításába is. Vay királyi biztos jogkörét és a katonai rangidősség elvét megsértve nem volt hajlandó elismerni Mikes Kelemen parancsnoki státuszát, holott a szeptember végén már ezred szintre fejlődő alakulatnak feltétlenül szüksége lett volna egy szakmai irányítóra. Érvei Mikes katonai képességeit illetően sem állták meg a helyüket. Az utóbbi csapatszervezési képességeit már a kolozsvári osztály felállításánál bizonyította, és azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ha Mikes nem lett volna alkalmas kombinált sereg vezetésére, akkor a szigorú Bem tábornoktól bizonyára nem kapott volna olyan feladatokat, amelyben éppen több fegyvernemből álló hadoszloppal kellett operálni.¹⁷⁹¹ Mikessel ellentétben Berzenczey szeptember közepétől már nem a csapatszervezést, hanem a Székely Nemzeti Gyűlés megszervezését tekintette alapfeladatának, így a Mátyás-husárok kiképzésére kapott pénzt is az utóbbira fordította túlnyomórészt. Így nem lehet azon csodálkozni, hogy a székely tábor dandárjaihoz rendelt Mátyás-husár egységek néhány lovasrohamot leszámítva, amely a román felkelők üldözésében merültek ki, meghatározó szerepet sehol sem játszottak. A marosvásárhelyi vereség után sokan egyszerűen hazaszöktek, de volt egy mag, mintegy 350-400 fő, akik Háromszékre vonultak, és tevékenyen kivették részüket a kis közösség önvédelmi harcából. Bebizonyították, hogy az alakulat felszerelve és megfelelő katonai vezetés mellett méltó ellenfele a császári királyi csapatoknak. Ez a Berzenczey által vezetett szervezés legmaradandóbb eredménye, annak ellenére, hogy a Bukovinán át Pestre menekülő kormánybiztos már nem lehetett részese a téli sikereknek.¹⁷⁹²

Eljárásunkat még egy szemponttal tudjuk igazolni. A huszárezredek kivétel nélkül – ideértve a honvéd huszárezredek is – szervezetileg négy osztályra tagolódtak, míg a Mátyás-huszárezred öt osztályból állt. Ezen szervezeti felépítés még 1849-ben is létezett, amikor az ötödik osztályt is fel kívánták állítani.¹⁷⁹³ Ezen eltérésnek oka az lehetett, hogy Berzenczey tulajdonképpen a Székelyföldön bízta meg a szervezéssel, és ő a 4 székely székben akart egy

¹⁷⁹¹ Kovács, 1979. 74. p. ; Annyit azonban el kell ismerni, hogy Mikes valóban a huszárezredének szervezését és vezetését tekintette fő feladatának. Amikor november 27-én Tóth Ágoston alezredes át akarta adni a csucsai dandár parancsnokságát a rangidősnek számító Mikesnek, az utóbbi ezt azzal hárította el, „hogy ő csak a huszáraival kíván törődni.” (Irmédi-Molnár, 1938. 81. p.)

¹⁷⁹² A Mátyás-husárok háromszéki harcaira: K. Horváth, 2003, 28-46. p.

¹⁷⁹³ Kedves, 1992. 60. p.

ezredet felállítani. Tehát minden székben egy-egy osztályt, így az alakulat katonai szervezete alkalmazkodott a székelyföld területi beosztásához. A kolozsvári osztály azonban ekkor már létezett, így azt egyszerűen hozzácsatolták a szabadcsapathoz, vagyis két, egymástól eltérő feltételek között szerveződő önkéntes lovas csapat egységesült.¹⁷⁹⁴

¹⁷⁹⁴ Uo. 37. p.

Bibliográfiai rövidítések

Asztalos, 1928	Asztalos Miklós: Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés. Bp, 1928.
Bakk, 1880	Szentkatolnai Bakk Endre: Az 1848-49-ki szabadságharcz alatti események Vízaknán. Bp, 1880.
Bakk, 1896	Szentkatolnai Bakk Endre: Kézdivásárhely, s az ottani Jancsó családok története. Kézdivásárhely, 1896.
Barczy-Somogyi, 1986	Barczy Zoltán-Somogyi Győző: A szabadságharc hadserege. Bp, 1986.
Bauer, 1870	Bauer őrnagy Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848 és 1849-ből. Közli: Makray László képviselő és volt honvédezredes. Pest, 1870.
Bánffy, 1931	Báró Bánffy Jánosné Wesselényi Jozefa bárónő emlékirata 1848-49-i élményeiről. s.a.r.: Kelemen Lajos. Kolozsvár, 1931.
Beér-Csizmadia, 1954	Az 1848/49. évi országgyűlés. Szerk. Beér János. A bevezető tanulmányt írta: Beér János és Csizmadia Andor. Bp, 1954.
Benczédi, 1901	Benczédi Gergely: Berde Mózsá életrajza. Bp, 1901.
Berde,	MOL Berde Mózes kormánybiztosi iratai. F. 247.
Berde ir.	Berde Mózes hagyatéka. Unitárius Konzisztórium Levéltára. Kolozsvár.
Berzenczey, 1873	Berzenczey László: Nyílt jelentés. Marosvásárhely szabad királyi város polgármestere, Borosnyai Pál urhoz. Kolozsvár, 1873.

Berzenczei, 1873/a	Berzenczei László: Rovás. Kolozsvár, 1873.
Biás, 1900	ifj. Biás István: Marosvásárhely a szabadságharc alatt. Marosvásárhely, 1900.
Bíró Lajos naplója	Bíró Lajos naplója. Magyar Polgár. 1882. 03. 05. 53. sz. Kolozsvár.
Bíró, 2002	Bíró Sándor: A forradalom tribünjétől a külhoni városokig. Bevezeti és közreadja: Kiss Ferenc. Bp, 2002.
Bona, 1998-1999	Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848-49. évi szabadságharcban. Bp, 1998-1999. I-III. k.
Bona, 2000	Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848-49. évi szabadságharcban. Bp, 2000.
Bona, 2008-2009	Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. Bp, 2008-2009.
Borbély, 1906	Borbély István: Torockó története 1848-49-ben. Kolozsvár, 1906.
Bölöni Mikó Samu,	Bölöni Mikó Samu: Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848-49-ben. Bölöni Mikó Samu egykorú kéziratából leírta és előszóval ellátta: Marjaki Kiss Lajos. Bp, é.n.
Czetz, 1850	Johann Czetz: Bem's Feldzug in Siebenbürgen. Hamburg, 1850.
Csikány, 2000	Csikány Tamás: Honvédtüzérség az 1848-49-es szabadságharcban. Budapest, 2000.
Csorba, 2002,	Csorba György: A dévai nemzetőrség jegyzőkönyve. HK. 2002/3. 889-901. p.

Deák, 1943	Deák Imre: 1848, a szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták. Bp, 1943.
Demeter, 1998	Demeter László: Erdővidék a szabadságharcban. 1848-1849. Barót, 1998.
Demeter, 2008	Demeter László-Demeter Lajos: Honvédnévkönyv. Sepsiszentgyörgyiek 1848-49-ben. Barót, 2008.
Demeter, 2009	Demeter Lajos: Katona lettem nem bánom.... Benedek Sándor levelei szüleikhez, 1848/49-ből. In.: Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve. 2009. Főszerkesztő: Kinda István. Sepsiszentgyörgy, 2009. 461-466. p.
Dercsényi,	Dercsényi Kálmán: Bem tábornok erdélyi hadjárata. 1848-49. Bp, é.n.
Dercsényi L,	Dercsényi László visszaemlékezése. Dobák Géza magángyűjteménye. Budapest.
Documente, I	Revoluția de la 1848-1849. din Transilvania. Vol. I. 2 martie -12 aprilie. Sub redacția Acad. Stefan Pascu, Victor Cherestesiu. București, 1977.
Documente, II	Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române. C. Transilvania. Vol. II. 12 aprilie- 29 aprilie. Red. Stefan Pascu. București, 1979.
Documente, III	Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române. C. Transilvania. Vol. III. 30 aprilie- 14 mai. Sub redacția Acad. Stefan Pascu. București, 1982.

Documente, IV	Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române. C. Transilvania. Vol. IV. 14 mai-25 mai. Sub redacția Acad. Stefan Pascu. București, 1988.
Documente, V	Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române. C. Transilvania. Vol. V. 26 mai-4 iunie. Sub redacția Acad. Stefan Pascu. București, 1992.
Documente, VI	Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române. C. Transilvania. Vol. VI. 5 iunie-16 iunie. Sub redacția colectivului de specialitate din cadrul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca, cu o introducere de Camil Mureșanu. București, 2002.
Documente, VII	Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române. C. Transilvania. Vol. VII. 17 iunie-26 iunie. Volum întocmit de: M. Bodor, E. Cosma, G. Neamțu. Cu cuvânt introductiv de Acad. Camil Mureșanu. București, 2005.
Documente, VIII	Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române. C. Transilvania. Vol. VIII. 26 iunie-30 iunie. Volum întocmit de: M. Bodor, E. Cosma, G. Neamțu. Cu cuvânt introductiv de Acad. Camil Mureșanu. București, 2007.
Documenta Neglecta,	Documenta Neglecta. Az 1848. évi forradalom forrásait publikáló román akadémiai kiadványból kihagyott iratok. 1848. március 4.-1848. június 26. Összeállította és kutatástörténeti bevezetéssel ellátta: Benkő Samu. Bp, 2008.
Dragomir, I.	Silviu Dragomir: Revolutia românilor din Transilvania în anii 1848-49. Sibiu, 1944. I. k.
Dragomir, III,	Silviu Dragomir: Revolutia românilor din Transilvania în anii 1848-49. Cluj, 1946. III. k.

Egyed, 1979	Egyed Ákos: Háromszék. 1848-49. Bukarest, 1979.
Egyed, 1997	Egyed Ákos: A korszerűsödő és hagyományőrző Erdély. Csíkszereda, 1997. I-II.
Egyed, 1998-1999	Egyed Ákos: Erdély 1848-1849. I-II. Csíkszereda, 1998-1999.
Egyed, 2001	Egyed Ákos: A kolozsvári nemzetőrség megszervezése és szerepe 1848-ban. In.: Erdélyi várostörténeti tanulmányok. Szerk.: Pál Judit, Fleisz János. Csíkszereda, 2001. 146-156. p.
Egyed, 2008	Egyed Ákos: Háromszék 1848-1849. Forradalom, szabadságharc. Harmadik, bővített kiadás. Sepsiszentgyörgy, 2008.
Ellenőr,	Ellenőr. Kolozsvár. 1848. szerk.: Kővári László, Dózsa Dániel.
MOL F.37.	MOL Gubernium Transylvanicum. Elnökségi iratok. F. 37.
F. Kiss, 1989	Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Szerkesztette és bevezető tanulmányt írta: F. Kiss Erzsébet. Bp, 1989. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok. 15.)
Fodor, 1936	Fodor István: A forradalmi Marosvásárhely. Marosvásárhely, 1936.
Gagy, 2001	Gagy Zoltán: A marosvásárhelyi 12. honvédszászlóalj szervezése 1848-ban. In: Maros megyei magyarság történetéből. Marosvásárhely, 2001. 156-192. p.
Garda, 1998	Garda Dezső: A forradalom katonái Csíkban és Gyergyóban. 1848-1849. Csíkszereda, 1998.

Gelich, I-III.	Gelich Rikárd: Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben. I-III. Pest, 1882-1889.
Göllner, 1967	Carl Göllner: Die siebenbürger Sachsen in den Revolutionsjahren 1848-1849. Bukarest, 1967.
Gyalókay,	Gyalókay Jenő: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán. Bp, é.n.
Gyalókay, 1923	Puchner Anton hadijelentése az erdélyi állapotokról. Levéltári Közlemények. 1923. 334-341. o. Közli: Gyalókay Jenő.
MOL H.2.	MOL Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzó-elnökség. Általános iratok. H.2.
MOL H.9.	MOL. Belügyminisztérium. Elnöki iratok. H.9.
MOL H.20.	MOL Pénzügyminisztérium. Elnöki iratok. H. 20.
MOL H.21.	MOL. Kossuth Lajos miniszteri iratai. H. 21.
MOL H.75.	MOL. Hadügyminisztérium. Általános iratok. H. 75.
MOL H.84.	MOL. Hadügyminisztérium. Számvevősegi iratok. H.84.
MOL H.99.	MOL. Közlöny iratai. H.99.
MOL H.106.	MOL. Hodossy Miklós kormánybiztosi iratai. H.106.
HK	Hadtörténelmi Közlemények, Budapest
Helységnévtár, 1987	Erdély és a Részek térképe és helységnévtára. Szerk.: Herner János. Szeged, 1987.

Hermann, 1998	Hermann Róbert: A 10. honvédszászlóalj története. In.: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban. (1848-1849) szerk.: Bene János. Nyíregyháza, 1998. 31-73. p
Hermann, 1998/a	Hermann Róbert: Csány László kormánybiztosi iratai. I-II. Zalai gyűjtemény. 44. Zalaegerszeg, 1998.
Hermann, 1999	Hermann Róbert: Az abrudbányai tragédia, 1849. Bp. 1999.
Heydte, 1863	August Heydte: Der Winter-Feldzug des Revolutionskrieges in den Jahren 1848 und 1849. Leipzig, 1863. (2. kiadás)
Hints, 2002	Hints Miklós: Adatok az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc marosvásárhelyi eseményeihez. HK 2002/3. 854-858. p.
HK	Hadtörténelmi Közlemények. Budapest.
HL 1848-1849	Hadtörténelmi Levéltár. Budapest. Az 1848-49-i forradalom és szabadságharc katonai iratai.
HL General Commando	Hadtörténelmi Levéltár. Budapest. General Commando Hermannstadt.
Honvéd	Honvéd. 1849. Kolozsvár. Szerkesztő: Ocsvai Ferenc.
Imreh, 1987	Imreh István: Népi mozgalmak Háromszéken. In.: Székelyek a múlt időben. Bp, 1987. 310-327. p.
Imreh, 2003	Imreh Sándor: Visszaemlékezés az 1848-49-ik évi szabadságharcra Erdélyben. s.a.r.: Pászti László. Bp, 2003.
Irmédi-Molnár, 1938	Irmédi-Molnár László: Felsőszopori Tóth Ágoston honvédezredes, a XIX. Századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése. A Térképészeti Közlöny 8. számú külömfüzete. Bp. 1938.

- Issekutz, 1905 Issekutz Antal feljegyzései az 1848-49-ben Hunyadmegyében történt eseményekről. I-II. közlemény. In.: Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat XV-ik Évkönyve. Déva, 1904-1905.
- Jakab, 1880 Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések. Bp, 1880.
- Kádár, 1890 Kádár József: Belső-Szolnok és Doboka vármegye története. 1848-49. Ds, 1890.
- Kedves, 1992 Kedves Gyula: A szabadságharc huszárai. Bp, 1992.
- Kedves, 1993 Kedves Gyula: A szabadságharc fegyverei. Haditechnika. 1993/2. 46-50. o.
- Kemény, 1863 báró Kemény Gábor: Nagyenyednek és vidékének veszedelme 1848-49-ben. Pest, 1863.
- Kemény, 1903 ifj. Kemény István báró emléklapjai. Az eredeti német kézirat alapján közli Hegedűs Pál. Budapest, 1903.
- Klapka, 1986 Klapka György: Emlékeimből. Bp, 1986. A szöveget gondozta, az eredeti iratokkal egybevetve kiegészítette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Katona Tamás. Magyar Századok.
- KLÖM XII. Kossuth Lajos Összes Munkái. XII. k. Kossuth Lajos az első magyar minisztériumban. s. a. r.: Sinkovics. István. Bp, 1952.
- KLÖM XIII. Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. Kossuth Lajos az OHB élén. I. rész. s. a. r.: Barta István. Bp, 1952.
- Kolozsvári Híradó Erdélyi, majd Kolozsvári Híradó. Kolozsvár, 1848.

Koós, 1890	Koós Ferenc: Életem és emlékeim. 1828-1890. I. Brassó, 1890.
Kossuth Hírlapja,	Kossuth Hírlapja. Pest. 1848. Szerk.: Bajza József.
Kovács, 1887	Kovács Samu: Visszaemlékezések. 1830-1850. Ds, 1887.
Kovács, 1895	Kovács Gyárfás: A bányavidéki római katolikus esperesi kerület plébániáinak története. Szamosújvár, 1895.
Kovács, 1979	Kovács Endre: Bem a magyar szabadságharcban. Bp, 1979.
Kövári, 1861	Kövári László: Erdély története 1848-49-ben. Pest, 1861.
Kövári, 1861/a	Okmánytár az 1848-49-ki erdélyi eseményekhez. szerk.: Kövári László. Pest, 1861.
Közérdek	Közérdek. Vegyes tartalmú hetilap. Nagyenyed.
Közlöny	Közlöny. 1848. Szerk.: Gyurmán Adolf.
KPA	MOL. Kossuth-Polizei-Akten. 1848-1849. H.2.
K. Horváth, 2003	K. Horváth Ignác: Töredékek az 1848 és 1849-ki székely hadjáratokból. S.a.r.: Demeter Lajos. In.: Határvidék. I. Sepsiszentgyörgy, 2003. 7-52. p.
Kuszkó, 1896	Kuszkó István: Adalék Háromszék 1848-49. önvédelmi harcza történetéhez. Kolozsvár, 1896.
László Elek, 1998	László Elek. Egy gyulafehérvári polgárnak naplója 1848/49. évi forradalom alatt. Sajtó alá rendezte: Sávai János. Szeged, 1998.

- Lévay, 1889 Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből. Lévay József bevezetésével. Bp, 1889.
- Maendl, 1899 Maendl, Maximilian, Geschichte des K. und K. Infanterie-Regiments Nr. 51. Klausenburg, 1897-1899.
- Marczius Tizenötödike Marczius Tizenötödike. Pest, 1848.
- Mihály, 2006 Mihály János: Lövéte 1848-1849-ben. Székelyudvarhely, 2006. (Lövétei Helytörténeti Füzetek. 3.)
- MOL Magyar Országos Levéltár. Budapest.
- MOL Mikó Imre levelezése gr. Mikó Imre levelezése. Erdélyi Nemzeti Múzeum. (MOL mikrofilmtár. X. 7156.)
- Miskolczy, 1988 Miskolczy Ambrus: Erdély a forradalomban és szabadságharcban. (1848-1849) in.: Erdély története tárom kötetben. Bp. 1988. III. k. 1346-1425. p.
- Moldovan, 2007 Peter Moldovan: Önkéntes lovasezred szervezése Erdélyben. „Kossuth-„vagy „Mátyás-huszárok” 1848. őszén. in.: „Hadi történet kútfeje minden hadtudománynak.” Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. Szerk.: Szabó János. Közreműködő: Hausner Gábor. Bp, 2007. 175-190. p.
- Moldovan, 2008 Peter Moldovan: Pace și război. 1848-1849 în Transilvania centrală. Mișcările revoluționare și războiul civil. Presa Universitară Clujeană. Cluj, 2008.
- Nagy, 1896 Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca 1848-49. Kolozsvár, 1896.
- Nagy, 2000 Nagy Sándor: Az erdélyi nemzetőrség és a székelyek. Észrevételek Süli Attila: A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848. nyarán és őszén. HK. 2000/4. 890-892. p.

Németh, 2008	Németh György: Gál Sándor honvédezredes 1848-1849-es tevékenysége. Csíkszereda, 2008.
Nyárády, 1998	Nyárády Gábor: Advent Fekete-Sárgában. Pákei Lajos levelei Kolozsvár megpróbáltatásairól 1848 őszén. HK 1998/4. 928-943. p.
OHB	Országos Honvédelmi Bizottmány.
ONHT	MOL Országos Nemzetőrségi Haditanács. Közösen kezelt általános iratok. H. 92.
Orbán, I-VI.	Orbán Balázs: Székelyföld leírása. I-IV. Pest, 1868-1870.
Orbán, V. 1872	Orbán Balázs: Székelyföld leírása. Aranyosszék. Pest, 1872.
Orbán, 1986	Orbán Balázs: Torda város és környéke. I-II. s.a.r. Lászlóffy Aladár. Bp, 1986.
Pap, 1868	Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. I-II. Közli: Pap Dénes. Pest, 1868.
Pál-Antal, 2001	Pál-Antal Sándor: Marosszék és Marosvásárhely az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején. Székelyudvarhely, 2001.
Pál-Antal-Zepczaner, 2005	Pál-Antal Sándor-Zepczaner Jenő: Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc Udvarhelyszéken. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok. Székelyudvarhely, 2005.
Pest Hírlap	Pesti Hírlap. Pest. 1848.
MOL R.32.	MOL Az 1848-49-i forradalomra, szabadságharcra és emigrációra vonatkozó nyomtatványok. R. 32.

- MOL R.306. A XI. honvédszászlóalj parancskönyve. MOL. Katonai iratok. R. 306.
- MOL SÁL MOL Mikrofilmtár. 19170-19171. tekercs. Kovászna Megyei Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy.
- SÁL Kovászna Megyei Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy. Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc iratai.
- Sárközi, 1974 Sárközi Zoltán: Az erdélyi szászok 1848-49-ben. Bp, 1974.
- Seres, 1992 Seres András: Szemtanúk vallomásai az 1848-49-es szabadságharcról. 1992.
- Spira, 1980 Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon. Bp, 1980.
- Süli, 2000 Süli Attila: A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén. HK. 2000/3. 605-628. p.
- Süli, 2004 Süli Attila: A honvédség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén. Fons. 2004/1. 39-77. p.
- Süli, 2007 Süli Attila: Egy litográfia és háttere. Zalatna. 1848. október 23-24. in.: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 9. Bp, 2007. 95-116. p.
- Szalai, 1993 Szalai Elek visszaemlékezései 1848-49-re. Közli: Lenkefi Ferenc. HK. 1993/1. 145-173. p.
- Székely határőrök, 2008 Csikány Tamás-Demeter Lajos-Egyed Ákos-Kedves Gyula-Urbán Aladár: Székely határőrök a magyarországi hadszíntereken. Budapest, 2008.

Szigethy, 1868	Szigethy Miklós: Adatok a XI. honvédszászlóalj történetéhez. Kolozsvár, 1868.
Szilágyi, 1898	Szilágyi Farkas: Alsó-Fehér vármegye 1848-49-ben. Nagyenyed, 1898.
SZNM Kt.	Székely Nemzeti Múzeum. Sepsiszentgyörgy. Kézirattár.
Szőcs, 1972	Szőcs Sebestyén: A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Értekezések a történeti tudományok köréből. 65. Bp, 1972.
Teutsch, 1910	Friedrich Teutsch: Geschichte der siebenbürger Sachsen. Hermannstadt, 1910. III.
TL	1848-1849. Történelmi Lapok. Kolozsvár, 1892-1904. Szerk.: Kuskó István.
Történeti Lapok,	Történeti Lapok. Szerk. K. Papp Miklós. Kolozsvár, 1874-1876.
Treuenfest, 1878	Gustav Ritter Amon von Treuenfest: Geschichte des k. k. 11. Herzog Alexander v. Württemberg 1762 bis 1850 Székler Grenz-Huszaren. Wien, 1878.
Trócsányi, 1956	Trócsányi Zsolt: Az erdélyi parasztság története. Bp, 1956.
Urbán, 1973	Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp, 1973.
Urbán, 1980	Urbán Aladár: A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában. HK. 1980/3. 405-420. o.

- Urbán, 1999 gr. Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, jegyzeteket készített, az előszót írta: Urbán Aladár. Bp, 1999. I-II. k.
- Urbán, 2007 Urbán Aladár: gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála. Bp, 2007.
- Vajasdi, Vajasdi Lajos emlékirata. MOL. Mikrofilmtár. Román Tudományos Akadémia. Kolozsvári Történeti Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár.
- Varga, 1995 Varga János: Magyarok és románok 1848-49-ben. Bp. 1995.
- Vay MOL Vay Miklós kormánybiztosi iratai. H. 113.
- Vágó, 2000 Vágó Erzsébet: Zászlók, zászlószalag, egyenruha. In.: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 3. Bp, 2000. 147-150. p.
- Veres, 1992 Veres Sándor emlékirata. in.: Seres András: Szemtanúk vallomásai az 1848-49-es szabadságharcról. 1992.
- Wass, 1998 Wass Pál: Fegyver alatt. Egy honvéd százados naplója Bem erdélyi hadjáratáról. Sajtó alá rendezte: Csetri Elek. Bp, 1998.
- Zepeczaner, 1999 Zepeczaner Jenő: Udvarhelyszék az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc idején. Tanulmány és okmánytár az udvarhelyszéki eseményekhez. Székelyudvarhely, 1999.